

**TÜRKİYE’DE MİLLÎ BURJUVAZİ:
TEK PARTİ DÖNEMİ**

(Doktora Tezi)

Hasan YAPICI

Kütahya – 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**TÜRKİYE’DE MİLLİ BURJUVAZİ:
TEK PARTİ DÖNEMİ**

Danışman:
Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ

Hazırlayan:
Hasan YAPICI

Kütahya - 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Anasanat Dalında DOKTORA TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Doktora tezi olarak hazırladığım “Türkiye’de Milli Burjuvazi: Tek Parti Dönemi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Hasan YAPICI

Özgeçmiş

Araştırmacı 1988 yılında İzmir’de dünyaya geldi. İlköğrenimini Fatih Mehmet İlköğretim Okulunda tamamladıktan sonra lise öğrenimini Haydar Rüştü Öktem Lisesinde tamamladı. 2007 yılında kazandığı Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümünden 2011 yılında Edebiyat Fakültesi Dönem Birincisi olarak mezun oldu. Aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2013 yılında Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladıktan sonra Yüksek Lisans Eğitimini 2015 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim dalında tamamladı. Yine Aynı yıl Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tarih Bilim dalında doktora programına başladı.

Hazırlamış olduğum bu tezin konusunun belirlenmesinde, içeriğinin oluşumunda ve çalışmalarım sırasında tecrübesi ile yol göstererek beni her zaman destekleyen danışman hocam Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ’ye, jürimde yer alan ve lisans eğitimimden itibaren, yoluma ışık tutan Prof. Dr. Hakkı UYAR’a, benden desteklerini eksik etmeyen Prof. Dr. Nurgül BOZKURT, Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU, Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU, Dr. Öğr. Üyesi Naim SÖNMEZ, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yahya METİNTAŞ ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SARI’ya, ayrıca değerli arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi İsmail Volkan GÜLÜM, Dr. Öğr. Üyesi Arcan TİĞRAK, Arş. Gör. Mustafa KÖSE, Arş. Gör. Samet DEMİR ve Arş. Gör. Enis Harun BAŞER’e teşekkür ederim. Bununla birlikte, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Ankara Milli Kütüphane çalışanları ile çalışmalarım için Ankara’da bulunduğum zamanlarda beni misafir eden Nermin İSPİR’e, bütün bu süreçlerde desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen ve bana katlanan eşim Fulya YAPICI’ya ve afacanlıkları ile yüzümü güldüren oğlum Metehan’a teşekkür ederim.

ÖZET

TÜRKİYE’DE MİLLİ BURJUVAZİ: TEK PARTİ DÖNEMİ

YAPICI, Hasan

Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ

Mayıs, 2019, 300 sayfa

Batı toplumlarında doğal seleksiyon süreci içerisinde ortaya çıkan burjuvazi, Türkiye iktisat tarihi içerisinde bir proje olarak İttihat ve Terakki Fırkası’nın, milli iktisat politikası bağlamında oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle tasarlanan sınıf milli olarak düşünülmüştür. 1. Dünya Savaşı, İttihatçıların projelerini gerçekleştirmesinde bir şans ortamı yaratmış, fakat Osmanlı İmparatorluğu’nun sonunun gelmesi ile birlikte bu proje en azından Milli Mücadele sona erene kadar askıya alınmıştır.

Milli Mücadele’nin zaferle bitişinin ardından Tek Parti Dönemi’nde, İttihatçıların milli iktisat politikaları devam ettirilmiştir. Dolayısıyla bu açıdan Tek Parti Dönemi’nin iktisadi sistematiği içerisinde milli burjuvazi oluşturulmaya çalışılmıştır. Sermayenin yokluğu, 1929 Ekonomik Buhranı gibi sebepler milli burjuvazinin tasarlandığı haliyle, yani güçlü bir sermaye birikimiyle ortaya çıkışını engellemiştir. Fakat bu noktada 2. Dünya Savaşı, milli burjuvazi için bir şans ortamı yaratmıştır. Yürütmüş oldukları karaborsa faaliyetleri ile sermaye birikimlerine ivme kazandırmışlardır. Ancak uygulamış oldukları bu faaliyetleri ile birlikte hem halkın hem de iktidar partisi olan CHP’nin tepkisini çekmişlerdir.

Savaş sonrasında SSCB tehdidi nedeniyle, Türkiye ve ABD arasında yakınlaşma sonucu, Türkiye’de liberal politikalar açık bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Bu durum CHP’nin iktidarı, DP’ye devredinceye kadar sürmüştür. Neticesinde milli burjuvazi bu süreçte de güçlenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden itibaren ortaya çıkarılması hedeflenen milli burjuvazi, Tek Parti Dönemi iktisat politikaları içerisinde de kendisine yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Burjuvazi, Tek Parti Dönemi, Türkiye Ekonomisi, Milli Burjuvazi.

ABSTRACT**NATIONAL BOURGEOISIE IN TURKEY: SINGLE-PARTY ERA****YAPICI, Hasan****Ph. D. Dissertation Thesis, Department of History****Supervisor: Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ****May, 2019, 300 pages**

Bourgeoisie, which emerged in Western societies within a process of natural selection, was aimed to be formed in Turkey as a project within the Turkish History of Economics in the context of the National Economy Policy of the Union and Progress Party. This is why the designed class was considered to be a National one. WWI provided an environment of opportunity for the members of the Party, but this project was put on hold at least until the process of National Struggle by the end of the Ottoman Empire.

After the National Struggle ended in victory, the National Economy Policies of the Party's elite were continued in the Single-Party era. Therefore, in this sense, it was aimed to form a National Bourgeoisie within the economic systematic of the Single-Party era. Reasons such as lack of capital and the Economic Depression of 1929 prevented the emergence of a National Bourgeoisie with its designed form, that is, with a strong accumulation of capital. However, at this point, WWII created an environment of opportunity for a National Bourgeoisie. The actors of the period provided capital accumulations with momentum with the black-market activities they carried out. Nevertheless, with these activities they carried out, they received reactions from both the public and the CHP, which was the ruling party of the period.

After the war, in the scope of the necessitated convergence between Turkey and the USA due to the threat of the USSR, liberal policies in Turkey continued to be openly practiced. This situation continued until the time the CHP was replaced by the DP in the government. As a result, National Bourgeoisie was also strengthened in this process, and therefore, the National Bourgeoisie that had been aimed since the late periods of the Ottoman Empire found itself a place within the economic policies of the Single-Party era.

Keywords: Bourgeoisie, Single-Party Era, Turkish Economy, National Bourgeoisie.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
DİİYAGRAMLAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ULUSAL EKONOMİ DÖNEMİ (1923-1929)

1.1. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ.....	24
1.2. TİCARET VE SANAYİ ODALARI	33
1.3. İKTİSADİ KALKINMA İLGİLİ HAMLELER VE MİLLİ BURJUVAZİ OLUŞTURMA ÇABALARI.....	37
1.3.1. Türkiye Bankaları.....	37
1.3.1.1. İş Bankası	39
1.3.1.2. Sanayi ve Maadin Bankası	43
1.3.1.3. Emlak ve Eytam Bankası.....	47
1.3.2. İstatistik Umum Müdürlüğü	49
1.3.3. Âli İktisat Meclisi	53
1.3.4. İktisat Vekâleti	57
1.4. TEŞVİK-İ SANAYİ KANUNU	60
1.5. TÜRKİYE SANAYİSİ.....	65
1.6. 1926-1929 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN İKTİSADİ YAPISI.....	70
1.6.1. Devlet ve Sermaye Arasındaki ilişki	71
1.6.2. Türkiye’de Kurulan Anonim ve Sigorta Şirketler	75
1.6.3. Gümrük Politikası.....	83
1.6.4. Dış Ticaret	86
1.6.5. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Yerli Malı	91
1.6.6. Kapitalizm Buhranı ve Türkiye’ye Etkisi	94

İKİNCİ BÖLÜM MİLLİ BURJUVAZİNİN YETERSİZLİĞİ: DEVLET KAPİTALİZMİ (1930-1938)

2.1. DEVLETÇİLİĞİN TANIMI, DÜNYA VE TÜRKİYE SİYASASINDAKİ GELİŞMELER	100
2.2. DEVLETÇİ DÖNEMDE GENEL EKONOMİK DURUM.....	104
2.2.1. Millileştirme Seferberliği	105
2.2.2. Zirai Durum	110
2.2.3. Para Politikaları	114
2.3. DÖNEM İLE İLGİLİ KURULUŞLAR.....	119
2.3.1. Devlet Sanayi Ofisi	120
2.3.2. Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası.....	123
2.3.3. Diğer Bankalar	126
2.3.3.1. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası	127
2.3.3.2. Sümerbank	130
2.3.3.3. Etibank.....	139
2.3.3.4. Halk Bankası	143
2.4. SANAYİ PLANLARI	146
2.4.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	146
2.4.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	151
2.5. DEVLET VE SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	155
2.6. DIŞ TİCARET.....	160
2.7. TASARRUF VE YERLİ MALİ HAFTASI.....	164

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DEVLET KAPİTALİZMİNİN DURAKLAMA YILLARI VE EKONOMİDE LİBERALLEŞME (1939-1950)

3.1. SAVAŞ YILLARI EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	169
3.1.1. Vurgunculuk/Karaborsacılık	173
3.2. MİLLİ KORUNMA KANUNU	176
3.3. OLAĞANÜSTÜ VERGİLER.....	182
3.3.1. Varlık Vergisi	182
3.3.2. Toprak Mahsulleri Vergisi	188

3.4. DIŞ TİCARET VE PARA POLİTİKASI	192
3.5. SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’DE GENEL EKONOMİK DURUM, EKSEN KAYMASI VE SERMAYE ÇEVRELERİ İLE İLİŞKİLER	197
3.5.1. Devlet Fabrikalarının Özel Teşebbüse Devri	201
3.5.2. 7 Eylül Kararları (1946 Yılı Devalüasyonu)	206
3.5.3. Dış Ticaret	210
3.5.4. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı.....	214
3.5.5. İstanbul İktisat Kongresi/ II. Türkiye İktisat Kongresi	218
3.5.6. Savaş Yılları ve Sonrasında Tasarruf ve Yerli Malı.....	221
SONUÇ.....	224
EKLER.....	228
KAYNAKÇA	272
DİZİN	300

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Osmanlı İmparatorluğu İçerisinde Kurulan Yabancı Ticaret Odaları.	35
Tablo 1.2: Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Kurulan Bankalar (Yabancı)	38
Tablo 1.3: Sanayi ve Maadin Bankası'nın %10-%30 Arasında Hisse Sahibi Olduğu Kuruluşlar.....	45
Tablo 1.4: 1927 Tarım Sayımı	52
Tablo 1.5: İktisadiyat Meclisi ile Âli İktisat Meclisinin Karşılaştırılması.....	56
Tablo 1.6: 1913 Yılında Yabancı Sermayenin Dağılımı.....	61
Tablo 1.7: 1915 Sanayi Sayımına Göre Osmanlı İktisadı İçerisindeki Sektörel Dağılım.....	62
Tablo 1.8: 1927 Yılı Sanayi Sayımına Göre Gruplar.....	68
Tablo 1.9: 1921-1929 Yılları Arasında Kurulan Fabrikalar.....	69
Tablo 1.10: 1926-1929 Yılları Arasında Yabancı Menşeli Sermayenin Türkiye'deki Yatırımları	73
Tablo 1.11: Türkiye Cumhuriyetinden Ayrıcalık Hakkı Elde Eden Şirketler.....	74
Tablo 1.12: 1920-1926 Arasında Kurulan Anonim Şirket Sayıları ve Sermayeleri	76
Tablo 1.13: I. Dünya Savaşı Esnasında Deniz Ticareti ve Şirketlerden Eksilen Tonaj Miktarları.....	77
Tablo 1.14: Dönem İçi Kurulmuş Olan Bankalar	79
Tablo 1.15: 1926 Yılında Kurulan Türk Anonim Şirketleri.....	80
Tablo 1.16: 1927 Yılında Kurulan Türk Anonim Şirketleri.....	81
Tablo 1.17: 1928 Yılında Kurulan Türk Anonim Şirketleri.....	82
Tablo 1.18: 1929 Yılında Kurulan Türk Anonim Şirketler.....	82
Tablo 1.19: Gümrük Tarife Kanununda Himayecilik	86
Tablo 1.20: 1923-1928 Yıllarında Türkiye'nin İthalatı	87
Tablo 1.21: 1923-1928 Yıllarında Türkiye'nin İhracatı.....	88
Tablo 1.22: 1923-1928 Yılları Arasında İthal ve İhraç Ürünlerin %'lik Payları	89
Tablo 1.23: Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Cari Değerlerinde Başlıca Ülkelerin Payı.....	90
Tablo 1.24: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Üyeleri	93
Tablo 1.25: TL'nin Yıllara Göre Diğer Para Birimlerine Oranla Değeri.....	97

Tablo 2.1: Türkiye’de Yerli ve Yabancı Sermaye Payları (1929)	106
Tablo 2.2: İllere Göre Elektrik Dağıtım Hizmeti Veren Şirketler.....	109
Tablo 2.3: Seçilmiş Tahıl Ürünlerinin Karşılaştırılması	110
Tablo 2.4: Sağılan Hayvan Sayısının Yıllara Göre Karşılaştırılması.....	110
Tablo 2.5: Ziraat Bankası’nın Buğday Alım Miktarları.....	112
Tablo 2.6: Vergilerin Sektörel Bağlamda Dağılımları	113
Tablo 2.7: GSMH’nin Sektörlere Göre Büyüme Hızları (%)	113
Tablo 2.8: 1924-1929 Yılları Arasındaki Parasal Göstergeler.....	116
Tablo 2.9: 1930-1939 Yılları Arasındaki Parasal Göstergeler.....	117
Tablo 2.10: TCMB’nin Hisseleri	129
Tablo 2.11: Yıllara Göre Sümerbank Sermayesi	134
Tablo 2.12: Sümerbank’ın DSO’dan Devraldığı İşletmelerin Sermayeleri	134
Tablo 2.13: Sümerbank’ın Kendi Sermayesi ile Yaptığı Fabrikalar	135
Tablo 2.14: Yıllara Göre Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yurtdışı Burjuvazinin Payı.....	139
Tablo 2.15: Etibank Genel Müdürleri	143
Tablo 2.16: BBYSP’nin Ön Gördüğü Sanayi Kolları.....	149
Tablo 2.17: Bütçe Gelir-Gider Dengesi (Milyon TL)	150
Tablo 2.18: Sanayi Kongresine Katılan Heyetler ve Üyeler	152
Tablo 2.19: Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Birim)	157
Tablo 2.20: 1932-1936 Yılları Arasında Teşvik-i Sanayi İşletmeleri ve Üretim İstatistikleri.....	159
Tablo 2.21: 1937-1939 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan İşletme Sayıları.....	159
Tablo 2.22: 1935-1939 Yılları Arasında Üretim ve Bedelleri	159
Tablo 2.23: 1931-1932 Yılları İhracat Oranları	161
Tablo 2.24: 1931-1932 Yılları İthalat Oranları	161
Tablo 2.25: 1933-1936 Yılları Arasında İthalat ve İhracat Oranları.....	163
Tablo 3.1: 1938-1943 Yılları Arasında Kuruş Cinsinden Ürün Fiyatları	172
Tablo 3.2: MKK Hükümleri.....	179
Tablo 3.3: Savaş Yıllarında Buğday ve Arpa Ekim ve Üretim Hadleri.....	188

Tablo 3.4: Ürünler Yönelik Olarak TMV Bağlamında Alınan Vergi Miktarı ve Çeşidi.....	190
Tablo 3.5: II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaret Durumu	193
Tablo 3.6: Savaş Yıllarında Bütçe Gelir-Gider Rakamları	193
Tablo 3.7: Yıllara Göre Kamusal Alanda Yatırım Faaliyetleri	202
Tablo 3.8: Bazı İmalat Sanayi Ürünlerinin Yıllara Oranla (1000 Ton Olarak) Üretim Miktarları.....	203
Tablo 3.9: 7 Eylül Kararlarının Ardından Belirlenen Kur ve Değerler	207
Tablo 3.10: 1945-1946 Yılları Türkiye'nin Dış Ticareti	211
Tablo 3.11: 1946-1947 Yılları Türkiye'nin Dış Ticareti	211
Tablo 3.12: 1948 Yılı İthalat ve İhracat Rakamları	212
Tablo 3.13: 1949-1950 Yılları Türkiye'nin Dış Ticareti	213
Tablo 3.14: Türkiye'nin 1945-1950 Yılları Arasında Dış Ticaretinde Ülkelerin Payları.....	213
Tablo 3.15: Türkiye İktisadiyatının Kalkınması İçin Ön Görülen Yatırım Alanları ve Miktarları.....	217

DİYAGRAMLAR LİSTESİ**Sayfa**

Diyagram 1: Batı tipi Burjuvazi	32
Diyagram 1.2: Milli Burjuvazi.....	43
Diyagram 1.3: Ekonomi, Devlet, Sermaye ve Âli İktisat Meclisi İlişkisi	55
Diyagram 2.1: Etibank, MTA ve EİEİ İlişkisi.....	141

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı Geçen Eser.
A.g.h.	Adı Geçen Haber.
A.g.m.	Adı Geçen Makale.
A.g.r.	Adı Geçen Rapor.
A.g.t.	Adı Geçen Tez.
ABD.	Amerika Birleşik Devletleri.
BBYSP.	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Bkz.	Bakınız.
C.	Cilt.
CHF.	Cumhuriyet Halk Fırkası.
D.	Dizi.
DSO.	Devlet Sanayi Ofisi.
EİEİ.	Elektrik İşleri Etüt İdaresi.
GSMH.	GAYRİ Safı Milli Hasıla.
İBYSP.	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı.
MİTC.	Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.
MKK.	Milli Korunma Kanunu.
MME.	Milli Müdafaa Ekonomisi.
MTA.	Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü.
S.	Sayı.
SCF.	Serbest Cumhuriyet Fırkası.
SMB.	Sanayi ve Maadin Bankası.
SSCB.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği.
TCMB.	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
TDK.	Türk Dil Kurumu.
TMV.	Toprak Mahsulleri Vergisi.
TSKB.	Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası.
TTK.	Türk Tarih Kurumu.
TUİK.	Türkiye İstatistik Kurumu.
Y.	Yıl.

TEZ METNİ

GİRİŞ

Burjuva kelime anlamı olarak üretim araçlarına sahip olan sosyo-ekonomik sınıfı işaret etmektedir. Kelimenin etimolojisine bakıldığında ilk defa latince burgensis olarak kullanılmış ve bu kelime daha sonra Fransızca'ya bourg (şehir/kasabada yaşayanlar) olarak geçip, Batı'da Ortaçağ'ın son evresinden itibaren kentlerde ortaya çıkan ve ticaretle uğraşıp zenginleşen toplumsal sınıfı ifade etmek için kullanılan bir terim haline dönüşmüştür.¹

Burjuva kelimesi için temelde Marxist ve Weberci yaklaşım olarak iki farklı tanım yapılmaktadır. Marksist ideolojiye göre burjuva; üretim araçlarını elinde bulunduran, proleteryanın² karşısında yer alan ve çıkarlarını korumak için her türlü işi yapabilecek bir toplumsal sınıfı ifade etmektedir. Nitekim bu açıdan değerlendirildiğinde Orta Çağ üretim biçimlerinin yıkılması/değişmesine paralel olarak kapitalist düzenle birlikte kelime anlam açısından da değişim göstermiş ve burjuva sınıf olarak, bütün ekonomik ilişkilerin merkezine yerleşmiş ve üretim biçiminin egemenleri olarak karşımıza çıkmıştır. Weberci ideolojiye göre ise burjuva ölçülü ve tasarruflu, çalışmanın yüceliğini bilen bir sınıf olarak ifade edilmektedir. Nitekim bu düşünceye göre çalışmak ve sürekli olarak para kazanıp sermaye birikimini hızlandırmak cennetin altın anahtarı olarak tasvir edilmiştir.³

Burjuvazinin kelime anlamı olarak tarihsel süreç içerisindeki serüvenine bakıldığında; Pearnoud'a göre kelime ilk olarak 1007 yılında Beaulieu-les-Loches carta adlı metinde okunmaktadır.⁴ Dolayısıyla toplumsal bir sınıf olarak burjuvazinin doğuş yılı için 1007 tarihi verilebilir. Bununla birlikte 12. yüzyıldan itibaren kent sayılan

¹ Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, çev. İbrahim Yıldız, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999), 24., Erol Zeytinoğlu, *İktisat tarihi*, (İstanbul: Meter Matbaası, 1976), 65.

² Proleterya terimi Roma kökenlidir. Nitekim Antik Roma'da halkın alt sınıfını (prole) belirtmek için kullanılmıştır. Sanayi devrimi ve akabinde kapitalizmin güçlenmesiyle beraber terim ücretli işçi sınıfını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kapsamda Marksist bakış açısıyla burjuvazinin karşısında yer alan, dolayısıyla emeğini satarak yaşayan ve sermayenin sömürüsüne maruz kalan sınıfı ifade etmek için kullanılmıştır. Bkz. Gerard Dumenil, Michael Löwy ve Emmanuel Renault, *Marksizmin 100 Kavramı*, çev. Gözde Orhan, (İstanbul: Yordam Kitap, 2011), 130-132.

³ *Dictionnaire Larousse Sözlük ve Ansiklopedik Sözlük II*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 450.

⁴ Burjuva kelimesi ilk kez 1007 tarihinde Latince Burgensis olarak kullanılmıştır. Bu nedenle burjuvanın doğuş tarihi olarak 1007 yılı işaret edilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Regine Pernoud, *Burjuvazi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 8. Pernoud'un yanı sıra Göçek bu tarihi 1100 yılı olarak vermektedir. Bkz. Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, 23.

kalelerin içerisinde yaşayanlar burjuva olarak adlandırılmış, ortaya çıktığı süreçten itibaren ise var olan üretim modellerini ele geçirmeye çalışmıştır. Burjuvazinin tarihsel gelişim sürecini kavrayabilmek için Antik dönemde oluşmaya başlayan ve dolayısıyla sınıfsal bir yapıya zemin hazırlayan ekonomik model ile, daha sonradan ortaya çıkacak olan kapitalizm öncesi üretim modeli olarak göze çarpan ve döneme damgasını vurmuş olan Batı'nın sosyo-ekonomik ve siyasal yapısını (feodal yapısını) iyi anlamak gerekmektedir.

Sınıflı bir toplumsal yapının ortaya çıkması Antik dönem üretim modelleri içerisinde hayat bulmuştur veya temelleri atılmıştır denilebilir. Doğu ve Batı uygarlıkları bu süreçte üretim modellerinin paralelinde kendilerine özgü soylu, ruhban, köylü, tüccar ve köle gibi sınıfsal bir yapı oluşturmuştur.⁵ Batı dünyasının temelini dayandığı uygarlıklar açısından ekonomi; ev ekonomisi, kent ekonomisi, devlet ekonomisi ve devletlerarası ekonomi olarak dört temel başlık altında incelenebilir. Bu bağlamda ev ekonomisi; iş bölümünün bulunmayışı, üretici ve tüketicinin aynı kişiler olması nedeniyle temelde basit tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Kent ekonomisinde durum ev ekonomisine göre biraz daha farklıdır. Sınırlı bir ticaret ve basit endüstri ürünlerinin iktisadi yaşama katılığı mevcuttur. Devlet ve devletlerarası arası ekonomide ise artık ürünlerin hem iç hem dış piyasada yerini bulması için çaba sarf eden ve bu süreci organize eden güç olarak devlet veya hükümdar ve dolayısıyla ortaya konulmuş olan çeşitli normlar karşımıza çıkmaktadır.⁶ Bu noktada tüccar sınıfı önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim bu sınıf Batı dünyasının feodal modeli içerisinde varlıklarını sürdürecektir ve sermaye birikimlerini güçlendirerek daha sonraki süreçte burjuvaziye oluşturacak olan ekibin tarihsel süreç içerisinde karşımıza çıkan ilk örnekleri olarak vurgulanabilir. Dolayısıyla bu tarz üretim modelini ve toplumun sınıfsal yapısını değiştirecek olan öncelikle Ortaçağ Avrupa'sının feodal üretim modeli olacaktır.

Feodalizmin ortaya çıkış serüveni incelendiğinde, Avrupa'da kavimler göçünün ardından Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının akabinde siyasi ve iktisadi bir istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. Bu duruma paralel olarak sosyal normlarda çözümler yaşanmış ve halkın can-mal güvenliğinin olmayışı üretim modelini derinden etkilemiştir. Bu etkileyiş

⁵ Seyhan Taş, Enver Günay, "Antik Çağ Toplamlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, (2015): 141-166

⁶ Bülent İplikçioğlu, *Eski Batı Tarihi I*, (Ankara: TTK, 1997), 129-130.

değişimi zorunlu hale getirmiştir. Antik dönemin üretim modelinden, temel felsefesinde can güvenliği ve fiziksel ihtiyaçlar yer alan Feodalizm ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla feodalizmin doğuş nedenlerinden birinin de mecburiyet olduğunu söylemek mümkündür. Bu konu hakkında Sombart şundan bahsetmektedir;

*“Bütün çabaların ve meşguliyetlerin merkezinde etiyle kemiğiyle insanın bulunduğunu unutmamak gerekiyor. Her şeyin başı ve her şeyin ölçüsü insandır: Mensura omnium rerum homo. İnsanın ekonomiye karşı tutumunun kökeninde de bu ölçü bulunduğundan ekonomi de insan üretimi olan tüm şeyler gibi insani amaçlara hizmet etmek durumundadır.”*⁷

Nitekim psikoloji biliminin de günümüz dünyasında kabul etmiş olduğu Maslow teorisi⁸ feodal yapının doğuş nedenlerinden birini ortaya koymaktadır.

Sözcük anlamıyla toprağa dayalı düzen manasına gelen Feodalizm, Ortaçağ Avrupa'sında ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve siyasal bir sistemdir. Daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere sistemin ortaya çıkmasındaki temel neden güvenliktir. Bu süreçte köylüler can ve mal güvenliği olmadığı için Feodal beyin himayesine girmiş ve üretimini onun için yaparak karşılığında güvenliğini temin etmiştir. Böyle bir ortamda siyasi model sosyal ve ekonomik yapıyı reorganize etmiştir. Nitekim Ortaçağ Avrupa'sındaki sınıfsal yapı en tepede kral olmak üzere (bu dönem için etkililiği az), soylular, ruhban sınıfı, özgür köylüler, serfler ve tüccar olmak üzere şekillenmiştir.⁹ Bu noktada güçlü bir merkezi yönetimin olmayışı nedeniyle yargılama ve vergilerin toplanması bakımından da siyasi erki feodal beylerin ele geçirdiğini vurgulamak gerekir.¹⁰

Sınıfsal açıdan değerlendirildiğinde soylular, üretimi yapan serf¹¹ ve özgür köylülerin yaşadığı toprağın sahibi olan kişilerdir. Barış zamanlarında malikanelerini

⁷ Werner Sombart, *Burjuva*, çev. Oğuz A., (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 24-25.

⁸ Maslow teorisi: Hümanist yaklaşımın savunucularından olan Maslow, insan temelli bir İhtiyaçlar Hiyerarşisi/İhtiyaçlar Piramidi ortaya koymuştur. Bu piramidin en alt basamağında fizyolojik ihtiyaçlar ikinci basamağında ise güvenlik ihtiyacı yer almaktadır. İnsan tarihin her döneminde doğası itibarıyla bu iki ihtiyacı karşılamaya yönelik çeşitli önlemler almıştır. Dolayısıyla feodal üretim modelinin ortaya çıkması insanların bu temel iki ihtiyacını karşılamaya yönelik aldığı tedbirlerden biri olduğu açısından değerlendirmek mümkündür.

⁹ Cahit Aydemir, Sema Yılmaz Genç, “Orta Çağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 36, (2011): 226-241.

¹⁰ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988), 19-21.

¹¹ Kimi yazarlar serfler ve köylüleri aynı toplumsal grup olarak değerlendirmektedir. Ancak ikisinin farklı toplumsal sınıflar olduğunu vurgulamak gerekir.

yönetirken, savaş zamanlarında ise şövalye olarak savaşa katılmışlardır. Dolayısıyla mülkiyetin sahibi olan sınıftır. Ruhban sınıfı Batı dünyası için belki de Ortaçağ'da en önemli sınıftır. Nitekim bu güçlerinin kaynağını, din hegemonyası altında tanrıdan aldıklarını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda papanın krallara taç giydirmesi önemli bir kanıt olarak gözler önüne serilmektedir. Gelir kaynaklarını ise toprak, bağışlar ve çeşitli dinsel etkinlikler karşılığında oluşturmuşlardır. Köylüler özgür bir sınıf olmakla beraber ücret karşılığında çalışan işçilerdir. İleriki süreçte oluşacak olan Burjuvazinin altında çalışan işçi sınıfına dönüşecektir. Serfler ise bu tabloyu toplumsal bir piramite benzetirsek, piramitin en alt basamağındaki kölelerdir.¹² Antik dönemin üretim modelinin dönüşmesine rağmen kölelik daha yüzyıllar boyunca devam edecektir. Antik dönem ile farkı ise serflerin satılmamasıdır. Bununla birlikte feodal beye bağlı olan serfler özgür köylülerden farklı olarak toprağı terk etmesi yasaklanmıştır. Son olarak tüccar sınıfından bahsetmek gerekir. Antik dönemdeki gibi tüccarlar bu süre içerisinde ticareti yürüten toplumsal bir sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim feodal dönemde şehirde yaşayan bu sınıf burjuvaziye dönüşecek ve toplumun dinamizmini harekete geçirerek dönüşüme ivme kazandıracaktır.

Sistemdeki ekonomik üretim biçimi ise feodal üretim tarzına dayanmaktadır. Burada demesne adı verilen büyük çiftliklerde üretimin yapılmasının ardından, artık ürün üreticiden (serf/köylü) alınmış kentlerdeki loncalar aracılığı ile dağıtılmıştır. Bununla birlikte feodal üretim tarzında kentlerde loncalar çevresinde örgütlenen üretim faaliyetleri ve ticaret, soylulardan büyük ölçüde bağımsız olarak gelişmiştir. Böylece merkezi devletten ve feodallerden bağımsız sermaye birikim süreçleri ortaya çıkmıştır. Nitekim bu süreç beraberinde kapitalizm ve dolayısıyla burjuvaziyi yaratacak olan nedenlerden birini oluşturmuştur..¹³

12. ve 13. yüzyılda feodalizm işlerliğini korurken 14. yüzyılda sistem ekonomik açıdan kilitlenmiş ve bir buhran dönemi geçirmiştir. Buna bağlı olarak soylular, köylü üzerindeki baskıyı arttırınca 14. yüzyıl Avrupa'sı sık sık köylü ayaklanmalarına tanıklık etmiştir. Ayaklanmaların artması üretimi daha da geriye götürmüş ve ekonomik buhran kasaba ve kentlerde kıtlıklara, zanaatın ve teknik ilerlemelerin durmasına ve salgın hastalıkların yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bu derin bunalım feodalizmin Avrupa'daki

¹² Aydemir, Yılmaz Genç, "Orta Çağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm", 229.

¹³ Pamuk, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 19-21.

egemen üretim tarzı konumunu yitirmesine ve yeni bir üretim tarzının yani kapitalizmin yükselmesine yol açmıştır.

Feodal üretim tarzının tarıma dayandırılması kentlerde feodal bir sistemin var olmadığını göstermemektedir. Ortaçağ'ın erken safhalarından itibaren kentler ve kasabalar bu üretim tarzının bir parçası olarak gelişmeye başlamış ve kırsal alanlar ile kentler arasındaki iş bölümü loncalar çevresinde artarak ticaret canlanmıştır. Ancak feodal beylerin müdahalelerinden uzak olması nedeniyle kentler kırsal alanlara göre özerklik kazanmıştır. Dolayısıyla özel mülkiyet ve buna dayalı olarak siyasal ve toplumsal normlar kırsal alanlara göre değişkenlik göstermiştir. 14. yüzyıl buhranı içerisinde köylüler topraklarını terk ederek kent ve kasabalara göç etmiş ve bu durum hem kentlerin büyümesine hem de uzun mesafeli ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Topraklarını işleyecek gücü yitiren soylular/senyörler ise gelir elde edebilmek için topraklarını kiralamak veya ücretli işçi çalıştırmak durumunda kalmışlar. Böylece feodal üretim modeli çözülmeye başlamıştır.¹⁴

16. yüzyıl ile birlikte teknolojik gelişmelere paralel olarak Avrupa ekonomisinin sınırları genişlemiştir.¹⁵ Deniz aşırı keşifler, Amerika kıtasının bulunması, Hint deniz yolunun keşfi bu durumun kanıtı niteliğindedir. Bununla birlikte Avrupa'nın kendi içerisinde nüfus ve üretim düzeylerindeki artış ticareti canlandırmış ve sermaye birikimine ivme kazandırmıştır. Bu iktisadi büyüme dönemi 17. yüzyılın başından 18. yüzyılın ortasına kadar bir durgunluk göstermiştir. İktisat tarihçileri durgunluğun yaşanmasının temel sebebi olarak genelde feodal üretim tarzının tam olarak çözülemeyişi ve dolayısıyla kapitalizmin gelişmemesine işaret etmektedirler. Ancak 16. yüzyıl boyunca kapitalizmin yaygınlık kazanmaması, Avrupalıların eski üretim modeli içerisinde sıkışıp kalması ve bu konuda ısrarcı olması 17. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına kadar ekonomik durgunluğun temel sebebi olmuştur. Fakat buna rağmen bu yüzyıllarda ulusal ekonomiler ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren makinenin icadına yani sanayi devrimine paralel olarak İngiltere'de pamuklu tekstili ile kapitalist hareket ticaret ve kıta dışındaki yatırımlarla genişlemiş, sermaye birikiminin hızlanmasıyla hem burjuvazi hem de merkezi krallıklar güçlenerek Avrupa'nın iktisadi yapısı ve buna bağlı olarak toplumsal yapısı feodal üretim modelinin oluşturduğu yapıdan

¹⁴ Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 103.

¹⁵ Karl Marx, Friederich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, (Ankara: Alter Yayıncılık, 2015), 22-23.

kapitalist üretim modelinin oluşturduğu yapıya evrilmiştir. Nitekim bu süreç zarfında sistemi değiştiren toplumsal grup burjuvazi olmuştur.

Burjuvaziyi Avrupa için bölgesel ve zamansal olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü gelişim ve dönüşüm süreçleri Batı dünyası için bölgesel ve zamansal olarak farklılıklar göstermektedir. Sombart'a göre tam olarak bir burjuva diyebileceğimiz sınıf ile dünyanın tanışması 14. yüzyıl Floransa'sına rastlamaktadır. Nitekim bunu da belge bolluğuna dayandırmaktadır. O'na göre bu sınıf, ticari yaşamı ezbere bilen bir ekiptir.¹⁶ Sombart her ne kadar savında tüccarı burjuva olarak nitelemese de herhalde bu sınıfın ticaretten doğduğunu inkâr etmemektedir. Nitekim başlangıçta da bahsetmiş olduğumuz üzere burjuva esas anlamıyla karşımıza sanayi devriminden sonra çıkacaktır ki ticaret burjuvazisi bu süreçle beraber sanayi burjuvazisine dönüşmüştür. Dolayısıyla Burjuvazinin, Avrupa sosyo-ekonomik yapısının ilerlemesi ve birikim sürecinin tamamlanması sonucu tıpkı bir patlayıcı gibi infilak eden bir grup olması doğaldır.

Bu sınıfın ülkelere göre değişkenlik göstermesi ise çok normaldir. Feodal üretim modeli çözüldükten sonra Avrupa iktisadi coğrafyasının her yerinde aynı şekilde yaşanmamıştır. Bunun temel nedenini de Weberci bakış açısıyla "*kapitalizmin ruhunun*" her bölgeye aynı anda veya aynı şekilde sirayet etmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Avrupa'nın kuzeyi, güneyine göre (Protestan kesim öğretileri doğrultusunda Katolik ve Ortodoks kesime göre) kapitalizme daha hızlı adapte olabilmıştır. Dolayısıyla İtalya, İspanya, Almanya, Hollanda ve Büyük Britanya için kapitalist zihniyetin aynı şekilde gelişmediğini ve Sombart'ın tabiri ile "*her olgun kapitalist girişimcinin (burjuva)*"¹⁷ farklı yollarla doğduğunu söylemek gerekmektedir.

İtalya, kapitalizmin ilk olarak doğduğu bölge olarak nitelendirilebilir. Burjuvazinin gerçek anlamda karşımıza çıktığı yerdir. Nitekim kent devlet varlığı ve ortaya çıkarılmış olan toplumsal normlar¹⁸ bu durumu kanıtlar niteliktedir. Fakat özellikle burjuvazinin 16. yüzyıldan itibaren feodalizm artığı sayılabilecek senyörler/soylular gibi

¹⁶ Sombart, *Burjuva*, 126-127.

¹⁷ A.g.e., 126.

¹⁸ Örneğin Floransa'da babaların yaşamını yitirmeden önce çocuklarını bir işe vermesi mecburdur. Öyle ki bunu başaramamışlarsa 1000 Florin bir ceza ödemeyi vasiyetnamelerinde taahhüt etmişlerdir. Bkz. A.g.e., 157.

yaşamış olmayı tercih etmeleri nedeniyle İtalya için bu anlamda gelişim düzeyinin durduğu söylenebilir.

İspanya açısından değerlendirildiğinde, kapitalist zihniyetin yavaş yavaş yaygınlık kazandığını özellikle deniz aşırı keşiflerin ve kolonizasyon sürecinin akabinde bu zihniyetin tamamıyla yerleştiğini söylemek mümkündür. Fakat 17. yüzyıl ile birlikte ticarete bir durgunluk yaşanmıştır. Özellikle girişimcilik ruhunda çöküntü yaşanması akabinde kiliseye ve soyluluğa yöneliş, kapitalizm ve dolayısıyla burjuva varlığını durgunluğa sürüklemiştir. Nitekim İngilizlerin ve Fransızların alaycı bir bakış açısıyla tarihe geçmiş olan “İspanyol tembelliği” terimi de buradan gelmektedir.¹⁹

Fransa ise belki de kapitalist zihniyetin en geç geliştiği yer olarak söylenebilir. Ancak yine de 18. yüzyılın sonuna doğru bir hareketlenme yaşanmış ve bu doğrultuda da tarihe altın harflerle geçecek olan Fransız İhtilali gerçekleşmiştir. İhtilal, ortaya çıkarmış olduğu ideolojiler açısından²⁰ dünyayı değişim sürecine sürüklemeye mecbur bırakmıştır. Bu minvalde I. Dünya Savaşı’na gidecek olan sürecin nedenlerinden birini yaratmıştır. Fakat genel açıdan Fransız burjuvası göz önüne alındığında, senyörlüğe eğilimlerinin fazla olması ve lüksü sevmeleri nedeniyle sermaye birikim süreci diğer milletlere nazaran daha uzun sürmüştür. Bunda toplumsal yaşantının da etkili olduğu söylenebilir. Özellikle işe zaman ayırmak istememeleri bunun en belirgin özelliğidir. Bununla birlikte Fransızların ticareti ve sanayiye küçümseyerek daha garanti bir iş yapma kaygıları nedeniyle, kapitalist zihniyet ve buna bağlı olarak kurumlar geç gelişmiştir.²¹

Almanya’da kapitalizmin gelişmeye başladığı süreç olarak 16. yüzyıl verilmektedir. Bu yüzyılla birlikte burjuva sayısında bir artış yaşanmıştır. Ancak daha sonraları feodalizme özenmeleri ve bu bağlamda hareket etmeleri hasebiyle yaklaşık olarak iki yüzyıl boyunca önemli bir gelişme kaydedememişlerdir. Sombart’a göre Almanya’da kapitalist zihniyetin asıl gelişimi ve bu minvalde sanayileşmesi 1850 yılında gerçekleşebilmiştir. Nitekim Almanya, tıpkı İtalya gibi sanayileşme sürecini geç

¹⁹ A.g.e., 160.

²⁰ İhtilalin ortaya koymuş olduğu en önemli ideolojilerden biri *milliyetçiliktir*. Nitekim milliyetçilik ideolojisinin tohumları ihtilal sonrasında basın ve yayın organları sayesinde dünyaya yayılmış ve 19. yüzyıl derinden etkileyerek imparatorlukların parçalanmasına ve ulus devletlerin doğuşuna neden olmuştur. Bilindiği üzere Fransız İhtilali esasında burjuvazinin yaratmış olduğu bir toplumsal ayaklanma olarak nitelendirilir. Dolayısıyla 19. yüzyıl dünyasının siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmelerini bu çerçevede değerlendirmek yanlış olmaz. Nitekim 19. yüzyılda yaşananlar akabinde I. Dünya Savaşı’nı getirecektir.

²¹ A.g.e., 164.

tamamlayan ülkelerden biridir. Bunun sebebini ise çok uzakta aramamak gerekmektedir. Toplumsal bir sınıf olarak burjuvazinin azlığı süreci belirleyen en önemli etmenlerden biri olmuştur.²²

Kapitalizm İtalya’da dünyaya gelmiş olabilir fakat Hollanda açısından değerlendirildiğinde bu zihniyetin devlet ve toplumun her alanına sirayet ettiği söylenebilir. Ortaya koymuş oldukları normlar sayesinde daha fazla çalışarak sermaye birikim sürecini hızlandırmışlardır. Bu bölge için burjuvazi özellikle deniz aşırı ticaret vasıtasıyla sermaye birikimlerine ivme kazandırmıştır. Özellikle 17. yüzyıldan 18. yüzyıla gelinceye kadar finansal açıdan kendilerini geliştirmişler ve devletlere borç verir hale gelmişlerdir. Fakat 18. yüzyıl ile birlikte burjuvazinin vermiş oldukları borçların faizleri ile geçinmek istemesi²³ akabinde dünya için bir meşaleye benzeyen girişimci ruhlarının sönmesine neden olmuş ve gerileme devreleri başlayarak asıl bayrağı Büyük Britanya’ya teslim etmişlerdir.

Büyük Britanya’da ise kapitalizm İngiltere, İrlanda ve İskoçya olmak üzere üç farklı bölgede gelişmiştir. Dolayısıyla bunların karakteristik özellikleri bakımından ve yapısal olarak farklı burjuva özellikleri gösterdiğini söylemek yanlış olmaz. Bu bakımdan değerlendirildiğinde aralarında en az İrlanda’nın kapitalizm ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Bunun dışında kapitalizmin asıl olarak geliştiği bölgeler İngiltere ve İskoçya’dır. Özellikle İngiltere’nin fetih yapma düşüncesi girişimcilik ruhunu güçlendirmiştir ve 16. yüzyıl ile birlikte diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak İngiltere’deki senyörler girişimciye dolayısıyla burjuvaya dönüşmüştür. Bilindiği üzere İskoçya ve İngiltere’nin birleşmesiyle kapitalizm ruhu daha da güçlenmiştir. Nitekim 17. yüzyıl ile birlikte İskoçya kapitalizm aşkına ayağa kalkmış ve yapmış oldukları ticaret vasıtasıyla sermaye birikimini hızlandırmıştır. Krallıkların birleşmesinden sonra bölgenin modern sanayileşmenin beşiği de olması hasebiyle buradaki burjuvazi dünyaya örnek olmuştur.²⁴

Neticede burjuvazi genel olarak Avrupa sosyo-ekonomik dünyası açısından, ilk olarak feodal beylerle çıkar çatışmalarından kaynaklanan sorunlarla hesaplaşmış sonra

²² A.g.e., 167.

²³ A.g.e., 171.

²⁴ A.g.e., 171-173.

toplumunun diğer kesimlerini²⁵ yanına çekerek bilim ve teknolojik gelişmelerin ışığında ekonomik üretim modelini değiştirebilmiştir.²⁶ Dolayısıyla bütün süreç incelendiğinde Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve siyasi yapısının hatta ve hatta toplumsal normlarının Asya'daki modellerden farklı oluşu burjuvaziyi ortaya çıkarmıştır. Fakat bu durum aynı dönemde varlığını sürdüren Avrupa dışında kalan Asya tipi üretim tarzını benimsemiş olan merkezi devletlerde aynı şekilde olmamıştır. Bunun bir örneğini de Cumhuriyet'in devralmış olduğu mirasın içerisinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu ve onun örgütleniş modeli oluşturmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuvazinin ortaya çıkış sürecinin değerlendirilebilmesi için ilk olarak imparatorluğun üretim tarzının incelenmesi gerekmektedir. Üretim tarzına bağlı olarak toplumsal yapılanma ve siyasi normlar feodal üretim tarzının aksi yönde gelişmiş ve burjuvazinin ortaya çıkış sürecini geciktirmiştir. Nitekim farklı olan üretim tarzı ve sınıfların değişikliği, Batıdaki gibi bir değişimin her toplumda aynı olamayacağını göstermektedir.²⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim tarzı Marx'ın sınıflandırma yapmış olduğu modelde Asya Tipi üretim tarzı içerisinde yer almaktadır. Fakat Pamuk'a göre Marx'ın yapmış olduğu bu sınıflama modeli Osmanlı Devleti açısından eksik kalmaktadır ve bu nedenle vergisel üretim tarzı adlandırmasını yapmaktadır. Bu üretim tarzında artık ürün feodal üretim tarzının aksine güçlü bir merkezi devlet aracılığıyla üreticiden alınmıştır.²⁸ Dolayısıyla toprakların mülkiyeti de devlete aittir ve toplumsal yapı da bu bağlamda şekillenmiştir.

Asya Tipi üretim tarzı veya Vergisel üretim tarzı ile iktisadi yapısını şekillendiren Osmanlı, toplumsal yapı açısından yönetenler (askeri sınıf/egemen sınıf) ve yönetilenler (reaya/halk) olmak üzere iki farklı sınıfa ayrılmaktadır. Esasında bu durum bizlere Avrupa'nın aksine keskin bir çizgiyle ayrılmamış olan toplumsal yapıya işaret etmektedir.²⁹ Nitekim bunun temelinde toprak mülkiyetinin Osmanlı İmparatorluğu'nda

²⁵ Toplumun diğer kesimleri içerisinde işçi sınıfını da söylemek mümkündür. Burjuvazinin varlığı ve çözümler/değişimlere paralel olarak bu sınıfı doğurmuştur. Dolayısıyla emek sömürüsü çerçevesinde burjuvazinin sermaye birikimleri artmış ve işçi sınıfının omuzları üzerinde yükselmiştir.

²⁶ Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 139.

²⁷ Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970), 132.

²⁸ Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 22-24.

²⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2012), 25.

devlete ait olması yatmaktadır.³⁰ Bununla birlikte Osmanlı Devleti açısından iki temel payandaya dayanan bu toplumsal yapılanmada konumlar mutlak değildir. Bu tabaka içerisindeki sosyal hareketlilik yasaklanmamıştır. Aksine yönetilen sınıfı içerisinde yer alan bir köylü yükselip üst tarafa çıkabilir veya ailesinden herhangi biri eğitim aldıktan sonra yöneten sınıfı içerisinde önemli bir mevkiye gelebilmiştir.³¹ Bu açıdan bakıldığında Osmanlı düşüncesinde pragmatizmin önemli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim sınıflar arası hareketlilik bunu kanıtlar niteliktedir.

Osmanlı toplum yapısı içerisinde en üstte yer alan askeri sınıfa padişah beratına sahip olan herkes dahildir. Bu sınıfı ulema ve ümera olmak üzere iki farklı gruba ayırmak mümkündür. Ulema sınıfı medrese eğitimi almış olan ve sonucunda din ve belediye işlerini gören kişilerdir. Ümera sınıfı ise yine medrese eğitimi almakla birlikte devlet işlerini yöneten kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Askeri sınıf içerisinde yer alanlar günümüz tabiri ile birer devlet memurlarıdır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde her padişah değişikliğinde beratları yenilenmek zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun böyle bir uygulama yapmasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi askeri sınıfın devlet için çalıştığını hatırlatmak ve sadakatlerini sürdürmelerini istemesidir. İkincisi ise merkezi otoritenin güçlü olduğunu vurgulayarak tıpkı Avrupa'daki gibi bir aristokrat sınıfının çıkmasını engellemektir. Nitekim Tanzimat dönemine kadar müsadere usulünün varlığı (öldükten sonra mallarına devlet adına el konulması) bu durumu kanıtlamaktadır.³² Bununla birlikte verilen cezalardan ulema ile ümera arasında fark vardır. Örneğin idam cezası ulema için çok nadir uygulanmıştır. Osmanlı tarihinde 3 şeyhülislam idam edilirken 43 veziriazam aynı cezaya çarptırılmıştır. Bilindiği üzere ulema sınıfı padişahın din temelli meşruiyetini sağladığı için askeri sınıf içerisinde ayrı tutulmuşlardır. Nitekim kanun hazırlayanlar da ulema sınıfı olmuştur. Bu durum da yerlerinin padişah ve devlet açısından ayrı olduğunu gözler önüne sermektedir.³³

³⁰ Toprak mülkiyeti daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi Avrupa'da feodal beylere aittir. Bununla birlikte feodal yapının çözülmeye başladığı süreçte şehirlerde mülkün sahibi burjuva olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tam aksine mülk bir kişiye ve hanedana ait değildir. Böylelikle Avrupa için keskin çizgiyle ayrılmış toplumsal bir tabakadan bahsetmek mümkündür.

³¹ A.g.e., 27.

³² Müsadere usulünün yanı sıra rütbenin düşürülmesi, azledilme, sürgün ve idam gibi cezalar bu sınıf için mevcuttur. Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 27-28. Ayrıca bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, (Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1963), 171-172.

³³ Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 29.

Egemen sınıf (askeri sınıf) ya da bir başka deyişle yönetici kadro; siyasal yönetim, savunma, vergi toplamak ve adaleti sağlamak gibi imparatorluk için dört temel görevi yerine getirmiştir. Bu hizmetlerin sağlanabilmesi için maliye (mali yönetim/vergi toplama), mülkiye (siyasal yapı), seyfiye (askeri örgüt) ve din işleri için ulema yapılanması imparatorluk bünyesinde oluşturulmuştur. Verilen hizmet karşılığında ise şahıslar tımar ve diğer gelirlerden pay almışlar ve vergiden muaf tutulmuşlardır.³⁴ Bununla birlikte gelirlerinin muazzam olması nedeniyle İnalcık'ın vurgulamış olduğu üzere her ne kadar müsadere sisteminin varlığı olsa da yine de bu sınıf 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sermaye birikimini sağlayacak³⁵ ve Tanzimat Fermanı'nın ardından müsadere usulünün kalkmasıyla beraber çalışmamızın asıl konusu olan milli burjuvazinin temellerini oluşturacaktır. Dolayısıyla dönemin elitlerini, askeri sınıf oluşturmuştur.

Yönetilen sınıf açısından bakıldığında, tüccar grubu Göçek'in tabiri ile Osmanlı imparatorluğunda ticaret burjuvazisinin (milli olmayan) nüvesini/çekirdeğini oluşturmaktadır.³⁶ Büyük tüccarlar arasında 18. yüzyıla kadar Müslüman tüccar grubu yer almaktadır. Fakat bu yüzyıldan sonra işler değişecektir. Özellikle 18. yüzyıldan sonra Osmanlı ticaretinin büyük bir bölümü yine azınlıklara dahil olan/Müslüman olmayan tüccarlar tarafından yürütülecektir.³⁷ Tüccarlar imparatorluk içerisinde alışverişte aracılık yapan ve fiyat farklarından kar eden grubu ifade etmektedir. Asıl işleri eyaletler arasında ve yurt dışı ticari faaliyetlerde bulunmak (bu ticari faaliyetlerin temelini ham madde oluşturmaktadır), yani kısacası ithalat ve ihracat olmuştur. Bu durumları nedeniyle tüccarlara devlet tarafından geniş bir hareket kabiliyeti verilmiştir. İmparatorluk iktisadiyatı içerisinde dinamik olmaları nedeniyle işe problemleri çıkmaması için konumları özelleştirilmiştir. Fakat 19. yüzyılda özellikle İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşması³⁸ neticesinde kapitülasyonların ciddi ölçüde hissedilmesiyle bu sınıf yabancı devletlerin himayesine girerek ticari faaliyetlerini yürütmüşler ve böylelikle sermaye

³⁴ Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, 54.

³⁵ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 295.

³⁶ Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, 192.

³⁷ Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 30.

³⁸ Bahsedilen antlaşma Balta Limanı Antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile birlikte Osmanlı yarı sömürge haline gelmiştir. Ancak yine de antlaşmaya paralel olarak Osmanlı'nın dış ticaret hacmi büyümüştür. Bkz. Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 66.

birikimini sağlayarak, Osmanlı bünyesinde azınlıklardan oluşan bir ticaret burjuvazisinin temellerini oluşturmuşlardır.

Orta ölçekli devlet memurları ve ayan ile eşraf grubuna dahil olanlar incelendiğinde ulema kökenli bürokratlar (Kaza Kadıları, Müderrisler, Müfti vb...) ile ümera sınıfının içerisinde yer alan (Zeamet sahipleri, kethüdalar, yüksek gelirli tımar sahipleri vb...) orta ölçekli devlet memurları grubunu oluşturmaktadır. Taşrada devlet işlerini yürütmüşlerdir. Bununla birlikte en temel tabir ile kökeninde devlet memuru olan ve emekli olduktan sonra (Beylerbeyi, Sancakbeyi, Mültezim, mahalli halkın zenginleri vb...) şehir ve kasabalara yerleşerek burada devlet işlerine de yardımcı olanlar ise ayan ve eşraf grubunu oluşturmaktadır. Bu grup bir nevi halk ile devlet arasında köprü vazifesi kurmuştur. Neticede her iki grup da zengindir. Özellikle Ayan ve eşraf grubuna dahil olanlar büyük çiftlikler kurarak ticaretle uğraşmışlar ve sermaye birikimi sağlayarak zenginleşmişlerdir. Nitekim çalışmanın ilerleyen kısımlarında da bahsedileceği üzere Ayanlar derebeyileşme sürecine girecek ve Sened-i İttifak bu sayede doğacaktır.³⁹

Esnaf ve zanaatkarlar ise belirli bir iş kolunda uzmanlaşmış, kendilerine has dükkân, çarşı ve pazarlarda faaliyet gösteren grubu ifade etmektedirler. Bunlar lonca teşkilatı çerçevesinde şekillenmiştir. Her meslek dalının bir başkanı vardır. Aralarında gelir anlamında fazla bir fark yoktur ve mamul ürünlerini, belirlenmiş olan narha göre satmak durumunda kalmışlardır.⁴⁰

Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde en alt kesim olan reaya, işçiler (amele) ve kölelerden bahsetmek gerekmektedir. Reaya yönetilen vasfı değişmeyen mülksüz kitle olarak tanımlanabilir. Nitekim sözlükte Reaya sürü anlamına gelmektedir.⁴¹ Askeri seçkinler dışındaki Müslüman veya gayrimüslim olan bütün Osmanlı tebaasını ifade için kullanılan bir terimdir. Osmanlı iktisadi yapısına genellikle çiftçilik yaparak dahil olmuşlar ve vergileri ödemekle mükellef sayılmışlardır. Bununla birlikte iktisadi faaliyetlerini yürütmüş oldukları toprağın sahibi değillerdir. Toprak miri arazi (devlete ait) olduğu için kiracı konumunda kalmışlar ve toprağın işletme hakkı babadan oğula

³⁹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977), 129-146., Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 31.

⁴⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2005), 297-298.

⁴¹ Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 32.

geçebilmiştir.⁴² İzinsiz toprağını terk etmesi ve üç yıl üst üste ekim yapmaması yasaklanmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde kapitalist üretim modeline para ekonomisi yoluyla bağlanamayacak olan kesimler olarak tanımlanabilir.

Toplumsal tabakanın en alt gruplarından biri olan işçiler ise herhangi bir meslek dalında uzmanlığı olmayan ve beden gücü ile iktisadi yaşama katılan grubu temsil etmektedir. Bunun karşılığında ise ücret alarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Bu noktada Avrupa'da Burjuvazinin yükselmesi ve akabinde sanayi devrimi çerçevesinde oluşan işçi sınıfı ile Osmanlı işçisi arasında adeta bir uçurum vardır. Nitekim Avrupa işçisi sendikal haklarını daha 19. yüzyılda kabul ettirirken Osmanlı içerisinde işçi ayaklanmalarının bile daha bu yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmesi manidardır.⁴³ Sanayileşmemiş/geç sanayileşmiş/sanayileşmeye çalışan bir toplumda bu durumu normal olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Köleler değerlendirildiğinde ise bu kitleyi savaş ve dolayısıyla savaş esirleri oluşturmaktadır. Tıpkı Avrupa'da ki gibi alınıp satılan ve her türlü işte tasarruf edilen bir mal olarak kabul edilmişlerdir.⁴⁴

Son olarak yönetilenlerin içerisinde bu noktada toplumsal bir grup olarak azınlıklardan bahsetmek gerekir. Azınlıklar imparatorluk içerisinde din içerikli cemaatlere ayrılan ve Müslüman olmayan toplulukları ifade eden terim anlamına gelmektedir. Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Müslüman olmayan Araplar bu toplumsal grubun içerisinde yer almaktadır. İmparatorluk tarafından her cemaate özel bir statü tanınmış ve kendi içlerinde özerk davranarak sosyolojik normlarını oluşturabilmişlerdir. Bununla birlikte askerlikten muaf sayılmışlar ve vergilendirilme sistemleri de Müslüman tebaadan farklı olmuştur.⁴⁵ Fakat bilindiği üzere Fransız İhtilalinin ardından devrimin ortaya çıkarmış olduğu fikirler bütün dünyaya çeşitli yollarla yayılırken, Osmanlı İmparatorluğu da bu süreçten etkilenmiştir. Özellikle milliyetçilik ideolojisi 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında tahribat yaratarak azınlıkları ulusalcı harekete sürüklemiş, böylece azınlıklar imparatorluğun parçalanmasında önemli bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla

⁴² Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, 87. Ayıca bkz. Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 32.

⁴³ A.g.e., 37.

⁴⁴ A.g.e., 7-38.

⁴⁵ Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, 84-85.

Osmanlı iktisadi ve sosyal yapısının birbiriyle girift olduğunu söylemek mümkündür. Tam da bu nokta da Osmanlı iktisadi yapısından bahsetmek gerekmektedir.

Osmanlı iktisadi yapısını, imparatorluğun doğuşundan itibaren fetihlerle büyüyen ve toprak rejimine dayanan bir sistem olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim devletin imparatorluk sürecine girmesiyle birlikte kısacası, 14. yüzyıldan itibaren şekillenmiş olan iktisadiyat 19. yüzyılın ilk yarısına kadar ciddi ölçüde değişmemiş fakat bu yüzyılın ikinci yarısından sonra siyasal sistemle birlikte iktisadi yaşam reorganize edilmiştir. Özellikle 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başına kadar provizyonizm (iaşecilik), fiskalizm (vergilik) ve tradisyonalizm (gelenekçilik) ilkeleri⁴⁶ imparatorluğun iktisadi faaliyetlerine yön vermiştir.

İmparatorluğun iktisadi faaliyetlerini yürüttüğü ilkelerin en önemlisi provizyonizm/iaşeciliktir. Temel amaç insanların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır ve bunun için hizmetin çok ve ucuz olması gerekmektedir. Devlet bunu gerçekleştirebilmek için ekonomi üzerinde müdahaleciliği benimsemiş ve kontrol mekanizmalarını ona göre şekillendirmiştir. Bununla birlikte ihracatta kısıtlama ve ithalatta teşvik imparatorluğun iktisadiyatının en önemli özelliğini oluşturmaktadır.⁴⁷ Bu bağlamda merkantilizmden bahsetmek isabetli olacaktır. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da nüfusun hızlı artışı beraberinde yoksulluk ve işsizliği getirmiştir. Batılı devletler (Hollanda, İngiltere ve Fransa) problemlere çözüm üretebilmek amacıyla ülkelerindeki değerli madenleri (altın ve gümüş) arttırma yoluna gitmişlerdir. Böylece Merkantilist politikayı benimseyerek önceki dönemlerden farklı olarak dış ticaret politikalarını değiştirmişler ve ihracatı arttırıp ithalatı kısıtlayarak üretim dallarını rekabetten korumaya çalışmışlardır.⁴⁸ Fakat daha önce de bahsettiğimiz üzere Osmanlı'da provizyonist düşünce Merkantilizmin tam aksi yönde ilerlemiştir. İktisat tarihi yazarları merkantilizmin tam tersi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatı teşvik ettiği, ihracatı ise tam aksine olabildiğince kısıtlama yoluna gittiği üzerine vurgu yapmaktadır. Fetihçi bir zihniyet açısından durumu normal olarak karşılamak gerekir. Sürekli olarak savaşa hazır olan Osmanlı, stratejik ürünlerin yurt dışına çıkmasına engel koyarak fetihi daha kolay yapacağını düşünmüştür. Bu noktada ise Osmanlıya hak vermemek mümkün değildir. Çünkü tarih bizlere

⁴⁶ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 44-45.

⁴⁷ A.g.e., 45-46.

⁴⁸ Merkantilist politikalar için ayrıca bkz. Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 88.

göstermektedir ki aç kalmış bir topluluğu ele geçirmek daha kolay olmuştur. Bununla birlikte ithalatın teşviki provizyonist ideolojiye göre önemlidir. Çünkü marjinal faydası yüksek olan ürünlerin Osmanlı pazarına girişi iâşe açısından gereklidir.⁴⁹

İmparatorluk içerisinde benimsenmiş diğer bir ilke olan fiskalizmin temelinde devlete ait olan gelirlerin artması yatmaktadır. Fakat genel itibariyle Osmanlı iktisadi yapısı gelir arttırmakta zorlanmıştır. Bu nedenle gelirlerin artmadığı dönemlerde harcamaları kıstak ve gelirleri düşürmemek temelinde şekillenmiştir. Genç'in tabiri ile provizyonizme dayalı dengeleri sarsacak bir olumsuzluk ortaya çıktığında fiskalizm devreye girmiş ve hem problemleri engellemeye çalışmış hem de artık değerleri devlete eklemleyerek kapitalist sızıntıları önlemiştir.⁵⁰

İktisadi yaşamda benimsenilmiş son ilke ise tradisyonalizmdir. Bu düşünceye göre oluşmuş olan bütün yapılar adeta kutsaldır ve korunmalıdır. İktisadi faaliyet içerisinde kazanılanlar belirli kurala bağlanmış ve iâşe problemlerinin yaşanmaması için bu ilke benimsenmiştir. Tradişyonalizm'de yaptırım diğer bütün yaptırımlar gibi şer'i ve örfi hukuka göre düzenlenip, bu alanda çıkan ihtilaflar sürekli olarak çözüm açısından "*kadimden ola-gelene aykırı iş yapılmasın*" şeklinde formüle edilmiştir.⁵¹ Bu açıdan değerlendirildiğinde benimsenen üç ilkenin de birbirini tamamladığı, desteklediği ve savunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Batı'da feodal üretim biçiminin çözülmeye başlaması, akabinde burjuvazi ve kapitalizminin yükselişe geçmesi imparatorluk iktisadiyatı için tehlike çanlarının yüksek sesle hissedilmesine neden olmuştur. Bu noktada geleneklere sıkı sıkı bağlı olmak ve tüketimin önüne geçip devlet tekeline kırmamak için tradisyonalist ilke, burjuvazi ve kapitalizme karşı adeta koruyucu kalkan görevi görmüş ve neredeyse 19. yüzyılın ortasına kadar işlerliğini sürdürmüştür. Sermaye birikimi sürecinde ve burjuvazini ortaya çıkmasında geç kalınmışlığın en temel sebebi olarak Asya Tipi /Vergilendirilmiş üretim tarzı ve Osmanlı'ya özgü iktisadi faaliyetlerin kökenleri yatmaktadır. Fakat bu durum 19. yüzyıl ile birlikte değişmiş ve kapitalist sel imparatorluğu da içerisine sürüklemiştir. Siyasi ve askeri başarısızlıklar iktisadi yapının değişmesini zorlamış ve nihayetinde Osmanlı kapitalist sisteme eklenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Sened-i İttifaktan söz etmek gerekecektir.

⁴⁹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 47.

⁵⁰ A.g.e., 50.

⁵¹ A.g.e., 48-49.

Sened-i İttifak, 29 Eylül 1808 tarihinde II. Mahmut (1808-1839) ile ayanlar⁵² arasında yapılmış olan bir antlaşmadır. Antlaşmaya göre hükümet, ayanları kendi bölgelerinin birer yöneticisi olarak kabul etmiş ve buna karşılık olarak ayanlar da padişahın emirlerine uyacaklarını ve gerektiğinde yardıma geleceklerine söz vermişlerdir. Nitekim ordusu zayıf olan Osmanlı için (her ne kadar bu antlaşma padişahın yönetim kudretine gölge düşürdüysede) Afyoncu'nun tabiri ile hükümetin ayanlarla uzlaşıp onları merkez gücü içine çekmesi gerçekçi bir davranıştır.⁵³ Bununla birlikte Berkes'e göre bu antlaşma ölü doğmuştur.⁵⁴ Nitekim ayanların hepsinin belgeye imza atmaması ve daha sonraki süreçte bu grupla merkezi hükümetin mücadeleye girişmesi durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca bazı tarihçiler Magna Carta ile Sened-i İttifak'ı karşılaştırmaktadır. Fakat ortaya çıkarmış olduğu sonuçlar bakımından her ikisi de farklıdır ve dolayısıyla Türkiye için demokrasiye giden yol daha farklı süreçlerden geçecektir.⁵⁵ Bu bağlamda yine de padişahın yetkilerini sınırlama noktasında Sened-i İttifak önemli bir yer teşkil etmektedir ki, değişim rüzgarının (sınıfsal bir güç olarak ayanların Osmanlı'yı zorlaması ki bu grup Osmanlı'nın şehir ve kasabadaki burjuvazisidir) Osmanlı siyasasına ilk çarpışı burada gerçekleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, kapitalizmin dümen suyuna girmesi 1838 yılında İngiltere ile yapılan Balta Limanı Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı, Batı'nın yarı-sömürgesi haline dönüşmüştür. Nitekim İsmail Cem'in deyişiyle Osmanlı memleketi batı sermayesinin insafına terk edilmiştir. Antlaşmayla birlikte yabancı tüccarlara ithalat ve ihracat kapıları açılırken yerli tüccarların tekeli kırılmıştır.⁵⁶ Böylelikle yukarıda zikretmiş olduğumuz Osmanlı iktisadiyat yapısı kökten bir değişim içerisine girmiştir. Bu anlaşma 1839 yılında Tanzimat Fermanının yürürlüğe girmesiyle daha da güçlenmiştir.⁵⁷

⁵² Osmanlı sistemi içerisinde kasabaların itibar ve nüfuz sahibi kişilerine ayan denilmektedir. Berkes'e göre bu grup Osmanlı sisteminin şehir ve kasaba burjuvazisini temsil etmektedir. Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri*, 336.

⁵³ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* (6), (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), 36.

⁵⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 145.

⁵⁵ Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri*, 367.

⁵⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2001), 108., Balta Limanı Antlaşması hakkında ayrıca bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 16-21.

⁵⁷ Tefik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm, 1860-1890*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1992), 8-9. Ayrıca bkz. Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), 20., İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 193.

Tanzimat 3 Kasım 1839'da okunan Sultan Abdülmecit'in hatt-ı hümayunudur. Ortaya çıkarmış olduğu neticeler açısından bir yenilenme süreci denilebilir. Osmanlı siyasası açısından hem iç hem de dış konjonktüre paralel olarak doğmuştur. İç konjonktür iki temel prensibe dayanır. Bunlardan ilki Fransız İhtilalinin ortaya çıkarmış olduğu milliyetçilik ideolojisi bağlamında ortaya çıkan tahribatı engelleyerek bir Osmanlı milleti oluşturmaktır.⁵⁸ İkincisi ise ilk sebebin bağlamında ayaklanmaları engelleyerek merkezi otoriteyi güçlendirmektir. Dış konjonktürde ise özellikle Kavalalı isyanını bastırmak adına liberal Avrupa kamuoyunun desteğini kazanmaktır. Bu açıdan Tanzimat can ve mal güvenliğini getirmiş ve müsadere usulünü kaldırarak sermaye birikimin önünü kanunen açmıştır.⁵⁹ Çalışmamızın muhtevasını teşkil eden milli burjuvazi ise bu süreçten sonra yavaş yavaş oluşmaya başlayacaktır. Nitekim müsadere usulünün kalkmasıyla beraber sermaye birikimi ivme kazanacaktır.

İmparatorluğun iktisadi yapısının kırılma noktalarından bir diğeri de 1853 yılında Kırım Harbi ile başlayan süreçtir. Bu savaşla birlikte Osmanlı ilk defa dış borçlanmaya gitmiş ve finansal kapitalizmin ağına yakalanmıştır.⁶⁰ Buna bağlı olarak da tüccar sınıfının etkinliği artmıştır. Avrupa düşüncesinde Tanzimat'ın tamamlayıcısı olan Islahat Fermanı⁶¹ da böylelikle ortaya çıkmıştır.

Islahat Fermanı 18 Şubat 1856 tarihinde Avrupa devletlerinin “*Tanzimat yetersizdir*” söylemleri ve baskısı sonucunda ilan edilmiştir. İlan edilmesindeki en büyük rol Kırım Harbi ve dolayısıyla bu harbin ortaya çıkarmış olduğu bunalımdır. Fermanla Tanzimat'ta olduğu gibi can ve mal güvenliği vurgulanmıştır. Bunun dışında Müslüman ve gayrimüslimler eşit olarak görülmüştür. Ferman Tanzimat'ın aksine dışarıdan gelen zorlama ile ortaya çıkmıştır. Nitekim Paris Antlaşması'nda fermanın yer alması Osmanlı'yı zor bir duruma sokmuş ve bunun ardından sürekli olarak Osmanlı'nın iç işlerine karışılmıştır.⁶²

Bu süreçten sonra gayrimüslim tüccar ekibi yabancıların himayelerine girerek ticaretlerini istedikleri şekilde az vergi ödeyerek gerçekleştirmişlerdir. Siyasi, askeri ve

⁵⁸ Bilindiği üzere imparatorluk bünyesinde milliyetçik bağlamında 1804'te Sırp, 1821'de Yunan ayaklanması gerçekleşmiştir.

⁵⁹ Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* (6), 79-83.

⁶⁰ Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, 11.

⁶¹ Kemal Karpaz, *Osmanlı Modernleşmesi*, çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 80.

⁶² Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* (6), 122-128.

mali alanda yaşanan başarısızlıklar Osmanlı münevverini bu devlet nasıl kurtulur sorusuna yoğunlaştırmış ve cevabı da meşruti yönetimde bulmuşlardır. Fakat ilan edilen meşruti yönetim 93 harbiyle birlikte tarihin karanlık sayfalarına karışmıştır. İktisadi yapıdaki bozulmaya paralel olarak dış ülkelerden alınan borçların ödenememesi sebebiyle imparatorluk içerisinde, borçların ödenmesi amacıyla Duyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur.⁶³ Böylelikle Osmanlı maliyesi Avrupa sermayesinin denetimi altına girmiştir.⁶⁴

Duyun-u Umumiye İdaresi (genel borçlar kurumu) Osmanlı borçlarının kapatılabilmesi için oluşturulan bir kurumdur. Borçlara karşılık Osmanlı'nın göstermiş olduğu gelir kaynaklarını işletmek ve akabinde alacaklılara dağıtmak için⁶⁵ meydana getirilen bu kurumun temelinde İdare-i Rüşum-u Sitte yatmaktadır. Bu sürece giden yol ise daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere Kırım harbiyle başlamıştır. Çarkın dönmesi için alınan borçlar, Osmanlı'yı içten içe bitirmiş ve bağımsızlığına pranga vurmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde 1874 yılına kadar 16 kez borç anlaşması yapılmış ve 239 milyon lira borç alınmıştır.⁶⁶ 1875 tarihinde moratoryum ilan edilmiş ve akabinde İdare-i Rüşum-u Sitte kurulmuş ve iç borçlar ödenmeye başlanmıştır. Kurumun başarılı olması nedeniyle Avrupa, Osmanlı üzerindeki baskıyı arttırarak yeni 1881 tarihinde Duyun-u Umumiye meydana getirmiş ve bu kuruluş Lozan antlaşmasına kadar varlığını sürdürmüştür.

İmparatorluk için kötü giden durumdan azınlık tüccar burjuvazisi faydalanmış ve sermaye birikimini bu dönemde hızlandırmıştır. Dolayısıyla yüzyıllardır süren Osmanlı iktisadiyatı bütün bu süreçlerle birlikte paramparça olmuştur. Osmanlı münevveri liberal bir devlet ve milli bir burjuvazinin özlemine çekmiştir. Fakat Toprak'ın tarifi ile birey olarak varlığını koruyamayan reayanın birikim sürecine giderek yerli ve milli bir burjuva sınıfını oluşturmaları mümkün değildir.⁶⁷ Milli bir burjuvanın oluşması için İkinci Meşrutiyetin ilanını ve akabinde yaşanacak olan Balkan savaşlarını beklemek gerekecektir.

⁶³ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 59.

⁶⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*, (Ankara: Yurt Yayınevi, 1984), 29.

⁶⁵ Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 196.

⁶⁶ Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, (2005): 137-159

⁶⁷ Zafer Toprak, *Milli İktisat (1908-1918)*, (Ankara: Yurt Yayınları 2, 1982), 18.

İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte (1908) meclis tekrar açılmış, bütün tebaanın Osmanlı olduğu kabul edilerek siyasi yaşama devam edilip iktisadi yapı liberalleşmiştir. İktisadi yapının liberalleşmesi Osmanlı ticaretini elinde bulunduran gayrimüslimlerin etkinliğini arttırmış ve loncaların kaldırılışı Müslüman esnafa büyük bir darbe indirmiştir. Nitekim Türkçülük ideolojisi böyle bir ortamda Toprak'ın deyişiyle iktisadi liberalizme tepki olarak doğmuştur.⁶⁸ Bu noktada Osmanlı münevverinin 1908'e kadar gelen süreçte devletin kurtuluşu için ortaya atmış olduğu fikirlere kısaca değinmek gerekmektedir.

Osmanlı münevveri Tanzimat Fermanından başlayarak 1913 yılına kadar, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojilerine sarılmıştır. Osmanlı münevverinin Tanzimat Fermanı'ndan başlamak üzere II. Meşrutiyetin ilanı ve akabinde gelişen olaylar çerçevesinde farklı ideolojilere sarılmalarının temel nedeni devleti kurtarma çabaları olmuştur. Bu bağlamda ideolojiler, 2 farklı süre içerisinde değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi Tanzimat ile başlayıp I. Meşrutiyetin sonuna kadar devam eden süreç, ikincisi ise II. Meşrutiyetten başlayıp devletin yıkılmasına kadar geçen süreçtir.

Birinci süreç için Osmanlılık, Tanzimat sonrasında devletin kurtulabilmesi için meşruti bir yönetimin kurulması ve halkın ayırım yapılmadan “Osmanlılık” düşüncesi altında toplanmasını ifade etmektedir.⁶⁹ Bu açıdan yapay bir üst kimlik inşası olarak değerlendirilebilir. Nitekim I. Meşrutiyet'in ilanına kadar fikir Osmanlı münevverinde yerleşmiştir. Fakat II. Abdülhamit'in (1876) tahta çıkışı ve ardından 1878 tarihinde meclisin kapatılmasıyla beraber İslamcılık ideolojisi, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar döneme damga vurmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde II. Abdülhamit, Osmanlıcılığın yerine İslamcılığı çimento olarak görmüş ve devletin kurtuluşunun İslamcılık ile gerçekleşeceğini düşünmüştür. Nitekim kendisine Emir'ül Müminin denmesini istemesi de bu sebepten kaynaklanmaktadır. Son olarak Türkçülük ideolojisinin ise II. Meşrutiyete kadar geçen süre içerisinde kendine devlet tabanında yer bulamadığı anlaşılmaktadır. Fakat yine de Tanzimat ile birlikte yurt dışına giden bazı aydınların bu ideolojiye sarıldığı ve bu bağlamda da hareket ettiğini söylemek mümkündür.⁷⁰ Bunun en önemli örneklerinden birini Ali Suavi oluşturmaktadır.⁷¹ Fakat

⁶⁸ Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 4.

⁶⁹ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (İzmir: Zeus Kitabevi, 2012), 21.

⁷⁰ A.g.e., 22.

⁷¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), 372.

yine de Türkçülük ideolojisi İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu yıllarda asıl olarak gündemde yer alacak ve dolayısıyla çalışmamızın konusu olan milli burjuvayı oluşturma bu esasa dayalı olarak gelişecektir.

İkinci süreç için bir değerlendirilme yapıldığında, bilindiği üzere II. Meşrutiyet'in ilanının ardından imparatorluğun parçalanmasını engellemek için İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) üst kimlik olarak (İttihad-ı Anasır) Osmanlıcılık ideolojisini bir müddet daha görünüşte devam ettirmiştir. Parçalanmayı engellemek adına dönem için bu durum gerçekçi denilebilir. Fakat Balkan Savaşları neticesinde İTF gizliden benimsemiş olduğu Türkçülük⁷² politikasını gün yüzüne çıkarmıştır. Bu noktada İTF içerisinde Osmanlıcılık ideolojisini savunanlar yer almıştır. Esas olarak 1913 sonrası Türkçülük/Ulusçuluk temel felsefe olarak kabul görmüştür. Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren göçmelerin Osmanlı ülkesine gelişi harekete ivme kazandırmıştır. Bununla birlikte 1908 sonrası kurulan Türk ocakları ve yayın faaliyetleri (Türk Yurdu, Yeni Mecmua) ideolojinin yayılmasını sağlamıştır⁷³

Balkan Harbinin yaşanmasının ardından, II. Meşrutiyet'in gelmesiyle birlikte başlayan süreçteki kardeşlik ve birlik, kısacası ittihad-ı anasır fikri suya düşmüş ve siyasi erki elinde bulunduran İTF Anadolu'ya yönelen ve Müslüman Türk'ü ön plana çıkaran bir politika izlemeye karar vermiştir. Böyle bir karar verilmesinde halktan gelen tepkilerde etkili olmuştur. Bunun en güzel örneğini 1913-1914 Müslüman boykotajı oluşturmaktadır. Savaşın sonra yayımlanan bildirilerde gayrimüslim tüccardan alışveriş edilmemesi gerektiği vurgulanarak Müslüman esnafın isimlerinin ve adreslerinin yazılı olduğu listeler hazırlanmıştır.⁷⁴ Dolayısıyla denilebilir ki Osmanlı, Balkanları kaybederken millileşme /ulusallaşma fikrini kazanmıştır. Nitekim milli bir burjuvazinin ortaya çıkarılmasındaki ilk tohumlar Osmanlı ülkesine bu süreçte serpilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması hem iktisadın millileşmesi hem de milli bir burjuvazi yaratılması adına İttihatçılar için kaçınılmaz bir fırsat olmuştur. Bu süreçte liberal iktisada sıkı sıkıya bağlı olan Cavit Bey bile geminin dümenini millileşme yörüngesine kırmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması ve yabancı şirketlerin denetim

⁷² Türkçülük ideolojisi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 75-79.

⁷³ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* 35., Fikir akımları için ayrı bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 95-101.

⁷⁴ Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, 5.

altına alınarak millileştirilmesinin peşi-sıra Milli Mahsulat, Milli Kantariye, Milli Emekçi anonim şirketleri kurulmuştur. Milli İktisat Bankası ise bu şirketlerin girişimiyle kurulmuştur. Dolayısıyla artık ticaret de yavaş yavaş gayrimüslim unsurdan Türklere geçmeye başlamıştır. Nitekim Sanayi dergisinde çıkan habere göre 1918 başında durum büyük bir farkla Türklerin lehine dönmüştür.⁷⁵ Milli iktisadın oluşmasında, 1908 sonrasında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Yunus Nadi gibi isimler etkili olmuştur. Alman birliğinin sağlanmasıyla başlayan süreç incelenerek Frederic List gibi milli ekonomiden yana olanların fikirleri benimsenerek anlatılmaya çalışılmıştır. Fakat Dünya Savaşı'nın bitişinin ardından Mondros Mütarekesinin akabinde iktisadi yapıda gerileme başlamış Milli Mücadeleye bu şekilde girilmiştir.

Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra ise milli iktisat ideolojisinden esinlenerek ulusal bir ekonomi oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada önemli olan nokta yine milli bir burjuvazinin yaratılmak istenışidir. Nitekim toplumu dönüştürecek olan yine bu sınıf olacaktır. İktisatçılar tarafından ulusal ekonomiye geçiş dönemi olarak adlandırılan 1923-1930 sürecinde, Osmanlıdan devralınan miras (Milli İktisat) aynı şekilde oluşturulmaya çalışılmıştır.⁷⁶ Ancak felsefi olarak temelinde sekülerizm yatmaktadır. Nitekim Cumhuriyet bir yurttaşlık projesidir. Dolayısıyla ulusal ekonomi oluşturulurken temel felsefesinde Müslüman Türk değil, Türk burjuvazisinin yaratılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ulusal ekonominin temel felsefesini sekülerizmde aramak daha doğru olacaktır.

Milli bir burjuva yaratma isteğı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir. Nitekim milli burjuva kalkınma ve ilerlemenin mihenk taşı olacaktır. Fakat bundan önce milli nitelikteki kapitalizmi oluşturmak gerekecektir. 1923 sonrasında yaşanan gelişmeler var olan cılız burjuvaziye⁷⁷ bir nebze olsa da güçlendirilmiştir. 1923 sonrası Türkiye'sinde değışim ve modernizasyon sürecinde devletin oluşturmuş olduğı iktisat politikaları çerçevesinde milli bir burjuvazi ülkeye kazandırılmaya çalışılmıştır. Denilebilir ki milli burjuvazinin doğumunda, devlet adeta bir doktor görevi görmüş ve sancılı süreçlerinde yanlarında yer almıştır.

⁷⁵ A.g.e., 6.

⁷⁶ Bu konuda Korkut Boratav ulusal ekonomi yaratma sürecini milli iktisatın devamı olarak nitelendirmektedir. Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 40.

⁷⁷ Cılız burjuva tabirini Korkut Boratav kullanmaktadır. Bkz. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 23.

Devlet, iktisat politikaları çerçevesinde sermaye birikimlerini sağlayabilmeleri için kimi zaman hareket kabiliyeti tanınmış, kimi zaman ise karşısında yer alınmıştır. Nitekim sermaye birikimlerini arttırabilmek için özellikle savaş yıllarında karaborsacılık gibi faaliyetler yürütmüşlerdir. Bunların bazılarına devlet göz yumarken bazılarına ise çıkarlar doğrultusunda engel olmaya çalışmıştır. Bunu gerçekçi bir durum olarak karşılamak gerekmektedir. Milli burjuvazinin yaratılma sürecinde Balkan Harbi sonrası aynı şeyi siyasi erki elinde bulunduran İttihatçılar da yapmıştır. Devletin bizzat adını kulağına "*milli*" olarak okuduğu "*Türk Burjuvazisi*"nin devletten bağımsız hareket etmesi o dönem için hayal edilmez. Kökenleri milli tabanda yer alan Türk burjuvazisini bu bağlamda anlamak gerekmektedir.

İttihatçılarla başlayan ve Milli İktisat kapsamında toplumun dinamizmini harekete geçirmek ve refah seviyesini arttırmak için oluşturulmak istenen milli burjuvazi, Cumhuriyetin devralmış olduğu miras içerisinde seküler tabanda tekrar su yüzüne çıkmış ve 1923'ten itibaren devlet eliyle yaratılmıştır. Çalışma ülkenin modernizasyon süreci üzerinden Tek Parti döneminin iktisat politikaları ve sosyolojik değişimi tetikleyen burjuva sınıfının yaratılması sürecine ışık tutmayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSAL EKONOMİ DÖNEMİ (1923-1929)

Batı'nın “*hasta adam*” olarak tasavvur ettiği Osmanlı'nın sona ermesinin ardından bağımsız olan Türkiye için iktisadi bir politikanın belirlenmesi, yol haritasının çizilmesi gerekliliği dönemin savaş kahramanları arasında da tartışılan ve bilinen bir gerçektir. Nitekim siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla taçlanmadıktan sonra gerçekten bir müstakil devlet ve kurumlar oluşturmanın mümkün olmadığı farkındadırlar. Bu bağlamda Milli mücadelenin kazanılmasının ardından daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere İTF'nin milli iktisat fikri Türkiye'nin iktisadi politikalarını şekillendirmesinde kendine geniş bir taban bulmuştur. Bu politika çerçevesinde milli bir burjuvanın oluşturulması öncelikli olarak Türkiye'nin önemli konularından biri olarak Tek Parti döneminde yer edinmiştir.

Bilindiği üzere savaş ertesinde devletin yapılanması konusunda çalışmalar hız kesmeden devam etmiştir.⁷⁸ Bu konudaki çalışmalardan biri de iktisadi alandadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün daha İzmir İktisat Kongresi toplanmadan önce İzmit'te “*Yeni Türkiye devleti ekonomik bir devlet olacaktır*” ve Alaşehir'de “*Arkadaşlar bundan sonra pek çok zaferler kazanacağız. Fakat bunlar süngü zaferi değil ekonomi, bilim ve kültür alanında zaferler olacaktır...*”⁷⁹ sözleri iktisadi yapılanmaya ve daha doğrusu iktisadi bir bağımsızlığın Türkiye için olmazsa olmazı olduğu anlamına gelmektedir. Tarihi iyi bilen Atatürk, Batı'nın hasta adamının sonun gelmesindeki sebeplerden biri olan iktisadi bağımsızlığını kaybetmesinin olduğunun bilincindedir. Dolayısıyla iktisadi bağımsızlık için mücadele verilmesi gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bir iktisat kongresinin düzenlenmesi oldukça önemlidir.⁸⁰ Bu kongre ise İzmir'de toplanacaktır.

1.1. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

İzmir İktisat Kongresinden bahsederken ilk olarak iki unsurdan söz etmek daha doğru olacaktır. Esasında bu iki unsur, *iktisat kongresi neden İzmir'de toplandı?* ve *iktisat kongresi neden 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında yapıldı?* şeklinde iki manidar sorunun cevabı olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁸ İ. Ceyhan Koç, “İzmir İktisat Kongresinin Türk Ekonomisinin oluşumuna Etkileri”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 1, (2000): 148.

⁷⁹ A.g.m., 148.

⁸⁰ Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, 165. Ayrıca bkz. M. İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları*, (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998), 3.

İktisat kongresinin İzmir’de toplanmış olması gerçekten manidardır. İşgalin son bulunduğu, ağır tahribata uğramış bir şehir olması⁸¹ ve esasında sonun başlangıcı olması (milli mücadele zaferi tacının takıldığı şehir) nedeniyle önemlidir. Nitekim verilmek istenen mesaj da adeta bir *Zümrüdü Anka* kuşu gibi Türkiye’nin küllerinden yeniden doğacağıdır.

Kongrenin toplanma tarihi ise diğer dikkat edilmesi gereken bir konudur. Bu tarihlerde Lozan görüşmelerine ara verilmiştir.⁸² Özellikle görüşmeler esnasında Batı tarafından kapitülasyonların devamının istenmesi noktasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. İlerleyen kısımlarda da bahsedileceği üzere İzmir İktisat kongresinde, iktisadi açıdan tam bağımsızlık kararı alınmıştır. Bununla birlikte verilen diğer bir mesaj ise iktisadi açıdan batı tarzı bir sistemin getirileceği olmuştur. Dolayısıyla tartıştığımız her iki durumda verilmek istenen mesajlar nettir.

İktisadi yaşamın haritasını çıkarmak, ekonomik kalkınma planları hazırlamak, hali hazırda bulunan iktisadi kuruluşlar ve sermaye sahiplerinin fikirlerini alarak ortak paydada buluşabilmek için⁸³ İktisat Vekaletince İzmir İktisat Kongresinin toplanma kararı alınmıştır. Kongre’nin toplanma kararını dönemin iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt mecliste yapmış olduğu konuşmada şu şekilde belirtmiştir.

*“Memleketimiz iktisatçılarının bir araya gelmesindeki ihtiyacı duyup 21 Kasım 1922’de Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir’den bir telgraf çekerek, meslek adamlarını dinlemek ve dileklerine göre bir ekonomik program düzenlemek gerekir dedim. Bu kongredeki amaç, yol ve uzaklık nedeniyle birbirlerini tanımayan türlü yerlerdeki memleket çocuklarının birbirini tanınması yurt ekonomisini birlikte düşünmesi, ekonomik meseleleri topluca çözmesi lazımdır.”*⁸⁴

Mahmut Esat (Bozkurt) yaptığı konuşmayla birlikte iktisat programını oluşturulurken ekonomi ile ilintili olan toplumsal kesimlerle beraber ortak bir paydada buluşulacağını vurgulamıştır. Kongreye bütün ülkeden ve çeşitli toplumsal tabakalardan

⁸¹ Orhan Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 31, (2015): 178.

⁸² Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, (Ankara: TTK, 1989), 12. Ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi V Türkiye Cumhuriyeti 1923*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 48.

⁸³ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 148.

⁸⁴ Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi V Türkiye Cumhuriyeti 1923*, 95-96.

katılımın olacağı için bazı iktisatçılar bu kongreye 1. Türkiye İktisat Kongresi adını vermektedir.⁸⁵

Mahmut Esat (Bozkurt)'un TBMM'de yapmış olduğu konuşmaya istinaden İzmir İktisat Kongresi için herhangi bir gündem oluşturulmamıştır denilebilir. Fakat belirli konuların (meseleler/sorunlar) yine de öncelikli olarak ele alınacağını vurgulamıştır. Bunun için de bir broşür hazırlanmıştır. Öncelikli konuları;

- Kredi meselesi
- Şirketler meselesi
- Sendikalar meselesi
- Gümrükler meselesi
- Ulaştırma meselesi
- Köylü meselesi
- Üretim ve Tüketim meselesi şeklinde sıralayabiliriz.

Öncelikli olarak tartışılması ve çözüme ulaşması belirlenen sorunsallar genç Türkiye'nin Osmanlı'dan devralmış olduğu iktisadi yapılanmanın getirmiş olduğu ağır yükler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte ortaya konulmuş olan bu sorunsallar dönemin hem siyasi hem de iktisadi politikalarının hayalci değil reel bir zemine sıkı sıkıya tutunduğunun bir göstergesidir. Nitekim bütün bu sorunsalların altında yatan esas sebep ise toplumsal bir sınıf olarak Türkiye'de sermayenin var olmayışına ve dolayısıyla *milli burjuvazinin* eksikliğine işaret etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde İzmir İktisat Kongresi'nin toplanış nedenlerinden biri de Milli Burjuvaziye oluşturabilmek içindir.

Mahmut Esat (Bozkurt)'un konuşmasını yapmasının ardından kongrenin düzenlenebilmesi için bir heyet seçilmiştir. Bilecik Vekili Hamdi, İzmir Vekili Enver, Manisa Vekilleri Necati ve Reşat Beyler, Konya Vekilleri Vehbi ve Hacı Bekir Beyler, Posta ve Telgraf müdürü Sabri Bey ve Tüccar grubundan Ali İhsan Bey heyetin içerisinde yer alan isimler olmuştur. Bu heyete ise Heyet-i Faale adı verilmiştir. Heyetin seçilmesinin ardından kongreye katılacak olan kişilerin belirlenebilmesi için bir çalışma yapılmış her ilçenin 8 kişi ile temsil edilmesi kararı alınmıştır. İktisat ile alakalı bütün

⁸⁵ Goloğlu ve Koç'un yapmış olduğu çalışmalardan çıkan sonuç budur. A.g.e., 96-100., Koç, "İzmir İktisat Kongresinin Türk Ekonomisinin oluşumuna Etkileri", 149.

paydaşların kongreye katılımını sağlamak adına 8 kişinin içerisinde 3 çiftçi, 1 tüccar, 1 sanatkâr, 1 işçi, 1 şirket temsilcisi ve 1 bankacı olmasının uygun olacağı düşünülmüş ve bu yönde karar alınmıştır.⁸⁶ Çiftçi sayısının diğer temsil gruplarına göre fazla olmasının sebebi hiç de şaşırtıcı değildir. Nitekim o dönem için iktisadi yapının temel payandasının tarım olması nedeniyle temsil grubu sayıları için alınan karar yerinde olmuştur. Bütün bu kararların alınması ve hazırlıkların tamamlanmasının ardından İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923 tarihinde açılmıştır.

Kongrenin başkanlığına Kazım Karabekir seçilmiş ve kongre Mustafa Kemal (Atatürk)'ün konuşmasıyla başlamıştır.

“... Efendiler, Heyet-i Aliye'nizin bugün akdedmiş olduğu Türkiye iktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki, Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misâk-ı Millinin ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ilk temel taşlarını tedarik hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâs-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretiyle tarihte büyük namı ve çok kıymetli hatırayı ihraz edecektir.”⁸⁷

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün konuşmasının tamamı okunduğunda bu kongrenin Türkiye için ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal (Atatürk) konuşmasında Osmanlı'nın, Avrupa'nın ideasında *hasta adam* olarak tasavvur edilmesinin siyasi ve iktisadi bağımsızlığının kaybetmesinden kaynaklandığını vurgulamıştır. Bu nedenle de iktisadi bağımsızlığın ne denli önemli olduğunun dönemin yöneticileri tarafından iyi algılandığını kongre çok net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kongrenin açılmasından sonra yaklaşık 16 gün süren çalışmaların neticesinde alınan birçok kararla birlikte Misak-ı İktisadi de kabul edilmiştir. 12 maddeden oluşan bu belgenin içeriği ise aşağıdaki gibidir;

1- *“Türkiye, Milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.*

2- *Türkiye halkı milli hakimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve milli hakimiyete müstenid olan meclis ve hükümetine daima zahirdir.*

⁸⁶ Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi V Türkiye Cumhuriyeti 1923*, 98.

⁸⁷ İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, 58, 65, 69.

3- Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

4- Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar. Milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiidir.

5- Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenleri kendi milli istihsali için ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

6- Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taasubtan uzak dindarane bir salabet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesad ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

7- Türkler, irfan ve mağrifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat her şeyden evvel memleketin malıdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısıyla (Mevlud-i şerif) Kandil gününü aynı zamanda kitap bayramı olarak tes'id eder.

8- Birçok haberler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir. Bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ehemmiyeti de göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

9- Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlerle daima dosttur; Ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

10-Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez.

11-Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, memleketini ve birliklerini tanımak, anlaştık için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

12-Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadi misaka göre yetiştirir.”⁸⁸

Misak-ı İktisadi'nin maddeleri aynı şekilde yazılmıştır. Bu bağlamda bir değerlendirme yapılırsa metinde esas olarak tasarruf ve üretimin kutsallığı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte iktisadi faaliyetle ilintili olan her şeyin bilincinde olunduğu ve bunu ülke ekonomisinin milli sınırları içerisinde değerlendirileceği vurgulanmıştır.

⁸⁸A.g.e., 19-20. Ayrıca bkz. Kazım Karabekir, *İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2001), 31-33., A. Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, (Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 58, 1997), s. 289-290.

Dolayısıyla Weberyen düşünüşün hümanizm ile harmanlanarak ulusal bir çizgiye indirgendiği ve iktisadi politikaların da buna göre şekillendirildiği anlaşılmaktadır.

Misak-ı İktisadi'nin yanı sıra kongrede birçok konu tartışılmış ve gruplar kendi çıkarları doğrultusunda karar aldırmaya uğraşmıştır. Bazı kararlar reddedildiyse de bütün grupların istekleri ve kararları memnuniyet yaratması için bir noktada kabul edilmiştir. Çalışmamızın muhtevası gereğince bütün gruplar tarafından ortaya atılan sorunsallar ve neticesinde alınan kararların hepsini vermemizin mümkün değildir. Dolayısıyla kararlar özetlenerek yazılmıştır.

A) Çiftçiler

Çiftçi grubu için meseleler Reji, Ziraat ve Maarif, Asayiş, Aşar, Ziraat Bankası, Yollar, Orman, Ziraat ve Hayvanat, Çiftçilik ve Ziraatta Makine başlıkları altında toplanmıştır. Dolayısıyla 10 meseleye ayrılan başlıklar ve bunlarla ilintili olarak 95 tane karar alınmıştır. Bu bağlamda çalışmamız açısından önemli olduğunu düşündüğümüz kararlar aşağıdaki gibidir;

- Aşar vergisinin kaldırılması.
- Rejinin kaldırılması.
- Tütün ekiminin serbest bırakılması.
- Tarım için kredilerin düzenlenmesi.
- Yol vergisi gelirinin düzenlenmesi.⁸⁹

Bu kararlar esasında çiftçinin iktisadi yaşama bağlanmasının önündeki engellerdir. Dolayısıyla çiftçilerin yerinde istekleri olduğunu ve kararların doğru bir şekilde alındığından söz etmek gerekmektedir.

B) Tüccarlar

Tüccar grubu için meseleler Bankalar, Kambiyo ve Borsa, Cuma Tatili, Maden, Orman, Deniz Ticareti, Kavanin ve Ahkam-ı Ticariyenin Islah ve Tadili, İtibar-ı Teşkilat ve Teshilatı, Ticaret Odaları, Dış Ticaret Kuruluşları, Şirketler, Ticarete Ait Mevad-ı Müteferrika, İktisat Eğitimi, Temettü Vergisi, Nakliye Araçları ve İletişim Araçları başlıkları altında toplanmıştır. Bu konularla alakalı olarak toplamda 116 karar alınmıştır.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, 21-32., Karabekir, *İktisat Esaslarımız: Hatura ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, 35-54., Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, 290-299.

Kararların yoğunlukla toplandığı meseleler ile sırasıyla deniz ticareti, orman ve ticarete ait mevadd-ı müteferrika konularında olmuştur. Bu kararlardan belli başlıları şunlardır;

- Bir ticaret bankasının kurulması.
- Borsaların millileştirilmesi.
- Tüccara kredi verilmesi.
- Himayeci gümrük sisteminin kurulması.⁹⁰

Yukarıda vermiş olduğumuz maddelerin yanı sıra ticaret işlerini kolaylaştıracak esaslar başlığı altında birtakım kararlar da bulunmaktadır. Bunlar genel olarak gümrük ve inhisar sistemi üzerinde şekillenmiştir. Bununla birlikte alınan kararlar tüccar grubunun esas sıkıntısının o güne değin genellikle kredi bulma ve mili olmayan yurt dışı burjuvazinin ürünleriyle başa çıkamamasını ortaya koymaktadır. Bu sebeple de isteklerinin ve alınan kararların yerinde olduğunu söylemek mümkündür.

C) Sanayiciler

Sanayi grubu için meseleler Gümrüklerde Himaye Usulü, Teşvik-i Sanayi Kanunu, Yollar ve Nakliye Araçlarında Özel Tarife, Sanayi Bankaları, Sanayi Eğitimi ve Sanayi Odaları başlıkları altında toplanmış ve yapılan tartışmalar neticesinde 26 madde kabul edilmiştir. Kararlardan bazıları ise şunlardır;

- Sanayi ve sanayicinin teşvik edilmesi.
- Kredi olanaklarının arttırılması.
- Ulaşımda ucuz tarifelerin kullanması.
- Eğitim kurumlarının oluşturulması.⁹¹

Sanayicilerin istekleri dönem için uygundur denilebilir. Nitekim daha önce de bahsettiğimiz üzere Osmanlı bakiyesi olan iktisadi yapılanma içerisinde, milli bir burjuvanın oluşmamasının temel sebebi, Osmanlının iktisadi yapılanması gereği bireysel olarak sermaye birikimi sağlayamamalarından kaynaklanmaktadır. Bu noktada süreci hızlandırmak adına maddeler belirlenmiş ve bu doğrultuda yol izlenmiştir.

⁹⁰ İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, 32-48., Karabekir, *İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, 57-85., Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, 299-310.

⁹¹ İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, 48-50., Karabekir, *İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, 87-93., Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, 310-312.

D) İşçiler

İşçi grubu için hayatlarını kolaylaştırabilmek ve dolayısıyla çalışmamızın bakış açısıyla tabir etmek gerekirse, sermaye sahiplerinin karşısında işçilerin daha uygun koşullarda çalıştırılması için 36 maddelik karar alınmıştır. Bu noktada önemli olarak gördüğümüz kararlar aşağıdaki gibidir;

- Amele yerine işçi denilmesi.
- Yaşı 12'den küçük olanların çalıştırılmaması.
- Gece çalışmalarına mesai ücreti ödenmesi.
- Sigortalarının olması.
- Çalışma saatlerinin 8'e indirilmesi.⁹²

Alınan kararlar çerçevesinde bir değerlendirme yapılırsa, Batı'da burjuvazi ile mücadele neticesinde belirli hakları kazanan işçi grubunun isteklerinin geç kalınmış da olsa Türk işçisi tarafından da talep edildiği ve bu taleplerin de belirli şekillerde kabul edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu süreçte dünyanın globalleşmesinin ivme kazandığında söylemek mümkündür ki, işçi grubunun istekleri bu nokta en büyük kanıt olarak gözler önüne serilmektedir.

İzmir İktisat Kongresi (Türkiye İktisat Kongresi) Mustafa Kemal (Atatürk)'ün de ön görüşüyle tarihe mal olmuş bir kongredir. İlk olması, genç Türkiye'nin yol haritasını belirlemesi noktasında bütün iktisadi paydaşlarla iş birliği yapması⁹³ açısından çok önemlidir. Bununla birlikte kongrede alınmış olan kararlar bağlamında tıpkı liberal bir zihniyetten yetişen burjuvaziyi (Batı Burjuvazisi) oluşturma isteğinin en önemli göstergelerinden biridir. Fakat ileride de bahsedeceğimiz üzere Türkiye bu tip burjuvaziyi en azından Tek Parti dönemi içerisinde tam anlamıyla oluşturamayacaktır. Biz çalışmamızda bu durumu, Avrupa'nın doğal seleksiyon sürecinde ortaya çıkmış ve liberal bir zihniyeti⁹⁴ benimsemiş ve bu toplumsal grubun oluşturmuş olduğu iktisadi yapılanmayı örnek alarak formüle ettik;

⁹² İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, 51-54., Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, 312-315.

⁹³ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*, (Ankara: İmaj Yayınevi, 2004), 46.

⁹⁴ Liberal bir zihniyetten kasıt Adam Smith'in düşüncesinde yer alan, özgürlüğün her açıdan devlet ve toplumun kesimlerine sirayet etmiş olmasından bahsetmiş bulunmaktayız.

Burjuva ↔ Sermaye, Bilim, Eğitim, Sanat, Modernizasyon (Köktenci değişim).

Dolayısıyla formülden yola çıkarak şu şekilde bir diyagram oluşturulabilir;

Diyagram 1.1: Batı tipi Burjuvazi

Bir toplumda liberalizmin ve bu bağlamda burjuvazinin varlığı, akabinde birçok unsurun değişmesini tetiklemektedir. Ülkelerde sermaye birikim sürecini hızlandırmalarıyla beraber globalleşme noktasında ivme kazandırmışlardır. Bu çerçevede ulusların modernleşme süreçleri daha etkili olmuş, sanat, eğitim ve bilim alanında gelişmeler sürekli olarak dinamik bir hale dönüşerek ulusların gelişmesini sağlamışlardır. Bu unsurlar birbirleriyle girift bir yapıya sahiptir ve adeta bir döngüdür. Dolayısıyla liberalizmin varlığı beraberinde burjuvazinin güçlenmesine temel teşkil edilecektir veya sanat, bilim, eğitim, modernleşme süreci, sermaye birikim süreci ve kalkınmanın varlığı burjuvazinin daha güçlü olmasına yol açacaktır şeklinde açıklanabilir. Uluslarda bu döngünün varlığının adeta bir kalkan görevi üstlenmiş olduğundan bahsetmek gerekir. Buna örnek vermek gerekirse 1. ve 2. Dünya Savaşlarından yenilgi ile çıkan ve ağır antlaşmalar imzalayan Almanya tekrardan günümüzde önemli bir güç haline gelmiştir. Dolayısıyla söz etmiş olduğumuz unsurların yokluğunda ise ağır aksak işleyen bir sistem ortaya çıkar. Nitekim bunları tek başına sadece iktisadi politikalarla veya bir toplumsal grupla da açıklamak eksik ve yanlış olacaktır. Bu yüzden yapılanmaya siyasi bağımsızlığı da eklemek gerekmektedir. Ortaya koymuş olduğumuz formül ve diyagramı Weberyen bir bakış açısıyla oluşturduğumuz noktasında eleştiriler gelebilir. Fakat Marks'ın

Kapitalinde de vurgulamış olduğu üzere öncelikli olarak bir kapitalizmin yaşanması gerekmektedir.⁹⁵ Bu da bahsetmiş olduğumuz burjuvazinin oluşması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasının bir nedeni de oluşturmuş olduğumuz diyagramı ortaya koyma hedefidir. Nitekim bu açıdan değerlendirildiğinde Türk ekonomisi için İzmir İktisat Kongresinin bir milat olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü kongrenin almış olduğu kararlar bağlamında hemen ertesinde uygulamaya geçilmesi ve bu noktada hareket edilmesi durumu ispatlar niteliktedir. Kongre ertesinde yapılan uygulamalardan biri de Ticaret ve Sanayi odalarının yasallaşma süreci olacaktır.

1.2. TİCARET VE SANAYİ ODALARI

Ticaret ve Sanayi Odaları Batı'nın iktisadi yapısı içerisinde hayat bulmuştur. Burjuvazinin Batı'da dünyaya gelişiyle birlikte Ticaret ve Sanayi Odalarının ortaya çıkışı doğal seleksiyon sürecinin bir parçasıdır. Dolayısıyla bu kurumun Batı'da ortaya çıkışı şaşılabilecek bir durum değildir. Liberalizm ve burjuvazinin varlığı günümüz dünyası açısından modern olarak nitelendirdiğimiz kurumların doğuşunu gerçekleştirmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Batı'da ticaret odalarının kuruluşu ilk olarak 1650 yılında Marsilya'da gerçekleşmiştir.⁹⁶ Bu tarihin ardından 1726 yılına kadar Fransa'da birçok şehirde ticaret odaları kurulmuştur. Avrupa'nın geri kalanı için ise yine bu tarihlerde ticaret odaları gelişme göstermiştir.

Batı tipi üretim modeli içerisinde kurulan Ticaret odaları Koraltürk'ün bahsetmiş olduğu üzere iki tür şeklinde gelişmiş ve dünyaya yayılmıştır. Bunlar;

- Fransız türü ticaret odaları,
- İngiliz türü ticaret odaları,

şeklinde sınıflandırılmaktadırlar. Odaların doğum yeri ve yapıları bu sınıflandırmanın yapılmasının nedenidir. Fransız türü ticaret odalarının en belirgin özelliği hükümetler tarafından kurulması ve hükümet temsilcilerinin toplantılarda yer almasıdır.⁹⁷ Bu noktada iki olasılıktan bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki bir nebze de olsa

⁹⁵ Mustafa Solmaz, "Kapitalizm'in Karl Marx'a ve Immanuel Wallerstein'a Göre Kısa Bir Analizi", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, (2016):140.

⁹⁶ Murat Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları*, (İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002), 19.

⁹⁷ Fransız türü ticaret odalarının Avrupa'da geliştiği ülkeler için bkz. A.g.e., 20.

bağımlı bir burjuvazi oluşturma çabasıdır. Nitekim hükümet temsilcilerinin işin içinde yer alması, savımızı destekler niteliktedir. Bu durum yine de göbekten bağlı Türk tipi gibi bir burjuvazi sınıfı değildir. Ancak devlet sermayeyi kontrol etmek istemiştir. İkinci olasılık ise devletin ekonomik faaliyetlerini yürütme noktasında burjuvaziden destek istemesidir. Fakat yine de bu olasılık sanırım pembe bir tablo çizmekten başka bir şey değildir. Nitekim devletler her zaman sermayeyi kontrol etmek ve amaçları doğrultusunda yönlendirmek istemişlerdir.

İngiliz türü ticaret odalarının en belirgin özelliği ise yapısal açıdan resmi bir özelliği olmayışıdır. Dolayısıyla birer iş adamı derneği olarak şekillenmişlerdir ve Fransız türünden ayrı olarak üye olma zorunluluğu yoktur.⁹⁸ Belki de İngiliz burjuvazisinin dünyaya örnek teşkil etmesinin temel sebeplerinden biri de devletin özel sektöre diğer bölgelere göre daha az müdahale etmesinden kaynaklanmaktadır denilebilir. Bu açıdan daha liberaldir.

Türkiye açısından Ticaret ve Sanayi odalarının gelişim süreci değerlendirildiğinde; kuruluş açısından Batı'dan en az 150 yıl sonra olduğu söylenebilir. Nitekim Ticaret ve Sanayi Odalarının kuruluşunun kökenleri Osmanlı İmparatorluğu'na dayanmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı modernizasyon süreciyle birlikte özellikle Tanzimat sonrasında bu tarz kurumlara imparatorluğun ihtiyacı artmıştır. İktisadi yapının kötüye gidişi bu durumu tetikleyen sebeplerden biri olarak gösterilebilir. Fakat milli olmayan odaların kuruluş tarihi imparatorluk bünyesi içinde Türk Ticaret ve Sanayi Odalarının kuruluşuna örnek olmuştur. Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ülkesinde yabancılar tarafından odalar kurulmaya başlanmıştır. İmparatorluk bünyesinde kurulan yabancı ticaret odaları için aşağıdaki tablo yeterli bilgiyi vermektedir.

⁹⁸ İngiliz türü ticaret odalarının örnekleri için bkz. A.g.e., s. 20.

Tablo 1.1: Osmanlı İmparatorluğu İçerisinde Kurulan Yabancı Ticaret Odaları.⁹⁹

Ülke	Oda'nın Kurulduğu Tarih
Avusturya-Macaristan	1874
Fransa	1885, (İzmir 1889)
İngiltere	1887
İtalya	1883
Yunanistan	1891
Belçika	1890'lı yıllar
Hollanda	1903
A.B.D.	1911
Rusya	1913

Tablo 1.1'den anlaşılabacağı üzere toplamda 9 ülke Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaret odası kurmuştur. Tabloda dikkati çeken iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki Yunanistan gibi bağımsızlığını geç kazanmış küçük bir ülkenin oda kurmasıdır. İkincisi ise en geç olarak Rusya'nın imparatorluk içerisinde oda kurmuş olmasıdır. Sıcak denizlere inme politikası düşünüldüğünde Rusya'nın bu hamle için geç kaldığı söylenebilir. Tabloda adı geçen ülkelerin Osmanlı imparatorluğu içerisinde oda kurmasının temel sebebi ise ticari faaliyetleri kontrol etme yürütme isteğinden kaynaklanmıştır. Bu açıdan bir anlamda kapitalizmin gereği olarak oda kurmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun milli ve yerli olarak kendisinin kurup faaliyete geçirdiği oda, 19 Ocak 1880 tarihli Dersaadet Ticaret Odasıdır. Fakat genel olarak İstanbul Ticaret Odasının kuruluş tarihi olan 14 Ocak 1882 tarihi işaret edilmektedir.¹⁰⁰ Odanın kuruluşunun temel amacı ise tüccar ile devlet arasında köprü vazifesi görmek olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte 7 Temmuz 1880'de Dersaadet Sanayi Odası kurulmuş ve bu odalar merkez dışında, taşrada da süreç içerisinde yayılmaya başlamıştır. Fakat bunda çok başarılı olunamamış ve nihayetinde 28 Şubat 1889 tarihinde odalar birleştirilerek Ticaret, Sanayi ve Ziraat odaları oluşturulmuştur.¹⁰¹ Nitekim bu odalar da Cumhuriyet'in devralmış olduğu miras içerisinde yer bulmuştur.

Milli Mücadelenin zaferle sonlanmasının ardından milli iktisat ve milli bir burjuvazi oluşturma düşüncesi kapsamında 1 Aralık 1922'de Milli Türk Ticaret Birliği kurulmuştur. Bu birlik kurulacak olan milli nitelikteki Ticaret ve Sanayi Odalarının

⁹⁹ Tablo Koaltürk'ün çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları*, 22-27.

¹⁰⁰ Ali Gökdül, Ali Sarıkoyuncu, "Kütahya Vilayet Gazetesine Göre Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası (1925-1944)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, (2017): 107.

¹⁰¹ Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları*, 36. Ayrıca Dersaadet Ticaret Odası 1910 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasına dönüşmüştür. Bkz. Salih Seyhan, "Türk İktisat Tarihinin Önemli Bir Kaynağı: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası", *Atatürk İletişim Dergisi*, S. 6, (2014): 166.

temelini teşkil edecektir. 21-23 Ocak 1923 tarihlerinde yapmış olduğu toplantı neticesinde vurgulanan maddelerden biri de odaların milli olmayışdır. Birlik İzmir İktisat Kongresine katılmış ve kongre ertesinde İstanbul Sanayi ve Ticaret Odasında 1-2 Ağustos 1923 tarihinde yapılan seçimlerle yönetim kadrosu değiştirerek millileştirilmiş/Türkleştirilmiştir.¹⁰² Bu durum çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Milli Burjuvazi oluşturulması noktasında atılmış en somut adım olarak nitelendirilebilir. Bundan sonraki süreçte ise odalar 1925 yılı itibarı ile yeniden düzenlenecektir.

22 Nisan 1925 tarihinde 655 sayılı kanun ile birlikte Ticaret ve Sanayi Odaları Cumhuriyet tarihinde ilk kez yeniden düzenlenmiştir. Bu kanun ile birlikte Ticaret ve Sanayi Odaları esasında resmi bir nitelik kazanmıştır.¹⁰³ Bununla birlikte Osmanlı Ticaret ve Sanayi Odalarından farklı olarak üye kayıtları zorunlu hale getirilmiştir ve odalara tüzel kişilik hakkı tanınmıştır. Dolayısıyla bu durum çok önemlidir. Nitekim oluşturulmak istenen milli burjuvaziye sınırlı da olsa bağımsızlık hakkı tanınmıştır. Üye kayıtlarının zorunlu hale getirilmesi ile devlet potansiyel gücün ne olduğunu anlama ve kontrol etme noktasında hareket etmiştir.

Ticaret ve Sanayi Odalarının yasal zemine oturtulmasının ardından odalar ülke genelinde yayılmış ve amaçları doğrultusunda faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu tarihten sonra merkez dışında da odaların sayısında sistematik olarak bir artış sağlanmıştır. Bununla birlikte üye sayılarında da bir atışın yaşandığını söylemek mümkündür. Nitekim 1917 yılında Ticaret ve Sanayi Odalarına kayıtlı üye sayısı 2.119 iken 1925 yılında bu rakam 10.688'e, 1950'de ise 13.717'ye ulaşmıştır.¹⁰⁴ 1950'den sonra ise rakam daha da artacaktır. Daha sonraki süreçte ise yaşanan tartışmalar neticesinde Ticaret ve Sanayi Odaları ayrı ayrı birer kuruluş olarak gün yüzüne çıkacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Ticaret ve Sanayi Odalarının kuruluşu, Milli İktisat ideolojisi kapsamında Milli Burjuvazi oluşturma çabaları içerisinde değerlendirilmelidir. Nitekim Milli Ticaret Birliği'nin oluşturulması, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın millileştirilmesi bunu ispatlar niteliktedir.

¹⁰² Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları*, 36.

¹⁰³ Bkz. Gökdül, Sarıkoyuncu, "Kütahya Vilayet Gazetesine Göre Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası (1925-1944)", 107., Muhittin Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)", (Ankara: Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989), 65., Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları*, 83.

¹⁰⁴ A.g.e., 83.

1.3. İKTİSADİ KALKINMA İLGİLİ HAMLELER VE MİLLİ BURJUVAZİ OLUŞTURMA ÇABALARI

Türkiye iktisadiyatı açısından çalışmamızın muhtevası gereği bir milat olarak kabul ettiğimiz İzmir İktisat Kongresi akabindeki gelişmelerden biri de genç Türkiye'nin iktisadi yapısını şekillendirecek olan kuruluşlardır. İleride de bahsedeceğimiz üzere iktisadi bir çöküntüyü miras olarak devralan genç Cumhuriyet küllerinden yeniden doğarak bu dönem içerisinde oluşturulmuş olan kuruluşlar üzerinde şekillenecektir. Bu kuruluşlar içerisinde Türkiye Bankaları, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ali İktisat Meclisi ve İktisat Vekâleti yer almaktadır.

1.3.1. Türkiye Bankaları

Uluslararası ticaretin gelişmesi paralelinde para piyasasını düzenleyebilmek için çeşitli kurumların oluşmasına gereksinim doğmuştur. Bu bağlamda denilebilir ki toplumsal bir sınıf olarak burjuvazinin doğumu ile birlikte bir kurum olarak bankalar da dünya iktisadiyatı içerisine eklenmiştir. İlk olarak sarrafların ortaya çıkışı akabinde bankerlerin ve bankaların ortaya çıkışını gerçekleştirmiştir. Özellikle sanayi devrimi sonrasında bankaların kurumsal olarak güç kazanması ve gelişmesi ivme kazanmıştır.¹⁰⁵ Bu açıklamayı yaparken yine Batı tipi burjuvaziden bahsetmek gerekir. Nitekim bankacılık sektörünün modern anlamda doğuşu Batı tipi üretim modelleri içerisinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu nokta da Osmanlı'dan söz etmek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu bankacılık sistemi açısından değerlendirildiğinde ilk bankanın 1847 tarihinde kurulduğu görülmektedir.¹⁰⁶ Fakat kurulan bu banka uzun süre çalışmamış ve 1852 yılında faaliyetine son vermiştir. Bilindiği üzere Tanzimat'ın ilanından Osmanlı açısından devlet harcamaları artmış ve bu dengesizlik, dış borçlanmaya gidilmesini zorunlu kılmıştır. Bu noktada 1856 tarihli Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmani) karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Bankası yabancı sermayedarlarla iş birliği yapabilmek için İngiliz sermayesiyle kurulmuştur.¹⁰⁷ 1863 yılında ise tarım kredisi sağlamak

¹⁰⁵ Filiz Yetiz, "Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 2, (2016): 108.

¹⁰⁶ 1847 tarihinde kurulmuş olan bankanın ismi İstanbul Bankası'dır (Bank-ı Dersaadet). Galata bankerleri tarafından kurulmuştur. Bkz. Oğuzhan Altay, "Türkiye'de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri", *Ege Akademik Bakış*, C. 10, S. 1, (2010): 322.

¹⁰⁷ Yetiz, "Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi", 110., Altay Türkiye'de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri", 324.

amacıyla Tuna vilayetinde Memleket Sandıkları kurulmuştur. Ardından bu kuruluş Menafi Sandıkları adıyla yeniden revize edilmiş ve 1888 yılına gelindiğinde Ziraat Bankası kurularak Menafi Sandıkları da Ziraat Bankasına devredilmiştir.¹⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu açısından belli başlı bu bankalardan bahsettikten sonra Cumhuriyet Dönemi'ne kadar gelen süre zarfında kurulan bankalar tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1.2: Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Kurulan Bankalar (Yabancı)¹⁰⁹

Banka Adı	Kuruluş Yılı	Sermayesi	Kapanış Yılı
İttihad-ı Mali	1859	320.000 Osmanlı lirası	-
Türkiye Bankası	1860	-	1861
Şirket-i Umumiyye-i Osmani	1864	2.000.000 £	1893
Şirket-i Maliye-i Osmaniye	1866	1.000.000 £	-
İtibar-ı Umumi-i Osmani	1868	50.000.000 £	1899
Avusturya-Osmanlı Bankası	1871	2.500.000 £	1874
Avusturya-Türk Bankası	1872	2.000.000 £	1873
İstanbul Bankası (2.si)	1872	1.000.000 £	1894
Kambiyo ve Esham Şirketi Osmaniyesi	1872	600.000 £	1899
Selanik Bankası	1888	2.000.000 ₺	1969
Midilli Bankası	1891	264.000 Osmanlı Lirası	1903
Türkiye Milli Bankası	1909	1.000.000 £	1913
İtibar-ı Mali Osmanlı Şirketi	1910	110.000 Osmanlı Lirası	-
Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası	1910	550.000 Osmanlı Lirası	1914
Osmanlı Ticaret Bankası	1910	110.000 Osmanlı Lirası	1914
Şirket-i Ticariye, Sınaiye ve Maliye	1913	100.000 Osmanlı Lirası	-

Tabloda 1.2’de ifade edildiği üzere 1859 yılından başlamak üzere yabancı sermayeli bankaların sayısı 1913’e gelinceye değin yıldan yıla artış göstermiştir. Her ne kadar yurt dışı burjuvazi ve devletler kendi çıkarları doğrultusunda bu bankaları kurmuşlarsa da yine de Türk bankacılık sistemine hizmet etmiş oldukları yadsınamaz bir durumdur. Nitekim bu durum beraberinde profesyonelleşme ve milli bir bankacılık sistemi şekillendirme noktasında örnek teşkil etmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet’in devralmış olduğu miras içerisinde ulusal bankalar meydana getirilmiştir. Ulusal bankaların içerisinde yer alan ve 1923-1929 yılları içerisinde kurulanlar ise sırasıyla İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası ve Emlak ve Eytam Bankası’dır.

¹⁰⁸ Lale Erdem Karabıyık, *Türkiye’de Finans Tarihi*, (Bursa: Vipış AŞ. Yayınları, 2001), 11.

¹⁰⁹ Tablo Öztin Akgüç’ün 100 Soruda Türkiye’de Bankacılık adlı eserinden Cumhuriyet döneminden önce kurulan yabancı bankalar adlı çalışmasından hareketle hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992), 115-117.

1.3.1.1. İş Bankası

İş Bankası genç Cumhuriyet'in özel teşebbüs, yani bir bakıma cılız olan milli burjuvazi eli ile kurulmuş olan ve kurumsallaşmasını gerçekleştiren ilk örneklerinden biridir. İzmir İktisat Kongresinin almış olduğu kararlar doğrultusunda atılmış olan en somut adımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁰ İş Bankası genç Cumhuriyet'te milli bankacılık sistemine geçmek¹¹¹, ticaret işlerini kolaylaştırmak adına kredi sağlamak ve denilebilir ki sermaye birikimini hızlandırarak milli bir burjuvaziyi yaratma arzusunun bir sonucu olarak kurulmuştur. Bu noktada Özer, bankanın kuruluşunun temel felsefesinde, toplumsal bir grup olarak milli tüccar ve sanayicilerin finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için kurulduğundan söz etmektedir.¹¹²

1924 yılında Mustafa Kemal (Atatürk), İş Bankası'nın kurulabilmesi için İmar ve İskân Bakanı olan Celal (Bayar)'ı görevlendirilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal (Atatürk)'ün, Celal (Bayar)'ı köşke çağırarak “*senin bankacılık işinde başarılı olacağını düşünüyorum*”¹¹³ demesi Ulu Önderin ileri görüşlülüğünü bir kez daha gözler önüne sermektedir. Çünkü İş bankası Celal (Bayar)'ın liderliğinde başarılı olacaktır.¹¹⁴

Çalışmaların yapılmasının ardından 20 Ağustos 1924 tarihinde 820 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 26 Ağustos 1924'te¹¹⁵ İş Bankası kurulmuştur. Kurucularından 11 tanesi milletvekili, geri kalanı ise tüccar, sanayici ve esnaf grubundan oluşmaktadır.¹¹⁶ Başlangıçta sermayesi 1 milyon lira olan İş Bankası'nın 250.000 Liralık kısmını Atatürk

¹¹⁰ Çalışmamızda İzmir İktisat Kongresi bağlamında alınmış olan kararlar başlığı altında bir ticaret bankasının kurulmasından bahsetmiştik. Bu noktada kongre kararlarının uygulandığını ve dolayısıyla bankanın karşımıza tarihe mal olacak şekilde İş Bankası olarak çıktığını görmekteyiz.

¹¹¹ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 79.

¹¹² M. Halis Özer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankasının Rolü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 69, S. 2, (2014): 354.

¹¹³ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 79.

¹¹⁴ 10. Yıl kutlamaları çerçevesinde Cumhuriyet gazetesinde bir takım yazı dizeleri çıkmıştır. Bunlardan birinde de İş Bankasının yapmış olduğu her işte başarılı olduğundan ve modern bankacılığın kurulmasına imkân verdiğinden bahsetmektedir. Bkz. “İş Bankası Başladığı Her İş Başarmıştır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Eylül 1934., 4.

¹¹⁵ Bankanın kuruluş tarihi tartışmalıdır. Fakat genel kabul görülen tarih olarak 26.08.1924 verilmektedir. Uygur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları, 2001), 45.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özer, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankasının Rolü”, 353. Özer çalışmasında İş Bankasının oluşum sürecinin temelini milli tüccar oluşturma çabası olduğundan bahsetmektedir. Gerçekte bahsetmiş olduğu şey milli bir burjuvazidir. Dolayısıyla bu noktada İş Bankası'nın kuruluşu için yaptığımız yorumlar Özer tarafından da ispat edilmektedir. Bununla birlikte kuruluş tarihi de manidardır. Nitekim Büyük Taarruzun 2. yıl dönümü olması hasebiyle iktisadi bir zaferin de doğacağı mesajı verilmek istenmektedir. Ayrıca bkz, Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 22., Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 230., Karabıyık, *Türkiye'de Finans Tarihi*, 12., Cem *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 242.

vermiş geri kalanı ise zamanında Hindistan'dan Milli Mücadele'de kullanılması için gelen 125.000 Sterlinle tamamlanmıştır. Böylelikle zamanında kullanılmadığı için Osmanlı Bankası'nda bekletilen bu para da yine bir mili dava için değerlendirilmiştir.¹¹⁷

İş Bankası'nın kuruluşunda Fransız iş bankaları örnek alınmıştır. Akgüç bu durumu Fransız bankalarıyla karşılaştırarak İş Bankasının sözleşmesinin 2 maddesini ortaya koyarak belirtmiştir. Bu maddeye göre,

- Her türlü banka işlemlerini yapmak.
- Tarım, sanayi, bayındırlık işleri, madencilik, sigortacılık, nakliyecilik ve turizm işleriyle alakalı konulara katılım sağlamak.
- Mal üretimi için destek olmak.
- Sanayi ve ticaret işlerini kendisi yapmak veya ortaklıklarda bulunmak.¹¹⁸

Dolayısıyla Akgüç bu nedenlerle kurulan bankayı Fransa'daki muadillerine (Banque d'Affaires) benzetmiştir. Yönetim açısından değerlendirildiğinde, bankanın genel müdürlüğüne Celal (Bayar), yönetim kurulu başkanlığına ise Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) getirilmiştir. Ayrıca birçok siyasi yönetim içerisinde yer almıştır. Fakat siyasilerin bankaların yönetiminde ağırlıklı olarak görev alması ileriki süreçte eleştirilere maruz kalacaktır. Nitekim bankanın kuruluşunu takip eden süre zarfında nüfuzlu tüccarların İş Bankası eliyle kendilerine kolaylık sağlamak istemeleri durumu tetiklemiştir. Bu nedenle de Boratav'ın bahsetmiş olduğu üzere Fransız muadili bankanın (Banque d'Affaires) isim içerisinde yer alan “*affaires*” kelimesinden esinlenerek *çıkarıcı* anlamına gelen “*affairiste*” sözcüğünden yola çıkarak, İş Bankası grubunun içerisinde yer alanlara afaristler (çıkarıcılar) denilmiştir.¹¹⁹ Gerçekte çalışmamızın kapsamında biz durumu doğal olarak görmektediriz. Nitekim burjuvazinin doğası gereği çıkarları doğrultusunda hareket etmesi doğal seleksiyon sürecinin bir parçasıdır. Bu bağlamda milli olarak doğması planlanan burjuvazinin çatlak bulduğu ilk yerden kaçak bir yöntem izleyerek kendi çıkarlarını düşünmesi normaldir.

Banka kuruluşunun ardından ilk olarak Ankara ve İstanbul'da faaliyetlerini yürütmüş, daha sonra şubeleri vasıtasıyla Anadolu'nun geneline yayılmıştır. Böylelikle

¹¹⁷ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 80.

¹¹⁸ Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 22., Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 23.

¹¹⁹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 44-45.

1926 yılında sermayesini 2 milyon liraya ulaştırabilmiştir.¹²⁰ 1927 yılına gelindiğinde ise İttihatçılar tarafından 1916¹²¹ yılında yine benzer bir mantıkla kurulmuş olan İtibar-ı Milli Bankası ile birleşmiş ve sermayesi 4 milyona ulaşarak gelişmesini hızlandırmıştır.¹²² Özellikle 1925-1929 yılları arasında ortalama olarak yılda %36 kar etmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bankanın oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Bu dönemde ise bankaya ait şube sayısı 28'e yükselmiştir.¹²³

İş Bankası, kuruluşunun ardından yerli ve yabancı sermaye ile devleti bütünleştiren bir kurum haline dönüşmüştür. Nitekim özel sermayeli bir anonim şirketi olarak gözüke de yöneticilerin siyasilere olması ve devlet zırhıyla hareket kabiliyeti göstermesi durumu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte 1934 yılında 10. yıl kutlamaları esnasında devlet erkanının bu kutlamaya özel bir ehemmiyet göstermesi başka bir kanıt olarak gözler önüne serilmektedir. Bu kutlamalar Cumhuriyet gazetesinde şu satırlarla kendini yer bulmuştur;

“On sene evvel küçücük bir evde doğan banka, yeni Türkiye'nin en büyük iktisat müessesesi oldu. Bu netice milli kabiliyetimizin asilliğine ve yüksekliğine bir misaldir.

... Galatasaray'da tertip edilen İş sergisi de dün akşam üzeri saat 18'de halka açıldı. Açılma merasimine, 17'de başladı. Fakat davetliler saat 16'dan itibaren Galatasaray lisesi bahçesinde toplanmaya başlamışlardı. Saat 16 buçukta Büyük Millet Meclisi reisi Kazım Paşa Hz., İktisat Vekili Celal, Nafia Vekili Ali, Maarif Vekili Zeynel Abidin Beyler, şehrimizde bulunan bütün mebuslar, Fırka ve İş Bankası erkani, şehrimizde sefaret ve konsolosluklar erkani, vali muavini Ali Rıza, Emniyet Müdürü Fehmi Beyler, yerli ve ecnebi matbuat erkani, sanayiciler, iktisadi mehafîle mensup zevat ve birçok davetliler geldiler.”¹²⁴

Buna karşın Siirt Mebusu Mahmut Bey'in nutku da yine şu satırlarla yansımaktadır;

“Tam on yıl evvel bugün idi. İş Bankası, (250) bin lira gibi küçük bir para ile işe başlamıştı. Aynı günün akşamı Gazi Hazretlerinin huzurlarında, sofralarında bulunmakla bahtiyar olmuştuk. Bu teşebbüsün müstakbel muvaffakiyetine herkesten ziyade inanmış ve

¹²⁰“İş Bankası Geçen 10 Senede Ne Yaptı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1934, 4.

¹²¹ Kocabaşoğlu bu tarihi 1917 olarak işaret etmektedir. Bkz. Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, 112.

¹²² A.g.e., 112, Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 127.

¹²³ Boratav *Türkiye'de Devletçilik*, 44-45.

¹²⁴ Yunus Nadi, “İş Bankasının Büyük Zaferi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ağustos 1934, 1.

onu sezmiş ve öngörmüş olan Büyük Şef'in Mahmut Celal Beyefendiye ve bankanın idare meclisine seçilen arkadaşlarına verdikleri canlı direktif hala kulaklarımızda çınlıyor:

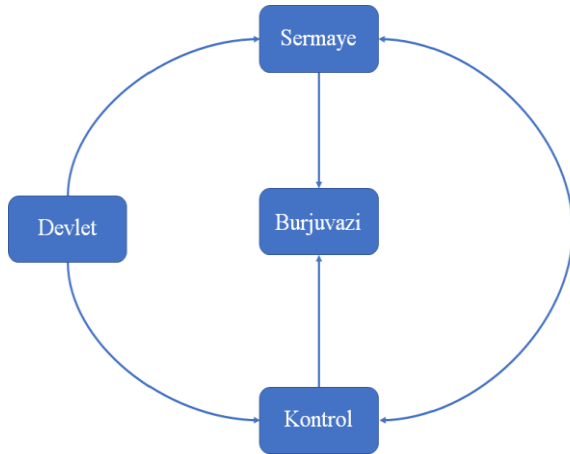
- Sermayenin azlığına bakarak cesaretiniz kırılmasın. Böyle müesseseler için en kuvvetli sermaye; zekâ, dikkat, iffettir. Teknik ve metodik çalışmasını bilmektir. Bu kanaatle işe sarılınız, behemehal muvaffak olursunuz... Bu işte muvaffak olmayı, eğer şahsi bir izzeti nefis meselesinden daha ileri, milli bir gurur, milli bir izzeti nefis meselesi yaparsanız çalışmak için, hedefinize ulaşmak ve daha yükselmek için muhtaç olduğunuz ateşi, enerjiyi bol bol yüreklerinizde bulacaksınız.”¹²⁵

Haberden de anlaşılacağı üzere 10. yıl kutlamalarına devlet erkanının, yüksek rütbeli memurların, o dönem için milli burjuvazi olarak nitelendirdiğimiz iktisat ile alakalı kesimlerin (tüccar, sanayici vs...), elçilerin ve hatta yabancı basın mensuplarının katıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durumda İş Bankası'nın Türkiye için çok önem verilen bir kurum olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün başlangıçta sermayenin az olmasına rağmen yönetim kurulunu cesaretlendirecek sözler sarf etmesi dikkate değerdir.

İş Bankası için genel bir değerlendirme yapılırsa; her ne kadar özel sermayeli bir anonim şirketi olarak kurulmuşsa da milletvekili ve bakanlık seviyesinde yöneticilerinin olması, önem derecesi içerisinde devlet mertebesinde bankanın özel bir statüsünün bulunması, ortaya koymuş olduğumuz savımızı ispatlar niteliktedir. Nitekim biz Türkiye için milli burjuvaziyi tarif ederken durumu şu şekilde formüle ettik; Milli Burjuvazi ← Devlet, Sermaye, Kontrol.

Bu formülü bir diyagramla göstermek daha açıklayıcı olacaktır.

¹²⁵ Yunus Nadi, “İş Bankasının Büyük Zaferi”, 5. Bununla birlikte Cumhuriyet gazetesinde İş Bankası hakkında çıkan bankanın kuruluşu, yaptığı işler ve kutlamaları konusundaki diğer haberler için bkz. Yunus Nadi, “Türkiye İş Bankası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mart 1934, 1., “İş Bankası'nın 10 Yılı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22.08.1934, s. 4., “İş Bankası Bugün 11 Yaşına Girdi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Ağustos 1934, 1-5.

Diyagram 1.2: Milli Burjuvazi

Diyagramdan anlaşılacağı üzere Milli Burjuvaziyi oluşturmak için devlet sermayeyi desteklemiş ve kontrol mekanizmalarıyla burjuvaziyi istediği noktaya çekebilmek için adeta bir denetim mekanizması oluşturmuştur. Bu noktada batı tipi burjuvaziyle, milli burjuvazi arasında derin bir fark ortaya çıkmaktadır. Nitekim Tek Parti Dönemi için burjuvazi adeta bir zindanın içerisinde yer almaktadır. İlerleyen süreçlerde bu durum değişecektir fakat bahsetmiş olduğumuz dönemde durum bu şekildedir. Dolayısıyla İş Bankası ve aynı mantalite ile kurulmuş olan bankalar milli burjuvaziyi oluşturma bağlamında durumu ispatlamaktadır.

1.3.1.2. Sanayi ve Maadin Bankası

İzmir İktisat Kongresinin almış olduğu karar bağlamında iktisadi yapılanma açısından atılan diğer önemli bir adım Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluşudur. Kongre’de sanayicilerin istekleri doğrultusunda “*Erbab-ı Sanayie, kredi yapmak için behemehal bir sanayi bankasının tesisi*”¹²⁶ noktasında karar alınmıştır. Türkiye’deki sanayinin gelişmemesinin nedenlerinden biri de finans kaynağını yetersiz oluşudur. Bu açıdan Türk sanayisinin Batı sanayisine ne yetişmesi ne de rekabet etmesi mümkün değildir. Bilindiği üzere 1923-1930 arası yıllar iktisadi açıdan liberal politikaların izlendiği bir dönemdir. Milli bir burjuvazinin yetersizliği nedeniyle milli sanayinin de gelişebilmesi için özel teşebbüsün yanı sıra devlet de bir bankaya ihtiyaç duymuştur.

¹²⁶ İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, 50., Karabekir, *İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*, 90., Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, 311.

Dolayısıyla milli sanayinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için 19 Nisan 1925 yılında 633 sayılı kanun ile Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bankanın faaliyete geçiş tarihi ise 1 Mayıs 1925'tir.¹²⁷

Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş amaçları arasında;

- Bankaya devredilmiş olan sanayi ile alakalı kuruluşları, yeni kuruluşlar oluşturuluncaya kadar yönetmek.
- Sanayi kuruluşları oluşturmak ve işletmek.
- Maden işletme hakkı almak ve maden işletmek.
- Madencilik yapanlara kredi sağlamak.
- Amaca uygun olarak her türlü bankacılık faaliyetini yürütmek.

şeklinde unsurlar bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirme yapıldığında, sanayi ve madencilik alanında ülkenin yetersiz olması nedeniyle bankanın kuruluş amaçlarında bu alanlara yönelik olarak maddeler belirlenmiştir. Sanayi ve maden işletmeciliği konusundaki amaçlar bunu ispatlar niteliktedir.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın bahsetmiş olduğumuz amaçlar doğrultusunda kurulmasının ardından Osmanlı'dan miras kalan Beykoz Deri-Kundura, Defterdar Yünlü Dokuma, Hereke Yünlü ve İpekli Dokuma, Bakırköy İpekli Dokuma işletmeleri bankaya devredilerek bankanın sermayesini oluşturmuştur. Ayrıca banka 17 işletmeye katkı sağlamış ve %10-%30 arasında sermaye koymuştur.¹²⁸ Bu durum aşağıdaki tabloyla ifade edilmeye çalışılmıştır.

¹²⁷ Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)", 82.

¹²⁸ Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, s.

Tablo 1.3: Sanayi ve Maadin Bankası'nın %10-%30 Arasında Hisse Sahibi Olduğu Kuruluşlar

Sanayi ve Maadin Bankası'nın %10-%30 arasında hisse sahibi olduğu kuruluşlar.	Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası T.A.Ş. Isparta İplik Fabrikası T.A.Ş. Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş. Tosya Çeltik Fabrikası T.A.Ş. Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş. Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş. Kütahya Çini İşleri T.A.Ş. Aksaray Azmi Milli T.A.Ş. Ankara Milli Mensucat T.A.Ş. Malatya Teşebbüsâtı Sanayi T.A.Ş. Eskişehir Lületaş T.A.Ş. Ergani Bakır T.A.Ş. Trabzon Elektrik T.A.Ş. Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş. İstanbul Limanı İşleri İnhisarı Trabzon Limanı İşleri İnhisarı İzmir Limanı İşleri İnhisarı
---	--

Tablo 1.3'te de görüldüğü üzere Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş amacı doğrultusunda sanayi ile ilgili kuruluşlara destek sağladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla milli burjuvazi oluşturma açısından da destek sağlamaya çalışmıştır. Fakat bankanın yeteri kadar başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Nitekim 7 yıllık iş süresi zarfında sanayi ve maden sektörüne 4.800.000 TL kredi vermiş ve 1.173.000 TL ile de kendisi bizzat katılabiliştir.¹²⁹ Dolayısıyla bu durumu o dönem için bile başarılı saymak mümkün değildir. Fakat o dönem için Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haberde durum tam tersi olarak yansıtılmıştır. Haberde;

“Maadin ve Sanayi Bankasının faaliyet ve mesaisi hakkında iktisat vekaletiyle temas ve bazı mesaili intaç etmek üzere bir hafta evvel Ankara'ya giden Banka müdürü umumisi Sadettin ve meclisi idare reisi Yusuf Ziya Beyler şehrimize dönmüşlerdir. Sadettin B. Banka işleri hakkında bir muhabirimizin suallerine cevaben şu izahatı vermiştir:

- Bankamızın merbut fabrika ve müessesat günden güne daha müsait şerait altında müsmir neticeler almak ve inkişaf etmektedirler. Gerek celbedilen yeni model makineler ve mütehassıslarla işler ıslah, tanzim ve tezyid edilmiştir... ”¹³⁰

Röportajın devamında fabrikaların durumundan bahsedilmektedir. Fakat bahsedilen durum pembe bir tablo çizmekten başka bir şey değildir. Ancak yine de bu

¹²⁹ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 84.

¹³⁰ “Sanayi ve Maadin Bankası U. Müdürünün Verdiği İzahat”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ekim 1929, 2.

noktada Sanayi ve Maadin Bankası fabrikalarının zaman içerisinde kâr hadlerini arttırdıklarını söylemek mümkündür. Nitekim Cumhuriyet gazetesinde çıkan haber bu durumu destekler niteliktedir. Haberde;

“... Feshane, Hereke, Beykoz ve Bakırköy fabrikalarında yapılan işlere de kısa bir göz atalım.

Feshane Fabrikası: Feshane Sanayi ve Maadin Bankasına devredildiği zaman sabit ve mütedavil sermayesi 1.180.000 lira idi. Şimdi bu sermaye 1.640.000 lira olmuştur... Feshane şimdi 1.500.000 lira sermayeli bir anonim şirket olarak çalışmaktadır.

Hereke Fabrikası: Banka bu fabrikayı 450.000 liralık sabit ve mütedavil sermaye ile almış bugün sermayesi 1.100.000 liradır...

Beykoz Fabrikası: Bu fabrika bankaya 970.000 lira sermaye ile devredilmiş. Şimdi ise sermayesi 2.700.000 lirayı bulmuştur...

Bakırköy Fabrikası: Bu fabrika bankaya 245.000 lira sermaye ile devredilmiştir. Bugün kü sermayesi 450.000 liradır.

İşte Sanayi ve Maadin Bankası 7 senede bu kadar iş görmüştür. Devletten aldığı 4.300.000 lirayı 8 milyona çıkarmış, dört eski fabrikayı mükemmel hale koymuş... ”¹³¹

Habere göre, fabrikalar bankaya devredilirken sermaye seviyelerinin düşük olduğu fakat ilerleyen süreçte bu sermayeyi en az iki katına çıkardığı ve fabrikaların modernizasyonun sağladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu noktada bankanın başarılı olduğu söylenebilir.

Takvimler 1932 yılını gösterdiğinde bankanın çalışma süresi dolmuştur. İsmet İnönü yaklaşık 15 günlük bir Rusya gezisine çıkmıştır. Gezi sonrası yapılan çalışmaların neticesinde Sanayi ve Maadin Bankası kapatılarak, işletmecilik işleri Devlet Sanayi Ofisi’ne, bankacılık işleri ise Türkiye Sanayi ve Kredi Bankasına devredilmiştir.¹³²

Banka için genel bir değerlendirme yapılırsa Akgüç’ün deyişi ile Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulmasıyla birlikte bankacılık sektöründeki kalkınmacı model Türk bankacılık sistemine eklenmiştir.¹³³ Dolayısıyla Batı’da burjuvaziye finans

¹³¹ Abidin Daver, “Sanayi ve Maadin Bankası Memlekette Neler Yaptı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Şubat 1933, 4.

¹³² Akgüç, *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*, 25. Ayrıca bkz. Vehbi Emre Yıldırım, “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 7, (2014): 563., Cansel Oskay, Yeşim Kubar, “Türkiye’de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi”, *KMU İİBF Dergisi*, Y. 10, S. 14, (2008): (sayfa sayısı yok).

¹³³ Akgüç, *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*, 24.

sağlayan sistematüğın içerisinde yer alan unsurlardan biri olan kalkınma bankacılığı modeli, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulmasıyla birlikte Cumhuriyet döneminde ilk defa denenmiştir. Bu durum çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Nitekim İş Bankası'nın ve tüccar grubunun dışında burjuvazinin içerisinde sanayi grubu da yer almaktadır. Türkiye'nin burjuvaziyi oluşturma isteğinin ve Batı'nın karşısında genç Cumhuriyet'in iktisadi açıdan yılmadan çalıştığıının en net göstergelerinden biri de Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluşudur.

1.3.1.3. Emlak ve Eytam Bankası

Emlak ve Eytam Bankası'nın kuruluşunun temelde 2 nedeni vardır. Bunlar;

- Ülkenin imarı ve inşaat sektörüne finansman sağlaması.
- Eytam sandıklarının işlevlerini yeterince yerine getirememesidir.¹³⁴

Emlak ve Eytam Bankası'nın kuruluş nedenlerinin manidar olduğu ve yine Cumhuriyeti oluşturan kadronun sosyo-ekonomik sorunsalların yeterince bilincinde olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde 93 Harbiyle başlayan akabinde Trablusgarb, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve nihayetinde Milli Mücadelenin ertesinde devralınan miras içerisinde yıkılmış bir ülke ve sosyolojik boyut açısından yetim kalmış birçok insan bulunmaktadır. Dolayısıyla iktisadi boyuttaki sıkıntıların yanı sıra sosyolojik olarak da değişmiş ve zora girmiş yeni kurulan bir ülkede iki önemli amaca sahip olan bir bankanın kurulması takdire şayan bir durum arz etmektedir.

Emlak ve Eytam Bankası 1926 yılında 844 numaralı kanun ile kurulmuştur.¹³⁵ Kanun içerisinde yer alan çalışmamız açısından uygun gördüğümüz maddeler ise şu şekildedir;

¹³⁴ Kenan Demirel, “Emlak ve Eytam Bankası”, (Van: Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 23-24.

¹³⁵ Sabahattin Özel, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 2, (2002): 239., Meral Tecer, “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 39, S. 4, (2006): 108., Demirel, “Emlak ve Eytam Bankası”, 25. Bununla birlikte Akgüç bankanın kuruluş tarihini 1927 yılı olarak işaret etmektedir. Ayrıca 1927 olarak işaret edilen çalışmalara bir örnek de Doğan'dır. Bknz. Ayşegül Doğan, “Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Şube Etkinliği” (Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Anlra Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 21. Dolayısıyla bu noktada bir bilgi karmaşası mevcuttur.

- Sermayesi 20.000.000 lira olan bir anonim şirkettir.
- İnşaat sektörüne kredi sağlamak temel amaçtır.
- 10.000.000 liraya kadar borç senedi çıkarabilir.
- Eytam sandıklarındaki nakit para ve gelecek olanlar devlet teminatı altında bırakılmıştır.
- Eytam sandıklarının tasfiyesi için Adliye ve Maliye Vekaleti görevlendirilmiştir.
- Maliye Vekaleti bankanın sermayesine 10.000.000 lira eklemek kaydıyla bankaya ortak yapılmıştır.
- Kredi verme işlemi yapı ve arsaların teminat gösterilmesi şekline bağlanmıştır.¹³⁶

Bankanın kuruluş kanunundaki maddeler göstermektedir ki, ilk olarak anonim şirket olarak kurulan Emlak ve Eytam Bankası, Maliye Vekâlet'inin ortak edilmesiyle birlikte yine devlet destekli bir banka olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi Emlak ve Eytam Bankası'nın kurulması da dönem için rasyonel bir durumdur. Savaşlardan çıkmış bir ülkenin inşa sürecine destek olması ve bunun yanı sıra yetimlerin hakkının korunması noktasındaki amaç çok önemlidir.

Emlak ve Eytam Bankası'nın önem derecesini belirtmek için Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi şöyle bir makale kaleme almıştır,

“ Biz şimdiden haber verelim ki Emlak Bankası Türkiye'mizin en büyük müesseselerinden biri olmağa namzet bulunan bir teşekküldür. Bunun sebebi ise pek açıktır: Çünkü bu bankanın muamele mesnedi memleketimizin en sağlam zenginliğini teşkil eden gayri menkulattır. Bir servet ki memleketimizde ona henüz ve hemen hemen temas bile edilememiştir. İşte yeni bankanın belli başlı mesnedi bu bakir servettir.

...Emlak Bankasının serveti şimdiki halde yalnız yirmi milyon liradan ibaret olup bu dakikada bu paranın hepsi de nakit olarak bankanın kasalarına konulmuş değildir. Zaten birdenbire o kadar sermayenin hemen nakit olarak konulmasına ihtiyaç yoktur. Emlak Bankası nakit olarak ilk sermayesini teşkil eden 6-7 milyon lira ile çalışmağa başladığı zamandan itibaren fazla muamele hücumile sıkıntıya uğramış değildir, bilakis... Bizim Emlak Bankamız iki vazife ifa edecektir: Biri bankacılık, diğeri gayri menkulün nakit gibi mütevadil kıymet haline gelebileceğine ait bir halk terbiyesi.”¹³⁷

¹³⁶ Demirel, “Emlak ve Eytam Bankası”, 25-26.

¹³⁷ Yunus Nadi, “Emlak Bankası”, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1929, 1.

Özellikle makalenin tamamı okunduğunda henüz Türk Milleti'nin banka hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığını, bu yüzden banka ile alakalı işlerin takip edilmesi gerekliliğini ve ayrıca kredi bulma konusunda bankanın çok büyük işler başaracağı inancında olunduğundan bahsedilmektedir. Gerçekten de o dönem için liberal bir ekonominin ve dolayısıyla burjuvazinin gelişmemesinden kaynaklı olarak sadece imar alanında değil bütün alanlarda kredi ihtiyacı gün yüzüne çıkmıştır. Bankanın kuruluşu ile emlaklardan faydalanarak en azından imar alanında bu ihtiyaç kapatılmak istendiğinden haberde de bahsedilmektedir.

Akgüç, Emlak ve Eytam Bankası'nı tıpkı İş Bankası gibi yine bir Fransız bankası olan Credit Foncier de France (Fransız Emlak Bankası)'na benzetmektedir.¹³⁸ Kredi fonsiyesi noktasında iş yapacak ve imar alanında çalışacak olması nedeniyle haklı bir benzetmedir. Emlak ve Eytam Bankası uzun ömürlü olmayan bankalardan biridir. Bu bağlamda 1946 yılının 4947 sayılı kanunu ile aynı alanda faaliyet gösteren Türkiye Emlak Kredi Bankasına devredilmiş ve çalışma hayatı da sona ermiştir.

Banka için genel bir değerlendirme yapıldığında çalışmamızın muhtevası gereği modernizasyon sürecine katkı sağlaması ve burjuvaziye destekleme amacıyla kurulmuş olması nedeniyle önem arz etmektedir. Tek Parti Dönemi içerisinde filizlenen ve bu dönem sonrasında oluşacak olan milli burjuvazinin içerisinde inşaat sektöründe yer alan gruplar da olacaktır. Bankaların yanı sıra dönem içerisinde gelişmeyi sağlama noktasındaki yapılan hamlelerden biri de İstatistik Umum Müdürlüğü, Âli İktisat Meclisi ve İktisat Vekâleti'nin kuruluşudur.

1.3.2. İstatistik Umum Müdürlüğü

Sonuç çıkarabilmek için verileri yöntemli bir şekilde toparlayıp sayısal olarak belirtmeye veya verileri grafik biçiminde değerlendirme işine İstatistik denilmektedir.¹³⁹ Bu bağlamda değerlendirildiğinde her hangi bir konu hakkında bilgi almak ve verileri sayısal olarak ortaya koymak açısından önem derecesi yüksektir ki gelişmiş ülkeler kamusal ve sosyo-ekonomik açıdan kendi ve diğer ülkelerin durumlarını anlayabilmek için istatistiki kullanmış ve hatta bu noktada kurumsallaşma içerisine girmişlerdir.

¹³⁸ Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 26.

¹³⁹ TDK, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c4570e82d5686.4798.232, son erişim (21.01.2019)

Türkiye’de istatistiğin kullanılması ve daha doğrusu kurumsallaşma sürecine girilmesi Osmanlı İmparatorluğu zamanında gerçekleşmiştir. Nitekim 19. yüzyıla başlayan modernleşme sürecinde dönemin global bir gereği olan istatistik teşkilatına ihtiyaç arttırmıştır.¹⁴⁰ Bu açıdan sayısal veriler Osmanlı İmparatorluğu’nun kurumları içerisinde yerini almıştır. Maliye, Ziraat ve Ticaret Bakanlıklarında istatistik kalemleri oluşturulmuş ve girdiler/çıktıları takip etmek bağlamında bunlardan faydalanılmıştır.¹⁴¹ Bilindiği üzere yüzyıl boyunca Batı kapitalizmine açılan Osmanlı Devleti’nde, Düyun-u Umumiye ve çeşitli yerli-yabancı sermayeli şirketler kurulmuştur. Özellikle bu kurum ve kuruluşlar da istatistik kalemlerinden yararlanmışlardır. Fakat istatistik örgütünün gerçek anlamda ortaya çıkışı imparatorluğun son zamanlarına rastlamaktadır ki, o da 1918 yılında kaldırılmıştır.¹⁴²

Cumhuriyet’in kurulmasının ardından devlet, yapılanması içerisinde birçok yeniliğe gitmiştir. Bu yeniliklerden bir tanesi de İstatistik Umum Müdürlüğü’nün kurulmasıdır. İstatistik Umum Müdürlüğü’nün kuruluşu genç Cumhuriyet için bir zorunluluk arz etmektedir. Bu açıdan kurumun oluşturulmasının üç temel gerekçesi vardır. Bunlar;

- Ekonomik zorunluluk.
- Kamusal zorunluluk.
- Sosyolojik zorunluluk.

Bu üç zorunluluk gerçekte modern devletin oluşumundaki temel payandalardır. Modern devletlerde yönetme modeli, fikir sahibi olma noktasında ilerlemektedir. Fikir sahibi olmadan kastettiğimiz “yönetmek için bilme”dir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ekonomik olarak nasıl bir noktadayız? (girdi/çıktılar hangi durumda, ithalat-ihracat oranları, vergiler vs...), Kamu yönetiminde durum nedir? (Neye ihtiyacımız var?) ve son olarak insan kaynağımız yeterli mi? (Nüfus, bölgeler vs...) sorunsallarının çözümünün gerçekleştirilebilmesi ve fikir sahibi olarak sayısal verilerin oluşturulması, kısacası zikrettiğimiz 3 koşulda da planlamanın yapılabilmesi için İstatistik Umum Müdürlüğü

¹⁴⁰ Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 185.

¹⁴¹ Osmanlı’da dirliklerin hesabını tutmak için istatistikten faydalanılmıştır. Bununla birlikte 19. yüzyıl boyunca salnamelerde sayısal veriler kullanılmıştır. Dolayısıyla bu açıdan Osmanlı’nın istatistiki kullandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 185, Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 85.

¹⁴² A.g.t., 85.

kurulmuştur. Dolayısıyla savaş sonrasında ülkenin ahvalinin bilinmesi için oldukça önemli bir kurumdur.

1926'da kurulan İstatistik Umum Müdürlüğü'nün başına ilk olarak Belçikalı uzman Dr. Camille Jacquard geçmiştir.¹⁴³ Belçikalı uzmanın yanında Celal (Aybar) kurumun gelişmesinde destek olmuştur. Nitekim daha sonra da Celal (Aybar) kurumun başına genel müdür olarak geçip uzun yıllar hizmet edecektir. Bununla birlikte İstatistik Umum Müdürlüğü'nün alt memur kadroları da işe vakıf olan kişilerden teşekkül etmiştir.¹⁴⁴

İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulmasının ardından, kurumun yapmış olduğu ilk çalışmaları şu şekilde sıralanmaktadır (02.06.1927):¹⁴⁵

- Nüfus sayımı
- Sanayi sayımı.
- Tarım sayımı.

Kurulan genç Cumhuriyet'te bu alanlara yönelik sayımın yapılması çok önemlidir. İlk olarak sosyolojik bağlamda sahip olunan demografik yapının bilinmesi noktasında hareket edilmiştir. Nitekim iktisadi yükselişin başlıca unsurlarından biri de nüfustur. Nüfus sayımının önemli oluşunu Jacquard şu şekilde ifade etmiştir;

*“Nüfusun mevcudu hakkında kat'i malumata malik olamayan ve birçok inkılabata maruz kalan bir memleket için de hususi bir ehemmiyet haizdir. Türkiye’de birçok tahvilat ve inkılap geçirmiş hudutlar değişmiş ve birçok anasır memleketi terk etmiştir.”*¹⁴⁶

Jacquard'ın sözlerinden yeni kurulan bir ülke için özellikle nüfus sayımının yapılmasının önem arz ettiği anlaşılmaktadır. İmparatorluk mirası taşıyan Türkiye için ulus-devlet inşası sürecinde demografik yapısını ve mevcudiyetini bilmesi açısından

¹⁴³ Camille Jacquard, Belçika'nın en önemli istatistikçilerindendir. 1926-1929 yılları arasında Türkiye’de kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Köse, “1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, (Afyon: Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 22.

¹⁴⁴ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 185., Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 85.

¹⁴⁵ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 185., Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 85.

¹⁴⁶ Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, “1927 Türkiye Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi*, C. 26, (2004): 76.

ayrıca bir önem arz etmektedir. Nüfus sayımının neticesinde 1927 koşullarında Türkiye Cumhuriyeti nüfusu 13.648.000¹⁴⁷ olarak tespit edilmiştir.

Sanayi sayımının yapılması çalışmamız açısından ayrıca bir önem arz etmektedir. Bu nedenle sanayi sayımı Türkiye Sanayisi başlığı altında detaylı olarak incelenecektir. Bu noktada son olarak tarım sayımından bahsetmek gerekmektedir. Tarım sayımı yine İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından sanayi ve nüfus sayımı gibi başında Jacquard'ın bulunduğu ekip tarafından 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. Sayım içerisine çiftçi aileleri, ekili alanlar, üretim miktarları ve değerleri, hayvanlar ve tarım alet ve makineleri dahil edilmiştir. Sayım işi ülke genelinde vali ve kaymakamlar tarafından yürütülmüş ve ziraat memurları görev almıştır.¹⁴⁸ Bu noktada şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 1.4: 1927 Tarım Sayımı¹⁴⁹

Bölge	Çiftçi Nüfusunun Genel Nüfusa Oranı (%)	Her Çiftçi Ailesine Düşen Çiftçi Nüfusu	Ekili Arazi (Dönüm)	Çift Hayvanı Sayısı	Çeki Kütmesi Hariç Diğer Hayvanlar
1	77.64	4.8	27	1.97	16.29
2	67.3	4.8	25.2	1.71	14.01
3	46	5.1	31.4	1.86	12.65
4	54	5.1	40.5	2.05	17.38
5	76.6	5.5	22	2.15	10.86
6	52.2	4.9	20.2	1.70	20.02
7	84.8	5.8	14.9	1.70	8.72
8	72.3	5.6	20.01	1.95	13.31
9	77.3	5.5	24.9	1.90	14.50
Ortalama	67.7	5.2	24.9	1.90	14.50

Tablo 1.4'te ifade edildiği üzere ortalama olarak çiftçi nüfusunun genel nüfusa göre oranı %67 civarındadır. Hesap hatası bile yapılsa o dönem için Türkiye'nin asıl geçim kaynağının tarım olduğunu bu durum tartışılmaz bir şekilde ispat etmektedir. Bununla birlikte her çiftçi ailesi için ekili arazi ve hayvan sayılarının düşük olduğu görülmektedir. Burada genel bir değerlendirme yapılırsa iktisadi yapısının tarıma dayalı

¹⁴⁷ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2004*, TÜİK, Yayın No: 0535, s. 6.

¹⁴⁸ Yurdakul Saçlı, *Türkiye'de Tarım İstatistikleri Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Ankara: DPT Yayınları, Yayın No: 2792, 2009), 12-13.

¹⁴⁹ Tablo için bkz. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 683, 1973), 85.

olduğu Türkiye’de, tarımın yeterince gelişmemiş olduğunu daha doğrusu modernleşmemiş olduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır. Nitekim 1927 tarım sayımı içerisinde teknoloji kullanımı oranları da bunu ispatlar niteliktedir.¹⁵⁰

İstatistik Genel Müdürlüğü için bir değerlendirme yapıldığında kuruluşundan sonra nüfus, sanayi ve tarım sayımı yapması Türkiye iktisadiyatının yol haritasını belirlemesi açısından çok önemlidir. Yapmış olduğu çalışmaların neticesinde de Türkiye’de sınıfsal olarak burjuvazinin yetersiz olduğunu ispat etmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar hem genel iktisadiyatın hem de burjuvazinin oluşturulabilmesi için yol haritasının oluşması noktasında o dönem için belirlenmeye çalışılmıştır.

1.3.3. Âli İktisat Meclisi

Âli İktisat Meclisi (Yüksek İktisat Meclisi) kuruluşu açısından devlet ve özel sermaye arasında uzlaştırıcı rol üstlenerek iktisadi politikaların belirlenmesinde danışma rolü üstlenen bir yapıya sahip olan kurumu ifade etmektedir.¹⁵¹ Nitekim kuruluş dönemi göz önüne alındığında ekonomik bir çıkmaz içerisinde olan ve bu çıkmazı aşır modern devletin inşa süresine ivme kazandırmak için her yolu deneyen yönetim kadrosunun böyle bir oluşuma katkı sağlaması ise dönemin gerçeklerine uygundur. Bu tarz kurumlar Türkiye’ye veya sadece Cumhuriyet dönemine özgü değildir. Batı’da ekonominin çıkmaza girdiği dönemde yine sermaye çevreleri ile devleti uzlaştırma adına sonucunda problemlerin çözülmesi noktasında oluşturulmuştur.¹⁵² Bununla birlikte Tanzimat ile başlayan süreçte Osmanlı İmparatorluğu’nun yapılanması içerisinde de iktisadi konularla alakalı danışma meclisleri de kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nda 1838 yılında Meclis-i Maliye ve Meclis-i Ziraat ve Sanayi kurulları meydana getirilmiştir. Bu kurulların temel amacı konuları (kaynakların belirlenmesi, sanayi ve tarımın geliştirilmesi vs...) ile alakalı devlete raporlar sunmak

¹⁵⁰ Tarımda Teknoloji kullanımı için bkz. A.g.e., 85.

¹⁵¹ Koraltürk çalışmasında ekonomik açmazların karşısında devlet öncülüğünde oluşturulmuş olan bir kurum olarak bahsetmektedir. Fakat çalışmanın tamamı incelendiğinde bizim yaptığımız tanımın uygun olduğu anlaşılmaktadır. Murat Koraltürk, “Âli İktisat Meclisi (1927-1935)”, *Ekonomik Yaşam*, C. 7, S. 23, (1996): 49.

¹⁵² Batı’da bu tarz kurulların olduğu ülkelere örnek verirken Fransa, İtalya ve Almanya’dır. Bkz. Özlem Yaktı, Perihan Ünlü Soylu, “İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı: Âli İktisat Meclisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, (2011): 679.

olmuştur.¹⁵³ Dolayısıyla devlette, fikir sahibi olarak iktisadi politikalarını yeniden şekillendirmek istemiştir. Koraltürk'ün deyişi ile Cumhuriyet döneminde kurulmuş olan Âli İktisat Meclisine benzeme açısından en yakın olan danışma kurulu İktisadiyat Meclisidir.¹⁵⁴ 24 üyeli bir yapıya sahip olan bu meclisin atanmış üyeleri 3 yıl süre ile görev yapmışlardır. Bu kişiler ise Ayan ve Mebusan Meclisi içerisinde, muallimlerden, Ticaret Odaları başkanlarından ve iktisadi alanda faaliyet gösteren veya bu konu hakkında tecrübeye sahip olan kişilerden belirlenmiştir. Kurulun başkanlığını ise Ticaret ve Ziraat Bakanları yürütmüştür.¹⁵⁵ Bu meclisin Âli İktisat Meclisi'ne benzemesinin nedenleri ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tablo yapılarak karşılaştırılacaktır.

Âli İktisat Meclisi 25 Haziran 1927 tarihinde 1170 sayılı kanun ile kurulmuştur. İktisadi danışmanlık sağlayan bu meclisin kuruluş amaçları temelde 3 ana prensibe dayanmaktadır. Bunlar:

- Ekonomi politikalarının belirlenmesine yardımcı olmak,
- Ekonomik meselelerde aracı olarak koordine görevini üstlenmek,
- Kalkınmaya katkı sağlanmak,¹⁵⁶

olarak ifade edilebilir. Nitekim bu 3 temel prensipten yola çıkarak Cumhuriyet Dönemi bağlamında Âli İktisat Meclisi için şu şekilde bir diyagram oluşturulabilir;

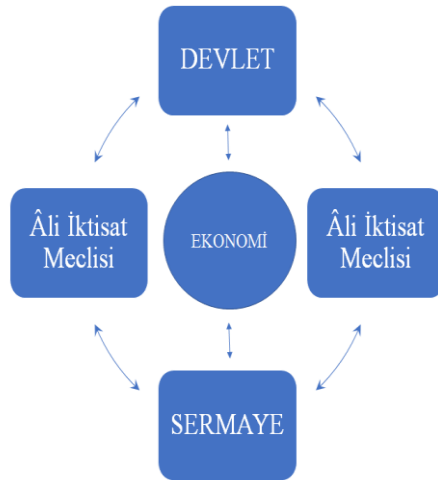
¹⁵³ Fehmi Akın, Serkan Bayraktar, “Erken Cumhuriyet’in İktisadi Kurumların Biri: Âli İktisat Meclisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 29., (2011): (sayfa sayısı yok).

¹⁵⁴ İktisadiyat meclisi 1917 yılında kurulmuştur. Bkz. Koraltürk, “Âli İktisat Meclisi (1927-1935)”, 48.

¹⁵⁵ Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 121.

¹⁵⁶ Koraltürk, *Âli İktisat Meclisi (1927-1935)*, 49., Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 88.

Diyagram 1.3: Ekonomi, Devlet, Sermaye ve Âli İktisat Meclisi İlişkisi

Diyagramdan da anlaşılacağı üzere devlet, sermaye ve ekonomi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Âli İktisat Meclisi ise devlet ve sermaye arasında bir köprü rolü üstlenerek danışma meclisi olma noktasında iktisadi politikaların belirlenmesi için fikir vermiştir.

Âli İktisat Meclisi, Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Meclisin 2 tane fahri başkanları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Başbakan, ikincisi ise Ticaret Bakanıdır. Meclis 24 üyeye sahiptir ve bu üyelerden 12'si içerisinde 1'i ordu mensubu ve 11'i de hükümetçe belirlenen kişilerdir. Kalan kısmı ise şu şekilde oluşmaktadır: Sanayi ve Ticaret Odalarından dört, bankacılardan bir, demiryolu işletmelerinden bir, çiftçilerden iki, Ticaret ve Zahir Borsasından bir, madencilerden bir, Kambiyo Borsasından bir ve son olarak kooperatifçilerden bir kişi seçilmiş olmak suretiyle meclis oluşmuştur.¹⁵⁷ Bu açıdan meclisin yapısı değerlendirildiğinde, özel sermaye ile devlet arasındaki bir köprü oluşturduğunu göstermektedir. Nitekim daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere Osmanlı içerisinde oluşan İktisadiyat Meclisi de benzer bir vazife ile kurulmuştur. Bunu şu şekilde karşılaştırabiliriz;

¹⁵⁷ Akın ve Bayraktar, “Erken Cumhuriyet’in İktisadi Kurumların Biri: Âli İktisat Meclisi”, (sayfa sayısı yok).

Tablo 1.5: İktisadiyat Meclisi ile Âli İktisat Meclisinin Karşılaştırılması

Alanlar	İktisadiyat Meclisi	Âli İktisat meclisi
Başkan	Ticaret ve Ziraat Bakanı	Başbakan ve Ticaret Bakanı
Üye Sayısı	24	24
Üyelerin Çalışma Süreleri	Atanmış üyeler 3 yıl	4 yıl
Üye Portföyü	Âyan ve mebusan meclisi üyeleri, muallimler, ticaret odaları başkanları ve uzmanlar.	Ordu mensubu, hükümetçe belirlenen kişiler, ticaret ve sanayi odalarından seçilenler, bankacılar, demir yolu işletmecileri, çiftçi, madenci, borsacı
Kuruluş Gerekçesi	Devlet ve özel sermaye arasında köprü vazifesi görmek ve iktisadi alanda danışmanlık yapmak	Devlet ve özel sermaye arasında köprü vazifesi görmek ve iktisadi alanda danışmanlık yapmak

Tablo 1.5’te belirtildiği üzere Osmanlı’da kurulmuş olan İktisadiyat Meclisi ile Cumhuriyet Döneminde kurulmuş olan Âli İktisat Meclisi başkanları, üye sayıları, çalışma süreleri ve kuruluş gerçekleri bağlamında birbirine çok benzemektedir. Fakat Üye portföyü açısından Âli İktisat meclisi, İktisadiyat Meclisine göre daha geniş bir yelpazeye sahiptir ve toplumun bütün kesimlerinin bu meclis içerisinde yer almasını sağlamaktadır. Bununla birlikte Âli İktisat Meclisi, Osmanlı’dan süre gelen Milli İktisat politikasının devam ettirildiğini gözler önüne sermektedir.

Âli İktisat Meclisinin oluşturulmasının ardından, bu meclis 1928 yılından başlamak üzere toplantılar yapmış ve hayat pahalılığından gümrük siyasetine, zirai krediden maden sanayi ve milli gelirlere kadar incelemede bulunarak bunları raporlaştırmıştır.¹⁵⁸ Dolayısıyla bir nevi kuruluş amacını gerçekleştirmiştir denilebilir.

İktisadi politikaları şekillendirme noktasında bir danışma kurulu olarak görev yapmak için kurulan Âli İktisat Meclisi, 1930’lu yıllarda Türkiye’nin iktisadi felsefe olarak devletçiliği benimsemesinin ardından işlevini yavaşça kaybetmiş ve 1935 yılında kaldırılmıştır. Kurum devlet ve sermaye arasında köprü vazifesi kurması nedeniyle çalışmamızın muhtevası gereği önem arz etmektedir. Bir nevi o dönem cılız olan milli burjuvazinin isteklerini iletme noktasında çalışmıştır denilebilir.

¹⁵⁸ Koraltürk, “Âli İktisat Meclisi (1927-1935)”, 51-54., Akın ve Bayraktar, “Erken Cumhuriyet’in İktisadi Kurumların Biri: Âli İktisat Meclisi”, (sayfa sayısı yok), Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 88.

1.3.4. İktisat Vekâleti

İktisat Vekâleti belki de Türkiye İktisat Tarihi içerisinde en dikkat çekici bakanlıklardan biridir. Tarihsel süreci incelendiği zaman dönemsel olarak değişik tarihlerde açılıp kapatılması, diğer bakanlıklarla birleşmesi gibi konular savımızı ispatlar nitelikte olacaktır.

İktisat Vekâleti'nin kökenleri Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Osmanlı'nın modernleşme sürecinde¹⁵⁹ modern devletin bir ihtiyacı olarak bakanlık tipi örgütlenme modeli geliştirilmeye çalışmıştır.¹⁶⁰ Bu bağlamda imparatorluk bünyesinde iktisadi konularla alakalı çalışma yapılabilmesi için bir Vekâletin açılması, 19. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Nitekim Hariciye Nezaretine (Dışişleri Bakanlığı) bağlı olarak 1838 yılında Meclis-i Ziraat ve Ticaret, 1839 yılında ise Ticaret Nezareti kurulmuştur.¹⁶¹

1848 yılına gelince iktisadi yapısının temel payandasını tarımın oluşturduğu Osmanlı imparatorluğu için yeni bir vekalet ihtiyacı doğmuştur. Böylelikle bu tarihte Ziraat Vekaleti kurulmuştur. Dolayısıyla Ticaret Nezareti ile birlikte Ziraat Nezareti iki ayrı kurum olarak Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde ilgili alanlarda faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. Fakat bu iki kurum bir müddet sonra iktisadi yaşamı düzenleme noktasında yeterince işlevsel olarak hizmet edememiştir. Daha doğrusu ekonomik yaşamın düzenlenmesi noktasında yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla yeni bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle daha önce de tartışmış olduğumuz üzere İktisadiyat Meclisi oluşturulmuştur. Fakat bu kurum danışma niteliğinden daha öteye gidememiştir. Böylelikle Umur-ı İktisad Nezareti'nin¹⁶² kurulması kararlaştırılmış fakat 1918'de İaşe Nezareti kurulmuştur.¹⁶³

İktisat Vekâlet'inin kuruluşu ise ancak Milli Mücadele Dönemi'nde gerçekleştirilecektir. Bahsetmiş olduğumuz bu kurumlar ise İktisat Vekâlet'inin temelini

¹⁵⁹ Kastettiğimiz dönem 19. yüzyıldır. Nitekim bu süreçte bilindiği üzere imparatorluk bünyesinde birçok yeniliğe gidilmiştir.

¹⁶⁰ Bakanlık tipi örgütlenme modeli İngiltere'de 13., Fransa'da ise 17. yüzyılda doğmuştur. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bu anlamda (belki de o dönemde siyasi ve ekonomik üstünlüğü nedeniyle) çok geç kaldığını söylemek mümkündür. Bkz. Ayşegül Sağlam, "Erken Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İktisadi Bağımsızlığı Sağlama Misyonuyla Ticaret Vekâleti (05.03.1924-21.01.1928)", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 17, S. 36, (2017): 24.

¹⁶¹ Cem Doğru, "Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekâletinin Kurulması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 3, (2007): 271.

¹⁶² Umur-ı İktisad Nezareti için bkz. Zafer, Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003), 184.

¹⁶³ Doğru, "Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekâletinin Kurulması", 271.

teşkil etmiştir. Bilindiği üzere 23 Nisan 1920’de BMM açılmıştır. Meclisin yapmış olduğu ilk işlerden biri de Vekâletlerin oluşturulmasıdır. 2 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı kanun ile Vekâletler kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi de İktisat Vekâletidir. Vekaletin başına ise Yusuf Kemal (Tengirşenk)¹⁶⁴ getirilmiştir. İktisat Vekaletinin kuruluşunun temelinde 6 prensibe dayandığı söylenebilir. Bunlar:

- Sanayi işlerinin düzenlenmesi,
- Ticaret işlerinin düzenlenmesi,
- Zirai işlerinin düzenlenmesi,
- Orman işlerinin düzenlenmesi,
- Maden işlerinin düzenlenmesi
- Veterinerlik hizmeti işlerinin düzenlenmesi,¹⁶⁵

olarak vurgulanabilir. Bu amaçlar değerlendirildiğinde, esasında Osmanlı iktisadi yapısının dayandığı temel kaynaklar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Meclis, Vekâlet yoluyla bir nevi mücadeleye aktarılacak olan kaynağın ne olduğunu bilme ve bu noktada hareket etmek istemesinden kaynaklı olarak İktisat Vekâletini kurmuştur denilebilir.

İktisat Vekâleti, kuruluş amaçları doğrultusunda Milli Mücadele döneminde hizmet vermiştir. İlk olarak Maliye ile çalışıp bütçe açığını kapatabilmek için 2 kalemde vergiler arttırılmıştır. Bunlar ihracat vergisi ve depo vergisi üzerinde gerçekleşmiştir. Nitekim ihracat vergisi beş kat arttırılırken depo vergisi on kat artmıştır. Bununla birlikte tarımda makineleşme, iâşe problemlerinin çıkmaması için önlem alma, ormancılık hususunda önlem alma, işçi hakları ve hayvancılık gibi konularda çalışmalar yürütmüştür.¹⁶⁶ Ayrıca genel iktisadi meselelere çözüm aramıştır. Bu açıdan yapması gereken işleri Milli Mücadele’nin zor şartları altında devam ettirmiş ve aynı zamanda mücadeleye kaynak sağlamıştır. Fakat şartların zor olması İktisat Vekâleti’nin başarısını da engellemiştir. Dönemin çetin şartları neticesinde Vekâlet eleştirilere maruz kalmış ve

¹⁶⁴ Yusuf Kemal Tengirşenk, Boyabatlıdır. Bununla birlikte Hukuk, Siyasi ve İktisadi İlimler Doktorudur. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ne önemli hizmetleri dokunmuştur. Bkz. TBMM, *TBMM Albümü 1920-2010*, C. 1, 42, 117, 169, 222, 286, 355. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html son erişim, (25.01.2019).

¹⁶⁵ 6 prensip Doğru’nun çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Doğru, “Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekâletinin Kurulması”, 66.

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. A.g.m., 273-283.

Milli Mücadeleden sonra 5 Mart 1924 yılında 432 sayılı kanun ile ikiye ayrılmış ve bünyesinden Ticaret Vekâleti ve Ziraat Vekâleti ortaya çıkmıştır.¹⁶⁷

İktisat Vekâletinin yeniden kurulması ise ancak 1928 yılında gerçekleşecektir. Başlangıçta da bahsetmiş olduğumuz üzere sürekli olarak parçalanması, içerisinden yeni kurumların çıkması veya tekrardan kurulması açısından dikkat çekici bir bakanlıktır. Bunun nedeni ise dönemsel olarak şartların değişmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada ülkenin yeni kurulmuş olması, iktisadi yapısını doğru bir şekilde dizayn ederek yükselmek istemesi ve iktisadın bir özelliği olarak dinamik oluşu gibi nedenler sayılabilir.

21 Aralık 1928 tarihinde 1200 sayılı kanun gereğince Ticaret Vekâleti ve Tarım Vekâletlerinin birleşmesiyle İktisat Vekâleti tekrar kurulmuştur. Böyle bir birleşme yapılmasındaki amaçlar arasında kararların alınmasını kolaylaştırması, bu kararların uygulanması sürecine ivme kazandırılması, işleyişi kolaylaştırmak gibi nedenler sayılabilir. İktisat Vekâletinin tekrar kurulmasından sonra kurumun başına Rahmi (Köken) getirilmiştir. Fakat takvimler 1929 yılını işaret ettiğinde bilindiği üzere Dünya’da ekonomik bir buhran¹⁶⁸ meydana gelecektir. Özellikle bu süreçte İktisat Vekâletine bağlı Dış Ticaret Dairesi kurulmuş ve ekonomi bütünsel olarak Vekâletçe yürütülmeye çalışılmıştır.¹⁶⁹ Daha sonraki süreçte ise Vekâlet, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı adı altında revize edilmiştir.

Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığında yeni kurulmuş, savaştan çıkmış ve kaynakları kısıtlı olan bir ülke için iktisadi yaşamın getirmiş olduğu ağır şartlar altında yönetici kadro, iktisadi kalkınma ile alakalı kuruluşlarını oluştururken aslında temel eksikliğin sermaye sahibi yani bir burjuvazinin olmayışından kaynaklandığının bilincinde olarak hareket etmişlerdir. İzmir İktisat Kongresi ile başlayan liberal süreçte alınan kararlar doğrultusunda bankaların meydana getirilmesi, TÜİK’in temellerinin atılması, Ali İktisat Meclisi’nin kurulması ve nihayetinde İktisat Vekâletinin bütünleştirici özelliği ile tekrar yapılanması, sermaye çevresi oluşturmaya (milli burjuvazi) ve devletin lokomotif olan iktisadi yapıyı rayına oturtmaya yönelik hamlelerdir. Bu noktada İttihatçılar tarafından temelleri atılan milli burjuvazinin yükselişe geçmesi için hamleler

¹⁶⁷ Sağlam, “Erken Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İktisadi Bağımsızlığı Sağlama Misyonuyla Ticaret Vekâleti (05.03.1924-21.01.1928)”, 28.

¹⁶⁸ Dünya ekonomik buhranı çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacaktır.

¹⁶⁹ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 90.

yapılmıştır denilebilir. Keza çalışmamamızın ilerleyen sürecinde de bahsedeceğimiz üzere milli burjuvazi, yapılan bu hamlelerin ardından yükselişe geçecektir. Fakat öncelikli olarak bu noktada milli burjuvazinin oluşabilmesi için Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması ve bu minvalde Türkiye Sanayisinin vahim durumunun düzelemesi gerekecektir.

1.4. TEŞVİK-İ SANAYİ KANUNU

Teşvik-i Sanayi Kanunu Türkiye iktisat tarihi içerisinde iki dönemde çıkarılmıştır. Bunlardan ilki Osmanlı dönemi ve ikincisi ise Cumhuriyet döneminde. Nitekim Cumhuriyet döneminde çıkarılmasının nedeni de İttihatçıların milli iktisat politikasının dolayısıyla milli bir burjuvazi sınıfını oluşturma çabalarının da devamı niteliğindedir.

19. yüzyıl Osmanlı iktisadi düşüncesinde yüzyılın ortalarından başlamak üzere modernizasyon bağlamında sanayileşme çabaları doğrultusunda geçmiştir. Fakat devletin ekonomik şartlarının kötü olması ve yerli sermayenin eksikliği nedeniyle başarılı olamamıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen II. Meşrutiyet Döneminde iktisadi gelişmenin aracı olarak sanayileşmenin önemi yönetici kadro içerisinde daha da belirgin hale gelmiş ve önemsenmiştir.¹⁷⁰ Bu açıdan 1909 ve 1910 yıllarında “*Sanayi'nin Terakkisi*” hakkında iki kanun layihası hazırlanmış fakat bunların yetersiz gelmesi üzerine sanayinin teşviki için (milli bir burjuvazinin oluşturulması) ancak 1913 yılında 15 sene süre ile yürürlükte kalacak olan Teşvik-i Sanayi Muvakkatı çıkarılmıştır.¹⁷¹

Teşvik-i Sanayi Muvakkatı'nın yararlanma şartlarını 4 bölümde incelemek mümkündür. Bunlar:

- Fabrikalar açısından,
- Küçük ölçekli sanayi kuruluşu açısından,
- İmtiyazlı şirketler açısından,
- Yabancılar açısından,

¹⁷⁰ A. Gündüz Ökçün, “Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 30, (1975): 25.

¹⁷¹ Kadir Kasalak, “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, (2012): 68.

olmak üzere özetlenebilir. Fabrikalar açısından kanundan yararlanmak için bir yıl içerisinde 750 iş günü hesabında işçi çalıştırmak, sahip olduğu üretim araçlarının en az 1.000 Lira değerinde olması ve özel nizamnameye uygun olarak kurulmuş olmak yer almaktadır. Küçük ölçekli sanayi kuruluşları açısından kanundan yararlanmaları ancak belirli ölçülerde olmuştur. İmtiyazlı şirketler ise bu kanundan yararlanamamıştır. Nitekim kanundan yararlanmasına da gerek kalamamıştır. Çünkü kuruluş felsefesi açısından ayrıcalıklı olması bunun temel nedenidir. Yabancılar açısından ise Osmanlı tebaası olmak, kanunlara uygun hareket etmek gibi belirli şartlar koşulmuştur.¹⁷² Dolayısıyla kanun çıkarılmasındaki asıl mantık özel teşebbüsü desteklemek ve yerli sermaye çevrelerini güçlendirmek olmuştur. Küçük ölçekli sanayi kuruluşlarının bu kanundan yararlanabilmesi bunu destekler niteliktedir. Yabancılar ise yerli sermaye sahiplerine göre şartlar daha değişik, belki de biraz daha zor olarak belirlenmiştir. O dönem için yabancı sermayenin Osmanlı ekonomisindeki payı yerli sermayeye göre daha fazla oluşu bunun nedenidir. Yabancı sermayenin dağılımı şu şekildedir;

Tablo 1.6: 1913 Yılında Yabancı Sermayenin Dağılımı.¹⁷³

Alanlar	Milyon Kuruş
Madencilik	123
Elektrik, hava gazı, su	343
Tütün ve Tekeller	309
İmalat sanayi	265
Toplam	1040

Yabancı menşeli sermaye gruplarının Osmanlı ekonomisinde önemli bir payı vardır. Bu noktada Çavdar'ın belirtmiş olduğu üzere 1913 yılı için banka kredilerinin toplamının 2 milyar kuruş civarında olduğu düşünülürse durumun vahameti daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Bununla birlikte 1913 ve 1915 yıllarında bir sanayi sayımı yapılmıştır. 1915 sanayi sayımına göre Osmanlı iktisadiyatı içerisinde sektörel olarak dağılım şu şekildedir;

¹⁷² Ökçün, "Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı", 28-29.

¹⁷³ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 119.

¹⁷⁴ A.g.e., 119.

Tablo 1.7: 1915 Sanayi Sayımına Göre Osmanlı İktisadı İçerisindeki Sektörel Dağılım¹⁷⁵

Sektörler	İstanbul	İzmir	Diğer Yerler	Toplam
Gıda	45	23	10	78
Toprak	20	1	-	21
Deri	11	2	-	13
Ağaç	15	9	-	24
Dokuma	15	8	55	78
Kâğıt ve Matbaa	55	11	-	66
Kimya	5	8	-	13
Toplam	166	62	65	293

Sanayinin dağılım bölgeleri esas olarak İstanbul ve İzmir’dir. Bununla birlikte dokuma ve gıda sanayilerinin diğerlerine göre oran olarak daha fazla yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum bizlere Osmanlı sanayisinin yoğunluklu olarak bu alanlarda toparlandığını göstermektedir. Ayrıca 264 işletme asli niteliğine sahiptir ve bu işletmelerin 22 tanesi devlete ait olup 28’i anonim şirketlere, kalan 214’ü ise müteşebbislere aittir.¹⁷⁶ Cumhuriyet’in başlangıç yıllarında da durum pek farklı değildir. Bu nedenle de Cumhuriyet Dönemi’nde de Teşvik-i Sanayi Kanunu, Türkiye İktisat Tarihi içerisinde ikinci defa çıkarılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi’nde Teşvik-i Sanayi Kanunu, 28 Mayıs 1927 tarihinde 1055 sayılı kanun ile yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile birlikte özel müteşebbise 3 temel prensipte ayrıcalıklar tanınmıştır. Bunlar yatırım ve üretim maliyetini minimize eden ayrıcalıklar, müteşebbisin gelirini arttırıcı ayrıcalıklar ve son olarak da özel sektörü cesaretlendirecek ve aynı zamanda da özendirici olacak ayrıcalıklar olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışmamız açısından önemli gördüğümüz ayrıcalıklar ile ilgili maddeler şu şekilde sıralanabilir:

- Devlet arazisinden 10 hektara kadar bedelsiz faydalanabilme.
- Vergilendirmede kolaylık.
- Nakliyede indirim.
- Prim verilmesi.
- Devlet tekelinde olan bazı hammaddelerin indirimli verilmesi.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Çavdar ve Kasalak çalışmalarında tabloları verirken toplamalarda hesap hatası yapmıştır. Bkz. A.g.e., 120., Kasalak, “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, 66.

¹⁷⁶ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 119.

¹⁷⁷ Ali Ata Yiğit, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 13, S. 2, (2012): 321., İstiklal Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, (2008): 90., Özer Özçelik, Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.

Bu maddelerden anlaşılacağı üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte genç Türkiye'nin iktisadi yapısının özel girişimcilerle yani milli bir burjuvazi eli ile oluşturulacağı/yükseleceği gibi dönem içerisinde pembe bir tablo çizilmiştir. Fakat genetiğinde girişimcilik ruhu kodlanmamış olan Türk Burjuvazisi/Milli Burjuvazi en azından bu dönem için o işi başaramayacaktır.

Cıvız burjuvazinin varlığı beraberinde devletçiliği ve Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde tartışmaları da getirmiştir. 1932'den başlamak üzere bu kanundan yararlanan işletmelerin sayılarında düşüş yaşanmıştır. 1927 yılında 342 işletme bu kanundan yararlanırken 1932'de kanundan yararlananların sayısı 1473'e yükselmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde bu kanundan yararlanan işletmeler tartışılacaktır. 1932 yılından sonra sayılarda düşüş gerçekleşmiştir. Sermayenin devlet tarafından tekrardan kamusallaşması ve yatırımlara bu şekilde yön verilmesi bunun temel nedenidir.¹⁷⁸ Bu süreçte makina ve hammadde ithalatına tanınan gümrük muafiyeti kaldırılmıştır. Bunun sonucunda ise kanunun kaldırılacağı bile konuşulmuş ve hatta bu tartışmalar basına yansımıştır. Buna örnek vermek gerekirse Cumhuriyet gazetesinin bir makalesinde şunlardan bahsedilmektedir:

“Teşvik-i Sanayi Kanunu Kaldırılmamalıdır

Sanayiın himayesi için en esaslı vasıtanın gümrük tarifesi, ikinci derecede de teşviki sanayi kanunu olduğunu yazmıştık. 1927 senesinde neşrolunan teşviki sanayi kanunun esasları şunlardır:

1- Sanayi müesseseleri amele adetlerine ve muharrik beygir kuvvetlerine göre tasnif ve bu muafiyetler bu tasnife göre derecelere ayrılmıştır.

2- Kanunun belli başlı imtiyazları mevaddı iptidaiyeyi, makineleri ve yedek makine aksamını gümrük resminden ve fabrikaları arazi, bina ve kazanç vergilerinden muaf tutmasıdır.

3- Fabrika kurmak isteyenlere arazi vermek, devlet nakliye vasıtalarında tenzilatlı tarife tatbik etmek gibi hükümleri de vardır.

Bu kanun on beş sene müddetle, yani 1942 senesine kadar mer'i olacaktı. Fakat geçen sene kabul edilen iki kanun bu on beş sene müddeti beklemeden teşviki sanayi kanunun

9, S. 1, (2007): 258., Nadir Eroğlu, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 23, S. 2, (2007): 66., ATAM, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt: 2, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011), 326., Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 68.

¹⁷⁸ A.g.t., 69.

*birçok ahkâmını ilga etti. Bunlardan biri Sanayi Kredi Bankası kanunudur ki makine ve yedek aksamın gümrük muafiyetini büsbütün kaldırdı. Mevaadî iptidaiye muafiyetleri, yeni bir liste tanzim olunarak asgari hadde indirildi, kazanç vergisi muafiyeti de sanayi erbabı bu vergiye göre muayyen nisbette mecburi tasarrufa icbar ve bu tasarruf hasılları Sanayi Kredi Bankasına tahsis olunmak suretiyle takyit edildi. Ve nihayet 1927 tarihli teşviki sanayi kanununda himaye namına ortada bina ve arazi vergileri muafiyetinden başka bir şey kalmadı...*¹⁷⁹

Teşvik-i Sanayi Kanunun değiştirilmesi dönem için sermaye sahipleri tarafından istenmeyen bir durum olmuştur. Devlete güvenen cılız burjuvazi sermaye birikimlerine ivme kazandırabilmek için devletten gelecek en ufak bir yardıma bile muhtaç olduğunu bu durumda göstermiştir. Özellikle kanuna güvenerek hareket eden milli burjuvazi, sermayelerini çeşitli işlere bağladıklarını ve bu noktada zarar edecekleri vurgulamıştır. Bu durum Âli İktisat Meclisi'nde de tartışılmış ve neticesinde kanunun aynı şekilde kalması yönünde bir tavsiye verilmiştir. Dolayısıyla burjuvazinin tepkisi artmıştır. Bu noktada Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet (İnönü) kabinesine müdahale etmek zorunda kalmış ve dönemin İktisat Bakanı Mustafa Şeref (Özkan)¹⁸⁰ görevden alınarak yerine Celal (Bayar) getirilmiştir.¹⁸¹ Burada iki farklı yorum yapılabilir Bunlardan birincisi Milli burjuvazinin cılız olmasına rağmen seslerinin gür çıktığı ve neticesinde İktisat Bakanlığı'nın el değiştirdiğidir. İkincisi ise özel sermaye çevreleri ile iyi ilişkiler kurabilen ve iktisadi alanda başarılı olan Celal (Bayar)'ın durumu düzeltmesi için Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından göreve getirilmesidir. Nitekim 1933 yılında makine ithalatı konusunda gümrük muafiyetleri geri getirilmiş ve hammadde de ise bazı değişiklik yapılarak ithalat konusunda ayrıcalıklar sürmüştür.¹⁸²

Teşvik-i Sanayi Kanunu, anlaşıldığı üzere milli burjuvaziye oluşturma çabalarının bir parçası olarak hayat bulmuştur. Bu bağlamda sanayi sektöründe faaliyet yürütecek olan burjuvaya belirli kolaylıklar sağlanmış ve hatta bu konuda özendirilmiştir. Aradan kısa bir süre geçmesine rağmen kanunda tadilat yapıldığında, devletin elinden tutmuş olduğu o dönem için çocuk olarak nitelenebilecek burjuvanın sesinin nasıl gür

¹⁷⁹ Abidin Daver, "Teşvik-i Sanayi Kanunu Kaldırılmamalıdır", *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Şubat .1933, 5.

¹⁸⁰ Mustafa Şeref Özkan 1884 doğumludur. Hukuk ve İktisat uzmanıdır. Ticaret ve Ziraat Vekâleti Müsteşarlığı ve İtibar-ı Milli Bankasının idare meclisi üyeliğinde bulunmuştur. Dolayısıyla ekonomi alanında uzmandır. Bkz. TBMM, *TBMM Albümü 1920-2010*, C. 1, 87, 140, 193, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html son erişim, (25.01.2019)

¹⁸¹ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 291.

¹⁸² A.g.e., 292.

çıkıldığı ve istediğini yaptırdığı anlaşılmaktadır. Fakat bu noktada, devlet ve burjuvanın karşılıklı olarak ilişki içerisinde olduğunu ve dolayısıyla birbirlerine muhtaç olduklarını da unutmamak gerekir. Nitekim Türkiye sanayisinin içinde bulunduğu durum da devlet ve burjuvazi arasındaki ilişkinin önem derecesini ifade etmektedir.

1.5. TÜRKİYE SANAYİSİ

1923-1929 yılları arasında Türkiye sanayisinin, uygulanmış olan liberal politika kapsamında burjuvazinin üzerinde şekilleneceği düşünülmüştür. Özellikle bu süreçte daha önceden bahsetmiş olduğumuz üzere sermaye çevreleri (Milli Burjuvazi) oluşturabilmek için çeşitli kurumlar meydana getirilmiş ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte de bunlar desteklenmeye çalışılmıştır. Fakat devralmış olduğu miras içerisinde iktisadi yapısının genetiğinde liberalizm ve sermaye birikimi yatmayan Türkiye, en azından bu dönem için sanayileşmesini milli burjuvazi eliyle sağlayamayacaktır. Nitekim bu noktada devralınmış mirastan, Osmanlı sanayisinden bahsetmek gerekir.

Osmanlı sanayisinin Batılı tarzda gelişmesi ancak 19 yüzyılın ikinci yarısında başlayacaktır. Fakat yine de bu yüzyıla gelinceye kadar askeri alanda hizmet verebilmek için fabrikaların kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda 1505 yılından itibaren Tophane'nin kurulmasıyla birlikte başlayan süreçten sonra Zeytinburnu silah fabrikası, Bakırköy barut fabrikası gibi örnekler sayılabilir.¹⁸³ Hatta savaş alanındaki sanayisinin en azından 17. yüzyılın sonuna kadar Batı'dan üstün olduğu söylenebilir.¹⁸⁴

Osmanlı sanayileşmesi Batı tarzında esas olarak 1826 tarihinden sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde fabrika kurma çabaları, devlet ve özel sermaye kapsamında hayat bulmuştur. Fakat sermaye birikiminin azlığı nedeniyle yoğunlukla devlet kapitalizmi şeklinde fabrika kurma çabaları sürece damga vurmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'nın sanayileşme serüveni çalışmamızın ikinci bölümünde anlatacağımız üzere Cumhuriyet'in devletçilik ideolojisi kapsamında sanayileşme çabalarına benzemektedir. Nitekim 1827 yılında iplik bükme fabrikası ve tabakhane fabrikası, 1835'de fes fabrikası, 1836'da yün bükme fabrikası kurulmuştur. Bununla birlikte fabrikalaşma süreci 1840'lı

¹⁸³ Mustafa Kurt vd., "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşme Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", *OTAM*, S. 40, (2016): 250.

¹⁸⁴ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, 137-138.

yıllardan başlamak üzere ivme kazanmıştır. Osmanlının sanayileşme sürecini hızlandırmak istemesinin temelde 3 nedeni vardır. Bunlar:

- Askeri ihtiyaçların karşılanması ve bu noktada bütçede dengeyi sağlamak,
- Sanayileşmeyi gerçekleştirmek,
- Gelir elde etmek,

şeklinde ifade edilebilir. Nitekim bu tarihlerde Bakırköy, İzmit, Bursa ve hatta Bağdat'ta açılan fabrikalar durumu ispatlar niteliktedir. Bu fabrikaları oluşturabilmek için ise devlet bütçesinden 75 milyon kuruşluk pay ayrılmıştır.¹⁸⁵ 1870 sonrasında ise İmparatorluğun yıkılışına kadar sanayileşme çabalarının ve bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun öncelikleri daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreçte genellikle gıda sektörü üzerine fabrikalar açılmıştır. Dolayısıyla 1915 yılına kadar Savunma, Tekstil, Metal ve Makine, Cam ve Çini ve diğer sektörler (Kâğıt, Dericilik, Orman Ürünleri, Gıda, İnşaat, Kimya, Enerji) yönelik olarak 117 fabrika kurulmuştur.¹⁸⁶

II. Meşrutiyet'in ilanı ve İttihatçıların Milli İktisat ideolojilerinin kapsamında 1913 ve 1915 yıllarında bir sanayi sayımı gerçekleştirilmiştir. Özellikle 1915 sayımının neticesinde sanayi işletmeleri faaliyet alanlarına göre Gıda, Toprak, Deri, Ağaç, Dokuma, Kırtasiye, Kimya ve Madeni imalat sanayi olmak üzere 8 başlık altında toparlanmıştır. Bunlardan ise yoğunluklu olarak diğerlerine göre gıda sanayinin daha fazla yer teşkil ettiği, ikinci sırada ise dokuma sanayinin olduğu anlaşılmıştır.¹⁸⁷ Bu noktada Osmanlı'nın ağır sanayiye modern anlamda sahip olmadığı söylenebilir. Nitekim Cumhuriyet'in devralmış olduğu miras içerisinde de bu fabrikalar yer almıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte sanayileşme/fabrikalaşma serüveni Türkiye iktisadiyatının yükselişi açısından ivme kazanmıştır. Devlet, milli burjuvazi oluşturma ve bu toplumsal sınıfın omuzları üzerinde iktisadi yapısını yükseltmek için daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere bir dizi önlemler almış ve bir dizi de yenilikler getirmiştir. Nitekim yönetme açısından fikir sahibi olma noktasında, Türkiye sanayisinin durumunu anlayabilmek ve bu noktada adımlar atabilmek için Türkiye İktisat Tarihi içerisinde 3.

¹⁸⁵ Fatih Damalıbağ, "Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 62, S. 2, (2012): 201.

¹⁸⁶ Fabrikaların kuruluş tarihi ve sektörler göre dağılışı noktasında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kurt v.d., 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşme Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", 255-272.

¹⁸⁷ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, 140-142

olan 1927 yılı Sanayi Sayımını gerçekleştirmiştir. Bu sanayi sayımı ile birlikte 1913 ve 1915 yıllarından farklı olarak küçük ölçekli işletmeler de sayımın içerisine alınmıştır. Bu açıdan toplamda sanayi işletmeleri için 10 adet ana grup oluşturulmuştur. Bunlar: ¹⁸⁸

- 1- Sanayi istihraciye
- 2- Ziraat ile alakalı sanayi
- 3- Dokuma sanayi
- 4- Ağaç ürünleri sanayi
- 5- Kâğıt ve Karton sanayi
- 6- Maden sanayi
- 7- İnşaat sanayi
- 8- Kimya sanayi
- 9- Karma sanayi
- 10- Çeşitli kollarda faaliyet gösteren sanayi

1927 yılı sanayi sayımı içerisinde yapılan gruplandırma aşağıdaki tablo ile ifade edilmiştir:

¹⁸⁸ A.g.e., 150.

Tablo 1.8: 1927 Yılı Sanayi Sayımına Göre Gruplar¹⁸⁹

Gruplar	İşletme Sayısı	Çalışan Sayısı	Makine ile Çalışan İşletmeler	4 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeler
Sanayi istihraciye	556	18.932	45	339
Ziraat ile alakalı sanayi	28.439	110.480	1279	6.255
Dokuma Sanayi	9.353	48.025	244	2459
Ağaç ürünleri sanayi	7.896	24.264	380	1352
Kâğıt ve Karton Sanayi	348	2.792	117	176
Maden Sanayi	14.752	33.866	427	1.564
İnşaat sanayisi	2.877	12.345	31	1.245
Kimya sanayisi	697	3.107	94	197
Karma sanayi	16	455	10	10
Çeşitli kollarda faaliyet gösteren sanayi	311	2589	195	86
Toplam	65.245	256.855	2.822	13.683

Tablo 1.8’de ifade edildiği üzere erken Cumhuriyet döneminde Türkiye sanayisinin içler acısı bir duruma sahip olduğunu söylemek mümkündür. Makine kullanımı oranı, 4’ten fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı, üretim hayatına katılan işçilerin sayısı bu durumu ispatlar niteliktedir. Bu noktada ülkenin esas geçim kaynağının ve nüfusun büyük bir bölümünün zirai işlerle uğraştığını da unutmamak gerekir. Ayrıca sınıflama yapılırken grupların yeteri kadar çeşitlendirilmemiş olması da göze çarpan diğer bir unsurdur. 1927 sanayi sayımı Boratav’ın tabiri ile Türkiye’de cılız burjuvazinin varlığını daha doğrusu böyle bir sınıfın henüz yeterince güçlenmediğini ispat etmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet için kurulduğu dönemden itibaren sanayileşmenin parolası adeta *olmazsa olmaz* şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu açıdan 1921 yılından başlamak üzere

¹⁸⁹ Tablo Gül ve Cillov’un çalışmalarından oluşturulmuştur. Bkz. Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 73, Haluk Cillov, “İktisadi istatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 30, S. 1-4, (1974): 30.

1929 yılına kadar açılan fabrikaların isimleri aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1.9: 1921-1929 Yılları Arasında Kurulan Fabrikalar¹⁹⁰

Yıl	Fabrika Adı
1921	Ankara Marangoz Fabrikası
1923	Ankara Silah Fabrikası
1924	Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası
	Kırıkkale Topçu Mühimmatı Fabrikası
1925	Eskişehir Cer Atölyeleri
	Adana Mensucat fabrikası
	Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi
1926	Kırıkkale Pirinç Döküm Haddehanesi
	Eskişehir Uçak Bakım İşletmesi
	Alpullu Şeker Fabrikası
	İstan İnşaat Demiri Üreten Haddehane
	Kayseri Uçak ve Motor Fabrikası
	Bakırköy Çimento Fabrikası
	Bünyan Dokuma Fabrikası
1927	Bursa Dokumacılık Fabrikası
	Ankara Çimento Fabrikası
1928	İstanbul Türk Mensucat Fabrikası
	Gaziantep Mensucat Fabrikası
	Ayancık Kereste Fabrikası
1929	Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası

Tablo 1.9’da gösterildiği gibi 1926 ve 1928 süreçlerinde fabrikaların açılma hızları yükselmiştir. Bununla birlikte 1921 ve 1929 yılları arasında açılan fabrikalar Türkiye’nin en ufaklık mamul ürüne bile ihtiyacını olduğunu ve bu durumda bu tarihlere kadar üretim noktasında fabrika açılmadığını göstermektedir. Bununla birlikte açılan fabrikalar da çeşitli konularda sıkıntılar yaşamıştır. Nitekim Cumhuriyet gazetesinde 1929 yılında Sanayi ve Maadin Bankası İdare Heyeti Başkanı Yusuf Ziya Bey ile bir röportaj yapılmıştır. Röportajda Türkiye’deki fabrikaların hepsi olmasa da birkaçı hakkında muhabir tarafından, Fabrikaların sıkıntıları ile ilgili sorular sorulmuştur. Röportaj’da şu ifadeler yer verilmiştir;

“Fabrikalar ne halde? Sanayi Bankası idare reisi izahat veriyor.

-Feshane Fabrikasının şirket haline ifrağından ne gibi neticeler hasıl olmuştur?

-Bu fabrikanın şirket haline ifrağı henüz pek yenidir. Netayici hakkında söz söyleyebilmek için zaman lazımdır. Geçen yaz Almanya’nın en maruf ve zikudret yünli mensucat mühendislerinden Profesör Mundorf’u buraya davet ile gerek Feshaneyi, gerek

¹⁹⁰ Mehmet Evsile, “Cumhuriyet Döneminde Sanayileşme Faaliyetleri (1923-1950)”, *History Studies*, C. 10, S. 8, (2018): 112.

Herekeyi tetkik ettirdik. Bu zatın tavsiyeleri kısmen tatbik edilerek teknik itibariyle iyi neticeler elde edilmiştir. Kısmen de tatbikatına geçilmek üzeredir.

-Uşak Şeker fabrikasının vaziyeti nasıldır?...

-Uşak Şeker Fabrikasının vaziyeti son temin edilen şekli muavenette daha iyidir... Filhakika Fransız Mühassısının yanlış takdiriyle artezyenlerle su temin edilememişse de bugün diğer suretle tamamen temin edilmiştir....

-Kütahya Çini fabrikası arzu edildiği vecihle niçin işletilmiyor?...

-Kütahya Çini Fabrikasının arzu edildiği vecihle işleyebilmek için mühim bir sermaye ister... ”¹⁹¹

Röportajdan anlaşıldığı üzere milli fabrikalar için sıkıntılar o günlerde boy göstermiştir. Bununla birlikte iş gücü, yetişmiş kalifiye elemanların yokluğu Türkiye iktisadiyatı içerisinde bir gerçektir. Nitekim Fransa’dan ve Almanya’dan mühendislerin getirilmesi durumu ispat etmektedir. Ayrıca genel olarak fabrikaların o dönem için belirli sıkıntılar yaşadığı anlaşılmaktadır gibi bir yorum yapılabilir. Bununla birlikte dönem içinde açılan ya da açılacak olan fabrikalar veya fabrikaların yapmış olduğu işler ile alakalı bilgilere basında da yer verilmiştir.¹⁹²

Türkiye Sanayisi için genel bir değerlendirme yapıldığında, Osmanlı döneminde başlayan sanayileşme hareketi milli iktisat, milli burjuvazi yaratma ve iktisadi olarak kalkınma düşüncesiyle Cumhuriyet’in erken dönemlerinde de devam etmiştir. Bu noktada sanayileşme sürecini hızlandırmak için çeşitli tedbirler alınmıştır. Süreç hızlanmasına rağmen milli burjuvazinin eksikliği nedeniyle tabiri caizse *randıman alınamamış* ve nihayetinde devlet 1930’lu yılların başlarında fabrikacılık yapmaya çalışmıştır. Devlet kapitalizminin ortaya çıkışında, 1926-1929 yılları arasındaki Türkiye ekonomik yapısının istenilen noktaya ulaşamamış olması nedeni yer almaktadır.

1.6. 1926-1929 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN İKTİSADİ YAPISI

Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan süreçte Türkiye iktisadiyatı bahsetmiş olduğumuz devralınan miras bağlamında oldukça kötü bir hale gelmiştir. Nitekim

¹⁹¹ “Fabrikalar ne halde?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Ocak 1929, 1-4.

¹⁹² Basında 1929 yılında çıkan haberler için bkz. “Yağ Fabrikası açılacak”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mart 1929, 2., “Ford Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Nisan 1929, 3., “Mensucat Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Ağustos 1929, 2., “Tophane’de Ford Fabrikasının İnşaatı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Ağustos 1929, 1., “Bursa Konserve Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Aralık 1929, 2.

Osmanlı'nın 19. yüzyılda yaşadığı siyasi gelişmelerin neticesindeki ekonomik bulanımlar iktisadi yapı açısından sonun başlangıcı olmuştur. Nihayetinde I. Dünya Savaşı ve akabinde Milli Mücadelenin iktisadi yapıya getirmiş olduğu ağır külfet Cumhuriyet Dönemine devredilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi ve bu kongrenin sonucunda atılan adımlar daimî olarak bozulan yapıyı tekrar inşaaya yönelik hamleler değildir. Aksine yeni bir yapı inşa etmeye yönelik adımlardır. Yapmış olduğumuz yoruma İttihatçıların politikaları (özellikle milli iktisat) devam ettirildi şeklinde haklı olarak eleştireler gelebilir. Ancak İttihatçılar da Türkçülük ideolojisi çerçevesinde yeni bir yapı inşa etmeye çalışmıştır şeklinde yorum yapmamız yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucu kadrosu her alanda olduğu gibi iktisadi sahada da paydaşlarla iş birliği yaparak mühendislik vazifesi yürütmüşlerdir. Nitekim İş Bankası'nın kurulması ile başlayan süreçte iktisadi açıdan bir dizi önlem alınmış ve devlet iktisat ile ilintili paydaşlarla modern bir ekonomi inşası sürecine girişmiştir. İktisat tarihçileri tarafından liberal ekonomi olarak adlandırılan bu dönem de tıpkı bir örümcek ağına benzeyen iktisadi sistematik tek tek düzenlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu sistematığın içerisinde yer alan sermaye sahipleri, şirketler, bankalar, ticaret, iç piyasa gibi unsurlar revizyonist bakış açısıyla (belki de devrimci ruhu ile) yeniden dizayn edilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak devlet ve sermaye ilişkisinden bahsetmek gerekir.

1.6.1. Devlet ve Sermaye Arasındaki ilişki

Devlet ve sermaye arasında karşılıklı basit gibi görünen fakat kompleks bir ilişki vardır. Tarih boyunca insanoğlu ihtiyaçlarını karşılama ve mutlu olma noktasında iktisadi faaliyetler yürütmüştür. Devlet ise doğası gereği bu iktisadi faaliyetlerin içerisinde yer almış, onu organize etmiş veya etmeye çalışmıştır. Sanayi devriminden sonra iktisadi faaliyetleri çağın şartlarına uygun veya ötesinde organize eden uluslar diğer uluslara üstünlük sağlamışlardır. Bu bağlamda uluslar dünya siyasetinde hegomon bir güç haline gelmek için sermaye ile (burjuvazi) doğrudan ilişkiler kurmuşlardır.¹⁹³

Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından devlet, sermaye ile (burjuvazi) ilişkiler kurmuş ve bu ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim iktisadi açıdan devletçi

¹⁹³ M. Zeki Duman, "Küreselleşme, Sermaye ve Devlet İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme", *Hak-İş Emek ve Toplum Dergisi*, C. 3, S. 5, (2014): 10, 12.

politikalar uygulanana kadar geçen süre içerisinde devlet burjuvazinin eliyle yükselmeyi düşünmüştür. Fakat yine de Türkiye bağlamında bu yükseliş için devlet, sermayeye daha öncede bahsetmiş olduğumuz üzere birtakım kolaylıklar sağlamış veya kendisi çeşitli kurumlar oluşturmuştur. Dolayısıyla iktisadi olarak yükselmek için devlet de bizzat sistematığın içerisinde yer almıştır.

Türkiye'nin iktisat tarihi içerisinde, daha Cumhuriyet ilan edilmeden Milli Mücadele döneminde özellikle yabancı sermaye ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Milli burjuvazinin cılız olması nedeniyle ilişkilerdeki büyük pay yabancı sermaye ile sağlanmıştır. Bu bağlamda yapılan işler değerlendirildiğinde ilk olarak BMM'nin açılmasının ardından büyük tartışmalara sahne olacak olan Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey'in, Ereğli kömür madeni işletmecilik hakkını İtalyanlara satmış olmasından bahsetmek gerekir. Mondros Antlaşmasının imza edilmesinin ardından Celalettin Arif Bey, İtalya'ya giderek burada ortaklık kurmuştur. İstanbul'un işgalinden sonra ise Anadolu'ya geçen vekiller tayfası içerisinde yer almış ve Ankara'da Meclis'in açılmasının ardından ilk olarak Meclis İkinci Başkanlığına seçilmiş ardından ise süreç içerisinde Adalet Bakanlığı görevine kadar yükselmiştir.¹⁹⁴ Türkiye'nin tek taş kömürü havzasını savaş halinde bulunan İtalyanlara verilmesi dönem için ilginç bir durumdur. Nitekim bu durum Meclis içerisinde tartışmalara yol açmış ve Tezel'in ifadesi ile Celalettin Arif Bey, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından aklanmıştır. Bize göre Mustafa Kemal (Atatürk)'ün Celalettin Arif Bey'i aklamasının temelde iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi mütareke sonrasında ortaklık kurulması ve satışın yapılmasıdır. İkincisi ise Milli Mücadeleye zarar vermek istememesidir. Bu durum Tezel tarafından ağır bir şekilde eleştiriye maruz kalmıştır. Biz durumu burjuvazinin doğası gereği hareket ettiği şeklinde yorumlamaktayız. Nitekim Celalettin Arif Bey'de o dönem için burjuva sınıfı içerisinde yer almaktadır ki Ereğli işletmesine sahip olabilmıştır.

Milli Mücadelenin kazanılmasının ardından bazı vekillerin öncülük etmesi ile birlikte Milli Türk İthalat Şirketi kurulmuştur.¹⁹⁵ Fakat 1923 yılında ortaklarının bazı vekiller ve yerli sermaye sahipleri (milli burjuvazi) olan bu şirket, 1923 yılında bir İngiliz sermaye grubu ile ortaklık kurmuştur. Dolayısıyla şirketin milliliği tartışılır olmakla

¹⁹⁴ Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 25, S. 1, (1970): 240.

¹⁹⁵ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 193.

birlikte yine burjuvazinin doğası gereği hareket edildiğini söylemeden geçmemek gerekmektedir.

1923 yılının yabancı sermaye grubu ile olan ilişkisine diğer bir örnek ise Chester ayrıcalığıdır. 9 Nisan 1923 tarihinde 327 sayılı kanun ile bu gruba ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıcalık gereği 17.000 kilometrelik alanda maden ve petrol kaynaklarını, bununla birlikte demiryolları ve limanlarını 99 yıl işletme ayrıcalığı tanınmıştır. Bunun karşılığında ise 4.400 kilometre demiryolu hattı döşeme ve 3 liman yapımını şirket üstlenmiştir.¹⁹⁶ Fakat Musul ve Kerkük'ün Türkiye sınırlarının dışında kalması ve Irak petrollerinin Standart Oil tarafından denetlenmesinin ardından anlaşma rafa kaldırılmak zorunda kalmıştır.¹⁹⁷

1926'dan başlamak üzere 1929 yılına kadar yabancı sermayeyi ülkeye çekme noktasında adımlar atılmış ve bu dönemde hacim genişletilmiştir. Bu durum aşağıdaki tablo ile ifade edilebilir.

Tablo 1.10: 1926-1929 Yılları Arasında Yabancı Menşeli Sermayenin Türkiye'deki Yatırımları¹⁹⁸

YIL	MİLYON TL
1926	6.5
1927	5.3
1928	8
1929	12
Toplam	31.8

Tabloda 1.10'da ifade edildiği üzere özellikle 1927 yılından sonra yatırım noktasında bir artış yaşanmıştır. Nitekim bunda Teşvik-i Sanayi Kanunun büyük bir etkisi vardır. Bununla birlikte en dikkat çekici unsur ise 1929 yılında yatırım oranının diğer yıllara göre neredeyse iki kat artış sağlamasıdır. Dünya ekonomik krizinin yaşandığı dönemde yabancı sermayeyi ülkeye çekmek büyük başarıdır. Fakat bundan sonraki süreçte krizin etkisi ve alınan çeşitli tedbirler nedeniyle yabancı sermayeleri yatırımlarda düşüş yaşanacaktır. Ayrıca yine aynı süreçte yeni yabancı şirketler ise belirli ayrıcalıklar kazanmıştır. Şirketler için aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

¹⁹⁶ Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi?: Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 25, S. 4, (1970): 287-288.

¹⁹⁷ Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi?: Chester Ayrıcalığı", 316.

¹⁹⁸ Tablo Yahya Sezai Tezel'in Yeni Yabancı Özel Sermaye Yatırımları Türkiye'deki Yabancıların Kar, Faiz ve Diğer Gelir Transferleri 1926-1933 adlı tablosundan oluşturulmuştur. Bkz. Tezel *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 195.

Tablo 1.11: Türkiye Cumhuriyetinden Ayrıcalık Hakkı Elde Eden Şirketler¹⁹⁹

ŞİRKET İSMİ	YIL	UYRUK
İstanbul Seydiköy Gaz ve Elektrik Şirketi	1924	Belçika
İzmir Telefon Şirketi	1925	İsveç
İzmir Elektrik ve Tramvay Şirketi	1926	Belçika
Güney Anadolu Magnez Madencilik Şirketi	1927	Almanya
Zingal Ormancılık Şirketi	1927	Belçika
Kireçlik Krom Madencilik Şirketi	1927	Fransa
Adana Elektrik Şirketi	1928	Almanya
Ankara Elektrik ve Gaz Şirketi	1928	İngiltere
Fethiye Simli Kuşun Madencilik Şirketi	1928	Fransa
Kömür Madencilik Şirketi	1929	Fransa
Ford	1929	Amerika

Tablo 1.11’den anlaşılacağı üzere toplamda 11 şirket ayrıcalık hakkına sahip olmuş ve bu ayrıcalıkları sayesinde şirketler, kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet yürütmüşlerdir. Nitekim bu durum da bizlere Türkiye’nin kapitalizmle eklemlenme sürecinin ivme kazandığını ve sermayenin (burjuvazinin) bir anlamda ülke içerisine çekilmek istendiğini göstermektedir.

1926-1929 yılları arasında karma sermayeli şirketler de kurulmuştur. Karmadan kastımız yurt dışı burjuvazi ile milli burjuvazinin (yerli burjuvazi) ortaklığında gelişmiş olmasıdır. Nitekim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedeceğimiz üzere dönem içerisinde kurulan şirketlerin belirli bir kısmında milli burjuvazinin sermayesi de yer almaktadır. Hatta siyasi kadroların bir kısmı (Örneğin Bayar) bu şirketlerde yönetim kurulu üyeliği yapmıştır.²⁰⁰ Bu durum da göstermektedir ki karma sermaye yönetim kadrosunun (devletin) desteğini alarak iş yapmaya çalışmıştır. Dolayısıyla milli burjuvazi sermayelerini riske atmadan iş yapmıştır demek yanlış olmayacaktır.

Genel bir değerlendirilme yapıldığında süreç içerisinde yurt dışı burjuvaziye ülke içine çekmek ve milli burjuvaziye güçlendirmek dönemin ekonomik felsefesi olmuştur. Nitekim uygulanmış olan politikalar açıkça bu durumu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu süreçte genç Cumhuriyetin kapitalizme eklenmesi ve bu şekilde ekonomik yapıyı dizayn ederek milli bir burjuva yaratma arzusu hayat bulacaktır. Bu noktada dönem içerisinde kurulan şirketlerden bahsetmek gerekmektedir.

¹⁹⁹ A.g.e., 196.

²⁰⁰ A.g.e., 197.

1.6.2. Türkiye’de Kurulan Anonim ve Sigorta Şirketler

Türkiye’de anonim ve sigorta şirketlerinin kuruluşu 19. yüzyılın kapitalist zihniyeti içerisinde yayılcı politikalar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde hayat bulmuştur. Nitekim bu durum Osmanlı Devleti’nin yarı sömürge haline gelmesi, modernleşme süreci ve son olarak ihtiyaçların karşılanmasına yönelik girişimler temelinde değerlendirilebilir. Türkiye’de 1926-1929 yılları arasında kurulan şirketlerin Osmanlı zamanında kurulanlara göre artış sağladığını söylemek mümkündür. Liberal iktisadi bir politikayı benimsemiş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin yapmış olduğu hamleler, dış piyasalara güven vermesi ve içeride burjuvazi sınıfını oluşturma çabaları neticesinde böyle bir artışın yaşandığını söylemek zannımızca yanlış olmayacaktır. Bu süreci anlayabilmek için 1926 öncesindeki gelişmeleri değerlendirmek gerekir.

1926 öncesi için genel bir değerlendirme yapılırsa, bu noktada Cumhuriyet öncesi ve sonrası ülkenin genel iktisadi durumunu anlayabilmek ve iktisadi yaşamda doğru hamleler yapabilmek için Cumhuriyet’in ilanının ardından çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Bunlardan biri de 1915 ile 1926 yıllarını kapsayan ve Türkiye’deki iktisadi gelişmeleri (şirketler, işletmeler, bankalar vs..) özetleyen rapordur. Dolayısıyla rapor, aslında burjuvazi sınıfının yetersiz oluşunu gözler önüne sermektedir.

Rapora göre; 1915 yılına gelene kadar Türkiye’de 68 anonim şirket kurulurken, I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan 70 anonim şirketle beraber 1919 yılına kadar sayı 138 ulaşmıştır. Nitekim kapitülasyonların kaldırılması ve İTF’nin yerelde milli bir burjuvazi oluşturma politikalarının bir nebze de olsa başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan 70 anonim şirket bunu ispatlar niteliktedir. Bununla birlikte Milli Mücadele’nin kazanılmasına kadar geçen süre zarfında Türkiye iktisadiyatının durgunlaştığı anlaşılmaktadır. 1919’da 12, 1920’de 8, 1921’de 4 ve 1922 yılında 5 şirket kurulabilmiştir. Topyekûn bir istiklal mücadelesinde şirket kurulma sayılarının azlığı eleştirilsin. Fakat yine de genel bir savaşta sayıların bu şekilde bile olması bir mucizedir.²⁰¹

²⁰¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 1335 senesinden itibaren 1926 senesine kadar, ticaret müdüriyet-i umumiyesinin dahili ve harici ticaret işleriyle sigortaların ve şirketlerin faaliyetlerine dair olan, yerli bankaların ismini, sermayesini ve merkezini gösteren listenin de yer aldığı Rapor. (belge üzerinde tarih bulunmamaktadır.), F. 14, D. 56, A. IV-8, s. 1

Türkiye’de şirketlerin kuruluş sayılarının asıl arttığı tarih ise Cumhuriyet’in ilanından (1923) sonradır. 1923’te 15, 1924’te 42, 1925’te 50 ve 1926 yılı içerisinde ise 26 şirket kurulmuştur. Rakamların ifade ettiğine göre Cumhuriyet’in ilanının ardından 1926 yılına kadar kurulmuş olan şirketlerin sayısı 135’tir. Bu şirketlerin sayısı 1919’a kadar 25, 1919 ile 1922 arasında 10, 1923’te 40, 1924’te 60’dır. 1926 senesinde ise 40 yabancı şirket kurulmuştur. Rapordan anlaşılabileceği üzere 1919 yılına kadar kurulmuş olan yabancı anonim şirketlerin sayısı 25 olarak verilmiştir. Ancak raporu yazan ya eksik bilgi vermiştir ya da faaliyette olan anonim şirketlerden bahsetmiştir. Nitekim 1847’den başlamak üzere 1919’a kadar kurulan yabancı anonim şirket sayısı 329’dur.²⁰² Sigorta şirketleri bağlamında değerlendirildiğinde 1919 yılına kadar 2, Cumhuriyet’in ilanının ardından ise 7 yerli sermayeli sigorta şirketi kurulmuştur. Ayrıca 1919 yılına kadar 26 yabancı sigorta şirketi bulunurken 1923’te 9, 1924’te 32, 1925’te ise 6 yabancı sermayeli sigorta şirketi daha kurulmuştur.²⁰³ Bununla birlikte sanayi için 1920 yılından başlamak üzere toplamda 33 adet anonim şirketi kurulmuştur.

Tablo 1.12: 1920-1926 Arasında Kurulan Anonim Şirket Sayıları ve Sermayeleri²⁰⁴

Sene	Adet	Türk Lirası Sermaye
1920	1	600.000
1921	1	15.000
1923	7	1.487.500
1924	7	880.000
1925	12	4.360.000
1926	5	570.000
Toplam	33	7.912.500

Tablo 1.12’den anlaşılabileceği üzere kurulan şirketler açısından değerlendirildiğinde 1920’de 1, 1921’de 1, 1923’te 7, 1924’te 7, 1925’te 12 ve 1926 yılında 5 adet sanayi için anonim şirket kurulmuştur. Dolayısıyla sanayileşme hareketine paralel olarak 1923 yılı ile birlikte bu anlamda hizmet verecek olan anonim şirketlerin sayısında da bir artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte raporda dış ticaret, iç ticaret, deniz ticareti, maden işletmeleri, sanayi okullarına gönderilen öğrenciler ve son olarak kurulan yerli bankalardan bahsedilmektedir.

a) **Dış ticaret:** Ticaretin kurumsallaşması ve gelişmesi için 1925 yılında Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi’nde, Dış Ticaret Bürosu kurulmuştur. Ticaret Bürosu’nun

²⁰² Toprak, *Milli İktisat* (1908-1918), 60.

²⁰³ C.B.A., F. 14, D. 56, A. IV-8, 1.

²⁰⁴ A.g.r., 17.

kurulmasının akabinde ise yabancı ülkelerde temsilcilikler açılmıştır. Bunlar Liverpool, Amsterdam, Berlin, Trieste, ve New York'ta kurulmuştur. Nitekim bu durum Cumhuriyet'in kapital düzene eklemlendiğini ve ticareti geliştirebilmek için bu konuda faaliyetler yürüttüğünü göstermektedir.

b) **İç Ticaret:** Raporda 1919 yılından başlamak üzere iç ticaret ile ilgili birçok noktaya değinilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak 1924 yılında ülke, yürütmüş veya yürütecek olduğu ve iktisadi açıdan üretim potansiyelleri dikkate alınarak, iktisadi bölgelere ayrılmış ve her bölgenin başına birer müdür getirilmiştir. Dolayısıyla iç ticareti geliştirmek, düzenlemek ve iase problemlerini çözmek için böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Bununla birlikte Ticaret ve Sanayi Odaları'nın meydana getirilmesinin ardından Ticaret ve Zahire Borsası ²⁰⁵ kurularak ülke geneline ulaştırılması hedeflenmiştir. Ayrıca dönem içerisinde Ticaret Okulları açılmıştır.

c) **Deniz Ticareti:** Deniz ticareti, raporda, I. Dünya savaşı yılları öncesi ve savaş zamanı, Milli Mücadele Dönemi ve 1926'ya kadar olan süreç şeklinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu bağlamda deniz ticareti iki kısımda incelenmiştir. İlk olarak I. Dünya Savaşı öncesi dönem için 192.689 ton deniz ticareti hacmine sahip olan Türkiye'de, savaş esnasında bu rakamın eridiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu erimler ifade edilmektedir.

Tablo 1.13: I. Dünya Savaşı Esnasında Deniz Ticareti ve Şirketlerden Eksilen Tonaj Miktarları

Miktar	BİÇİM	ŞİRKET
30.000	TON	Seyrû Sefain
2.276	TON	Şirket-i Hayriye
2.846	TON	Helal Şirketi
4.523	TON	Gümüşyan Kumpanyası
1940	TON	İttihad-ı Seyrû Sefain
TOPLAM	TON	41.585

Yukarıda ifade edildiği gibi 192.689 tonaj hacminden 41.585 tonaj hacmine düşülmüştür. Nitekim $\frac{3}{4}$ oranından daha fazla deniz ticareti hacminde gerileme yaşanmıştır. Bu durumda savaşın ne denli ticareti etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte çalışmamız için önemli gördüğümüz olan 1926 senesi için deniz ticaretinin olumlu gelişmeler gösterdiği anlaşılmaktadır. 1 Temmuz 1926 sonrasında denizcilerin kar marjlarının %50 oranında artması ve tonaj miktarının ise 117.309'a ulaşması önemli

²⁰⁵ Raporda Ticaret ve Zahire Borsaları sayılarının 30 ulaştığı bilgisi yer almaktadır. Bkz. A.g.r., 2-3.

verilerdir. Nitekim tonaj miktarının 1925 senesi için 109.402 olduğu düşünülürse durum daha iyi anlaşılmaktadır.

d) **Maden işletmeleri:** Raporda 1920'den başlamak üzere yıl yıl maden işletmelerinden elde edilen gelirden bahsedilmiştir. Buna göre; 1920 yılı için maden işletmelerinden gelen gelir 304.468 TL, 1921'de 219.766 TL, 1922'de 224.138, 1923'de 830.488, 1924'de 800.637, 1925'de 772.798 TL, 1926'da 1.186.710 TL'ye yükselmiştir. Savaşın şartları maden işletmelerini ve ihracatını olumsuz etkilemiş ve Cumhuriyet'in ilanının ardından liberal ekonominin uygulanması ve sanayileşme programı çerçevesinde maden işletmelerindeki gelir artışı ivme kazanmıştır.

e) **Sanayi Öğrencileri:** Bu dönemde sanayi erbabı yetiştirilmek üzere Türkiye Cumhuriyeti burslu olarak (masraflar iktisat vekaleti bütçesinden karşılanmıştır) Robert Koleji'nde öğrenci okutmuş ve Avrupa okullarına öğrenciler göndermiştir. Bu açıdan Avrupa'ya 1924'te 13, 1925'te 27 ve 1926 yılında 8 olmak üzere toplamda 48 öğrenci gönderilmiştir. Bu öğrenciler ise Almanya, Fransa, Avusturya ve İngiltere'de bulunan okullara yerleştirilmişlerdir. Ayrıca 1925 ve 1926 yılları zarfında Robert Koleji'ne yatılı olarak 30 öğrenci yerleştirilmiştir.²⁰⁶ Dolayısıyla daha önceden de bahsetmiş olduğumuz üzere Türkiye'nin kalifiye eleman ihtiyacı bu süreçlerde daha çok artmıştır. Nitekim sanayileşmesini ivedilikle gerçekleştirmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti için kalifiye eleman ihtiyacının bu süreçte artmış olması durumu ispatlamaktadır.

f) **Bankalar:** Raporun sonunda dönem içi kurulmuş olan yerli bankalar konusunda bir tablo yapılmıştır. Bankaların kurulması milli burjuvazi oluşturma hevesinin bir karşılığıdır ve yerelde kurulmuş olan bu bankalar ülke genelinde böyle bir sınıfın oluşturulması, sanayinin kalkındırılması ve kredi sağlama noktasında önem arz etmektedir. Banka isimleri ve sermayeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

²⁰⁶ A.g.r., 16.

Tablo 1.14: Dönem İçi Kurulmuş Olan Bankalar²⁰⁷

Bankanın İsmi	Sermayesi	Merkezi
Emlak ve İkrabat Bankası	100.000	İstanbul
Eskişehir Çiftçi Bankası	100.000	Eskişehir
İstanbul Esnaf Bankası	100.000	İstanbul
Emvali Gayrimenkule İkrabat Bankası	60.000	İzmir
Adapazarı İslam Bankası	100.000	Adapazarı
Akhisar Tütüncüler Bankası	500.000	Akhisar
İş Bankası	2.000.000	Ankara
Akşehir Bankası	1.000.000	Akşehir
İtibar-ı Milli Bankası	4.000.000	İstanbul
Aksaray Halk İktisat Bankası	100.000	Aksaray
Akhisar Servet Bankası(?)	100.000	Akhisar
Emlak ve Eytam Bankası	20.000.000	Ankara
Türkiye ve İran Bankası	200.000	İstanbul
Türk Ticaret ve Sanayi Bankası	1.000.000	İstanbul
Türk Ticaret Bankası	500.000	Konya
Terhin-i Emlak ve Efrat-ı Arazi Bankası	300.000	İstanbul
Türk Ticaret Bankası	100.000	İstanbul
Türkiye Milli Bankası	1.000.000	İstanbul
Ziraat Bankası	30.000.000	Ankara
Denizli İktisat Bankası	100.000	Denizli
Sanayi ve Maadin Bankası	18.000.000	İstanbul
Konya İktisat-ı Milli Bankası	100.000	Konya
Karaman Bankası	20.000	Karaman
Kayseri Çiftçiler Bankası	50.000	Kayseri
Karaman Çiftçi Bankası	100.000	Karaman
Milli İktisat Bankası	1.500.000	İstanbul
Milli Aydın Bankası	50.000	Aydın
Nevşehir Bankası	50.000	Nevşehir
Niğde Çiftçi ve Ticaret Bankası	50.000	Niğde

Tablo 1.14’te belirtildiği gibi yerelde ülke genelinde birçok banka kurulmuştur. Bunlardan en dikkat çekenini ise sermayesinin 20.000.000 TL olması nedeniyle Emlak ve Eytam Bankasıdır. Fakat daha öncede bahsetmiş olduğumuz üzere bu sermayeyi en azından kuruluşundan birkaç yıl sonra bile yakalayamayacaktır. Bununla birlikte bankaların bir kısmının özel sermaye sayesinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cılız burjuvazi kapitalist sisteme bankacılık faaliyetleriyle beraber eklemlenerek sermaye birikimlerini arttırmayı hedeflemişlerdir. Nitekim finans kapitale bu minvalde katılmayı düşünmüşlerdir.

1926-1929 yılları arasında kurulan anonim şirketler için Cumhurbaşkanlığı arşivinde bulunan Ticaret Umum Müdürlüğü’nün raporu detaylı bir şekilde bilgi vermektedir Rapora da 1926 yılından başlamak üzere yıl yıl kurulan Türk anonim

²⁰⁷ A.g.r., 17.

şirketleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamız gereği biz de yıl yıl kurulmuş olan bu şirketleri tablolarla göstermeyi uygun buluyoruz.

Tablo 1.15: 1926 Yılında Kurulan Türk Anonim Şirketleri²⁰⁸

İSMİ	SERMAYESİ	MEVZUU
Aksaray Halk İktisat Bankası	100.000	Bankacılık
Niğde Çiftçi Bankası	100.000	Bankacılık
Adana Elektrik Şirketi	100.000	Sanayi
Bayburt Çoruh Dekik Fabrikası	100.000	Sanayi
Bakırköy Çimento Fabrikası	600.000	Sanayi
Dinar Milli Mensucat Şirketi	100.000	Sanayi
İtihat Değirmencilik Şirketi	170.000	Sanayi
Isparta Ticaret ve Sanayi Şirketi	100.000	Sanayi
Madencilik Şirketi	50.000	Madencilik
Kilimli Kömür Madenleri Şirketi	400.000	Madencilik
Kovacık ve efen çukuru altınla mahlutsimli kurşun madeni şirketi	150.00	Madencilik
Foçitin Değirmen Taş Ocakları Şirketi	25.000	Madencilik
Maden Kömürü İşleri Şirketi	1.000.000	Madencilik
Kozlu Kömür Madenleri Şirketi	30.000	Madencilik
Çeşme Kaplıcaları Şirketi	50.000	Madencilik
Anadolu Ajansı	20.000	Ticaret
Türk Telsiz Telefon Şirketi	150.000	Ticaret
Türk Kâğıtçılık ve Matbaacılık Şirketi	50.000	Ticaret
Mersin Liman Şirketi	100.000	Liman İşletmeciliği
Türk Kömür Madenleri Şirketi	2.000.000	Madencilik
İstanbul Otomobil Şirketi	50.000	Nakliye
Uşak Şayak Fabrikası	300.000	Sanayi
İzmir ve Civarı Telefon Şirketi	400.000	Sanayi
İzmir Mezbahası Şirketi	500.000	Sanayi
Neptün Saydi Bahri Şirketi	46.000	Ticaret
Zından ve Çangal Ormanları Şirketi	1.000.000	Ticaret
Bozkurt Türkiye Umum Sigorta Şirketi	250.000	Sigorta
TOPLAM: 28	27.941.000	

1926 yılı için toplamda 28 Türk anonim şirketi kurulmuştur. Tabloda asıl dikkati çeken unsur bu dönem için madencilik sektörüne yatırımların büyük oranın yapılmış olmasıdır. Nitekim 2.000.000 TL sermaye ile kurulmuş olan Türk Kömür Madenleri şirketi bunu ispat etmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de orman sanayisinin de bu yıl ile gelişme kaydedeceği söylenebilir. 1.000.000 TL sermaye ile kurulan Zından ve Çangal Ormanları Şirketi bu durumu kanıtlamaktadır. Gelişmeleri takip açısından 1927 yılı için aşağıdaki tablo ayrıntılı bilgi vermektedir.

²⁰⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *Ticaret umum müdürlüğünün, dahili ve harici ticaret, deniz ticareti ve "şirketler ve sigortalar" şubelerini kapsayan beş yıllık kanun, nizamname, talimatnameler, oluşturulan kurumlar, şirketler ve sermaye miktarları ve verdiği neticeler hakkındaki raporu*, F. 29-8, D. 56, A. IV-9, s. 1.

Tablo 1.16: 1927 Yılında Kurulan Türk Anonim Şirketleri²⁰⁹

İSMİ	SERMAYESİ	MEVZUU
Akseki Ticaret Bankası	250.000	Bankacılık
Denizli İktisat Bankası	100.000	Bankacılık
Eskişehir Bankası	500.000	Bankacılık
Ermanak Ticaret Bankası	100.000	Bankacılık
Kocaeli Halk Bankası	100.000	Bankacılık
Şarki Karaağaç Bankası	100.000	Bankacılık
Konya İktisadi Milli Bankası	150.000	Bankacılık
Milli Aydın Bankası	100.000	Bankacılık
Nevşehir Bankası	50.000	Bankacılık
Bor Konservecilik Şirketi	25.000	Sanayi
Bor Teşebbüsü Sınai Şirketi	25.000	Sanayi
Barut ve Mevaddı İnfilakiye Şirketi	1.500.000	Sanayi
Ruvelver ve Av Fişekleri Şirketi	1.500.000	Sanayi
Simens Elektrik Şirketi	300.000	Sanayi
Cenubi Anadolu Madenleri Şirketleri	600.000	Maden
Kireçli Kömür Madenleri Şirketi	300.000	Maden
Bursa Kaplıcaları Şirketi	550.000	Maden
Sapan Türk Anonim Şirketi	125.000	Ticaret
Ankara Palas Şirketi	500.000	Ticaret
İstanbul Su Şirketi	880.000	Ticaret
Üsküdar Kadıköy Su Şirketi	300.000	Ticaret
İzmir Pamuk İmalatı Şirketi	100.000	Sanayi
İstanbul Elektrik Şirketi	35.000.000	Sanayi
Trabzon Liman Şirketi	50.000	Ticaret
Toplam: 24	8.205.000	

1927 yılında 24 Türk Anonim şirketi kurulmuştur. Bu sayı 1926 yılına oranla biraz daha düşüktür. Bu düşüklük beraberinde toplam sermayedeki düşüşü getirmiştir. Fakat yine de bütün alanlara yönelik olarak ihtiyaç bağlamında yatırım yelpazesinin genişlediği söylenebilir. 1927'yi takiben 1928 yılı için ise şirketler aşağıdaki tablodaki gibidir.

²⁰⁹ A.g.r., 2

Tablo 1.17: 1928 Yılında Kurulan Türk Anonim Şirketleri²¹⁰

İsmi	Sermayesi	Mevzuu
Adapazarı Emniyet Bankası	400.000	Bankacılık
Bor Esnaf Bankası	25.000	Bankacılık
Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası	40.000	Bankacılık
Türkiye İmar Bankası	1.000.000	Bankacılık
Ürgüp Ticaret Bankası	30.000	Bankacılık
Ankara Un ve Ekmek Şirketi	158.000	Sanayi Şirketi
Ankara Çimentoları Şirketi	600.000	Sanayi Şirketi
Ankara Hava Gazı Şirketi	1.500.000	Sanayi Şirketi
Ankara Elektrik Şirketi	3.000.000	Sanayi Şirketi
Anadolu Çimentoları Şirketi	2.000.000	Sanayi Şirketi
Değirmencilik Sebat Şirketi	200.000	Sanayi Şirketi
Feshane Mensucat	1.500.000	Sanayi Şirketi
Pamuk Sanayi Şirketi	50.000	Sanayi Şirketi
Adapazarı Maden İşletme Şirketi	200.000	Madencilik
Amasra Kömür İstismar Şirketi	400.000	Madencilik
Elaziz Bankası	100.000	Bankacılık
Kayseri Elektrik Şirketi	400.000	Sanayi
Toplam: 17	12.603.000	

Tablo 1.17’den anlaşılabacağı üzere kurulan şirketlerde sayı yine düşmüştür. Fakat şirket sayısının 1927’ye oranla daha az olmasına karşın sermayelerinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bunun iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki Teşvik-i Sanayi Kanunu bağlamında kredi sağlanması, ikincisi ise sanayi sektöründeki sermaye payının büyümesidir. 1929 yılı için ise kurulan şirketler şunlardır;

Tablo 1.18: 1929 Yılında Kurulan Türk Anonim Şirketler²¹¹

İsmi	Sermayesi	Mevzuu
Üsküdar Emlak Bankası	100.000	Bankacılık
Mersin Ticaret Bankası	100.000	Bankacılık
Pamuk ve Nebati Yağlar Sanayi	3.000.000	Sanayi Şirketi
Türk Çimento ve Kireci	1.500.000	Maden Şirketi
Mersin Elektrik	100.000	Sanayi Şirketi
Urfa Şehir Elektrik	200.000	Sanayi Şirketi
Denizli Şemsi Terakki	200.000	Sanayi Şirketi
Tuzla ve Havalisi İçmeleri Şirketi	100.000	Sanayi Şirketi
Mustafa Şamlı Mahdumları	200.000	Ticaret
Temaşa Tiyatro Şirketleri	200.000	Ticaret
Kandıra Halk Ormanı İşletme Şirketi	100.000	Ticaret
Toplam: 11	5.800.000	

Bu yıl için toplamda 11 şirket kurulmuştur. Sermaye tutarı 5.800.000 TL’dir. Yapılan incelemelerde kurulmuş olan Türk anonim şirketleri içerisinde toplam sermayede ki en düşük oran 1929 yılına aittir. Nitekim bu düşüklüğün sebebi ise 1929 yılı kapitalizmin buhran döneminden kaynaklanmaktadır. Fakat yine de maden ve sanayi

²¹⁰A.g.r., 3.

²¹¹A.g.r., 4.

sektöründe Türk şirketlerinin ve milli burjuvazinin hevesli olduğu söylenebilir. Pamuk ve Nebati Yağlar şirketi ile Türk Çimento ve Kireci şirketinin bu yıl için diğerlerine nazaran daha büyük sermaye ile kurulmuş olması bu durumu gözler önüne sermektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında 19. yüzyıldan başlamak üzere I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye'de kurulmuş olan şirket sayısını neredeyse Cumhuriyet yönetimi 4 yılda yakalamıştır. Aynı zamanda da Cumhuriyet'in ilanının ardından yabancı sermaye de ülkeye çekilebilmiştir. Bunu büyük bir başarı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu büyük başarının temelinde ise iktisadi açıdan çalışmamızın önceki bölümlerinde de bahsetmiş olduğumuz alınmış olan doğru kararlar yatmaktadır. Nitekim milli burjuvazi (milli sermaye) oluşturma çabalarının yavaş yavaş meyve verdiği görülmektedir. Özellikle gümrük tarifelerinin de belirlenmesi ve bu minvaldeki politikaların uygulanmaya konulması bu sınıfı daha da güçlendirecektir.

1.6.3. Gümrük Politikası

Türkiye'de Gümrük politikalarının bağımsız olarak uygulanmaya başlandığı tarih Haziran 1929'dur. Cumhuriyet'in tam bağımsızlık ilkesiyle kurulduğu tarihin 1923 olduğu düşünülürse yaklaşık olarak 6 yıllık bir gecikmenin sebebinin ne olduğu sorgulanmalıdır. Bu sorunsalı ise yine devralınmış olan miras içerisinde aramak gerekmektedir.

Osmanlı imparatorluğunda kapitülasyonlar bağlamında gümrüklerde %11 oranında “*değer esaslı vergi*”²¹² usulü uygulanmıştır. İttihatçılar, I. Dünya Savaşı esnasında milli iktisat hedefi doğrultusunda 1914 yılında kapitülasyonları kaldırmışlar ve akabinde değer esaslı gümrük tarifesi önce %11'den %15'e daha sonra ise %30'a yükseltmişlerdir. Takvimler 23 Mart 1916'yı işaret ettiğinde ise İngiliz uzman Sir Grawford'a hazırlatılan tarife ile değer esaslı vergi sistemi terk edilmiş, onun yerine spesifik tarife usulüne geçilmiştir. Bu tarife ile birlikte gümrüklere getirilen malların ağırlıkları üzerinden vergilendirme yapılmıştır.²¹³ 1918'de ise bu kanunda tekrar tadilat

²¹² Değer esaslı vergi: *Ad valorem* vergi olarak bilinmektedir. Gümrüğe gelen bir malın ithalat değeri üzerinden belirli bir oranda vergi tahsilidir. Bkz. Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918-1922)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 15, S. 30, (2016): 60., Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 158.

²¹³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009), 67.

yapılmış fakat İstanbul'un işgaliyle başlayan süreç neticesinde bu kanun ortadan kaldırılarak 1916 yılı oranlarına geri dönmüştür.²¹⁴

Daha önceden de bahsetmiş olduğumuz üzere BMM'nin açılması ve akabinde İktisat Vekâleti'nin kurulması ile spesifik vergi değerleri beş kat arttırılmıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından süreç içerisinde artış uygulanan bazı gümrük kalemlerinde ise bu artışlar bir nebze de olsa törpülenmiştir. Bu noktada önemli olan konu Lozan Antlaşması ve bu antlaşmaya ek olarak imza edilen Ticaret Sözleşmesidir.

Lozan Antlaşmasının şekillenmeye başladığı süreçte Batı, kapitülasyonların devamı anlamına gelen gümrük vergilerinin %15 üzerinden uygulanmasını ve ticaret sözleşmelerinin iki yıl sonraya bırakılmasını Türkiye'den talep etmiştir. Cumhuriyet'in parolasının *tam bağımsızlık* olması nedeniyle bu talepler reddedilmiştir. Fakat mecburiyetten bazı açılardan sınırlılıklar getirilmiştir. Bu bağlamda Lozan Antlaşması'na ek olarak 5 yıl yürürlükte kalacak olan Ticaret Sözleşmesi imza edilmiştir. Sözleşmeye göre İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'ya ayrıcalık tanınmış ve 1916 yılının spesifik tarifesine göre vergilendirme oranları getirilmiştir.²¹⁵ Nitekim bu durum yerli üretimi yapacak olan milli burjuvaziye adeta kalkansız bırakmıştır dersek çok da yanlış olmayacaktır.

Antlaşmanın 1929'da sona ereceği düşünülürse bu tarihten yaklaşık olarak dört yıl önce 1925 yılından başlamak üzere yeni gümrük politikasını belirleyebilmek için İktisat Vekâleti, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve son olarak Âli İktisat Meclisi'nde çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak İktisat Vekâleti'nde 18 Ekim 1925'de Tarife Komisyonu kurulmuştur. Tarife Komisyonu yapmış olduğu çalışma neticesinde milli bir burjuvazinin varlığı olmadıkça²¹⁶ vergilendirme oranlarının yüksek tutulmasını istemiştir. Nitekim gümrüklerden gelecek olan paranın ekonomi üzerinde büyük etki yapacağı bilinmektedir. İkinci olarak İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda 26 Haziran 1926 tarihinde Gümrük Tarife Tetkik Komisyonu oluşturmuştur. Komisyonda tahmin edileceği üzere gümrük vergi oranlarının yüksek tutulmaması istenmiştir. Tahmin edeceğimiz üzere dememizin esas sebebi o dönem için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda tüccarların yoğunluklu olarak bulunmasıdır. *Hangi burjuva yüksek vergi ödemek ister?* sorusu daha açıklayıcı

²¹⁴ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 159.

²¹⁵ Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası", 75.

²¹⁶ Buradan kasıt yerli sermayenin ve sanayinin güçlenmesidir.

olacaktır. Dolayısıyla doğalarına uygun hareket ederek ülke ekonomisini değil de kazançlarını düşünmüşlerdir demek pek de yanlış olmayacaktır. Son olarak Âli İktisat Meclisi hem İktisat Vekâleti'nin hem de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın raporlarını incelemiş ve bu noktada tartışmaya katılmış ve neticede hükümet de yeni bir yasal düzenleme hazırlamıştır.²¹⁷ Yeni gümrük tarifeleri kamuoyunda da tartışılmış ve bu durum basına yansımıştır. Buna örnek vermek gerekirse Cumhuriyet gazetesinin bir mülakatında konu ile ilgili şu şeklide ifadeler yer almaktadır;

“Yeni Gümrük tarifesinin noksanları nelerdir?”

...Şimdiye kadar yaptığımız hülasalardan sonra bir de anket yapmayı evvelce kararlaştırmıştık...İlk anketimiz eski Ticaret Müsteşarlarından Vahit Beyle yaptık...

- Yeni tanzim ve Büyük Millet Meclisine takdim olunan gümrük tarifi hakkındaki mütealanız nedir?

Tarife layihası, Devlet idaresinde en mütahassıs makamların iştirakiyle teessüs etmiş bir komisyonda tanzim edildiği ve birçok ticaret odalarının mütaleaları alındığı için mümkün mertebe mükemmel haldedir. Ancak fikrimce layihanın son şekli ticaret odalarına ve erbabı sanayiimize tamim ve neşredilerek mütalealarını almak lazım gelir. Çünkü gümrük tarifi memleketimizin siyaseti iktisadiyesine doğrudan doğruya haizi tesir bir kanun olacaktır...’’²¹⁸

Bu tartışmalardan sonra yeni Gümrük tarifi Haziran 1929 uygulamaya koyulmuştur. Lozan Ticaret Sözleşmesinin sona ermesi ve akabinde çıkartılan yasa ile (Gümrük Tarife Kanunu) Türkiye, Gümrüklerde de bağımsızlığa kavuşmuştur. 1929 Gümrük Tarife Kanunu ile hem sanayiye korumak hem de ekonomik gelir elde edebilmek için çıkartılmış bir kanundur. Dolayısıyla bu bağlamda himayecidir. Kanun ise 5 ana başlık altında toplanabilir. Tablo 1.9’da bu durum ifade edilmeye çalışılmıştır.

²¹⁷ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası”, 77.

²¹⁸ “Yeni Gümrük Tarifesinin Noksanları Nelerdir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1929, 3. Tartışma konusu diğer haberler için bkz. “Yeni Gümrük Tarifi Kanunu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Şubat 1929, 3., “Yeni Gümrük Tarifi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1929, 3., “Yeni Gümrük Tarifi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Şubat 1929, 3., “Yeni Gümrük Tarifi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Şubat 1929, 3., “Yeni Gümrük Tarifi Kanunu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1929, 3., “Yeni Gümrük Tarifi Etrafındaki Temenniler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1929, 3., “Yeni Gümrük Tarifi Niçin Kağıt Para Üzerine?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Mart 1929, 3., “Gümrük Tarifi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Mart 1929, 1., “Yeni Gümrük Tarifi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1929, 4., Habib Edip, “İktisat Siyasetimizde: Gümrükler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Nisan 1929, 1-3., Habib Edip, “Siyaseti İktisadiye: Gümrükler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Nisan 1929, 1-2.

Tablo 1.19: Gümrük Tarife Kanununda Himayecilik²¹⁹

Himaye Edilenler	Himaye Edilmeyenler	Toleranslı Davranılanlar	Muaf Tutulanlar	İthalı veya Yüksek Gümrük Oranlılar	Yasaklananlar
İç tüketimi karşılayan mallar ve üreticiler	Serbestçe yarışabilen ürünler	Üretilmeyen temel ihtiyaç ürünleri	Ülkede bulunmayan yatırım malları	Lüks eşya, yerli sanayinin ve tarımsal üretimin kalitesini bozacak mallar	

Tablo 1.19’da belirtildiği gibi kanun tamamen milli sermayeyi (milli burjuvazi) ve iâşe problemlerini düşünülerek, kısacası ülke iktisadiyatını yükseltmek için himayeci bir politika çerçevesinde çıkarılmıştır. Himaye edilenler içerisinde veya ithali yasak olan grup içerisindeki unsurlar bu durumu ispat etmektedir.

1924-1929 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Lozan Antlaşması’na ek olarak imzaladığı Ticaret Sözleşmesi bağlamında bağımsız ve koruyucu gümrük politikası izleyemediği anlaşılmaktadır. Fakat sözleşmenin bitişinin ertesinde oluşturulan yeni kanun ile birlikte bu durum tersine dönmüştür. Kanun hazırlanma sürecinde ise cılız olan milli burjuvazinin sesinin gürleştğini söyleyebiliriz. Özellikle bu süre zarfında vergi oranlarının düşük tutulması noktasındaki istekleri bunun en önemli kanıtıdır. Nitekim bu durumda milli burjuvazinin yavaş yavaş güçlendiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla süreç içerisindeki ithalat ve ihracat oranlarına bakmakta fayda vardır.

1.6.4. Dış Ticaret

Cumhuriyetin ilanıyla başlayan süreçte parolanın *tam bağımsızlık* olmasına rağmen gümrük politikalarının bağımsız şekilde uygulanamaması nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti 1929 yılına kadar dışa bağımlıdır demek yanlış değildir. Fakat bu durumu öznel olarak sadece bağımsız gümrük politikalarına dayandırmak doğru değildir. Nitekim savaştan çıkmış bir ülke de iktisadi gelişmeyi sağlayacak olan alt yapı dinamiklerinin (nüfus, sanayileşme, üretim potansiyeli, burjuvazinin yetersizliği, eğitim vs...) yetersiz oluşu dışa bağımlılığın nedenlerinden biridir. Dolayısıyla bu durum da İthalat ve ihracat oranlarına doğrudan etki etmiştir.

²¹⁹ Tablo Gül’ün çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası”, 77-78.

Bilindiği üzere ithalat ve ihracat rakamları ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olan unsurlardan biridir. Gelir gider arasındaki denge veya dengesizlik ile, ülke ekonomisini oluşturan diğer unsurlar etkilenmektedir. Bu noktada dönemin iktisadi yapısını anlayabilmenin şartlarından biri de 1923 yılından başlamak üzere ithalat ve ihracat oranları incelemektir. Bu değerlendirmeye bağlı olarak aslında ülke ekonomisinin hangi yapılanma üzerinde şekillendiği ve milli burjuvazinin ne derecede yeterli olduğu ortaya çıkacaktır.

1923 yılından başlamak üzere ithalat ve ihracat oranları hakkında çeşitli raporlar düzenlenmiş ve bu raporlar doğrultusunda tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Konu hakkındaki raporlardan biri de 1923-1928 yılları arasındaki süreci kapsayan ve İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanıp Başbakanlığa sunulan ve detaylı olarak bilgi veren dış ticaret hakkındaki üç tahlili tablodur. Rapor'un ifadesine göre aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1.20: 1923-1928 Yıllarında Türkiye'nin İthalatı²²⁰

Yıl	TL	Tezayüt Nisbeti	GBP (£)	Tezayüt Nisbeti
1923	144.788.671	100	18.976.235	100
1924	193.595.487	133.70	22.175.886	116.87
1925	241.618.652	166.87	27.117.694	142.90
1926	234.699.735	162.09	25.236.531	132.99
1927	211.398.154	146	22.408.115	118.08
1928	223.531.775	154.38	23.323.432	122.90
TOPLAM	1.249.632.494		139.237.893	

1923 yılından başlamak üzere 1928'e kadar Türkiye'nin ithalat oranlarının sistematik bir biçimde arttığı anlaşılmaktadır. Sadece 1927 yılında bu artış hızının yavaşladığı gözlemlenmektedir. 1927 için yavaşlama hızının bir sebebi olarak Teşvik-i Sanayi kanunu ve bu bağlamda yerli üretimin arttığı söylenebilir. Ancak bu açıklama yetersizdir. Nitekim diğer birçok değişkeni sorunsalın içerisine ekleyerek tahlil yapmak daha doğru olacaktır. Bununla birlikte Türkiye'nin yıldan yıla kapitalizme eklemlendiğini söylemek mümkündür. Fakat sadece ithalat tablosu gelir gider dengesi arasındaki farkı veya Türk ekonomisinin dayandığı temelleri açıklamaya yeterli değildir. Bu bağlamda ihracat rakamları, hangi ürünlerin ithal ve ihraç olduğu, bunların oranları ve hangi

²²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (18.03.1930), 1923-1928 Senelerine Ait Üç Tahlili Tablo, 30-10-0-0 / 24-135-9, s. 2.

ülkelerle ne kadar iktisadi ilişkide bulunulduğu da önemlidir. Tablo 1.21’de yıllara oranla ihracat rakamları verilmiştir.

Tablo 1.21: 1923-1928 Yıllarında Türkiye’nin İhracatı²²¹

Yıl	TL	Tezayüt Nisbeti	GBP (£)	Tezayüt Nisbeti
1923	84.651.190	100	11.094.520	100
1924	158.673.931	187.44	18.175.708	163.82
1925	192.023.815	226.84	21.551.494	194.25
1926	186.422.755	220.22	20.045.458	180.67
1927	158.420.998	187.17	16.792.559	151.36
1928	173.537.489	205	18.107.000	163.20
TOPLAM	953.730.178		105.766.739	

1923 yılından başlamak üzere ihracat rakamları artmıştır. Fakat her yıl için aynı oranda veya üzerine koyarak arttığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte en fazla artış 1924’te yaşanmıştır. Neredeyse iki kat oranında artış yaşanmasının sebebini piyasalara güven verme olarak açıklanabilir. Ayrıca 1923 yılına nazaran toplam oranda artış iki kat civarındadır. Bu durumu başarılı olarak saymak mümkündür. Fakat ithalat oranları ile ihracat oranları arasındaki fark hesaplandığında TL cinsinden 295.902.316, GBP cinsinden ise 33.471.154 olarak fark çıkmaktadır. Dönemin koşulları düşünüldüğünde farkın büyük olmasına rağmen ülkenin yeni kurulması, alt yapı eksikliklerine rağmen başarılı bir iş çıkarılmıştır denilebilir. Bununla birlikte yapılan ticarete ürünlere bakılmalıdır. Nitekim bununla ilgili ayrıntılı bilgi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

²²¹ A.g.r., 2

Tablo 1.22: 1923-1928 Yılları Arasında İthal ve İhraç Ürünlerin %'lik Payları²²²

İTHALAT (%)						Ürün Adı	İHRACAT (%)					
YILLAR							YILLAR					
1923	1924	1925	1926	1927	1928	1923	1924	1925	1926	1927	1928	
1.54	1.14	1.18	1.03	1.56	2.16	Diri Hayvanlar	2.94	2.96	2.7	2.06	2.74	1.56
1.77	0.54	0.52	0.5	0.7	0.62	Mekulati Hayvaniye	2.87	3.96	4.26	3.56	4.51	4.38
10.11	11.88	9.39	2.63	1.92	3.92	Zahair ve hububat	1.93	3.42	2.7	3.32	5.69	3.54
1.93	0.96	0.96	0.99	0.68	1.25	Meyve ve sebze	24.6	24.82	19.61	18.11	16.14	19.78
10.42	9.23	8.62	8.58	9.64	9.15	Şekerleme	0.30	0.17	0.14	0.11	0.007	0.06
0.44*	0.12	0.27	0.21	0.31	0.21	Müskirat, İspirtolu Sular, Sirke ve Maden Suları	0.06	0.01	0.01	0	0.07	0.01
1.04	1.44	0.87	1.6	1.79	1.59	Nebati Yağlar	1.92	0.38	3.61	0.38	4.87	0.85
0.13	0.19	0.13	0.09	0.07	0.40	Tömbeki ve Tütün	24.20	29.36	31.47	36.20	27.78	31.23
0.07	0.02	0.02	0.03	0.10	0.11	Tohum, Nebatat, Ot ve Nebatat Döküntüleri	0.69	1.53	2.10	1.20	1.76	2.71
1.19	1.04	1.38	1.56	1.456	1.42	Hayvanat Derileri ve Döküntüleri	1.78	1.80	2.38	1.97	2.01	3.60
2.6	2.22	2.32	2.8	2.92	2.74	Mamul Deri, Kösele ve Kürkler	1.42	1.13	1.60	1.22	2.04	2.02
0	0.01	0.01	0.05	0.03	0.03	Gübreler	0.08	0	0.01	0	2.02	0.01
0.65	0.81	0.54	0.71	1.41	0.88	Kereste, Ağaç, Sepetçi, Kalburcu,ve Fırçacı Mamulati	1.23	1.32	2.12	2.37	1.66	1.84
2.19	1.95	1.55	2.22	2.4	2.41	Kâğıt ve Tatbikatı	0.80	0.51	0.31	0.21	0.20	0.17
37.25	32.84	30.71	30.63	24.04	23.46	Pamuk ve Pamuk Mamulati	7.92	7.53	8.12	6.50	6.74	5.95
1.8	2.11	2.85	2.43	2.48	2.26	Mevaddı Nebatiye(Keten, Kendir, İplik)	0.22	0.12	0.15	0.16	0.07	0.10
0.52	1.01	1.94	2.17	2.10	1.77	İpek, İplikliği ve Mensucati	2.43	1.06	1.30	1.51	1.04	1.32
6.15	6.82	7.30	8.93	8.87	7.05	Yün, Yün İpliği ve Mensucati	9.70	8.30	6.07	8.62	10.78	10.66
1.23	1.21	1.87	1.29	1.02	0.89	Hazır elbise, Moda Eşyası ve Çamaşır	0.08	0.06	0.06	0.08	0.08	0.04
1.41	1.11	1.47	1.66	1.70	2.01	Lastik, Lastik Mamulati ve Muşamba	0.04	0.01	0.01	0.02	0.01	0.01
1	1.07	0.78	0.74	1.07	0.49	Mahrukac	1.88	1.52	1.24	1.93	0.98	0.96
1.57	1.74	1.94	2.58	3.21	2.68	Eşyayı Züccaciye	0.31	0.37	0.33	0.22	0.20	0.12
5.35	8.35	8.9	9.47	10.64	11.78	Maadin ve Mamulati	2.56	2.72	1.95	2.64	2.99	2.15
0.92	2.91	3.21	4.33	4.5	4.68	Makine ve aleti*	0.15	0.07	0.15	0.08	0.10	0.13
0.47	1.39	2.27	2.81	2.76	3.64	Araba, Vagon, Gemi	0.10	0.05	0.06	0.04	0.05	0.07
0.9	0.5	0.89	1.27	2.9	1.81	Saatçi, Mamulati	0.11	0.004	0.04	0.08	0.06	0.05
9.51	3.72	4.28	4.44	4.59	5	Alat ve Edavat	0.14	0.17	0.06	0.06	0.11	0.05
0.61	0.36	0.25	0.33	0.41	0.26	Sanayiye mahsus züyyut , iç yağları ve mumlar	0	0	0	0	0	0
2.4	2.38	2.41	2.22	2.92	3.22	Mevadı İnfilakiye	8.44	5.86	6.15	6.27	6.20	6.12
0.83	0.93	1.2	1.7	2.5	2.11	Hazır boya, Müstahzeratı Kimyeviye, Eczayı Tıbbiye ve İttriya	1.10	0.78	1.29	1.08	1.03	0.51
						Başka yerde Zikredilmeyen Eşya						

Tabloda 1.22’de belirtildiği gibi 1923-1928 yılları arasında ithal ürünlerde genel itibariyle yıllara oranla düşüş yaşandığı söylenebilir. Bununla birlikte ithal ürünlerin içerisinde hububat, şekerlemeler, pamuk ve pamuk ürünleri, maden ürünleri, makine ve

²²² A.g.r., 3.

aletleri ve kimyevi ürünler Türkiye ithalatının genelini kapsamıştır. İhraç ürünlere bakıldığında ise bazı ürünlerde yıllara göre artış bazılarında ise düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır. Meyve ve sebze, tımbeki ve tütün, pamuk ve pamuk ürünleri, yün ipliği, ihraç ürünlerin başında yer almaktadır. Özellikle tımbeki ve tütünün o dönem için Türkiye ihracatında önemli bir yer teşkil etmiş olması günümüzde de Türk tütünün kaliteli olarak bilinmesini de ispat etmektedir. Ayrıca 1923-1928 yılları arasında sanayileşmenin ve milli bir burjuvazinin olmadığını tablodan anlamaktayız. Nitekim ithal ve ihraç ürünler bu durumu ispat etmektedir.

Son olarak ticari faaliyette bulunan ülkelere bakmakta fayda vardır. Bunun için aşağıdaki tablo ayrıntılı bilgi vermektedir.

Tablo 1.23: Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Cari Değerlerinde Başlıca Ülkelerin Payı²²³

Ülkeler	İthalat ve İhracat	1924	1925	1926	1927	1928
Almanya ve	İthalat (%)	11	13	16	17	17
Avusturya	İhracat (%)	13	14	13	10	14
İtalya	İthalat (%)	21	18	16	12	12
	İhracat (%)	22	26	28	23	18
İngiltere	İthalat (%)	18	16	14	14	12
	İhracat (%)	15	9	11	11	10
Fransa	İthalat (%)	9	11	14	14	13
	İhracat (%)	12	12	12	11	11
A.B.D.	İthalat (%)	6	8	3	4	5
	İhracat (%)	10	13	13	16	16
S.S.C.B.	İthalat (%)	3	3	4	3	5
	İhracat (%)	1	3	3	4	4

Tablo 1.23'te ifade edildiği üzere ithalat ve ihracattaki en büyük pay İtalya'ya aittir. Bunda belki Akdeniz ülkesi olması belki de Milli Mücadele sürecinde diğer ülkelere göre daha iyi ilişkiler kurulması gibi faktörler etkili olabilir. Tabloda enteresan olan durum ise ABD ile iktisadi ile ilişkilerde o dönem için ithalat oranlarının düşük ihracat oranlarının yüksek olmasıdır. Bununla birlikte SSCB ile olan iktisadi anlamdaki ilişkiler diğer ülkelere göre daha düşük oranlıdır.

İthalat ve ihracat oranları 1923-1928 arasında Türkiye'nin açık vermiş olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sanayinin içler acısı durumda olduğunu alınan ve satılan mallar kapsamında görmek mümkündür. Türkiye iktisadiyatının temel payandasının tarım olduğu satılan ürünler arasından anlaşılmaktadır. Fakat kendi kendine yetecek

²²³ Tablo Tezel'in çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Tezel *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 168.

kapasitede değildir. Ayrıca milli bir burjuvazinin olmadığı ya da güçsüz durumda olduğunu söylemek sanayi ürünlerinin ithali ve ihracı noktasındaki veriler değerlendirilirse yanlış olmayacaktır. Nitekim bu noktada oranların şekillenmesi, bütçede açıkların yaşanması, TL'nin²²⁴ yavaş yavaş GBP'ye karşı değer kaybetmeye başlaması ve nihayetinde kapitalizmin 1929 yılında buhran yaşaması nedeniyle çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu önlemlerden biri de Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve yerli malı haftasıdır.

1.6.5. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Yerli Malı

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve buna bağlı olarak yerli malı haftasını aslında 1929 yılı buhranının anlatılmasının ardından işlemek gerekmektedir. Fakat çalışmamızın yapısı gereği bu başlıkta değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Bunun nedeni ise ithalat ve ihracattan doğan cari açık ve akabinde buhran öncesinde Türkiye için uyarı niteliğinde olan ekonomik çanların çalmaya başlamasıdır.

Milli tasarruf ve yerli mallarının kullanımına teşvik konusu, yine devralınmış olan miras içerisinde yer almaktadır. Nitekim bu kavramlar çalışmada işlediğimiz üzere İttihatçıların milli iktisat felsefeleri ve milli burjuvaziyi oluşturma çabalarında hayat bulmuştur. Bu bağlamda 1908 sonrası süreç içerisinde milli burjuvazi yaratma noktasında 1912 yılında İstihlak-ı Umumi-i Tensik ve Menafi-i Milliye-i İktisadiye-yi Müdafaa Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin amacı halkı yerli ürünleri kullanmaya teşvik, tasarruf etmeye alıştırma²²⁵ ve sermaye birikim sürecine ivme kazandırarak milli burjuvaziyi oluşturmaktır. Fakat yine bilindiği üzere bu dönem içerisinde İTF'nin düşünceleri gerçekleşmeyecektir.

İzmir İktisat Kongresi bağlamında milli burjuvaziyi oluşturma ve ekonominin geliştirilmesine yönelik bir dizi tedbirin alındığını ve bunun neticesinde de birçok kurumun teşekkül ettiğinden bahsetmiştik. Bunlara ek olarak toplumu yönlendirmek²²⁶ adına bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan biri de 9 Aralık 1925 yılında kabul

²²⁴ Yıllara göre TL'nin diğer para birimlerine karşılık değeri tablo halinde 1929 buhranı içerisinde verilecektir. Bkz Tablo 1.25.

²²⁵ Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, (1992): 132., Yerli mallarının kullanımını teşvik için yapılanlar noktasında bkz. Mehmet Başaran, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Yerli Malı Kullanımı Teşviki", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 11, (2005): 45-59.

²²⁶ Yönlendirmekten kastettiğimiz iktisadi açıdan tasarruf ve yerli ürün kullanımınıdır.

edilen yerli kumaştan elbise giyilmesine yönelik yasal düzenlemedir. Dolayısıyla bu kanunla verilmek istenen mesaj “*tüketim ihtiyacı mümkün olabildiğince yerli kaynaktan sağlanmalıdır*” şeklindedir. Yasal düzenlemenin yapılmasının ardından Yerli Mamulâtı Müstehlikler Cemiyeti kurulmuştur. İzmir’de kurulmuş olan bu cemiyet çeşitli konferanslar vermiş, yerli malı hakkında bilgilendirmeler yapmış ve çeşitli illerde de yerli mallarını koruma örgütleri meydana getirmiştir. Bununla birlikte 1929 yılında İstanbul’da Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti kurulmuş ve bu iki cemiyet de Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile birleşmiştir.²²⁷

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’ni 1929 yılı ekonomik buhranına karşı alınan çeşitli tedbirlerden biri olarak değerlendirmek gerekir. Çeşitli sebeplerin varlığı Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin doğumunu gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 12.12.1929 tarihinde İsmet (İnönü)’nün mecliste dünya buhranı hakkında konuşma yapmasının ardından Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş ve Başkanlığına da TBMM başkanı Kazım (Özalp) getirilmiştir.²²⁸ Mustafa Kemal (Atatürk) bu cemiyetin oluşmasından memnun kalmış ve hatta cemiyete sahip çıkmıştır. Nitekim Hakimiyeti Milliye’nin satırlarında bu memnuniyet “*Milli Tasarruf Cemiyetinin faaliyetinden pek ziyade faideler geleceğine kaniim. Muvaffakiyetler dilerim efendim.*”²²⁹ şeklinde yer almıştır.

Mustafa Kemal (Atatürk)’ün ifadesinden de anlaşılacağı üzere Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti devlet destekli bir kurum olarak ilk oksijenini almıştır. Tıpkı milli burjuvazi gibi. Bu bağlamda 16.12.1929 tarihinde Kazım (Özalp) Başkanlığında cemiyet ilk toplantısını yapmış ve neticesinde yapısı şekillenmiştir. Cemiyetin üyeleri ve yürüttükleri görevler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

²²⁷ Duman, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, 134.

²²⁸ Yaşar Semiz, *1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, (Konya: Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), 27., Gülname Turan, Ayla Ödekan, “Erken Cumhuriyet Döneminde Yerli Malı Kavramı ve İstanbul Yerli Malı Sergisi”, *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 2, (2009): 17., “Ankara’da Bir Cemiyet Teşekkül Etti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1929, 1., İnönü’nün konuşması için bkz. “Başvekil Hz. Milli Para, Milli İktisat ve Milli Tasarruf Hakkında Çok Yüksek Bir Nutuk İrat Etti”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Aralık 1929, 1-4. Bununla birlikte basında cemiyet isminin ne olacağı da tartışılmıştır. Bkz. “Yeni Bir İktisadi Hareket Başlıyor”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Aralık 1929, 1.

²²⁹ “Tasarruf Cemiyeti ve Reisi Cumhurbaşamız”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Aralık 1929, 1.

Tablo 1.24: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Üyeleri²³⁰

Görev	İsim	Hangi Görevde Olduğu
Cemiyet Başkanı	Kazım Özalp	T.B.M.M. Başkanı
	Hasan Saka	T.B.M.M. Başkan Vekili (Trabzon Vekili)
	Yusuf Kemal Tengirşek	Sinop Vekili
	Saffet Bey	Erzincan Vekili
	Mahmut Soydan	Siirt Vekili
	Celal Bayar	İzmir Vekili, İş Bankası Müdürü
	Fuat Umay	İzmir Vekili
Üyeler	Rahmi Köken	İzmir Vekili
	Reşit Saffet Atabinen	Kocaeli Vekili
	Besim Atalay	Akşehir Vekili
	Hakkı Saffet Tan	Emlak Bankası Genel Müdürü
	Şükrü Ataman	Ziraat Genel Müdürü

Tablo 1.24’te belirtildiği gibi dönemin siyasi dünyasında etkin olan isimler cemiyetin içerisinde yer almıştır. Bununla birlikte milli burjuvazi oluşturma noktasında alınan tedbirler içerisinde yer alan kurumlar gibi devlet destekli bir cemiyettir demek yanlış olmayacaktır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin yönetim kurulundan bahsettikten sonra kuruluş amaçlarını vermek daha doğru olacaktır. Cemiyetin kuruluş amaçlarını dört ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar;

- Halkı israfla mücadeleye ve tasarrufa alıştırmak,
- Yerli mallarını tanıtmak ve kullanırmak,
- Yerli malların kalitesini yükseltmek ve fiyatları ucuzlatmak,
- Yerli malların sürümünü arttırmak,²³¹

şeklinde ifade edilebilir. Bu dört maddeden de anlaşılan o ki milli burjuvaziye yükseltecek tedbirler alınmıştır. Nitekim cılız burjuvazi bu süreçten sonra bir nebze de olsa yükselmeye başlayacaktır.

Cemiyet kuruluşunu gerçekleştirmesinin ardından hızlıca ülke geneline yayılarak şubeler açmıştır. 1930 yılında gelindiğinde cemiyetin şube sayısı 160’a ulaşmıştır. Bununla birlikte hızlıca faaliyetlerine başlamışlardır, 1930 yılında Sanayi Kongresi, 1931 yılında ise Ziraat Kongresi düzenlenmiştir.²³²

²³⁰ “Tasarruf Cemiyeti ve Milli İktisat”, *Hakimiyeti Milliye*, 17 Aralık 1929, 1.

²³¹ A.g.h., 1.

²³² Duman, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, 136-139.

Cemiyetin yapmış olduğu işler açısından, Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nı ayrıca anlatmak gerekmektedir. Nitekim uzunca bir süre bu hafta kutlanmış ve durum basına yansımıştır. Bu nedenle de çalışmamızın her bölümü için ayrı ayrı değerlendirmeler yapılacaktır. Kuruluş gayesi çerçevesinde halkı yerli malına özendirmek ve kullanırmak için her senenin 12-19 Aralık tarihleri arasında Tasarruf ve Yerli Malı haftası yapılmıştır. Geleneksel olarak bu hafta, Başbakanın açılış konuşmasıyla başlamıştır. Bu süre başlamadan Maarif Vekaleti ile ilişkiler kurularak okullarda programlar düzenlenmiştir. Bununla birlikte mağazalar arasında vitrin yarışmaları yapılmıştır.²³³ 1930'lu yılların geleneksel haftası olduğu için en azından burada daha fazla bilgi vermeye gerek yoktur. Nitekim bahsetmiş olduğumuz üzere ilerleyen bölümlerde bu hafta tartışılacaktır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti için genel bir değerlendirme yapıldığında, bu cemiyet 1929 Ekonomik Buhranının tahribatını Türkiye'de en aza indirmek için kurulmuştur. Bu süreçte milli burjuvazinin yetersizliği şiddetle hissedilmiş ve dolayısıyla milli burjuvazi güçlendirerek onun üretmiş olduğu ürünleri kullanarak cari açık minimize edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada 1929 Ekonomik Buhranından bahsetmek durumun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

1.6.6. Kapitalizm Buhranı ve Türkiye'ye Etkisi

1929 yılında patlak veren kapitalizm buhranı için genelde yapılmış olan bütün çalışmalar o döneme değin kapitalizmin yaşadığı en büyük sıkıntı/kriz olarak nitelendirilmektedir.²³⁴ 1929 krizinin yaşanmasının nedenleri arasında ABD'nin I. Dünya Savaşı sürecinde 20 devlete kredi sağlaması fakat geri alma konusunda sıkıntılar yaşadığı gibi gerekçeler gösterebilir.²³⁵ Fakat iktisatçılar tarafından kabul edildiği üzere daha 1928 yılında Florida'da kasırga yaşanmasının sonucunda emlak fiyatları düşmüştür.

²³³ A.g.m., 137.

²³⁴ Bazıları için bkz., Tuna Oran, *1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri*, (İstanbul: Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 2, Rıdvan Turhan, *1929 Ekonomik Krizinin Türk Basınına Yansımaları*, (İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 3., Rıdvan Turhan, "1929 Ekonomik Krizinin Türk Basınına Yansımaları", *Sosyoloji Dergisi*, C. 3, S. 14, (2007): 82., Alper Yılmaz, "1930'lu Yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) İktisadi Kriz ve Küçük Esnaf", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 11, S. 11, (2012): 61.

²³⁵ ABD'nin kredi sağladığı devletler arasında İngiltere, Fransa ve İtalya'da yer almaktadır. Kredideki payları açısından milyar dolar cinsinden İngiltere 4.2, Fransa 3.4, İtalya 1.6 oranında paya sahiptir. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990*, Cilt: 1, (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1993), 216.

Bu düşüş neticesinde talep de olmayınca inşaat sektöründe gerilemeler yaşanarak fabrikalar kapanmaya başlamıştır. Bununla birlikte ABD ekonomisinin yaklaşık olarak %50 oranında 200 adet holdingin söz sahibi olması durumun vahametini göstermektedir. Nitekim bu durumda biri bile iflas edecek olsa ekonominin temelleri yerinden sarsılacaktır.²³⁶ Nitekim öyle de olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde bir anlamda burjuvazi bu süreçte büyük sıkıntılar yaşamıştır demek doğru olacaktır.

1929 yılı ekonomik krizinin gelişim süreci değerlendirildiğinde, I. Dünya Savaşı ertesinde ekonomik anlamda dünya yaralarını sarmaya çalışmıştır. Neticesinde 1922 yılından başlamak üzere 1929 yılına kadar geçen süre zarfında ekonomik yapıda canlanma yaşanmıştır. Özellikle ABD’de sanayi üretimi %80 oranında artmıştır. Dolayısıyla bu noktada ABD kapitalizmin ve burjuvazinin şah damarı olmuştur demek pek de yanlış olmayacaktır. Nitekim 1920’li yıllarda ABD’den Avrupa’ya kredi akışı sürmüştü ve kısa vadeli alınan bu krediler, Avrupa tarafından uzun vadeli projelerde kullanılıp geri ödeme noktasında sıkıntı yaşanınca taraflar iktisadi anlamda sıkıntıya düşmüştür.²³⁷ Burada ABD banka sisteminden de bahsetmek gerekir. Bu süreçte ABD bankaları kötü yapılanmış birer teşkilattır. Bankaların sermaye esaslarını ve yapısını belirleyen yasalar bu süreçte yoktur. Yatırımcılar da bu konu hakkında fikir sahibi olamamışlardır.²³⁸ Dolayısıyla iktisattaki çarpıklık krizi tetiklemiştir.

1929 yılında Wall Street (New York)²³⁹ Borsasının çöküşüyle beraber dünyayı da ahtapot gibi her yerinden kollarla saracak olan kriz başlamıştır. 1933 yılına kadar ABD’de sürececek olan bu buhran Roosevelt’in müdahaleci politikalarıyla etkisini yavaş yavaş kaybedecektir.²⁴⁰

1929 yılı buhranı Türkiye’yi de etkilemiştir. Aslında 1929 yılı için deyim yerindeyse iktisadi yapılanmadaki kalkınmacı hızın artacağı yönünde hayaller vardır. Daha önceden de bahsettiğimiz üzere gümrük politikalarında bağımsız olma bu hayalin temelini teşkil etmektedir. Fakat 1929 buhranı Türk kıyılarına adeta tsunami olarak

²³⁶ Doğan Duman, “1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar”, *Turkish Studies*, C. 8, S. 5, (2013): 214.

²³⁷ Oran, *1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri*, 4-5.

²³⁸ Duman, “1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar”, 214.

²³⁹ Derya Genç Acar, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve İzmir’de Gündelik Yaşam”, *Belgi*, S. 13, (2017): 411.

²⁴⁰ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası”, 102.

çarpmıştır. Bu şansızlık sonucu birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntıları şu şekilde özet olarak ifade edebiliriz;

- TL değer kaybetmiştir,
- Dış ticarete bozulmalar yaşanmış ve dış ticaret Türkiye aleyhinde gelişme göstermiştir,
- İç ticarete bozulmalar meydana gelmiştir,
- Tarım ve sanayi sektöründe daralmalar gerçekleşmiştir.²⁴¹

İlk olarak TL'nin özellikle sterlin karşısında değer kaybetmeye başlamasıyla ekonomik kriz Türkiye'de hissedilmeye başlanmış ve bu durum kamuoyunda panik havası yaratmıştır. Açıkçası şunu belirtmek isteriz ki, başlangıçta krizin tam olarak ne olduğu anlaşılamamış ve ithalattan doğan sıkıntılardan kaynaklı bir durum olduğu düşünülmüştür. Bu savımızı Cumhuriyetin bir haberinde şu satırlar ispat edecektir;

“İstanbul'daki Bankalar Türk Parasının Kıymetini Düşürüyorlar mı?”

Ticaret Odası kredi ve müdevvenat raportörlerinden Alaettin Cemil Beyin paramızın sükutundaki sebeplerden bahis ticaret odasına verdiği rapor hakkında Kambiyo Borsası idare meclisi reisi Sadi B. Şu beyanatta bulunmuştur,

- Bankaların paramızın kıymetini düşürmekte amil olmalarına ihtimal vermiyorum. Bilhassa bu günlerde piyasalarda Türk parası azdır, her sene olduğu gibi bu sene de para bu mevsimde köylünün eline geçmiştir. Bu vaziyet karşısında bankalar piyasadan Türk parası alıyorlar.

Vaziyet böyle iken bankaların enflasyona sebebiyet verdiğini iddia etmek doğru değildir. Paramızın düşmesine sebep gümrükten geçen resimsiz eşyadır.

Raporda bu da bir sebep olarak gösteriliyor. Bu eşya devletin satın aldığı mallardır. M. Jakar gümrük istatistiklerini tetkik etmiş, ihracatın daha çok olduğunu yazmıştır... ”²⁴²

Başlangıçta iktisadi kriz yeterince algılanamamıştır. Aksine bu durumu yöneticiler, gümrük politikalarıyla bağdaşmışlardır. Fakat TL gün geçtikçe değer

²⁴¹ A.g.t., 102.

²⁴² “İstanbul'daki Bankalar Türk Parasının Kıymetini Düşürüyorlar mı?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Eylül 1929, 2.

kaybetmiş ve söylemiş olduğumuz üzere kamuoyunda bu durum infial yaratmıştır.²⁴³ TL'nin değeri için yıllara oranla aşağıdaki tablo ayrıntılı bilgi vermektedir.

Tablo 1.25: TL'nin Yıllara Göre Diğer Para Birimlerine Oranla Değeri²⁴⁴

YIL	1 Sterlin (TL Olarak)	20 Fransız Frangı (TL Olarak)	1 ABD Doları (TL Olarak)	1 Türk Altını (TL Olarak)	Tedavüldeki Banknot (Milyon TL Olarak)
1923	7.62 ⁹⁴	2.21 ¹²	1.67 ⁸³		
1924	8.72 ⁷⁴	2.03 ¹⁶	1.88 ²⁴	8.15	161
1925	8.90 ⁸⁷	1.72 ⁸⁶	1.83 ³⁴	8.13	165
1926	9.29 ⁹⁹	12.15 ¹⁶	1.90 ³⁸	8.9	153
1927	9.46 ⁶⁸	15.2 ⁴¹	1.93 ⁷⁸	8.26	153
1928	9.56 ¹⁹	15.3 ⁸⁸	1.95 ²⁵	8.30	153
1929	10.08	16.2 ⁰⁵	2.06 ⁸⁷	8.74	159

Tablo 1.25'ten anlaşılacağı üzere TL sistematik olarak yıllara göre değer kaybetmiştir. Fakat uzun bir süre özellikle 1 sterlin 9 TL bandında seyretmiştir. Ekonomik buhran sonrasında 10 TL'yi aşmıştır. Para meselesi hakkında özellikle 1930'lu yıllarda da birçok haber çıkmış ve devlet çeşitli önlemler almıştır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde ise bu konu hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilecektir.

Ekonomik krizin, paranın dışında diğer alanlardaki yansımalarına bakıldığında, ilk olarak zirai ürünlerde üretim artmıştır. Fakat fiyatların düşmesiyle azalan gelir miktarının, daha fazla üreterek karşılanması düşünülmüştür. Ancak yine de özellikle ihraç ürünlerinde daralmalar yaşanmıştır. Türkiye'nin iktisadi yapısının asıl dayanağının tarımsal faaliyetler olduğu düşünülürse bu durum da gelir düzeyinde gerileme yaşandığı dönem içinde hissedilmiştir.²⁴⁵

Ekonomik dar boğaza girilmesiyle birlikte bu etkileri azaltmak için Türkiye'de önlemler alınmıştır. İlk önlem Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile hayat bulmuştur. Ardından ise Şakir (Kesebir) bu krizden çıkmak için bir plan hazırlamıştır. Dolayısıyla

²⁴³ Diğer haberler için bkz. "İngiliz Lirası Yükseliyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Kasım 1929, 1., Yunus Nadi, "Paramızın Kıymeti", *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Aralık 1929, 1., Yunus Nadi, "Gene Paramızın Kıymeti", *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Aralık 1929, 1., Yunus Nadi, "Para Meselesi Halk ve Hükümet", *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Aralık 1929, 1., "Paramızın Kıymetinin İslahına Arz Edilmiştir", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Aralık 1929, 1., "İngiliz 1024", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Aralık 1929, 1.

²⁴⁴ Tablo için bkz. Yaşar Semiz, Osman Akandere, "1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1-2, (2001), 305.

²⁴⁵ Semiz, Akandere, "1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye", 303., Ayrıca bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, (Ankara: TTK, 2000), 280.

bu planda tarihe Şakir Kesebir²⁴⁶ Planı olarak geçmiştir. Plana göre bir komisyon oluşturulmuş ve komisyon çalışmaya başlamıştır. Ardından bir rapor hazırlanmıştır. Rapora göre ülke içinde yetişen veya yetişebilecek ürünlere karşı gümrüklerin kapanması istenmiştir. Dolayısıyla ithal ikameci bir politika izlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Fakat (Kesebir)'in istifası sonrasında alınacak önlemler hayat bulmamıştır.²⁴⁷ 1929 Ekonomik Buhranı için bir dizi önlem daha alınmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir. Nitekim alınmış olan tedbirler devletin kapitalizme eklenmesi ve onun uygulama aracı olan devletçilik kapsamında değerlendirilmelidir.

1929 yılı ekonomik buhranı için genel bir değerlendirme yapıldığında; bütün dünyayı adeta içine çeken bir girdap olduğu ve Türkiye'nin bundan oldukça fazla etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu etkileniş beraberinde ekonomik sistemin felsefesini değiştirerek İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek olan devletçilik ideolojisini de beraberinde getirecektir.

²⁴⁶ Mehmet Şakir Kesebir bu süreçte İktisat Vekili olarak görev yapmıştır. Bkz. Bkz. TBMM, *TBMM Albümü 1920-2010*, Cilt: 1, s. 198.

²⁴⁷ Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası", 104.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ BURJUVAZİNİN YETERSİZLİĞİ: DEVLET KAPİTALİZMİ (1930-1938)

1929 yılı Türkiye iktisat tarihi içerisinde çalışmamızın muhtevası gereği önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim çalışmamızın önceki bölümünde bahsetmiş olduğumuz üzere kapitalist buhranın Türk ekonomisini derinden etkileyişi bunun temel nedenidir. Bu açıdan aslında 1929 yılı ekonomik buhranının önemli oluşu, Türkiye İktisadi Tarihi içerisinde derin fay hatları oluşturmaktan kaynaklanmaktadır. Gümrük politikalarının serbest olarak belirlenme süreci heyecan yaratırken krizin patlak vermesi genç Cumhuriyeti'nin iktisadi açıdan yaşadığı talihsizliğe ilk örnektir.

1929 yılı ekonomik buhranını *Türkiye İktisadiyatında derin fay hatları oluşturmuştur* şeklinde tarif etmemizin sebebi, krizin iktisadi yapılanmadaki felsefeyi tam anlamıyla değiştirmesine sebebiyet verişidir. 1923-1929 sürecinde daha önceden de bahsetmiş olduğumuz üzere ekonomide liberal bir politika izlenmiştir. Fakat bu liberal politikanın ne kadar liberal olduğu, kaynakların buna ne kadar müsait olduğu veya devletin iktisadi yapılanmayı şekillendirmek istemesinden kaynaklı olarak ne kadar müdahaleci olduğu tartışılabilir. Dolayısıyla iktisat tarihi alan yazınında liberal olarak bahsedilen dönem *gerçekten de liberal miydi?* sorunsalı karşımıza çıkmaktadır.

İktisadi yapılanma içerisinde söz edilen Liberal dönem (1923-1930) gerçekten liberal miydi? sorunsalını, çalışmamızın bu kısmında ortaya koymamızın nedeni kapitalist buhranın şiddetle hissedilmesi, iktisadi yapılanmada devletçilik ideasının benimsenmesi ve uzun yıllar sürecek olan politikanın siyasi ve sosyo-ekonomik olarak Cumhuriyet Tarihine bir iz düşüm bırakmasıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde iktisadi sistematüğün yeniden şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla tam da bu noktada devletçilik ve konjonktürel olarak dönem içi gelişmelerden bahsetmek gerekmektedir.

2.1. DEVLETÇİLİĞİN TANIMI, DÜNYA VE TÜRKİYE SİYASASINDAKİ GELİŞMELER

Devletçilik; en geniş anlamıyla devletin ekonomik hayata müdahalesi olarak tanımlanabilir. Fakat bu tanım çok geniş kapsamlı olacağı için her iktisadi yapılanma devletçidir şeklinde eleştiriler gelebilir. Bu bağlamda dar anlamıyla devletçilik, işletmeciler olarak devletin iktisadi yapılanma içerisinde yer alması olarak tanımlanabilir.²⁴⁸ Özellikle 1932-1939 yıllarında Türkiye'de devletin bizzat fabrikacılık yapması bu açıklamayı ispat

²⁴⁸ Dündar Sağlam, "Türkiye'de Devletçilik Fikrinin Doğuşu ve Geçirdiği Aşamalar", *Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası Konferansı*, İstanbul, (1981): 71.

niteliğindedir. Fakat devletçilik kavramı Türkiye'nin iktisadi yapılanması içerisinde dünyaya gelmiş olan bir kavram değildir. Kökenleri daha eski yüzyıllara dayansa da dönem için hayat buluşu ve uygulanması okyanus ötesi menşelidir dersek pek de yanlış olmaz.

Wall Street Borsasının çöküşü ABD'yi derinden etkilemiştir. ABD için devletin iktisadi yapılanmaya müdahalesi daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere New Deal ile başlamıştır. Bu proje ile klasik iktisadi yapılanmadan ABD sıyrılmaya başlamıştır.²⁴⁹ Kriz ABD'nin ardından dünyanın geri kalanında olduğu gibi Avrupa'ya da sıçramıştır. Bu süreçte iktisatçılar Avrupa'da krize çare aramışlardır. Yapılan tartışmaların neticesinde John Maynard Keynes krizden kurtulabilmek için iktisada devletin müdahale etmesi gerekliliğini öne sürmüştür. Nitekim İngiltere'de 1930 sonrasında devletin ekonomiye müdahalesi görülmektedir. Bununla birlikte Almanya, İtalya, Fransa ve son olarak SSCB'den bahsetmek gerekir. Bu devletlerde krizden oldukça etkilenmiş ve hatta bazılarında iktidarlar değişmiştir. İlk olarak Almanya, I. Dünya Savaşından yenilgi ile çıkması neticesinde ülkeyi kalkındırmak için krediler almıştır. Fakat geri ödeme noktasında sıkıntılar yaşamıştır. Bu bağlamda 1929 sonrası yaşanan süreçlerden Hitler'in iktidarı çıkmıştır. Nazi Partisinin 1933 sonrasında uygulamış olduğu devletçi politikalar çerçevesinde işsizlik oranı 2.6 milyona düşmüştür. Bu rakamın 6 milyon olduğu düşünülürse büyük bir başarı sağlamışlardır denilebilir. İkinci olarak İtalya'da kriz sonrasında devletçi politikaların uygulandığı görülmektedir. Bu süreçte bankaların iflasını engellemek için bankaların sanayi payları devlet tarafından satın alınmıştır. Bununla birlikte İtalyan devletinin sanayi yatırımlarının büyük bir bölümünü kendisinin üstlendiği anlaşılmaktadır. Üçüncü olarak Fransa da bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Fakat diğer devletlere oranla daha az kredi kullandığı için etkilenme payının daha az olduğu söylenebilir. Ancak yine de kriz hükümeti değiştirmiş ve iktidara Sosyalist Halk Cephesini getirmiştir. Son olarak SSCB'den bahsetmek gerekir. Alan yazını incelendiğinde bütün çalışmaların 1929 Krizinden en az etkilenen ülke olarak bahsedilmektedir. Ekim Devriminin ardından SSCB'nin iktisadi yapılanmada kalkınmacı

²⁴⁹ Mehmet Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilig*, S. 26, (2003): 82.

model olarak devletçi felsefeyi benimsemiş ve uygulamıştır.²⁵⁰ Dolayısıyla bu yapılanmanın krize karşı bir kalkan görevi üstlendiğini söylemek mümkündür.

Türkiye açısından, devletçi politikaların benimsenmesi 1930'da gündeme gelmiş fakat uygulanmaya başlanması 1932 yılında gerçekleşmiştir.²⁵¹ Devletçilik ilkesinin Türkiye İktisadi yapılanmasının içerisinde benimsenmesinin nedenlerini konjonktürel gelişmelere bağlı olarak iç sebepler ve dış sebepler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Dış sebep olarak 1929 buhranından bahsetmiştik. İç sebepler ise;

- Milli Burjuvazinin yetersizliği.
- SCF'ye halk tarafından olan ilgi,
- Ekonomik alt yapı eksiklikleri,²⁵²

şeklinde özetleyebiliriz. Bu bağlamda Milli Burjuvazinin yetersizliği ya da bir başka deyişle yerli sermayenin piyasa dengelerinde yeterince ağırlığa sahip olamayışı, belki de devletçi politikanın benimsenmesinin en önemli nedenlerinden biridir. Nitekim 1923-1929 arasında iktisadi yapılanmadaki revizyonist veya devrimci uygulamalar hep bu toplumsal sınıfı oluşturmaya ve ekonomik dengeleri yerine oturtmaya yönelik hamlelerdir. Fakat bu süreç içerisinde hayal edilen milli burjuvazinin yeteri kadar gelişmemesi neticesinde özel sektör, ülke ekonomisinin gelişmesi için gerekli yatırımları yapamamıştır. Ekonomik alt yapı eksiklikleri ise dönem içi değerlendirilmesi gereken diğer bir unsurdur. Bundan kastettiğimiz daha önce de belirttiğimiz üzere nüfus, sanayileşme, üretim potansiyeli, eğitim vs... şeklindeki unsurlardır. Kalifiye eleman ihtiyacının bile dönem içerisinde gerekli oluşu alt yapının henüz şekillenmediği anlamına gelmektedir. Son olarak SCF'nin kuruluşunun ardından CHF tarafından partinin rakip olarak görülmesinden bahsetmek gerekir. Halkın bu süreçte SCF'ye destek olması ve partinin geniş bir kitleye ulaşması rakip olarak görülmesine neden olmuştur. SCF'nin liberal politika bağlamında hareket etmek istemesi ise ayrıca göze çarpan nedenlerden biridir.²⁵³ Nitekim Menemen olayının yaşanması ve akabinde Atatürk'ün yurt içi gezisi neticesinde aksaklıklar tespit edilmiş ve sistemin değişmesi kararlaştırılmıştır.

²⁵⁰ Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", 80-85.

²⁵¹ Nesrin Akkor, "1929 Ekonomik Krizi ve Türkiye'de Devletçilik Politikasına Geçiş", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, (2018): 135.

²⁵² Sait Dinç, "Atatürkçü Düşünce Sistemine Göre Devletçilik İlkesi", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, No: 3797, (2008): 7.

²⁵³ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 140.

Menemen olayı ve Mustafa Kemal (Atatürk)'ün yurt gezisi sonrasında hazırlanan raporlar çerçevesinde CHF'nin 3. Büyük kongresi 5 Ekim 1931'de toplanmıştır. Yapılan tartışmalar sonucunda Devletçilik ilkesi benimsenmiş ve 6 oktan biri haline dönüşmüştür.²⁵⁴ Aslında devletçiliğin benimseneceği bu tarihten önce kendini göstermiştir. Nitekim İsmet (İnönü), CHF'nin halkın ihtiyaçları doğrultusunda yolunun mutedil devletçilik olacağını vurgulamıştır.²⁵⁵

Devletçilik ilkesi bağlamında Türkiye'de yapılan işler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacaktır. Burada bahsedilmesi gereken devletçiliğin Türkiye Cumhuriyeti açısından ne anlama geldiğidir. Nitekim bu süreçte de devletçiliğin ne olduğu tartışılmış açıklanmaya çalışılmıştır. Kadro, Ülkü, Fikir Hareketleri, Kooperatif, Yeni Adam gibi çeşitli gazete ve dergiler etrafında tartışmalar sürmüştür.²⁵⁶ Tartışmaların ana eksenini ise devletçilik ve liberalizm arasındaki sınırlılıklar bağlamında yaşanmıştır. Başka bir deyişle devletçiliğin ne olması gerektiği hakkındaki fikir ayrılıklarından kaynaklanmıştır. Hatta siyasiler bile bu yayınların çevresinde açıklamalarda bulunmuş ve devletçiliğin bir zorunluluk olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır. Bunlardan bir örneğini ise İsmet İnönü'nün Kadro dergisinde yaptığı açıklamalar oluşturmaktadır:

“Fırkamızın Devletçilik Vasfı

İktisatta devletçilik siyaseti bana her şeyden bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri iymar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki iktisatta devletçilik'i, biz inkişaf yolu ile takip edebilmek için bir müdaafa vasıtası ve bu sebeple bir azamiyet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk”²⁵⁷

Fikir ayrılığı açısından siyasiler arasında çatışmalar da yaşanmıştır. Mustafa Şeref (Özkan)'ın yerine Celal (Bayar)'ın iktisat vekilliğine getirilmesi ve daha sonraki süreçte İş Bankası grubunun temsilcisi olan (Bayar)'ın, (İnönü)'nün yerini alması bu bağlamdaki en somut örnektir.²⁵⁸ Devletçilik tartışmaları o dönem için basına da

²⁵⁴ Hakan Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, (2016): 281-284.

²⁵⁵ İnönü, Sivas istasyonun açılışında devletçilikten bahsetmiştir. Konuşması için bkz. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 31 Ağustos 1930, s. 1-4.

²⁵⁶ Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”, 279.

²⁵⁷ İsmet İnönü, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, *Kadro*, S. 22., (1933): 4.

²⁵⁸ Mustafa Şeref Özkan İktisat Vekilidir. Bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1999), 82.

yansımıştır. 1933 tarihli Alaettin Cemil'in kaleme almış olduğu birkaç satırda şunlardan bahsedilmektedir:

“Fırka Programında Devletçilik

Memleketimizde ara sıra bu “devletçilik” hakkında yazılar ve sözler intişar intişar ettiğini, gene ara sıra bu “devletçiliğin” biz de korkunç ve ferdin teşebbüs ve hayatını kıran bir şekilde gösterilmekte ısrar olunan bir mevzu olmaktan kurtulamadığını görüyoruz.

....Halbuki, Türkiye’de devletçilikten bahsetmek için mutlaka bu gün Türkiye’yi idare eden ve bunun bütün mesuliyetlerini omuzlarında emsalsiz bir muvaffakiyetle taşıyan Cumhuriyet Halk Fırkasının rücu etmek ihtiyacı vardır.”²⁵⁹

Devletçilik için genel bir değerlendirme yapıldığında anlaşılan o ki sadece iktisadi yapılanmanın sistematığını değiştirmemiş, Türk siyasasında da değişikliklere neden olmuştur. İktisadi açıdan ister devlet kapitalizmi, isterse de devlet işletmeciliği densin II. Dünya Savaşı sonuna kadar kalkıncı model olarak Türk iktisat tarihine bir iz düşüm bırakmıştır. Yapılan işler açısından ise ilk olarak Türkiye’de millileştirme seferberliği başlamıştır.

2.2. DEVLETÇİ DÖNEMDE GENEL EKONOMİK DURUM

1931 yılında Devletçilik ilkesinin fırka ve devlet tarafından benimsenmesiyle birlikte bu felsefenin çevresinde uygulamalar ivme kazanmıştır. Şüphesiz ki buhranın ilk birkaç yılı Türkiye iktisadiyatını oldukça sıkıntıya sokmuştur. Bu noktada Mustafa Kemal (Atatürk)’ün yurt içi gezisi boşuna yapılmış bir hamle değildir. Devlet tarafından halkın sosyo-ekonomik açıdan ne durumda olduğu anlaşılmak istenmiştir. Türkiye’nin o dönem için en ufak bir yardıma bile ihtiyacı vardır. Nitekim bu süreç içerisinde yurt dışına heyetler gönderilmiş ve yatırım yapmaları için hem devletler hem de sermaye sahipleri ikna edilmeye çalışılmıştır. Bu durumun bir örneğini Saraçoğlu’nun kredi almak ve yurt dışı burjuvaziye ülke içine çekerek yatırım sağlamak için bir heyet ile birlikte ABD’ye gidişi oluşturmaktadır. Türkiye, o dönemde Fransa’da da benzer bir girişim de

²⁵⁹ Alaettin Cemil, “Fırka Programında Devletçilik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1933, 1. 1930-1939 arası dönem içinde çıkmış olan haberler için bkz. Alaettin Cemil, “Fırka Programında Devletçilik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Mart 1933, 1., Alaettin Cemil, “Devletçilikte Müdahaleli İktisat”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mart 1933, 1., Ahmet Ağaoğlu, “Demokrasi ve Devletçilik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Haziran 1935, 2., “Ekonomi Bakanı Tatbik Ettiğimiz Devletçiliğin Esaslarını Anlattı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ağustos 1935, 1., Ahmet Hamdi Başar, “Bizim Devletçiliğimiz”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Ağustos 1935, 3.

bulunmuştur. Fakat her iki örnekte de istenilen gerçekleştirilememiştir.²⁶⁰ Dolayısıyla merkez kapitalist ülkeler ve burjuvazi, çevre kapitalist olan veya olmaya çalışan ülkelere bu süreçte yeteri kadar ilgi gösterememiştir demek pek de yanlış olmayacaktır. Nitekim ekonomik buhranın kasırga olarak dünyada gezmesi ve şiddetli bir biçimde ekonomilerin üzerinde baskı uygulaması bu durumun nedenidir.

Ekonomik nedenlerle (kredi bulamama, yabancı menşeli yatırımın ülkeye yeteri kadar çekilememesi, milli burjuvazinin istenilen noktaya gelememesi, devletçilik ilkesinin benimsenmesi) Türkiye kendi iktisadi yapılanmasının bizzatı devlet kapitalizmi şeklinde/devlet işletmeciliği şeklinde geliştirmek için revizyonist bakış açısıyla birtakım yapılanmalara gitmiştir. Bu bağlamda iç siyasette sosyo-ekonomik açıdan gerilen dengelerin gevşemesi istenmiştir. Nitekim bu süre zarfında millileştirme seferberliği başlamış, zirai durum tekrar ele alınmış ve para politikaları düzenlenmeye çalışılmıştır.

2.2.1. Millileştirme Seferberliği

Millileştirme iktisadi yapılanma içerisindeki özel teşekküllerin devletin eline geçmesi olarak tanımlanabilir. Siyasi ve ekonomik nedenlerle yabancı menşeli sermayenin kamu faydasına kullanılmak için devlet tarafından satın alınmasıdır şeklinde bir açıklama yapılabilir. Bu noktada kamulaştırma ile millileştirme arasındaki farktan bahsetmek gerekir. Nitekim her iki kavram da karıştırılmaktadır. Kamulaştırma en basit tabirle özel teşebbüsün elinde bulunan ve iktisadi sistematik içerisinde yer alan gayrimenkullerin devlet mülkiyetine geçişidir. Bu bağlamda millileştirmeden farkı sadece gayrimenkuller açısından dır.²⁶¹

Türkiye’de millileştirme hareketi daha devletçilik ilkesinin benimsenmesinden önce gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1924 yılında bazı demiryollarının, 1925’te rejî idaresinin ve 1928’de Adana-Mersin demiryolunun millileştirilmesi bunlara örnek olarak verilebilir. Nitekim genç Cumhuriyet için bu büyük bir başarıdır. Osmanlı’daki yap-işlet

²⁶⁰ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 242.

²⁶¹ Mehmet Özer, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları”, *Social Sciences*, C. 10, S. 1, (2015): 21.

modeli şeklinde gerçekleşen alt yapı ve ulaşım imtiyazları düşünüldüğünde durum daha iyi anlaşılmaktadır.²⁶²

Millileştirme politikasının Cumhuriyet tarihi içerisinde gerçek manada hayat buluşu 1930’lu yıllara rastlar. Burada tartışılması gereken esas unsur ise 1929 Ekonomik Buhranıdır. Çalışmamızda buhranın Türkiye ekonomisi üzerine sürekli olarak ağır tahribatın bahsetmiştik ve bu süreçte de bahsetmeye devam edeceğiz. Fakat bu kötü durum Cumhuriyet için adeta bir şans olmuştur ki o da millileştirme konusunda gerçekleşmiştir. Nitekim krizden etkilenen şirketler ilerleyen sayfalarda da söz edeceğimiz üzere bu süre zarfında hisselerini devretmeye çalışmışlardır. Aslında genel olarak çeşitli alanlarda (sigortacılık, alt yapı, madencilik vs...) hizmet veren yabancı sermaye, devletle bazı zamanlarda karşı karşıya gelmiştir. Nitekim bu açıdan devlet doğal olarak durumu sorun olarak algılamış ve olaylara çözüme ulaştırılması gereken bir mesele olarak bakmıştır. Dolayısıyla bu meselenin çözümü de millileştirmeler çerçevesinde diğer bir şans ortamını oluşturmuştur.²⁶³

Bu noktada bir de sermaye paylarından bahsetmek gerekmektedir. 1929 yılına gelindiğinde yabancı menşeli sermayenin Türkiye’deki yatırım paylarının neredeyse yarısına sahip olduğu görülmektedir. Bunun için aşağıdaki tablo yeterli bilgiyi vermektedir.

Tablo 2.1: Türkiye’de Yerli ve Yabancı Sermaye Payları (1929)²⁶⁴

Şirketlerin Menşei	Ödenmiş Sermaye (Bin TL)	Toplam Sermayedeki Pay (%)
Türk	78.239	50.11
İngiliz	50	32.02
İsviçre	22.200	14.22
Fransız	5.700	3.65
Yabancı Sermaye Toplam	77.900	49.89
Genel Toplam	156.139	

Tablo 2.1’de görüldüğü üzere yabancı şirketlerin toplam sermayedeki payları neredeyse yarısıdır. Dolayısıyla bu durum da milli burjuvazinin yetersizliğini gözler önüne sererken bu şirketlerin millileştirilmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

²⁶² Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C. 1, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988), LIV.

²⁶³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyet’in Harcı*, C. 2, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (2004), 244.

²⁶⁴ Özer, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları”, 24.

1930'lu yıllarda Türkiye bağlamında millileştirme serüveni 3 ana alanda gerçekleşmiştir. Bunlar;

- Demiryolları,
- Maden,
- Alt yapı,²⁶⁵

şeklinde. Ülke ekonomisini asıl kalkındıracak unsurlar da bunlardır. O süreçte en elzem olan ulaşım olduğu için millileştirme politikaların başlangıç noktası demiryolları olmuştur denilebilir.

Demiryollarının yapımı Osmanlı'da imtiyazlar şeklinde gelişme göstermiştir. Verilen imtiyazların geniş olması nedeniyle Cumhuriyet yönetimi bu sorun üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk olarak 1928 yılında Mersin-Adana hattının satın alınmasından söz etmiştik. Devletçi dönemde satın almaların ivme kazandığı gözlemlenmektedir. Nitekim buhran sonrasında yük ve yolcu fiyatlarındaki artışın diğer kalemlerdeki fiyatları da arttırması bunun temel nedeni olarak görülmektedir.²⁶⁶ Bu nedenlerle 1930'da Mudanya-Bursa, 1933'te Samsun-Çarşamba, 1934'te İzmir-Kasaba, 1935'te İzmir-Aydın, 1936'da Şark demiryolları hatları millileştirilmiştir.²⁶⁷

Millileştirilen hatlardan anlaşıldığı üzere o dönem için limanlara çıkan ve ihracat yapılması için oldukça fazla kullanılan hatlar başlangıçta tercih edilmiştir. İlk olarak demir yollarının millileştirilmesinden sonra yük ve yolcu tarifelerinde fiyatlar uygunlaştırılarak tarımsal ürünler iç pazarlara daha uygun fiyatlarla indirgenmiştir. Bununla birlikte ihracata katkı sağlanmış ve rakamların lehte yükselmesini sağlamıştır. Ayrıca uygun fiyatlarla demir yollarının millileştirilmesi ve imtiyazlar gereği şirketlerin

²⁶⁵ Özer, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları", 25 vd.

²⁶⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyet'in Harcı*, C. 3, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 302.

²⁶⁷ Arif Kolay, *İzmir Kasaba ve Uzantısı Demiryolu Hatları (1863-1897)*, (İstanbul: Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2011), s. 235., Yıldırım Koç, *Atatürk'ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüz Özelleştirmeleri*, (Türk-İş Eğitim Yayınları, No: 55, 2000), 12., Ayrıca bkz. "Şark Demiryolları Satın Alındı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Aralık 1936, 8. "Şark Demiryolu da Devlet Demiryolları Camiasına Giriyor", *Ulus Gazetesi*, 13 Aralık 1936, 1. Bu bağlamda demiryolları şirketleri ve diğer haberler için bkz. "Şark Şimendiferleri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Aralık 1936, 2., Falih Rıfkı Atay, "Şark Hattı", *Ulus Gazetesi*, 22 Aralık 1936, 1, "Şark Şimendifer Şirketi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mart 1937, 2, "Şark Demiryolları Şirketiyle Eski Mukavelelere Dair Münakaşalar", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Nisan 1937, 1., "Mecliste Şark Demiryollarına Dair Münakaşalar", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Nisan 1937, 1.,

zararlarından doğan ve devletin ödemek zorunda kaldığı paralardan Türkiye böylelikle kurtulmuştur.²⁶⁸ Bununla birlikte milli burjuvazinin sermaye birikimine ivme kazandırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim taşıma fiyatlarındaki düşüşten kalan artık değer, doğal olarak milli burjuvazinin sermayeleri içerisinde yer almıştır.

Maden sektöründeki özelleştirmelerde ise ilk olarak Zonguldak havzasının imtiyazını elinde bulunduran Ereğli Kömür Şirketi'nin özelleştirilmesinden bahsedilmesi gerekmektedir. Bu şirketin millileştirilmesinin üç gerekçesi bulunmaktadır. Bunlar; Türkiye'nin kömür ihtiyacını karşılama, ithalatın yapılması ve fiyatların ucuzlatılması şeklinde özetlenebilir. Bunların dışında ise esas amaç en zengin kömür yatağının ele geçirilmesidir. Nitekim madenler stratejik öneme sahiptir ve bu şirketin millileştirilmesi de oldukça önemlidir. Bu açıdan Fransız menşeli Ereğli Kömür Şirketi 3.500.000 TL karşılığında 31.03.1937 tarihinde satın alınmıştır.²⁶⁹

1930-1939 sürecinde maden sektöründeki millileştirilen diğer bir örnek ise Ergani Bakır Madenleridir. Bu madenlerin %75'i Alman menşeli Deutsche Banka ait olup kalan %25'lik kısmı Türkiye Cumhuriyeti'ne aittir. 1936 yılında ise bu hisseler 850.000 TL karşılığında satın alınmıştır. Bununla birlikte süreç içerisinde imtiyazı Fransızlara ait olan Keçiborlu Kükürt Madeni 1932'de, imtiyaz hakkı Siemens'e ait olan Kuvarshan Bakır Madeni ise 1939 yılında millileştirilmiştir.²⁷⁰

Madenlerin millileştirilmesiyle beraber devletçi felsefeye uygun olarak politikaların yeniden revize edilmesine olanak sağlamıştır. Bununla birlikte her ne kadar siyasi bağımsızlık olsa da iktisadi açıdan bağımlılık bu süreçle beraber yavaş yavaş terkedilmeye başlanmıştır.

Alt yapı alanında yapılan millileştirmelere bakıldığında ise ilk olarak 1933'de İzmir Rıhtım Şirketi satın alınmıştır. 12 Haziran 1933'de 652.290 liraya bu şirket satın alınmıştır. Böylelikle ihracat gelirleri arttırılmaya çalışılmıştır. Nitekim şirketin ihracat için alt yapı olanaklarına sahip olması bu durumu ispatlar niteliktedir. 23 Aralık 1934'te Fransız menşeli İstanbul Rıhtım Dok ve Antrepo Türk Anonim Şirketi satın alınmıştır. Böylelikle İstanbul gibi ticaret açısından önemli olan bir yerde de alt yapı imkânı devletin

²⁶⁸ Tekeli, İlkin, *Cumhuriyet'in Harcı*, C. 2, 272.,

²⁶⁹ Özer, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları", 26.

²⁷⁰ A.g.m., 27.

eline geçmiştir. Bununla birlikte bu süreçte telefon, elektrik, hava gazı ve tramvay gibi belediye hizmetleri veren şirketler de millileştirilmiştir. Bunlara örnek vermek gerekirse 1930 yılında İstanbul Türk Anonim Su Şirketi millileştirilmiştir. O dönem için su problemi tartışmalı konular arasında yer almıştır. Şirketler İstanbul'un su problemine çözüm getirememiş ve nihayetinde eleştirilere maruz kalmışlardır.²⁷¹ Dolayısıyla bir anlamda şirketlerin bu nedenle millileştirildiği söylenebilir. Yine bu süre içerisinde İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi (10.06.1936), İzmir ve Civarı Türk Telefon Şirketi (25.04.1938) millileştirilmiştir.²⁷²

Elektrik dağıtım hizmetleri de bu süreçte millileştirilmiştir. Nitekim bu süreçten önce ülke genelinde elektrik hizmetlerini yabancı şirketlerin sağladığı anlaşılmaktadır. Bu şirketler hakkında aşağıdaki tablo detaylı olarak bilgi vermektedir;

Tablo 2.2: İllere Göre Elektrik Dağıtım Hizmeti Veren Şirketler²⁷³

Şehir	Şirket
Ankara	Alman AEG Şirketi
İzmir	Belçika Şirketi
Kastamonu	İtalyan Marelli
Balıkesir	İtalyan Marelli
Bursa	İtalyan Marelli
Edirne	İtalyan Marelli
Gaziantep	İtalyan Marelli
Diyarbakır	Macar Ganz Şirketi
Antalya	Macar Ganz Şirketi
Ödemiş	Macar Ganz Şirketi
Konya	Macar Ganz Şirketi
Ordu	Alman Bergman Şirketi
Samsun	Alman Bergman Şirketi
Giresun	Alman Bergman Şirketi

Hükümet bu şirketleri süreç içerisinde satın almıştır. Son olarak havagazı fabrikaları süreç içerisinde millileştirilmiştir.²⁷⁴

Anlaşıldığı üzere millileştirme furyası neredeyse kendini her alanda hissettirmiştir. Fakat burada dikkati çeken unsur millileştirmenin yapıldığı alanların hepsinde milli burjuvazinin yeteri kadar kendisini geliştirmemiş olmasıdır. Nitekim bu denli yabancı menşeli şirketlerin hizmet vermeleri durumu ispatlar niteliktedir.

²⁷¹ Su sıkıntısı basına da yansımıştır. Buna örnek vermek gerekirse; “Terkos Su Şirketi,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Kasım 1929, 1., “Kahrolsun Terkos Su Şirketi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 08 Aralık 1929, 3.

²⁷² Özer, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları”, 32.

²⁷³ Tablo Yıldırım Koç’un çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Yıldırım Koç, *Atatürk’ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüz Özelleştirmeleri*, 11.

²⁷⁴ Havagazı şirketleri için bkz. A.g.e., 11.

Dolayısıyla Osmanlıdan devralınan iktisadi çöküntünün vahameti de gözler önüne serilmektedir. Dönem içi ekonomik durumu anlamak için Zirai duruma da bakmak gerekmektedir.

2.2.2. Zirai Durum

Türkiye ekonomisinin dayandığı temel payandanın tarım olduğundan bahsetmiştik. Bu noktada asıl olarak geçim kaynağı, ülke ekonomisi içerisinde hububat tarımıdır. 19. yüzyıl ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak düzeninin bozulması ve özellikle 20. yüzyılın başından itibaren savaşların peşi sıra yaşanması akabinde üretim (tarımsal ürünler ve hayvan sağımı) istatistikleri düşürmüştür. Nihayetinde I. Dünya Savaşı ile birlikte bu durum daha da kötüye gitmiştir.²⁷⁵ Bu noktada seçilmiş bazı tarım ürünleri ve hayvan sağımı hakkında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemini karşılaştırmak ve istatistiki verileri anlamak adına ayrıntılı olarak bilgi aşağıdaki Tablo 2.3 ve 2.4'te verilmektedir.

Tablo 2.3: Seçilmiş Tahıl Ürünlerinin Karşılaştırılması

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır	Toplam
1914	4.723.102	2.080.513	545.024	7.348.639
1925	1.075.287	1.251.541	523.423	2850.251
1938	4.278.815	2.386.717	598.845	7.264.377

Tablo 2.4: Sağılan Hayvan Sayısının Yıllara Göre Karşılaştırılması²⁷⁶

Yıllar	İnek, Manda	Koyun, Keçi	Toplam
1914	4.246.205	34.052.548	38.298.753
1929	1.754.397	13.374.827	15.129.224
1938	2.774.833	19.098.632	21.873.465

Tablo 2.3 ve 2.4'te ifade edildiği üzere ilk olarak küçük baş hayvancılığın ve buna bağlı olarak ürünlerin büyük baş hayvancılığa göre, üretimin daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca I. Dünya Savaşı öncesinde toplam üretimin, savaş sonrasında %50 den fazla düşüş yaşadığı ve savaş öncesi üretim oranına 1938 yılında bile ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tahıl ürünleri açısından Türkiye'nin esasında tam anlamıyla bir buğday üreticisi olduğunu söylemek mümkündür. Yine hayvan sağımı gibi savaş ertesinde tahıl açısından üretim oranlarının neredeyse 2/3 oranında azaldığı

²⁷⁵ Yiğit, "Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası", 316-317.

²⁷⁶ Tablolar Yiğit'in çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. A.g.m., 317.

gözlemlenmektedir. Fakat bu rakam 1938’de tekrar yakalanmıştır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı ve akabinde Milli Mücadelenin ertesinde zirai durum oldukça kötüye gitmiştir.

Ziraat’ın savaşlar ve yaşanan olumsuz koşullar nedeniyle gerilemesine bağlı olarak devletçi felsefenin benimsenmesine kadar geçen süre içerisinde birtakım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden biri de 18.03.1924 yılında çıkartılan köy kanunudur. Kanunun çıkartılmasının temel nedeni bozulan toprak sistemi içerisinde yer alan güç mekanizmalarını bertaraf ederek köylünün üzerinde sadece devlet denetiminin kurulmak istenmesidir. Fakat topraksız köylü sorunu o dönem için aşılmış bir durum değildir. Bu nedenle gerçek manada bir toprak reformu yapabilmek için 1925 yılının bütçe kanuna ek olarak devlet arazisinden topraksız köylüye taksitle arazi satışı kararlaştırılmış ve bu durum 1926 yılında çıkartılan İskân Kanunu ile desteklenmeye çalışılmıştır. Fakat 1930’lu yılların ortalarına kadar politika başarılı olamamıştır.²⁷⁷

1925 yılının diğer bir önemli olayı ise çiftçinin üzerinde adeta bir kambur olarak duran aşar vergisinin kaldırılışıdır. Aşarın kaldırışını Tezel *“bütçe gelirleri arasında en büyük vergi kaynağını oluşturan aşarı lağvederek hükümet cesur bir adım atmıştır”*²⁷⁸ şeklinde ifade etmektedir. Dolayısıyla 1930’lu yıllara kadar hükümet tarafından birtakım tedbirlerin alınmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

1929 yılının Türkiye iktisadiyatı açısından bir kırılma noktası olduğunu söylemiştik. Özellikle bu sürecin ardından devletçilik felsefesi bağlamında zirai durum revize edilecektir. İlk olarak buhrandan tarım kesiminin şiddetli bir şekilde etkilendiğinden bahsetmek gerekmektedir. Nitekim fiyatlar bu süre içerisinde %50 oranından daha fazla düşmüştür. Buna bir örnek vermek gerekirse kilogramı 2.5 lira eden tiftik, buhran sonrasında 30 kuruşa inmiştir. Bununla birlikte buğday fiyatları krizden en çok etkilenen ürün olmuştur. Bu açıdan sürekli piyasa değerinde düşüş yaşanması nedeniyle 03.07.1932 yılında Buğday Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Kanunun çıkarılmasındaki temel amaç fiyatların düşmesini engellemek ve kontrol edebilmektir. 1929’da buğdayın kilogram fiyatının 12.6 kuruştan 1931’de 4 kuruşa düşmesi durumun ne denli önemli olduğunu ifade etmektedir Dolayısıyla devletçi dönemde fiyat

²⁷⁷ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 375., Yiğit, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası”, 319.

²⁷⁸ 1930 yılına kadar geçen süre içerisinde devlet Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde de siyasi açıdan bazı reformlar yapmaya çalışmıştır. A.g.e., 373.

düşüşlerine çare olarak bu kanun çıkarılmıştır. Bununla birlikte 1932 yılı itibari ile fiyatları yükseltme konusu ele alınmıştır. Bu tarihte Ziraat Bankası buğday satın almakla görevlendirilmiştir. Bu nedenle banka birçok bölgede satın alma istasyonları kurmuştur. Fakat durum büyük buğday tüccarları, yani bir nevi o dönem için milli burjuvazi sayılabilecek çevreler tarafından istismar edilmiştir. Bu çevreler buğdayı ucuza alarak destekleme fiyatı uygulayan Ziraat Bankası'na satmış ve kâr hadlerini arttırmışlardır. Fakat yine de banka, suiistimallere aldırmandan işini yapmaya çalışmıştır.²⁷⁹ Yıllara oranla Ziraat Bankası'nın buğday alım miktarları için aşağıdaki tablo ayrıntılı bilgi vermektedir.

Tablo 2.5: Ziraat Bankası'nın Buğday Alım Miktarları

Yıllar	Alınan Miktar (Bin Ton)
1932	23
1933	150
1934	124
1935	22
1936	111
1937	102
Toplam	532

Tablo 2.5'te ifade edildiği gibi Ziraat Bankası 1932-1937 aralığında 532 bin ton buğdayı üreticiden satın almıştır. Bununla birlikte başlangıçta oransal olarak düşük alım yapılmasının alım şubelerinin yeteri kadar örgütlenmeyeşine bağlanabilir.

Tahıldaki değişiklik/dengesizliğe paralel olarak burada vergilendirme usulünden bahsetmek gerekir. İlk olarak bu süreçteki vergilendirme usulleri diğer alınmış bütün tedbirlere rağmen tarım kesiminin aleyhinde gerçekleştirmiş denilebilir. 1930-1939 sürecinde çıkartılmış olan bütün vergilerin kamu hizmetleri için bir finans kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda vergi gelirlerinin dağılımı için aşağıdaki tablo ayrıntılı bir bilgi sağlamaktadır.

²⁷⁹ Mehmet Aykanat, *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*, (Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007), 102-106.

Tablo 2.6: Vergilerin Sektörel Bağlamda Dağılımları²⁸⁰

Sektörler	1930-1931 (%)	1934-1935 (%)
Gayrimenkullerden Alınan Vergiler	6.29	4.72
Çiftçilerden Alınan Vergiler	15.53	12.8
Ticaret ve Sanayiden Alınan Vergiler	-	4.94
Serbest Meslek Grubundan Alınan Vergiler	10.61	0.18
Hizmet Sektörü ve Küçük Sanatçılardan Alınan Vergiler	-	18.55

Tablo 2.6’da ifade edildiği üzere ticaret ve sanayiden alınmayan vergi 1930-1931 sürecinde %15.53 olarak, 1934-1935 sürecinde %12.8 olarak çiftçi grubundan tahsil edilmiştir. Bunun temelinde iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi sanayileşmemiş olan ülkenin sanayileşme hızını kesmemek ve sermaye birikimini güçlendirmek için (milli burjuvaziyi oluşturmak için) sanayi kesimine dokunulmamasıdır. İkincisi ise zirai politikalardan elde edilen artık değerın sanayileşme için kullanılmak istenmesidir. Dolayısıyla denilebilir ki Türkiye o dönem için ziraattan elde edilen gelirle sanayileşmeye çalışmıştır. Nitekim bu durum dönemin başında da süreç içerisinde tartışılmıştır.²⁸¹

Bu dönemde 1931 yılında iktisadi buhran vergisi, 1932’de Muvazene Vergisi, Buğday Koruma Kanunu (Buğday Koruma Vergisi), 1934 ve 1935’de Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi çıkarılmıştır.²⁸² Nitekim vergiler yine tarım kesimi üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Vergilendirme sistemi, tarım politikaları ve üretim hadleri gibi birbiriyle bağlantılı konular çerçevesinde GSMH’nin tarım kesiminde ortaya çıkardığı büyüme şekli aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 2.7: GSMH’nin Sektörlere Göre Büyüme Hızları (%)²⁸³

Yıllar	GSMH	TARIM	SANAYİ
1930	2.2	-3.9	12.7
1931	8.7	14.3	14.2
1932	-10.7	-28.8	17.8
1933	15.8	22.1	19
1934	6	2.7	13.8
1935	-3	-6.1	-0.1
1936	23.2	54.1	-3.4
1937	1.5	-3.5	10.3
1938	9.5	5.4	15.7
1939	6.9	3.8	16.7

²⁸⁰ Tablo için bkz. Arzu Varlı, “Devletçilik Politikalarının Tarım Kesimi Üzerine Etkileri (1930-1940)”, *Öneri*, C. 10, S. 38, (2012): 117.

²⁸¹ Tartışmalar için bkz. “Ziraat mı Sanayi mi?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1929, 1, “Endüstri ile Ziraat At Başı Beraber Yürümelidir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1937, 1.

²⁸² Fatih Saraçoğlu, “1930-1939 Döneminde Vergi Politikası”, *Maliye Dergisi*, S. 157, (2009): 136-137.

²⁸³ Tablo için bkz. Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 289.

Tablo 2.7’de belirtilmiş olduğu üzere GSMH’in büyümesinde tarımın oldukça büyük bir payı vardır. Sanayileşememe bunun nedenidir. Bununla birlikte büyüme oranlarında tarım için yıllara göre dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla tarımda modernleşememe ve iklim şartlarına bağlı kalma da bunun nedeni olarak vurgulanabilir. Ayrıca 1936 yılındaki göze çarpan artışın nedeni II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya’nın buğday stoku yapması için Türkiye’den yüklü miktarda alışveriş yapmasından kaynaklanmaktadır.²⁸⁴

Son olarak ziraat için hükümetin daha doğrusu Tek Parti Dönemi içerisinde kurulmuş olan hükümetlerin tarım politikaların bahsetmekte fayda vardır. Kurulmuş olan hükümetler içerisinde devletçi dönemde Bayar²⁸⁵ hükümetinin tarım politikalarına daha fazla önem verdiği göze çarpmaktadır. Nitekim sanayinin yanında ziraatın önemi Bayar tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Çiftçilik açısından da kullanılan aletlerin modernleşmesi ve toprak reformunun yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bayar’ın çok uzun süre iktidarda kalmaması nedeniyle politikalarını yeteri kadar yürütememiştir.²⁸⁶

1930-1939 süreci için 1929 ekonomik buhranın yarattığı tahribat, zirai yaşama direkt etki etmiştir. Bu tahribatı gidermek için bir dizi tedbirler alınmıştır. Fakat yukarıda da bahsetmiş olduğumuz üzere ülkenin sanayileşmek arzusunda olması ve milli burjuvaziyi oluşturma çabaları nedeniyle alınmış olan bu tedbirlerin yeteri kadar başarılı olduğu söylenemez. Dönemin tahribatını azaltmak için bu süre içerisinde para politikaları da düzenlenmeye çalışılmıştır.

2.2.3. Para Politikaları

1929 ekonomik buhranının Türkiye İktisadiyatı içerisinde kendisini hissettirdiği ilk alanlarından birinin TL’nin değer kaybı olduğundan çalışmamızın birinci bölümünde bahsetmiştik. Bu noktada devletçi felsefe bağlamında para politikaları tartışmaları, uygulamalar veya alınmış olan tedbirler için dönemi anlamak/algılayabilmek için 1923-

²⁸⁴ Varlı, “Devletçilik Politikalarının Tarım Kesimi Üzerine Etkileri (1930-1940)”, 120.

²⁸⁵ Celal Bayar 1937’de başbakanlığa getirilmiştir. Bkz. Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 334.

²⁸⁶ Mehmet Öztürk, *Tek parti Dönemi (1923-1945) Tarım Politikalarında Devletçilik*, (Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 38. Ayrıca Bayar, Atatürk’ün ölümünün ardından tasfiye edilmiş ve yerine İnönü’nün güvenilir bir adamı olan Refik Saydam göreve getirilmiştir. Bkz. Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 334.338.

1929 yılları arasında uygulanmış olan politikaları da değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim bu açıdan bakıldığında 1939 yılına kadar geçen süreci iki aşamalı değerlendirmek mümkündür. Bunlar 1923-1929, 1929-1939 dönemleridir.

I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Bankası'nın para basma yetkisine son verilmiştir. Fakat yine de 1915 yılından itibaren evrak-ı nakdiye adı altında 159 milyon lira kâğıt para çıkartılarak tedavüle girmiştir. İzmir yangının yaşanmasıyla İzmir'in birçok bölümünün yanmasının yanı sıra 30 milyon liralık kâğıt para da bu yangından nasibini almıştır. Dolayısıyla devralınan miras içerisine yaklaşık olarak 140 milyonluk bir kâğıt para yer almaktadır. Devredilen bu evrak-ı nakdiye 1927 yılına kadar tedavülde kalmıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından, para politikalarındaki dengesizliğin *tam bağımsızlık* anlamına gelmeyeceğinin farkında olan yönetici kadro para politikalarını düzenleyebilmek için bir dizi önlem almıştır. Aslında bu durumun Milli Mücadele döneminde bile farkındalık yarattığını gözlemlemek mümkündür. Milli Mücadele sürecinde para basılarak enflasyon oluşturulmak istenmemiştir. Bu bağlamda 1929 yılına kadar antienflasyonist bir politikanın izlendiğini ve sürekli olarak TL'nin değerini korumaya yönelik adımların atıldığını söylemek mümkündür.²⁸⁷

Atılan adımlardan ilki para basmamaya yönelik olan politikalardır. Para basmanın enflasyon ortamı oluşturulacağı bilindiği için 30.12.1925 tarihinde evrak-ı nakdiyenin yenileri ile değiştirilmesi için kanun çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu kanun ile birlikte bir nevi para basmadan yeni paralar tedavüle sokulmuştur. İlk Türkiye Cumhuriyeti banknotları ise 05.12.1927 tarihinde dolaşıma çıkartılmıştır.²⁸⁸ Bu açıdan aşağıdaki tablo 1924-1929 yılları arasındaki para dolaşımı hakkında detaylı bilgi vermektedir.

²⁸⁷ Nadir Eroğlu, "Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 28, S. 1, (2010): 25.

²⁸⁸ Eroğlu, "Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)", 26.

Tablo 2.8: 1924-1929 Yılları Arasındaki Parasal Göstergeler²⁸⁹

Yıl	Dolaşımdaki Kâğıt ve Madeni Para (Milyon TL)	Bankalardaki toplam Mevduat (Milyon TL)	Dolaşımdaki Para ve Banka Mevduatı Milyon TL	Paranın Payı (%)	Mevduatın Payı (%)	Banka Kredileri (Milyon TL)
1924	156	76	232	67	33	123
1925	159	89	248	64	36	134
1926	159	117	276	58	42	145
1927	159	129	288	55	45	149
1928	165	171	336	49	51	191
1929	168	211	379	44	56	204

Tablo 2.8’de ifade edildiği gibi para ile ilgili alanların sistematik bir biçimde 1929 yılına kadar arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim dolaşımdaki para miktarı ve bankalardaki toplam mevduatın özellikle 1927 yılı sonrasında 1929’a kadar bir önceki döneme göre artış sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte banka kredilerindeki artış oranı çalışmamızın muhtevasını kapsayan milli burjuvazi oluşturma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum da genç Cumhuriyet’in bir başarısı olarak gözler önüne serilmektedir. Fakat tablo 1.25’te de bahsedildiği üzere özellikle 1929 buhranı ile beraber TL değer kaybetmeye başlamıştır.

TL’nin değer kaybını engellemek için 1929 yılından başlamak üzere iki önemli kanun çıkarılmıştır. Bunlar;

- Menkul Kıymetler ve Kambiyo Kanunu (30 Mayıs 1929),
- Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (20 Şubat 1930).²⁹⁰

şeklinde ifade edilebilir. Menkul Kıymetler ve Kambiyo Kanunu ile birlikte yabancı para alım ve satımı yasaklanmıştır. Aslında bu uygulamayı millileştirme olarak algılamak mümkündür. Nitekim bundan sonraki süreçte kanuna paralel olarak İstanbul Borsası adeta devletleştirilmiştir. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile birlikte de spekülasyon uygulamaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu kanunun paralelinde ikinci dönemde (1930-1939) bahsedilmesi gereken uygulamalara geçilmiştir.

1930-1939 döneminde para politikaları açısından TPKK’nın ardından Para politikalarını düzenleyebilmek daha doğrusu milli paranın milli kontrolünü elde edebilmek için Merkez Bankası kurulmuştur. Fakat çalışmamızın yapısı gereği Merkez

²⁸⁹ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 123.

²⁹⁰ Eroğlu, “Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)”, 27.

Bankası, dönemin kuruluşları arasında işlenmesi uygun görülmüştür. Merkez Bankası'nın yanı sıra devletçi felsefeye uygun olarak dönem içerisinde üç önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlar;

- Mevduatı Koruma Kanunu (30.05.1933),
- Ödünç Para Verme İşleri Kanunu (08.06.1933),
- Bankalar Kanunu (01.06.1936).

şeklinde ifade edilebilir. Mevduatı Koruma Kanunuyla beraber bankalardaki mevduat Maliye Vekaleti eli ile birlikte devlet güvencesi altına alınmıştır.²⁹¹ Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile banka ve özel kuruluşlar dışındaki kişilerin faizle para kazanabilmesi hükümet iznini bağlanmıştır. Dolayısıyla paranın yatırıma, özellikle sanayi yatırıma yönelmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Son olarak Bankalar Kanunu ile birlikte düşük faizli finans sağlanmaya çalışılmıştır.²⁹²

1930-1939 döneminde yukarıda bahsetmiş olduğumuz tedbirlerin paralelinde parasal göstergeler aşağıdaki tablodaki gibi gelişme göstermiştir.

Tablo 2.9: 1930-1939 Yılları Arasındaki Parasal Göstergeler²⁹³

Yıl	Dolaşımdaki Kâğıt ve Madeni Para (Milyon TL)	Bankalardaki toplam Mevduat (Milyon TL)	Dolaşımdaki Para ve Banka Mevduatı			Banka Kredileri (Milyon TL)
			Milyon TL	Paranın Payı (%)	Mevduatın Payı (%)	
1930	169	207	376	44	55	214
1931	170	212	382	45	55	101
1932	167	184	351	45	52	175
1933	153	190	343	48	55	181
1934	155	185	340	45	54	191
1935	163	195	358	46	54	200
1936	175	244	419	46	58	220
1937	188	272	460	42	59	280
1938	191	294	485	41	61	287
1939	256	260	516	39	50	275

Tablo 2.9'da belirtildiği üzere para arzında bu süreçte dalgalanmalar yaşanmış ve bu durum diğer ilgili alanlara da tesir etmiştir. Özellikle 1929 Buhranının etkileri ancak

²⁹¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, (Ankara: ODTÜ Yayınları, 1982), 298.

²⁹² Eroğlu, "Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)", 31.

²⁹³ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 123.

1935 yılından itibaren törpülenmeye başlanmıştır. Nitekim banka kredilerinin bu süreçten sonra artışı durumu ispatlamaktadır.

Para politikaları ve alınmış olan tedbirler 1930-1939 sürecinde dönemin basınında yer teşkil etmiştir. Bunlardan bir örneği de Yunus Nadi'nin kaleme almış olduğu makale oluşturmaktadır:

“Paramızın Kıymetini Koruma Kararnamesi

Cihan buhranının tahriblerinden imkân dairesinde kurtulabilmek için biz çareyi paramızın kıymetini korumağa çalışmakta bulduk ve bunda muvaffak olduğumuzu da ezcümle komşularımız olan birçok memleketlerin bu yüzden süründükleri akıbetleri görerek anlamış bulunduk”²⁹⁴

Makaleden de anlaşılacağı üzere para konusundaki politikaların süreç içerisinde işler olduğunu ve olumlu sonuçlar verdiğini söylemek mümkündür. Ancak yine de bu dönem için Yunus Nadi'nin de bahsetmiş olduğu gibi direkt bir iyileşme söz konusu değildir. Nitekim para hakkındaki elimizdeki veriler²⁹⁵ bu durumu ispatlamaktadır. Dolayısıyla krizin asıl törpülenme süreci 1935 ile başlayacaktır. Türkiye'nin yanı sıra dünyadaki gelişmeler de bu süre zarfında basında yer almıştır. Bu bağlamda Hayrettin Şükrü'nün kaleme almış olduğu makalede şu ifadeler yer almaktadır;

“Para meselesinde dünya iki yol karşısında...

Tarihte misli görülmemiş bir para muhabere içerisinde bulunuyoruz. Bu günkü şartlar altında altın esası büsbütün bırakılacak mıdır? Yoksa, henüz bu esastan ayrılmamış olan birkaç memleket tarafından medeniyetin devam ve bekası namına bu esas mahfuz tutulacak mıdır?”²⁹⁶

Dünyada altın esası konusunda kalınması ve ayrılması noktasında fikir ayrılıklarının bulunduğu gözlemlenmektedir. Nitekim bu durumda ABD'nin altın esasında kalınması gerekliliğinde ısrarcı olduğunu yine Cumhuriyet'in *“Para Harbi Şiddetlendi, Amerika'ya karşı İngiltere ve Fransa Cephe alıyorlar, Fransa'nın altın esasından ayrılacağı söyleniyor”* satırlarında yansımıştır.²⁹⁷

²⁹⁴ Yunus Nadi, “Paramızın Kıymetini Koruma Kararnamesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mart 1933, 1.

²⁹⁵ Parasal veriler için bkz. Tablo 10.

²⁹⁶ Hayrettin Şükrü, “Para Meselesinde Dünya İki Yol Karşısında”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ağustos 1933, 4.

²⁹⁷ “Para Harbi Şiddetlendi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 1933, 1-7., Konu hakkındaki Türk politikaları ve dünya genelindeki uygulamalar bağlamında diğer haberler için bkz. “Paramızı Korumak İçin Yeni Bir Kararname”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1933, 1, “Paramızı Koruma”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Mart

1929 yılında patlak veren buhran sadece Türkiye’de değil bütün dünyada diğer iktisadi alanlarda olduğu gibi ulusal paralar ve değerleri üzerlerinde de ağır tahribatlar yapmış ve devletler kendi çıkarları doğrultusunda birtakım önlemler almaya çalışılmıştır. Nitekim almış olduğu tedbirlerle ancak yaklaşık olarak beş yıl içerisinde Türkiye para meselesini yoluna koyabilmiştir. 1929 buhranının yıkıcı etkilerinden kurtulabilmek için Türkiye para meselesinin yanı sıra ortaya çıkarmış olduğu kurumlarla tahribatı minimize etmeye çalışmıştır.

2.3. DÖNEM İLE İLGİLİ KURULUŞLAR

1923-1929 yılları arasında milli burjuvazi üzerinde iktisadi yapının şekillenmesi ve yükselmesi şeklindeki hayallerin suya düşmesiyle beraber dönem içi oluşturulmuş olan kurumların reorganizesi gündeme gelmiştir. Nitekim buhranın iktisadiyatın temel dinamiklerini köktenci olarak değiştirmesi²⁹⁸ sonucunda iktisadi yapılanmadaki yeni felsefeye uygun olarak, daha önceden tasarlanmamış olan kurumların revizyona uğrayışı dönem için reel bir durumdur.

Buradaki asıl sorunsal ise 1923-1929 sürecinde sermayesinin bir kısmını devletten karşılayan veya süreç içerisinde yurt dışı sermaye ile ortaklıklar kurarak yine sermayesini güçlendirmeye çalışan milli burjuvazinin rekonstrüksiyon sürecinde etkilenmesidir. Nitekim bu etkileniş siyasi yapılanmadaki çatlakları ve yine CHP’nin içerisindeki hizipleşmeyi derinleştirmiştir. Dolayısıyla bu yapılarıdaki ayrışmayı ve

1933,1-6., “Paranın Kıymeti: Her Yerde Aynı Mesele”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mart 1933, 1, “Amerika’nın Altına Ambargo Koyması ve Fransa”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Nisan 1933, 2., “Milli Paraları Düşüren Esrarengiz Sendika”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Nisan 1933, 3., “Yeni Madeni Paralar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1933, 1., “Londra Konferansında Para Meselesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Haziran 1933, 1., “Maden Para Basılması İçin Meclis Dün Kanunu Kabul Etti”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Mayıs 1933, 1., “Para Meselesi Nihayet Amerika’yı da Korkuttu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Haziran 1933, 1., “Para Meselesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ağustos 1933, 1, “Dünya Para Sistemindeki Büyük Buhran”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1934, 1., “Paramızın Milli ve Beynelminel Kıymeti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Haziran 1934, 1., “Para Siyaseti ve Kıymet Nazariyeleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1934, 1., “Dünya Para ve İktisat İşleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Eylül 1936, “Türk Parasının Kıymeti Dün Yeniden Tespit Edildi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Eylül 1936, 1., “Frangın Düşmesi ve Paramızın Kıymeti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Eylül 1936, Falih Rıfkı Atay, “Türkiye ve Onun Ekonomyası”, *Ulus Gazetesi*, 8 Ekim 1936, 1., “Dünya Para Vaziyeti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ekim 1936, 1., “Para İşlerinde Son Vaziyet”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ekim 1936, 1., “Parayı Düşürmek”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1936, 7., “Paramızın Kıymeti ve Kıymet Hareketleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Aralık 1936, 6., “Türk Parasının Kıymeti Muvazenesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Aralık 1937, 1.,

²⁹⁸ Köktenci değişimden kastettiğimiz liberal yapılanmadan devletçi yapılanmaya geçilmesidir.

değişmeyi sağlayacak olan kurumlar Devlet Sanayi Ofisi ve dönem içi kurulmuş olan bankalar eliyle gerçekleşmiştir.

2.3.1. Devlet Sanayi Ofisi

Benimsenmiş olan devletçi felsefe çerçevesinde 1923-1929 sürecinde meydana getirilmiş olan kurumlardan revizyona uğrayan ilk yapılanma Sanayi ve Maadin Bankası (SMB) çerçevesinde gerçekleşmiştir. Nitekim kurumun etrafında yeterliliği noktasındaki yaşanan tartışmalar bu durumu tetiklemiştir. Nihayetinde İsmet (İnönü)'nün SSCB gezisi sonrasında devlet, sanayi kollarının kurulması için çeşitli tasarılar hazırlanmış ve bu tasarıların yasallaşması, daha doğrusu iktisadi yapılanma içerisinde hayat buluşu hızlanmıştır. Bu açıdan ilk olarak Sanayi ve Maadin Bankası lağvedilmiştir/revize edilmiştir.²⁹⁹

Boratav, bu süreci bankanın ortadan kaldırılışı olarak ifade etmektedir. Nitekim bu açıdan değerlendirildiğinde SMB iki kanun ile ortadan kaldırılmıştır. Bunlardan birincisi 2058 numaralı, diğeri ise 2064 numaralı kanundur. 1932 tarih ve 2058 numaralı kanun ile Devlet Sanayi Ofisi kurulurken (DSO) yine 1932 tarih ve 2064 numaralı kanun ile Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası (TSKB) oluşturulmuştur.³⁰⁰

Aslında Sanayi ve Maadin Bankası'nın lağvı dönem içerisinde Sanayi Genel Müdürü olan Şerif (Önay) tarafından daha önceden düşünülmüştür. Bu süreçte Önay, Sanayi ve Maadin Bankası'nın işlevini yerine yeterince getirmediğini veya yapısal olarak çeşitli sıkıntıların yaşandığını öne sürerek sanayi işletmeciliğini bankadan ayırmak istemiş ve Sanayi Ofisi ile yeni bir bankanın kurulmasını ön gören çeşitli tasarılar

²⁹⁹ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 127. Ayrıca revize edilmiştir dememizin sebebi SMB'nin içerisinde DSO ve TSKB'nin çıkışıdır.

³⁰⁰ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 254., DSO ve TSKB'nin kuruluşu ile birlikte devlet, kendisinin ortaya çıkarmış olduğu finans ile yatırım kurumunu eşleştirmiştir. Bkz. Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987), 147.

hazırlamıştır.³⁰¹ Dolayısıyla bu tasarıların hayat buluşu ise bahsetmiş olduğumuz üzere İsmet İnönü'nün SSCB gezisi sonrasında gerçekleşmiştir.³⁰²

Yaşanan süreçler neticesinde 03.07.1932³⁰³ tarihinde Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. Kuruluşunun gerekçesinde yalnız Sanayi ve Maadin Bankası'ndan devredilecek olan işletmeler değil yeni kurulacak olanlarda bizatihi yer alması ve yönetmesi şeklinde ifade bulunmaktadır.³⁰⁴ Bu açıdan Devlet Sanayi Ofisi'ne çok önemli görevlerin verildiğini söylemek mümkündür. DSO'nun görevleri aşağıdaki gibi verilmiştir;

- Devlet işletmeciliği bağlamında sanayi sektöründe kurulacak olan fabrikaları yapmak. Nitekim bu bağlamda proje ve yapım işleri de DSO'ya verilmiştir.
- SMB yönetimi altında olan ve devredilen işletmeleri yönetmek. Bununla birlikte çalışma programları ve bütçelerini yönetme görevi de DSO'ya verilmiştir.
- Hammaddelerle ilgili çalışma yapmak.
- İşletmeleri tamamıyla kontrol etmek. (Yönetici, teknik eleman alma, üretim faaliyetleri vs...)
- Şirketlerin piyasada tekelleşmelerini engellemek.³⁰⁵

Dolayısıyla katı bir devletçi zihniyetin burada yerleştiğinden söz etmek gerekir. Nitekim şirketlerin tamamen DSO tarafından kontrol edilmesi ve piyasada tekelleşmelerini engelleyerek kontrol mekanizmasının milli burjuvaziden devlete geçmesi bu durumu ispatlar niteliktedir. Diyagram 1.2'de ifade edilmiş olduğu üzere

³⁰¹ Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)", 127., Önay'ın haklı olduğu birçok konu vardır. Bu konulardan biri de yapısal olarak şirketlerin içerisinde devletin bizatihi hissedar oluşudur. Bu durumda herhangi problem yoktur. Fakat milli burjuvaziye sermaye sağlama ve iktisadi yaşamda devletin yer alma arzusu birtakım zararlara sebebiyet vermiştir. Bunlardan bir örneğini de Uşak Şeker fabrikası oluşturmaktadır. Boratav'ın aktardığı üzere Meclis'te yapılan tartışmalarda konu gündeme gelmiştir. Bu açıdan Uşak Şeker Fabrikasının %70'inin özel sermaye ile kurulması fakat finansmanının Sanayi ve Maadin Bankası'na yüklenmesi durumu ispat eder niteliktedir. Nitekim 1930 yılında şirketin tasfiye edilmesinin akabinde devlet hisseleri satın almak durumunda kalarak 250.00.00 lira zarar etmiştir. Bkz. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 258-259.

³⁰² İsmet İnönü'nün SSCB gezisi 24.04.1932 tarihinde gerçekleşmiş ve yaklaşık olarak 15 gün sürmüştür. Nitekim İnönü'nün ziyaret sebeplerinden biri buhranı atlatmak yönündeki fikir ve bu süreç öncesinde Türkiye'yi 1931'de ziyaret eden SSCB Dış İşleri Bakanı Litinov'un davetidir. Bkz. Ersin Müezzinoğlu, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, (2018): 252.

³⁰³ *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935*, C. 1, (Ankara: TBMM Basımevi Müdürlüğü, 1996), 261., "B.M. Meclisinde", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 4 Temmuz 1932, 1.

³⁰⁴ Tekeli, İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, 150.

³⁰⁵ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 256., Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)", 128, Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 261-262.

hapis olan milli burjuvazi, dönem içerisinde yavaş yavaş hücreye alınmaya başlanmıştır. Nitekim DSO ile birlikte milli burjuvaziyi devre dışı bırakmıştır.

Bu noktada SMB'den devralınan mirastan da bahsetmek gerekir. Bu miras içerisinde;

- Sanayi ve Maadin Bankasına ait sermayeler,
- Devletin özel teşebbüsdeki sermayeleri,
- Genel bütçeye koyulan ödenekler

yer almaktadır. Dolayısıyla SMB'nin işletmecilik yönü DSO'ya devredilirken bankacılık işlemleri ise, ondan yaklaşık olarak dört gün sonra kurulacak olan Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devredilmiştir.

Devlet tarafından ayrıcalıklı yetkilerle donatılan DSO, İktisat Vekâletine bağlı olarak çalışmıştır. Bu açıdan özel sektör ile ilişkiler kurma görevini de üstlenmiş hatta ve hatta özel sektör gibi hareket kabiliyeti tanınmıştır. Nitekim DSO'nun ihale kanuna bağlı olmayışı ve Teşvik-i Sanayi Kanunundan tıpkı özel şirketler gibi yararlanabileceği yapısal anlamda daha ayrıntılı olarak fikir vermektedir.³⁰⁶

DSO'nun bu kadar geniş yetkilerle donatılması Meclis içerisinde ve kamuoyunda da tartışmalara sebebiyet vermiştir. İlk olarak Meclis görüşmelerinde Kocaeli Vekili Sırrı Bey çıkartılan kanun ile birlikte özel teşebbüse devletin rakip olacağı konusunda tartışma yaratırken, yine Kocaeli Vekillerinden olan Selahattin Bey, Ticaret Kanununa aykırı hareket edildiğinden bahsetmiştir. Dolayısıyla bu noktada tartışmalara İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) da dahil olmuş ve belirtilen hallerin aksini beyan etmiştir.³⁰⁷ Esasında çıkartılan kanunlar yalnızca SMB'nin sonunu getirmemiştir. Bundan İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) da nasibini almış ve görevden istifa etmek zorunda kalmıştır. Yerine ise Celal (Bayar) getirilmiştir.³⁰⁸ Bu durum ise dönemin basınında da tartışılmış ve kamuoyunda İktisat Vekilinin sıhhatinden dolayı istifa ettiği haberleri yer

³⁰⁶ Tekeli, İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, 152.

³⁰⁷ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 258.

³⁰⁸ Mustafa Şeref Özkan'ın koltuğundan olmasının nedeni o dönemde aferistlerin kâğıt fabrikası kurmak için başvuruda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim başvuruları sonuçsuz kalınca Bayar, durumu Mustafa Kemal Atatürk'e intikal ettirmiş ve sonucunda Mustafa Şeref Özkan istifa etmek durumunda kalmıştır. Bkz., Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 262., Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)", 129.

almıştır. Bu haberlerden biri de Hakimiyeti Milliye'nin 10.09.1932 tarihli yazısıdır. Haberin içeriğinde şu cümleler yer almaktadır:

“Celal B. İktisat Vekili

İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in Ahvali sıhhiyesinden dolayı vuku bulan istifasına binaen yerine İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey'in tayini 09.09.1932 tarihinde Reisi Cumhur Hazretlerinin yüksek tasviplerine iktiran etmiştir...”³⁰⁹

Dolayısıyla kamuoyunda Mustafa Şeref Bey'in istifası bir hizipleşme olarak değil sağlık sebeplerine bağlanmıştır. Bu durumda da Milli Burjuvazinin süreç içerisinde güç kazandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca önemli olan dönemde hızlı bir biçimde sanayileşmektir. Nitekim devlet için, sanayileşmenin burjuvazi tarafından veya devlet eliyle gerçekleşmesinin bir önemi yoktur. Dolayısıyla olayları bir de bu bağlamda anlamak gerekmektedir.

Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulmasının ardından, genel kamu yönetiminin dışına çıkmıştır. Buna göre her şirkete kendi kar ve zarar hadlerini bildiren bir rapor oluşturması zorunluluğu getirilmiş ve bu raporda Maliye ve İktisat Vekâletlerinin oluşturmuş olduğu komisyondan çıkarak Mecliste bütçe komisyonu içerisinde tartışılmaya sunulmuştur.³¹⁰ Dolayısıyla devlet tam bir kontrol mekanizması ortaya çıkarmıştır.

Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulması katı devletçilik felsefesinin ilk yansıması olarak Türkiye iktisadiyatı içerisine eklemlenmiştir. Nitekim kontrol etmek iç güdüsü ile hareket eden Türkiye, bu bağlamda oluşumları bizzat kendi eliyle gerçekleştirmiştir. Yapılan bu hamlelerle milli burjuvazinin tepkisi çekilmiş fakat siyaseten bazı değişikliğe gidilmiştir. DSO'nun yanı sıra süre içerisinde DSO'yu finanse etmek için, SMB revizyonundan Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası da oluşturulmuştur.

2.3.2. Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası

Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası (TSKB) 7 Temmuz 1932 tarihinde 2064 numaralı kanun ile kurulmuştur.³¹¹ Boratav'ın tabiri ile TSKB, SMB'nin ikiz çocuklarından biridir. Aslında TSKB Türkiye iktisadiyatın bel kemiğini oluşturan ve

³⁰⁹ “Celal B. İktisat Vekili”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Eylül 1932, 1.

³¹⁰ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 130.

³¹¹ Türk Parlamento Tarihi, 258.

1929'a kadar sürecin haritasını belirleyen İzmir İktisat Kongresinde oluşturulması için karar alınan kurumlardan biridir. Daha sonra da kuruluş amaçları çerçevesinde tartışacağımız gibi “*sadece sanayi kesimine kredi sağlamak*” için oluşturulması savımızı ispat etmektedir. Fakat şartların gereği olarak dönem için böyle bir kuruluş oluşturulamamıştır.

Aslında TSKB tarzında bir bankanın kurulması bu tarihten neredeyse 2 yıl önce düşünülmüştür. Nitekim daha 1930'da Sanayi Genel Müdürü Şerif (Önay) İktisat Vekâletine sunmuş olduğu raporda uzmanlık alanının sanayi işleri olduğu bir bankanın oluşturulması gerekliliğinden bahsetmiştir.³¹² Dolayısıyla çok uzun ömürlü olmasa da TSKB ile bu adım atılmıştır. Nitekim sanayi işlerinde asıl olarak uzmanlaşacak olan çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de tartışacağımız üzere Sümer Bank olacaktır (1933).

TSKB'nin kuruluşu sırasında kanun çıkartılırken Meclis içerisinde şiddetli tartışmalar yaşanmış ve bu durum dönemin basınına yansımıştır. Nitekim Hakimiyet-i Milliye'nin şu satırları yaşanan tartışmaların şiddetini ifade etmektedir:

“.... Sırrı Bey (Kocaeli)

-Artık İktisat Vekâletini kendi kendi müteala ve delilleriyle tenkit edeceğim... Madem ki bankanın hem banka işleri görmesi hem de fabrikalarını işletmesi doğru bulunmuyor ve Sanayi Maadin Bankası teşkilatı bu sebeple mahzurlu görülüyor, o halde niçin serbest rekabet sahasında vatandaşları ızzar edecek imtiyazlı bir müessesenin yeniden teşkiline müsaade edilmeli?... İmtiyazlı olan bu müessese ile serbest sahada çalışan imtiyazsız vatandaşlar nasıl rekabet edecek? Ya hariçten gelecekler?

...Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane)

-Yeni bir banka teşkil etmiyoruz. Vaktiyle teşekkül etmiş Sanayi Maadin bankasını, Sanayi Kredi Bankası namıyla ve bu kanunda yazılı hizmetleri iyfaya memur ediyoruz. Banka rakip olurmuş ben bunu anlayamadım. Banka kime ve nasıl rekabet yapacaktır? Bankerlere mi rakip olacak; yoksa bu maksatla teşekkül etmiş müesseselere mi?... ”³¹³

Tartışmaların tamamı irdelendiğinde Sırrı Bey'in meclis içerisinde adeta özel teşebbüsün sözcüsü gibi davrandığı anlaşılmaktadır. Nitekim burada milli burjuvazinin endişelerinden bahsetmek gerekir. Süreç içerisinde devletin süratle kontrol

³¹² Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 130.

³¹³ “Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın Teşkili Kabul Edildi”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 8 Temmuz 1932, 1,4.

mekanizmasını ele geçirmek için hareket etmesi milli burjuvaziye ürkütmüştür. Bu noktada sermaye birikimlerinin azalacağı veya sürecin yavaşlayacağını bu sınıf düşünmüş olabilir. Tartışmalardan çıkartılacak bir sonuç da oluşturulmuş olan bu kurumlara rekonstrüksiyon veya revize dememizi kanıtlamaktadır. Nitekim Hasan Fehmi Bey'in "*yeni bir banka teşkil etmiyoruz*" şeklindeki açıklaması durumu ortaya koymaktadır.

Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'nın oluşturulmasını ön gören 2064 numaralı kanunun gerekçesinde SMB'nin görevlerini layıkıyla yerine getirememesinden bahsedilmektedir. Fakat burada tartışılması gereken asıl unsur dönem içinden kaynaklı iktisadi problemlerdir. SMB'nin devralmış olduğu milli fabrikalardan çalışmamızın birinci bölümünde bahsetmiştik. Devredilmiş olan bu işletmelerin sermaye azlığı ve yetersizliği banka üzerinde bir kambur olarak kalmıştır. Nitekim durumun bu yönde cereyan etmesi sebebi ile SMB yeteri kadar sanayi sahasına katılamamış, maden işleri ile uğraşamamış ve zikredilen alanlarda faaliyet gösterememiştir. Bununla birlikte 1929 krizinin patlak vermesi işleri daha da zora sokmuştur. Dolayısıyla TSKB'nin Türkiye iktisadiyatı içerisindeki ihtiyacı bu bağlamda doğmuştur.³¹⁴

Sermayesi 5.000.000. TL³¹⁵ olarak belirlenip kurulan TSKB'ye devlet tarafından şu görevler verilmiştir:

- Sanayi müesseselerine kredi imkânı sağlaması. Nitekim bu krediler teminat karşılığı olan krediler ve İktisat Vekâleti tarafından belirli müesseselere özel izin verilen krediler ve esas krediler olmak üç grupta toplanmaktadır. Burada özel izin kısmı önemlidir. Bu grup altında müesseselerin kredi alabilmesi için İktisat Vekâletince *iyi çalışır bir müessesedir* denilmesi gerekmektedir. Aslında bu kapsamda, tam olarak bir izin söz konusu değil, kefalet söz konusudur.
- Milli Sanayi'ye ham madde sağlamak. Özellikle bu madde ile devlet araçları kaldırmak istemiştir. Nitekim milli burjuvaziye burada bir darbe indirilmiştir.

³¹⁴ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 259.

³¹⁵ Sermayesi içerisinde 5.000.000 TL'nin yanı sıra hem sermaye hem de gelirleri bağlamında SMB'den kalan menkul ve gayri menkuller, fabrika karlarının bir bölümü, Teşvik-i Sanayi Kanunundan sanayi kesimine sağlanan gümrük muafiyetinin kaldırılmasıyla oluşan gümrük hasılatı ve İktisat Vekâleti bütçesinden bankaya ayrılacak olan bütçe oluşturmaktadır. Bkz. A.g.e., 260.

- Sanayi erbabına verilecek olan primlerde rol oynaması. Buradaki madde de devletin asıl amacı, verilecek olan primlerin yerinde kullanılıp kullanılmayacağını tespit etmek istemesinden kaynaklanmaktadır.
- Küçük sanayicilere kredi sağlamak. Bu maddenin çıkarılmasının nedeni ise zannımızca Teşvik-i Sanayi kanunundan istifade edenlerin de kontrollerini güçlendirilmek istenmesidir.
- Makine ve bu kapsamda bir piyasa oluşturmak. Bu madde ile birlikte de milli burjuvaziyi devlet yönlendirmeye çalışmıştır. Nitekim ihtiyaç alanı doğrultusunda yatırım yapılması için yönlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca yine bu madde ile birlikte özel kişilere ait ve âtil durumda bulunan makineler TSKB aracılığı ile alınması ve onarılıp %4 komisyon ile piyasaya tekrar sunulması hedeflenmiştir.³¹⁶

Dolayısıyla bankanın kurulması, tam da devletçi zihniyetin yerleşmesinin paralelinde gerçekleşmiş olması manidar bir durumdur. Bununla birlikte yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere her ne kadar kanun çıkarken bankanın özel teşebbüsle bir iktisadi yarışa girilmeyeceği söylendiyse de maddeler aksini ispatlamaktadır. Nitekim burada devlet kapitalizminin etkisinin arttığı anlaşılmaktadır. Devlet her ne kadar iktisadi yapısını şekillendirmek için TSKB'yi kullanmak istediye de banka kısa bir zaman sonra kapatılacaktır. Bu bağlamda 1930-1939 süreci içerisinde dönem içi kurulmuş olan diğer bankalar da önemli bir yer teşkil etmektedir.

2.3.3. Diğer Bankalar

1929 Ekonomik Buhranın yaşanmasının ardından devletçi felsefenin benimsenmesi kapitalist sisteme *işletmecisi olarak* bizatihi devletin katılımıyla beraber süreç içerisinde bankacılık sisteminde de gelişmeler/dönüşümler yaşanmıştır. Nitekim milli burjuvazinin yetersizliği sonucunda topyekün kalkınmanın finans kaynağını meydana getirebilmek için süreç içerisinde çeşitli bankalar oluşturulmuştur. Bunlar Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Sümerbank, Eti Bank ve Halk Bankası'dır.

³¹⁶ A.g.e., 260, Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)", 131, Türk Parlamento Tarihi, 258-259, Hakan Kaya, *Atatürk Döneminde Devletçilik Modelinin Hazırlık ve Başlangıç Evresinde Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri*, (İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008), 108.

2.3.3.1. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın (TCMB) oluşum sürecinde dünyadaki diğer örnekler dikkate alınmış ve hatta ilerleyen sayfalarda da tartışacağımız üzere yabancı uzmanlardan konu hakkında destek alınmıştır. Nitekim burada bahsedilmesi gereken husus ise Merkez Bankacılığın doğuşudur.

Dünyada Merkez Bankası şeklinde örgütlenme ve bu tip bankaların ilk örnekleri sayılabilecek bankalar 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Nitekim bu tarz bankalar İngiltere'de ilk olarak örgütlenmeye başlamıştır. Burjuvazinin asıl olarak kütüğünün İngiltere ve yine buradaki iktisadi yapılanma koşulları olduğu düşünüldüğünde şaşırtıcı bir durum arz etmemektedir. Bu bağlamda İngiltere'de burjuvazi 1694 yılında hükümetlere borç verebilmek için 1.2 milyon Sterlin sermayeli bir emisyon bankası olan Bank of England'ı kurmuştur. Bundan yaklaşık olarak bir yıl sonra aynı görevleri yürütmek üzere İskoçya Bankası kurulmuştur. Yine Batı'da Banque de France 1800'de Fransa'da, Reichsbank 1875'te Almanya'da ve Federal Reserv System 1914'te ABD'de devreye girmiştir.³¹⁷

Süreç içerisinde emisyon bankalarının sayıları artmıştır. Bu bankalar devletlerden almış oldukları ayrıcalıklar sayesinde banknot çıkarma yetkisine sahip olmuşlardır. Merkez Bankaları kıymetli senetler karşılığında para basmışlardır. Ayrıca bu tarz bankalar mevduat ve iskonto işleriyle de uğraşmışlardır. Başlangıçta özel sermayeli olarak kurulan bu bankalar daha sonradan devletleştirilmiştir. Nitekim devletleştirilmelerine paralel olarak para basma ve kısa vadede devlete finans sağlama (devletin bankerliğini yapma) görevlerini üstlenmiştir.³¹⁸

Türkiye iktisadiyatı içerisinde Merkez Bankası'nın doğumu 1930 yılı ile birlikte gerçekleşmiştir. Fakat bu bankanın kökenleri Osmanlı İmparatorluğuna dayanmaktadır. Her ne kadar tam olarak bir Merkez Bankası rolünü üstlenmese de daha önceden bahsetmiş olduğumuz üzere Kırım Harbi ve borçlanma sürecine paralel olarak başlangıçta İngiliz sermayesi ile kurulan ve daha sonra İngiliz ve Fransız sermayesinin birleşmesi ve devletçi görünüm kazanması ile birlikte Osmanlı Bankası adeta bir Merkez Bankası gibi hareket etmiştir. Otuz yıllığına banknot basması, hazinenin ödemelerini yerine getirip

³¹⁷ Erdinç Tokgöz, "Merkez Bankalarının Bağımsızlığı", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 13, (1995): 1.

³¹⁸ A.g.m., 2.

bonolarını iskonto etmesi ve son olarak iç-dış borçlara yönelik olarak faiz ve anaparalarını ödemesi bu durumu ispatlar niteliktedir.³¹⁹

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye'de Merkez Bankası'nın kurulması fikri ilk olarak İzmir İktisat Kongresinde gündeme gelmiştir. Bu bağlamda 1926 yılından itibaren çalışmalar başlamıştır. Bu konudaki somut adımlardan biri 1927 yılında İş Bankası yöneticileri tarafından gerçekleştirilmiştir. İtibar-ı Milli'nin, İş Bankası ile birleşmesinin ardından yabancı şirketlerle temasa geçilmiş ve hatta Oriental Bankers Corporation ile prensipte anlaşma sağlanıldığı düşünülmüş, fakat çeşitli sebeplerle (güven ortamı) anlaşma sağlanamamıştır.³²⁰

1930 yılına kadar Merkez Bankasının kurulabilmesi için çeşitli uzmanlardan yardım alınmıştır. 1928 yılında Hollanda Merkez Bankası İdare Meclisi Başkanı Dr. Vissering Türkiye'ye davet edilmiş ve yapmış olduğu çalışmaların neticesinde hazırlamış olduğu raporda Merkez Bankası'nın kurulması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte Reischsbank Başkanı Hjalmar Schacht, Türkiye'ye davet edilmiştir. Fakat iş yükü nedeniyle gelemeyeceğini beyan eden Schacht, konu ile alakalı Uzman olan Karl Müller'i Türkiye'ye önermiş ve neticesinde Müller 1929 yılındaki raporunu takdim etmiştir. Raporda, Merkez Bankası'nın oluşması için gerekli olan şartların yetersiz kaldığı belirtilmiştir.³²¹ Aynı zamanda bir İtalyan Uzman Kont Volpi de Türkiye'ye davet edilenler arasında yer almıştır. Fakat burada önemli olan nokta Volpi'nin raporunun Müller'inkinin aksine devlet bankasının hemen kurulması gerekliliği üzerinde olmuştur. Nitekim Volpi'nin raporunda TL'nin istikrar kazanabilmesi için Merkez Bankası'nın bir an önce kurulması gerekliliği belirtilmiştir.³²²

Alınan görüşler ve yapılan tartışmalar neticesinde Merkez Bankası'nın kuruluşu için bir tasarı hazırlanmıştır. Bu tasarı Lozan Üniversitesi akademisyenlerinden biri olan Profesör Leon Morf'a incelemesi için verilmiştir. 113 maddeden oluşan tasarıyı Morf inceleyerek çeşitli düzenlemeler yapmış ve raporunu sunmuştur.³²³

³¹⁹ *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, 2011), 2.

³²⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, 1997), 257.

³²¹ A.g.e., 261-275.

³²² A.g.e., 274, *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, s. 4.

³²³ Tekeli, İlkin, *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası* 287-289, *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, s. 4.

Tasarı Meclis'te 11.06.1930 tarihinde³²⁴ 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu ile kabul edilmiştir. Özel hukuk ve tüzel kişiliğe sahip olan banka özel sermayenin de katılımıyla birlikte bir anonim şirket olarak kurulmuş ve 03.10.1931 tarihinde faaliyetine başlamıştır.³²⁵

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, kanuna göre 15.000.000 TL sermaye ile anonim bir şirket olarak kurulmuştur. Hisseleri A, B, C ve D sınıfı olarak ayrılmıştır. A sınıfı hisseler devlete aittir ve bankanın bağımsız olduğu vurgulanmak için A sınıfı hisseler toplam sermayenin %15'ini geçmeyecek şekilde hesaplanmıştır. Nitekim bu konu hakkında aşağıdaki tablo detaylı olarak bilgi vermektedir:

Tablo 2.10: TCMB'nin Hisseleri³²⁶

Hisse Sınıflandırması	Sınıflanan Hisselerin Sahipleri
A	Devlet
B	Milli Bankalar
C	Yabancı Bankalar ve İmtiyazlı Şirketler
D	Türk Ticaret Kuruluşları ve Özel Kişiler

Kuruluşunun ardından Banka'nın yönetim kurulunun ve denetçilerin belirlenmesi için 01.06.1931 tarihinde hissedarlar tarafından toplantı yapılmıştır. Bu toplantı neticesinde yönetim kurulu başkanlığına Şurayı Devlet Reisi Nusret Metya getirilirken, Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı Selahattin Çam, genel müdür olarak atanmıştır.³²⁷ Atamaların yapılmasının yanı sıra bankanın diğer temel organları olarak aşağıdakiler belirlenmiştir.

- Murakıplar Komisyonu (denetim görevi),
- İskonto ve Kredi Encümeni (İskonto, faiz hadleri ve kredi işleri),
- İdare Heyeti, Umum Müdürlük ve Şubeler (memurların atanması, kredi ve iskonto muameleleri).³²⁸

³²⁴ "Cumhuriyet Merkez Bankı Kanunu", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Haziran 1930, 1-3., Tasarı Meclis gündemine ilk olarak 28.05.1930 ardından 09.06.1930 tarihlerinde gündeme gelmiştir. Fakat çeşitli sebeplerle kabul edilmemiştir. Bkz. "Cumhuriyet Merkez Bankası Layihası Bugün Millet Meclisine Takdim Ediliyor", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Mayıs 1930, 1., "Cumhuriyet Merkez Bankası Layihası Bugün Görüşülecek", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Haziran 1930, 1-4.

³²⁵ Güven Delice, "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek", *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 1, S. 2, (2015): 27.

³²⁶ *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, s. 5

³²⁷ "Cumhuriyet Merkez Bankası", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Haziran 1931, Hakan Kaya, *Atatürk Döneminde Devletçilik Modelinin Hazırlık ve Başlangıç Evresinde Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri*, 107.

³²⁸ *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, 5.

Nihayetinde 01.09.1931 tarihinde banka ana sözleşmesi hükümet tarafında da kabul edilmiş ve 20.09.1931 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlamış ve akabinde 03.10.1931 tarihinde faaliyete geçmiştir. Bankanın işe başlaması Hakimiyeti Milliye’nin şu satırlarında yer almıştır;

*“Cumhuriyet Merkez Bankası bugünden itibaren kanunen teşekkül etmiş ve fiilen işe başlamıştır. Ziraat Bankasının binasında kapının yanına bankanın ismini ihtiva eden bir plaka takılmıştır.”*³²⁹

TCMB ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti iktisadi yapılanması içerisinde para politikalarını belirlemek ve yine kendisine finans kaynağı sağlamak adına önemli adım atmıştır. Nitekim bankanın anonim şirket olarak kurulması ve özel sermayenin (milli burjuvazi) içerisinde yer almasıyla milli burjuvazi de güçlendirilmek istenmiştir. Bu bankanın kurulmasının ardından yaklaşık olarak iki yıl sonra ise asıl işletmeci ve milli burjuvaziye rakip olan Sümerbank kurulacaktır.

2.3.3.2. Sümerbank

Sümerbank Türkiye İktisat Tarihi içerisinde büyük bir öneme sahip olup devletçilik ilkesinin benimsenmesi süreciyle başlayan en önemli bir iz düşüm olarak yer almaktadır. Bankanın bu derece önemli oluşunun nedenleri çalışmanın ilerleyen sayfalarında ifade edilmeye çalışılacaktır.

Sümerbank’ın kökenlerini Sanayi ve Maadin Bankasında aramak gerekmektedir. Daha önceden de söz etmiş olduğumuz üzere SMB’nin lağvı ile iktisadi yapılanma içerisine DSO ve TSKB eklemlenmiştir. Dolayısıyla bu kurumlardan da Sümerbank ortaya çıkmıştır.³³⁰

Sümerbank’ın kuruluşu aslında (Bayar)’ın İzmit’te kâğıt fabrikası kurması isteğiyle başladı denilebilir. Nitekim (Özkan)’ın istifa etmesi ve akabinde (Bayar)’ın İktisat Vekilliğine getirilmesiyle süreç Sümerbank için başlamıştır. Burada önemli olan nokta yapılanmanın yine milli burjuvazinin istekleri doğrultusunda gelişme göstermesidir. (Bayar)’ın İktisat Vekili olmasının ardından 15.09.1932 tarihinde

³²⁹ “Cumhuriyet Merkez Bankası”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Ekim 1931, 1.

³³⁰ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 264.

sanayiciler (Bayar)'ı ziyaret etmiş Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda yapılan tadilat³³¹ dolayısıyla zararda olduklarını belirtmişler ve kanunun bu gerekçelerle değişmesini talep etmişlerdir. Nitekim bunun üzerine (Bayar), Âli İktisat Meclisi'nden konu ile alakalı bir rapor istemiştir.³³²

Âli İktisat Meclisi 9. devre toplantısını 05.01.1933-19.01.1933 tarihleri arasında yapmak için bir araya gelmiş ve nihayetinde “*Türkiye’de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?*” adlı raporunu hazırlamıştır. Rapor genel itibarıyla Türkiye’deki sanayisinin durumu ile başlamakta ve şu alt bölümlerden oluşmaktadır:

- Himayenin lüzum ve derecesi,
- Himayenin şekilleri,
- Teşvik-i Sanayi Kanunu,
- Devletin sanayicilik yapıp yapmaması ve bu sanayii sureti idaresi,
- Kredi meselesi,
- Nakliye tarifeleri,
- Muharrik kuvvetler (enerji),
- Sınai tedrisat,
- Sanayide rasyonalizasyon,
- Devlet mubayaalarında tiplere ehemmiyet verilmesi³³³

Raporda sanayinin önemine vurgu yapılarak “*Umumi iktisat siyasetimizin ziraatle beraber sanayii de ihmal etmemesi icab eder*”³³⁴ denilmektedir. Bununla birlikte yukarıda saymış olduğumuz başlıklar içerisinde tartışılan konular arasında Teşvik-i Sanayi Kanunun tadilinin yapılmaması gerektiği üzerinde durulmuş ve “*Halkımızın büyük sanayi tesislerine lüzumlu olan sermaye birliklerini vücuda getirmeğe teşebbüs ve rağbet gösterememeleri ... Devlet teşebbüs ve sermayesi ile ... vücuda getirilmekte zaruret vardır*”, “*... Sanayi Ofisi Kanunun biran evvel ilgası cihetine gidilmesini lüzumlu görmektedir*”³³⁵ şeklinde tavsiyeler verilmiştir. Dolayısıyla burada çalışmamızın

³³¹ Kanunda yapılan tadilattan kastettiğimiz daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere gümrük muafiyetleridir.

³³² Serkan Türk, *Cumhuriyet Döneminde Sümerbank'ın Ülke Sanayileşmesindeki Rolü*, (Kocaeli: Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli: 2017), 42.

³³³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (1933), *Ali İktisat Meclisi'nin Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?*, *Konusunda Hazırladığı Rapor*, 30-10-0-0 / 27-153-5, s. 1-20.

³³⁴ A.g.r., 3.

³³⁵ A.g.r., 10,12-13.

muhtevası gereği üç unsur çok önemlidir. Bunlardan birincisi milli burjuvazinin gümrük muafiyetlerinden yoksun bırakılması nedeniyle ciddi ölçüde rahatsız olmasıdır. Nitekim sermaye birikimlerinin azalması ve doğal olarak kar hadlerinin düşeceğinin bilincindedirler. Durum Âli İktisat Meclisine kadar sirayet etmiştir. İkincisi devlet iştiraklerinin iktisadi yaşamda yoğunlaşması gerekliliği üzerindedir. Raporun tamamı okunduğunda devletin milli burjuvaziyle rekabet etmeyeceği yumuşak bir dille belirtilmiş olsa da burada vurguladıkları devlet kapitalizminden başka bir şey değildir. Fakat önemli olan nokta devletin SSCB tarzında bir sistem getirmeyiştir. Dolayısıyla zorunluluktan doğan bir devlet kapitalizminden bahsetmek daha doğrudur. Milli burjuvazinin yetersizliği neticesinde devlet, kapitalizme eklenmiştir ki büyük sanayi tesislerinin özel sermaye tarafından, sermaye eksikliği nedeniyle oluşturulamayışı bu durumun nedenidir. Önemli olan üçüncü unsur ise DSO ve TSKB üzerindeki eleştirilerdir. Nitekim bu eleştiriler, milli burjuvazinin tepkisi ve kamuoyu nedeniyle Sümerbank kurulmuştur.

Sümerbank 03.06.1933 tarihinde 2262 numaralı kanun ile kurulmuştur. Nitekim çalışmamızın ilerleyen sayfalarında da ifade etmeye çalışacağımız üzere Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın yürütülmesi için adeta *koordinatör*³³⁶ olarak bu banka öne çıkmıştır. Bankanın 29.04.1933 tarihle kurulması için hazırlanan tasarıda “*Bütün Milli kaynak ve iktisadi unsurlardan yararlanarak sanayileşmenin daha verimli ve ahenkli olarak başarılabilmesi kuvvetli bir kuruluşa ihtiyaç vardır.*”, “*Devlet sanayi programında ilk önce kurulması istenen sanayi şubeleri için milli ve özel teşebbüslerle birlikte çalışacak bir devlet teşekkülü gerçekleştirilmelidir*”³³⁷ denilmektedir. Dolayısıyla DSO ve TSKB kanunlarında milli burjuvazinin tepkisinin çekilmesine karşın böyle bir açıklama ile devlet ve özel sermaye arasındaki gerginliğin azaltılması hedeflenmiştir. Ayrıca Sümerbank'ın özel teşebbüsle birlikte hareket edecek olması bu tepkileri azaltmıştır.

Sümerbank kanununun kabulü ile bankaya şu görevler verilmiştir;

- Devletin özel sektördeki katılımlarını düzenlenmek ve DSO'dan devralınan fabrikaları işletmek,

³³⁶ Cumhuriyet gazetesi Sümerbank'ı sanayinin baş mimarı olarak nitelendirmektedir. Bkz. Hayrettin Şükrü, “Sümerbank Sanayimizin Hamisi ve Pişdadır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Temmuz 1933, 1.6., “Sümer Bank Memleket Sanayinin Anahtarıdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ekim 1933, 25., “Sanayimiz ve Sümer Bank”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Temmuz 1934, 4.

³³⁷ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 163.

- Devlet sermayesi ile kurulacak olan tüm sanayi kuruluşlarının projelerini hazırlamak ve yönetmek,
- Sermayesinin yeterliği ölçüsünde ülkenin kalkınması adına yatırımlar yapmak,
- Ülkeye gerekli teknik elemanları yetiştirmek,
- Sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve her türlü bankacılık işlemlerini yapmak,
- Milli sanayinin gelişmesi için önlemler almak.³³⁸

Bankanın görevleri değerlendirildiğinde iktisadi yapıda açıkça bir planlı döneme doğru gidildiğinin sinyalleri verilmiştir. Bununla birlikte DSO ve TSKB'nin kaldırılmasıyla milli burjuvazinin tepkisi azaltılmıştır.

Bankanın kuruluşu ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde adeta bir ihtiyaçlar hiyerarşisi belirlenmiştir. Bu bağlamda ihtiyaçları uygun olarak bankadan hareket edilmesi istenmiştir. Nitekim bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Hammaddesi Türkiye'de bulunan fakat üretim oranlarının tüketim oranlarına karşılamayan sanayi,
- Ham ihracat mallarını mamul hale koyabilecek bir sanayi,
- Hammaddesi Türkiye'de bulunmayan fakat sanayinin oluşturulması halinde hammaddesinin de oluşturulabileceği sanayi,
- Hammaddesi Türkiye'de bulunmayan ancak sanayinin kurulması halinde fayda sağlanacağı düşünülen işletmeler.³³⁹

Yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere hammaddesi ülke içerisinde bulunsun veya bulunmasın fayda sağlayacak olan her türlü sanayi kollarının oluşturulması kararlaştırılmıştır. Nitekim pragmatist bakış açısıyla ülke geneline fayda sağlayacağı düşünülen ve iktisadi yapılanma içerisinde sanayileşme sürecine ivme kazandıracak her türlü unsurun bulundurulması istenmiştir. Bir nevi Dünya Ekonomik Buhranının izlerini hızlıca silebilmek için kendi kendine yeten bir ülke olma hedeflenmiştir.

³³⁸ Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 31, Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 265-266., *Türk Parlamento Tarihi*, 263.

³³⁹ *Türk Parlamento Tarihi*, 263.

Bir holding görüntüsü veren Sümerbank başlangıçta 20.000.000 TL sermaye ile kurulmuştur. Fakat süreç içerisinde çıkartılan kanunlar ile birlikte bu sermaye arttırılmıştır. Bunlardan biri de 05.08.1934 tarihli 2580 sayılı kanundur. Kanunun birinci maddesinde “*Sümerbank tarafından doğrudan doğruya veya Milli Banka ve sermayelerinde iştirakleriyle ... Sümerbank sermayesine 42.000.000 Lira ilave olunmuştur*”³⁴⁰ ifade yer almaktadır. Aşağıdaki tablo süreç içerisinde Sümerbank sermayesinin şekillendiği noktada ayrıntılı bilgi vermektedir:

Tablo 2.11: Yıllara Göre Sümerbank Sermayesi³⁴¹

Yıl	Toplam Sermaye (Milyon TL)	Ödenmiş Sermaye (Milyon TL)
1933	20.000.000	10.691.365
1934	62.000.000	13.155.629
1935	62.000.000	17.904.036
1936	62.000.000	25.279.108
1937	65.000.000	35.386.108
1938	65.000.000	41.146.851

Tablo 2.11’de ifade edildiği üzere 1938’e kadar sermayesinde artış yaşanmıştır. Fakat bankaya bu sermayenin tamamı ödenememiştir. Bununla birlikte her ne kadar sermayenin tamamı ödenemese de süreç içerisinde sermayesinin arttırılması sanayileşme hızıyla pozitif paralellik göstermektedir. Ayrıca bu noktada bankanın DSO’dan devraldığı işletmelerden de bahsetmek gerekir. Nitekim bunlar Bakırköy, Feshane, Hereke ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikaları, Uşak Şeker Fabrikası, Tosya Çeltik Fabrikası ve Unkapanı değirmenidir. Bu işletmelerin sermayeleri için aşağıdaki tablo detaylı olarak bilgi vermektedir:

Tablo 2.12: Sümerbank’ın DSO’dan Devraldığı İşletmelerin Sermayeleri³⁴²

Fabrika ve İşletme	Sabit Sermaye	Mevcut Sermaye	Toplam
Bakırköy Bez Fabrikası	320.681	150.000	470.681
Feshane Fabrikası	897.117	-	897.117
Hereke Fabrikası	855.866	500.000	1.355.866
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	1.739.310	1.016.562	2.755.872
Uşak Şeker Fabrikası	2.092.573	943.674.	3.036.247
Tosya Çeltik Fabrikası	85.579	14.876	100.455
Unkapanı Değirmeni	83.750	-	83.750

³⁴⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *Sümerbank Sermayesine (42.000.000) Lira İlavesine Dair Kanun*, F. 6-269, D. 42, A. III-10-A-1.

³⁴¹ Yıldırım, “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”, 571.

³⁴² A.g.m., 572.

Tablo 2.12’de ifade edildiği üzere milli fabrikalar Sümerbank’a devredilmiştir. Dolayısıyla devlet Sümerbank eli bu süreçte iktisadi kalkınmasını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Sümerbank kuruluşunun ardından Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde bir dizi atılım gerçekleştirmiş ve sanayileşme sürecine ivme kazandırmıştır. Nitekim bu süre içerisinde çeşitli fabrikalar kurulmuştur. Bu fabrikalar aşağıdaki tabloda ifade edilmeye çalışılmıştır:

Tablo 2.13: Sümerbank’ın Kendi Sermayesi ile Yaptığı Fabrikalar³⁴³

Sektörler	Fabrika	Temel Atma Tarihi	Faaliyete Geçiş Tarihi
Dokuma	Bakırköy Pamuklu Dokuma	1934	13 Ağustos 1934
	Kayseri Bez	20 Mayıs 1934	16 Eylül 1935
	Ereğli Bez	20 Ekim 1934	4 Nisan 1937
	Nazilli Basma	24 Ağustos 1935	9 Kasım 1937
	Bursa Merinos	28 Kasım 1935	2 Şubat 1938
	Gemlik Suni İpek	22 Mayıs 1936	1 Ocak 1938
	1. Kâğıt Fabrikası	14 Ağustos 1934	6 Kasım 1935
Selüloz	Selüloz	17 Ağustos 1935	6 Kasım 1936
	Kaolin		1941
Maden	Karabük Demir-Çelik	3 Nisan 1937	9 Eylül 1939
	Klor Alkali	10 Temmuz 1938	17 Ağustos 1945
Kimya	Süper Fosfat	3 Temmuz 19343	15 Mayıs 1944
	Zac Yağı	3 Temmuz 19343	15 Mayıs 1944
Kendir	Taşköprü Kendir	2 Haziran 1945	7 Kasım 1946
Seramik	Filyos Ateş Tuğlası	1946	1948

Tablo 2.13’te ifade edildiği üzere 1948 yılına kadar Sümerbank toplamda 6 sektörde 15 fabrikayı kendi yatırımı kapsamına almıştır. Burada önemli olan nokta o dönem için yoğunlukla ithal edilen ürünlere yönelik olarak yatırımların gerçekleştirilmesidir.

Açılan fabrikalar bağlamında değerlendirildiğinde ise çalışmanın muhtevası gereği hepsini ayrı ayrı değerlendirmemiz mümkün değildir. Bu nedenle belirli fabrikalar değerlendirilecektir.

İlk olarak Kayseri Bez Fabrikasından bahsetmek gerekmektedir. Nitekim fabrika Sümerbank tarafından kurulmuş ilk ve en büyük pamuklu dokuma fabrikası olması nedeniyle ayrıca bir önem arz etmektedir. “*Sanayileşmemiz davasının belli başlı eseri*

³⁴³ Tablo için bkz. Janset Özen Aytemur, *1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme*, (Antalya: Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 53.

olacak olan Kayseri fabrikası parlak bir istikbal vadediyor”³⁴⁴ sözleriyle kamuoyunda hayat bulan fabrikanın temelleri 20.05.1934’te ³⁴⁵ atılmış ve nihayetinde yapılan çalışmalar neticesinde 16.09.1935’te açılmıştır. Fabrikanın kuruluşunda SSCB’nin büyük etkisi vardır. Fabrika SSCB kredisi ile kurulmuş ve hatta makineler SSCB’den getirtilmiştir. İnşaat işinin tamamı montaj işlerinin ise yaklaşık olarak %85’i Türk mühendisler tarafından yapılmıştır. ³⁴⁶ Bu bağlamda fabrikanın açılışında SSCB yetkilileri de yer almıştır. Fabrikanın açılışı dönemin basınında da büyük bir yer teşkil etmiştir. Hayal edilen sanayileşme rüzgârı Kayseri Bez Fabrikası ile meltem halinde Türkiye iktisadi yapılanması içerisinde esmeye başlamıştır. Bu açıdan Cumhuriyet gazetesinde haberde şunlardan bahsedilmektedir:

*“...Büyük Kombina’nın açılış töreni yalnız Kayseri için değil, bütün yurt için ekonomik alanda bir dönüm noktası olarak anılacaktır... Yoldaş Gordiyef fabrikadaki Sovyet mühendisleri ve işçiler namına söylediği nutkuna Türkçe bayanlar ve baylar hitabı ile başladı. Söylevini gene Türkçe olarak şöyle bitirdi Yaşasın Sovyet Türk Dostluğu”*³⁴⁷

Haberdan de anlaşılacağı üzere hem Türkiye hem de SSCB fabrikaya büyük önem yüklemiştir. Nitekim Türk-Sovyet yakınlaşması bu dönem için Kayseri Bez Fabrikası ile ilişkilerin soğumaya başladığı bir döneme rasgelmiştir denilebilir. Bununla birlikte Ulus gazetesi, fabrikayı “*Devletçiliğin büyük utkusu: Kayseri Kombinası*”³⁴⁸ olarak nitelendirmiştir. Gerçekten de Sümerbank eli ile yapılmış olan ilk iş olması ve devletçi felsefesinin ilk meyvesini vermesi nedeniyle fabrika büyük önem taşımaktadır.

³⁴⁴ “Kayseri Dokuma Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Eylül 1933, 5.

³⁴⁵ “Kayseri Fabrikasının Temeli Bugün Atılıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mayıs 1934, 1.

³⁴⁶ Aytemur, *1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme*, 109.

³⁴⁷ “Kayseri Fabrikası Dün Büyük Törenle Açıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Eylül 1935, 1. Bu tarihte ayrıca Ulus’ta da bir haber çıkmıştır. Bkz. “Kayseri Kombinası Dün Büyük Törenle Açıldı”, *Ulus Gazetesi*, 17 Eylül 1935, 1.

³⁴⁸ “Kayseri Kombinası,” *Ulus Gazetesi*, 16 Eylül 1935, s. 1. Basında Fabrika ile alakalı diğer haberler için bkz. “Kayseri Fabrikası”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1934, 1, “Kayseri Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Ocak 1935, 1., “Kayseri Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Haziran 1935, 4., “Kayseri Fabrikası 16 Eylül’de Açılacak”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ağustos 1935, 4., “Kayseri Fabrikasının Malumatı Çok beğenildi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Eylül 1935, 4., “Kayseri Fabrikasının Milli Ekonomideki Önemi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Eylül 1935, 1., “Kayseri Kombinası”, *Ulus Gazetesi*, 15 Eylül 1935, 1., “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1936, 6., “Başvekilin Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ekim 1936, 3., “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Kasım 1936, 6., “Kayseri Fabrikası Üç Ekiple Çalışacak”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mart 1937, “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mart 1938, 6., “Kayseri Bez Fabrikasının Üstün İstihsal Bayramı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1946, 1.

Bu bağlamda süreç içerisinde devletçi dönem sona erene kadar gözler fabrikanın üzerinde yer almış ve kamuoyunda da bu durum tartışılmıştır.

İkinci olarak Nazilli Basma Fabrikasından bahsetmek gerekmektedir. Bu fabrika da SSCB kredisi ile kurulmuştur. Dolayısıyla Kayseri Bez Fabrikası ile ortak bir yanı bulunmaktadır. Makineler yine SSCB'den gelmiştir. Fabrika kombine faaliyet gösteren ilk tesistir ve özellikle fabrikanın kuruluşunun ardından bölge halkı da faydalanmış ve yine bölgenin adı duyulmuştur. Fabrikanın temelleri 24.08.1935³⁴⁹ tarihinde atılmış ve 09.10.1937 tarihinde faaliyete geçmiştir. Nazilli Basma Fabrikası, Kayseri Bez Fabrikası gibi hükümet nezdinde büyük bir öneme sahiptir. Hatta fabrikayı Atatürk bizatihi kendisi açmıştır. Fabrika için Cumhuriyet gazetesi şu satırları kaleme almıştır;

“Nazilli Basma Fabrikasının manasını anlamak için fabrika binalarının birinin duvarını süsleyen şu levhayı okumak kâfidir;

*Atatürk'ümüze. Kudretli ve sihirli elinizle açtığımız basma fabrikası, pamuk sanayiinde kemalin en yüksek ifadesidir”*³⁵⁰

Fabrikanın hükümet nezdinde kıymetli oluşunun bir nedeni de milli tip basma yapacağından kaynaklanmaktadır.³⁵¹ Süreç içerisinde kamuoyunun gözleri yine bu fabrikanın üzerinde olmuş ve basında çeşitli haberler çıkmıştır. Burada en dikkat çekicisi ise Fabrika yönetimi içerisinde yer alan kişilerden bazılarının 1946 yılında yolsuzluk yaparak tutuklanmasıdır. Nitekim Cumhuriyet gazetesinde bu yolsuzluk şu şekilde ifade edilmiştir;

*“Nazilli basma fabrikası müdürü Şefkati Turkekul, fabrika ticaret şefi Mustafa Anlatürk ve muhasebecisi Atıf Bayraklı ile, Nazilli'de manifatura tüccarı halil İbrahim Yavaşoğlu hakkında gıyaben tevkif kararı vermiş ve hepsini yolsuz satış...”*³⁵²

³⁴⁹ “Nazilli Fabrikasının Yapısına Hemen Başlandı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ağustos 1935, 1.

³⁵⁰ İsmail Müştak Mayakon, “Atatürk, Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ekim 1937, s. 1.

³⁵¹ “Nazilli Fabrikası Milli Tip Basma Yapacak”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ağustos 1935, 7.

³⁵² “Nazilli Fabrikası Erkanı Mahkemede”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mart 1946, 1., Süreç içerisinde fabrika ile alakalı çıkan diğer haberler için bkz. “Nazilli Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mart 1935, 2., “Nazilli Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mart 1935, 2., “Nazilli Fabrikası Basma Yapacak”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1935, 2., “Nazilli Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Mayıs 1937, 4., “Celal Bayar Dün Nazilli Fabrikasını Gezdi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1937, 1., “Nazilli Fabrikasının İstihsal Kuvveti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ekim 1937, 6.

Haberin tamamı okunduğunda ise bahsedilen kişilerin 7379 kilo basma parçayı usulsüzce sattıkları anlaşılmaktadır. Buradaki önemli olan husus ise milli servet olan fabrikaların süreç içerisinde ihmal edildiğidir.

Devletçi dönemin diğer fabrikalarından biri de Karabük Demir ve Çelik Fabrikasıdır. Bu fabrikanın diğer ikisinden farkı ise SSCB kredisi ile değil de İngiliz kredisi ile yapılışıdır. 10.11.1936 tarihinde İngiltere ile 2.5 milyon sterlinlik bir anlaşma sonucunda kurulması kararlaştırılmıştır. Fabrikanın temeli 03.04.1937 tarihinde atılmış ve 09.09.1939 tarihinde işletmeye açılmıştır.³⁵³ Fabrika devlet için oldukça fazla önem arz etmektedir. Milli Burjuvazinin yetersizliği nedeniyle bu alanda üretim yapılamamış ve mamul ürünler ithal edilmiştir. Nitekim fabrikanın temel atma töreninde İnönü *“Demir ve çelik malzemesini dahilden tedarikle memleket müdafaası bundan sonra daha sağlam, daha geniş temellere istinad etmiş olacaktır”*³⁵⁴ derken haklı sebeplerle fabrikanın ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı’nın ayak sesleri duyulduğu için o dönem de fabrika Türkiye için çok önemlidir.

Son olarak Ereğli Bez, Bursa Merinos, Gemlik Suni İpek fabrikasından bahsetmekte fayda vardır. Ereğli Bez Fabrikasının temelleri 20.10.1934 tarihinde atılmıştır. Açılış töreni ise 04.04.1937 tarihinde gerçekleşmiştir. Fabrikanın açılışını yapan İnönü konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir:

*“Ereğli bez fabrikasının açılışını yaptım... bu fabrika Sümerbank dokuma kurumlarının orta çapta bir örneğidir. 16.500 iş ve 300 dokuma tezgâhı vardır. Bu fabrika için üç buçuk milyon lira sarf edilmiştir.”*³⁵⁵

Bursa Merinos Fabrikası’nın ise temelleri 28.11.1935³⁵⁶ tarihinde atılmış ve 02.02.1938’de açılmıştır.³⁵⁷ Gemlik Suni İpek Fabrikası ise yine Atatürk tarafından 01.02.1938 tarihinde açılmıştır. Burada önemli olan iki husus bulunmaktadır. Bunlardan

³⁵³ Nadir Yurtoğlu, “Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir ve Çelik Fabrikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.2, S. 33., (2017): 161-162.

³⁵⁴ “İsmet İnönü Dün Karabük Demir Fabrikalarının Temelini Attı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Nisan 1937, 1.

³⁵⁵ “Ereğli Bez Fabrikası Bir Millet Fabrikasıdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Nisan 1937, 1,5., Fabrikanın kuruluş aşamasından itibaren diğer haberleri için bkz. “Sümer Bank’ın Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1935, 8., “Ereğli Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Kasım 1936, 1., “Ereğli Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Kasım 1937, 5., “Ereğli Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Nisan 1938, 2.

³⁵⁶ “Sanayi Hayatımızda Yeni Merhaleler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Kasım 1935, 1.

³⁵⁷ Fabrika Atatürk tarafından açılmıştır. Bkz. “Ulu Önder Bursa’da”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Şubat 1938, 1.

birincisi fabrikalara Atatürk'ün isim vermesidir.³⁵⁸ İkincisi ise yeni dokuma teknikleriyle fabrikaların Türkiye'ye hizmet edecek olmasıdır.³⁵⁹

Sonuç olarak Sümerbank yapmış olduğu işler bağlamında devletçi döneme ülkenin ihtiyaçları kapsamında açtığı fabrikalarla bir iz düşüm bırakmıştır. Nitekim bu açıdan devletçi dönemin lokomotifleri olarak tarihe mal olmuştur. Bu noktada Sümerbank'ın yanı sıra Halk ve Eti Bankalarından da bahsetmek gerekmektedir.

2.3.3.3. Etibank

Etibank'ın kuruluşu Türkiye iktisadi yapılanması içerisinde maden meselesi nedeniyle gerçekleşmiştir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte maden işletmeciliğinde büyük pay yurt dışı burjuvazinin sermayesi içerisinde yer almaya başlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde 1902'nin başından itibaren 1911'e kadar maden işletmelerinde yılların ortalaması alındığında neredeyse %60'lık bir pay yurt dışı burjuvaziye aittir. Aşağıdaki tablo bu konu hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir:

Tablo 2.14: Yıllara Göre Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yurtdışı Burjuvazinin Payı³⁶⁰

Yıllar	Türk	Azınlık	Yurtdışı Burjuvazi
1902	42.70	7.25	50.05
1903	43.76	3.56	52.68
1904	38.49	1.85	59.66
1905	33.43	2.13	64.44
1906	45.84	1.32	52.84
1907	37.66	2.16	60.18
1908	22.79	12.29	64.92
1909	19.38	12.42	68.20
1910	19.05	11.46	68.49
1911	18.86	15.84	65.30

Tablo 2.14'te belirtildiği üzere Türkiye iktisadiyatı için şartlar ağırlaştıkça milli burjuvazinin maden üretimindeki oranları düşmüş ve yurt dışı burjuvazi ile azınlıkların payları artmıştır. Nitekim Cumhuriyet'in devralmış olduğu miras içerisinde maden işletme konusu güncelliğini sürekli korumuştur.

³⁵⁸ “Yeni Fabrikalarımıza Verilecek İsimler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Kasım 1935, 6.

³⁵⁹ Aytemur, 1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme, 111.

³⁶⁰ Nejat Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 63, S. 4, (2008): 182.

İzmir İktisat Kongresi, alınan kararlar bağlamında SMB'nin dünyaya geldiğinden çalışmamızın birinci bölümünde bahsetmiştik. Fakat devletçi dönemle birlikte SMB'nin lağvı akabinde DSO ve TSKB'nin kuruluşu ve nihayetinde bu kurumlarında kaldırılarak Sümerbank'ın kurulmasıyla birlikte, iktisadi gelişmenin maden ayağı boşa çıkmıştır. İlerleyen sayfalarda da bahsedeceğimiz üzere sanayide planlı kalkınma modelinin (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı) uygulanmaya koyulmasıyla birlikte maden sektörünü düzenleyebilmesi için Etibank kurulmuştur.³⁶¹ Etibank'ın işlevlerini yerine getirebilmesi için önemli olan iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA), ikincisi ise Elektrik İşleri Etüt İdaresinin (EİEİ) kuruluşudur.

MTA değerlendirildiğinde; dönem içerisinde maden işletecek bir milli burjuvazi sınıfının yeterli olmaması yanı sıra, bu sektörde yetişmiş teknik elemanın yokluğu da mevcuttur. Nitekim 1923 sürecinde Türk maden mühendis sayısı sekiz olarak tespit edilmiştir.³⁶² Bu nedenle süreç içerisinde MTA'nın kuruluşu özellikle ekonomik buhranın da varlığı düşünüldüğünde dönem için elzem olan konulardan birini arz etmektedir. Dolayısıyla 14.06.1935 tarihinde 2804 sayılı kanun ile MTA kurulmuştur.³⁶³ MTA'nın görevlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- İşletmeye uygun madenleri çıkarmak,
- İşletmelerin çağa uygun ve modern bir biçimde çalışmasını sağlamak için araştırma yapmak,
- Konu ile ilgili gerekli çalışmalar yapmak,
- Teknolojik denemeler yapmak,
- Türk teknik eleman yetiştirmek (mühendis, teknisyen, işçi vs...)³⁶⁴

Yukarıdaki maddelerde de irdelendiğinde maden işleri ilgili çalışma yapmanın yanı sıra MTA'ya teknik eleman yetiştirme konusunda da görev verildiği anlaşılmaktadır.

³⁶¹ Özkan Demir, "Tek Partili Yılların Ekonomi Politliğinde Etibank'ın Krom Madenciliği", *Asya Studies*, S. 6, (2018): 33.

³⁶² Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)", 174.

³⁶³ "Dün Üç Celsede 30 Kanun Layihası Kabul Edildi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Haziran 1935, 7. Ayrıca bkz. Özkan Demir, *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü*, (Elâzığ: Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 38-39.

³⁶⁴ Maddeler Ulus'un Etibank başlıklı haberinden oluşturulmuştur. Bkz. Burhan Asaf, "Eti Bank", *Ulus Gazetesi*, 18 Haziran 1935, 3.

Kurum 1935 yılında birkaç personel ve 925.833 TL’lik bütçe ile işe koyulmuş ve Etibank ile birlikte süreç içerisinde önemli işlere imza atmıştır.

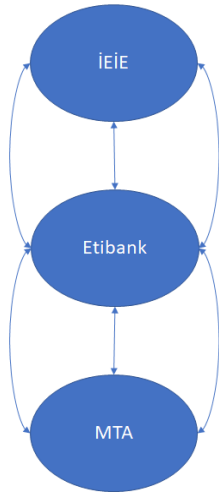
EİEİ ise 24.06.1935 tarihinde 2918 numaralı kanun ile kurulmuştur. EİEİ’nin görevleri ise aşağıdaki gibidir;

- Doğal kaynaklardan yararlanarak elektrik santralleri kurma,
- Elde edilen elektriğin nakli için araştırma yapmak,
- Elektrik projelerini hazırlamak.³⁶⁵

Elektrik ile alakalı bütün işler bu kuruma verilmiştir. Nitekim elektrik enerjisinin sanayi için büyük önemi olduğu düşünülürse, EİEİ sanayileşme serüveni içerisinde enerjiyi kontrol etme bağlamında çok önemlidir.

MTA ve EİEİ’nin yanı sıra Etibank bu noktada oldukça önem arz etmektedir. Nitekim dolaylı olarak her iki kurumunda bağlı olduğu yer Etibank’dır. Etibank 14.06.1935 tarihinde 2805 numaralı kanun ile kurulmuştur. Kuruluş gerekçesinde MTA’nın araştırmaları sonucunda tespiti yapılan yerlerde işletmeler kurmak yer almaktadır.³⁶⁶ Dolayısıyla Devlet adına sermayeyi sağlayacak olan bu bankadır. Etibank ve diğer kurumlar için şu şekilde bir diyagram oluşturulabilir.

Diyagram 2.1: Etibank, MTA ve EİEİ ilişkisi

³⁶⁵ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 180., Demir, “Tek Partili Yılların Ekonomi Politikasında Etibank’ın Krom Madenciliği”, 125,

³⁶⁶ A.g.m., 93.

Yukarıdaki diyagramdan da anlaşıldığı üzere Etibank sermayesi ile MTA ve EİEİ'nin yatırım hamlelerini dizayn edilmiştir. Dolayısıyla Etibank ve diğer kurumlar arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Bankanın görevlerini ise özetle üç ana başlık altında mümkündür. Bunlar; maden, petrol ve doğal gaz ile ilgili hizmetler, enerji ile ilgili hizmetler ve son olarak genel konular ile alakalı hizmetler olarak sınıflandırılabilir. Maden, petrol ve doğal gaz ile ilgili hizmetleri ise şunlardır:

- MTA'nın araştırmaları sonucunda tespiti yapılan yerlerde işletmeler kurmak,
- Maden, taş ocağı ve petrol araştırması yapmak,
- İmtiyazlar ile ilgili işler yapmak,
- Maden malzemesi alıp satmak.

Enerji ile ilgili hizmetler ise aşağıdaki maddelerde ifade edilmeye çalışılmıştır;

- EİEİ'nin projelerini yürülmeye koymak,
- Elektrik ile ilgili işletmelerin açılması (dağıtım, santral, elektrik ile ilgili üretim yapacak fabrikaların oluşturulması vs..)

Genel konular ile alakalı hizmetleri açısından ise maden ve elektrik sanayinin gelişmesi için her türlü ticari faaliyette bulunması yer almaktadır.³⁶⁷ Dolayısıyla devlet enerji sektörünün kontrolünü ve gelişmesini Etibank eli ile gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Bankanın kuruluş sermayesi 20.000.000 TL'dir. Fakat 1938 yılı sonunda bile ödenmiş sermayesi 3.500.00 TL ile sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Etibank'ın özel teşebbüse kredi vermesi engellenmiş sadece kendi kurduğu veya katılım sağladığı işletmelere kredi işlemlerine izin verilmiştir. Fakat bu durum ise 1955 tarihinde değişmiştir.³⁶⁸

Bankanın kuruluşunun ardından yönetim kurulu ancak 23.10.1935 tarihinde toplanabilmiş ve ilk olarak faaliyetlerini de İş Bankası'nın ek binasında gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda bankanın müdürlüğüne İlhami Pamir atanmıştır.

³⁶⁷ Tamzok, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948", 190-191, Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 32-33, Gül, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)", 177-178., Demir, "Tek Partili Yılların Ekonomi Politikasında Etibank'ın Krom Madenciliği", 93.

³⁶⁸ Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 33.

Bankanın diğer müdürleri için 1950 yılına kadar atanan kişiler aşağıdaki tabloda ifade edilmeye çalışılmıştır;

Tablo 2.15: Etibank Genel Müdürleri³⁶⁹

Yıl	İsim
1935-1939	İlhami Nazif Pamir
1939-1942	Ahmet Raşit Gencer
1942-1944	Kemal Türkömer
1944-1951	Ferit Nazmi Gürmen

Bankanın kurulmasının ardından yaptığı ilk işlerden birisi Türkiye madenlerini incelemesi olmuştur. Neticesinde ise 11.06.1937 tarihinde Ereğli Şirketi'ne ait işletmeler ve 15.10.1940 tarihinde Zonguldak havzasındaki kömür ocakları devletleştirilmiş ve Etibank'a devredilmiştir. Bununla birlikte sırasıyla 11.06.1936 Ergani Bakır İşletmesi TAŞ ve aynı yıl Guleman Krom Yatağı, 1938'de ise Değirmisaz Linyit Yatağı özel sektörden alınmıştır. Ayrıca banka bu süreçte çeşitli imtiyazları da satın almıştır. Bunlar sırasıyla Divriği Demir Yatağı (1938), Murgul Bakır Yatağı (1938), Seyitömer Linyit Yatağı (1938)'dir. Bununla birlikte Banka bizzat işletmeler de kurmuştur. Nitekim 1936 yılından başlamak üzere Şark Kromları TAŞ kurulurken 1937'de Kuvarshan Bakır İşletmeleri ve 1940 yılında da Keçiözümlü Kükürt işletmesi kurulmuştur.³⁷⁰

Etibank ile birlikte sanayileşmenin dayandığı temel payandalardan biri olan maden sektörü millileştirilmiş ve neticesinde milli olarak kalkınma hedeflenmiştir. Bankanın gerek özel sermayeli işletmeleri devralması gerekse de alana yönelik olarak kendi işletme kurması bu durumu desteklemiştir. Dolayısıyla banka devletçi felsefenin gereklerini yerine getirmiştir ve milli burjuvazinin eksikliğinin hissedildiği bir alanı doldurmaya çalışmıştır. Etibank ile birlikte son olarak sanayileşme rüzgârı çerçevesinde Halk Bankası'ndan bahsetmek gerekmektedir.

2.3.3.4. Halk Bankası

Halk Bankası'nın Türkiye iktisadi yapılanması içerisinde doğuşu, küçük esnaf ve sanatkârlara kredi ihtiyacının gün yüzüne çıktığı 1929 Ekonomik Buhranının patlak verişinin ardından gerçekleşmiştir. Nitekim kriz iktisadi yapılanma içerisinde faaliyet

³⁶⁹ Tablo Demir'in çalışmasından üretilmiştir. Bkz. Demir, "Tek Partili Yılların Ekonomi Politikasında Etibank'ın Krom Madenciliği", 95-96.

³⁷⁰ Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948", 190-191.

gösteren tüm organları tavandan tabana etkilemiştir. Aslında Halk Bankası'nın oluşturulmasında örnek alınan model yine Batı'nın iktisadi yapılanması içerisinde hayat bulmuş olan bankalardır.

I. Dünya Savaşının akabinde Dünya genelinde sosyo-ekonomik yıkımın yaşanmasına paralel olarak toplumlarda genel bir barışın hâkim olabilmesi için üretim ilişkilerine katkı sağlayan küçük esnaf ve sanatkarlara yönelik kredi faaliyetleri Batı'da yürütülmüş ve neticesinde Türkiye Cumhuriyeti de bu faaliyetleri izlemiştir.³⁷¹

1929 ekonomik depresi, üretim ve tüketim arasındaki korelasyonu derinden sarsmıştır. Bundan sadece merkezi güç olarak devlet ve hükümetler değil üretim faaliyetlerinin tabanında yer alan esnaf ve sanatkârlar da oldukça etkilenmiştir. Nitekim genç Cumhuriyet'in ekonomik faaliyetlerini tabanda yürüten bu gruplar krizden en çok etkilenen kesim olmuştur. Daha önce de söz etmiş olduğumuz üzere fiyatların genel anlamdaki düşüşü bu çevreleri zora sokmuştur. Yine fiyatların düşüşü kredi faiz oranlarının yükselmesine sebebiyet verirken dönem içerisinde bankacılık faaliyetlerinin yeteri kadar yaygın olmadığı düşünüldüğünde tefeciliğin yoğunlaştığı ve vurgunculuğun arttığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu süreçte esnaf ve sanatkârların kredi bulmadaki güçlükleri durumu tetiklemiştir.³⁷²

Tefecilerden şikayetlerin artması üzerine küçük esnaf ve sanatkârlara yönelik olarak kredi vermek ve tefecilerle mücadele edebilmek amacıyla İktisat Vekâleti tarafından Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanun Tasarısı hazırlanmış ve 30.05.1933 tarihinde TBMM başkanlığına sunulmuştur.³⁷³ Tasarıda Halk Sandıklarının bankanın şubesi gibi faaliyet göstermesi ve müşteriler ile temasa geçilmesi düşünülmüştür. Dolayısıyla tefecilerle mücadele noktasında bu yapının oluşturulması dönem için elzem durumlardan birini arz etmektedir. Nitekim toplumsal olarak eğitim durumunun düşük ve iletişim araçlarının yaygın olmadığı bir dönem olduğu düşünülürse oluşturulmak istenen kurumun ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır.

³⁷¹ *Türk Parlamento Tarihi*, 264.

³⁷² Akgüç, 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, 34., *Türk Parlamento Tarihi*, s. 265, Tülay Çelik, *Bankalarda Örgüt Kültürünün Metaforlarla Analizi: Türkiye Halk Bankası Örneği*, (Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013), 55.

³⁷³ *Türk Parlamento Tarihi*, 266.

Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanun Tasarısı TBMM Başkanlığına sunulmasının ardından ilk olarak Karma Encümeninde,³⁷⁴ ardından ise Bütçe Encümeninde incelenmiş ve bazı değişiklikler yapılarak genel kurul gündemine alınmıştır. Ardından 08.06.1933 tarihinde 2284 numaralı kanun ile kabul edilmiştir.³⁷⁵ Kanuna göre bankanın 3.000.000 TL sermayeye kadar kurulması kararlaştırılmıştır. Bankanın görevleri ise aşağıdaki maddelerde ifade edilmeye çalışılmıştır:

- Gerekli yerlerde halk sandıkları adında küçük kredi müesseseleri açmak,
- Halk Sandıklarına kredi sağlamak,
- Hususi idarelere ait paraların her sene halk sandıklarına yatırılması,
- Sandık müdürlerini belirlemek.³⁷⁶

Bankanın görevlerinden anlaşıldığı üzere tefecilerle mücadele ve küçük işletmelere sermaye verme amacı güdülmüştür. Bununla birlikte aynı gün mecliste tartışılan kanun kapsamında tefecilikle mücadele için ödünç para verme işleri kapsamında izinsiz olarak tefecilik yapanları veya belirlenmiş olan kredi miktarı üzerinde faiz talep edenlere bir aydan bir seneye kadar hapse, 500 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezasına çarptırılması kararlaştırılmıştır.³⁷⁷

1933 yılında bankanın kurulması kararlaştırılmasına rağmen Halk Bankası 1938 yılında faaliyete geçebilmiştir. Kanunda da belirtilmiş olduğu üzere 3.000.000 TL sermaye ile kurulmuştur. Fakat başlangıçtaki ödenmiş sermayesi 1.200.000 TL ile sınırlı kalmıştır. Banka'nın örnek aldığı kurum ise yine Fransa'daki bankalardan biri olan Caisse Centrale des Banques Populaires'dir. Nitekim bu bankanın fon yönetmek ve küçük esnafa kredi sağlamak gibi işlevleri bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'deki Halk Bankası ile oldukça benzerlik göstermektedir.³⁷⁸

³⁷⁴ Karma Encümen; Adliye ve İktisat Encümenlerinin üyelerinden oluşturulmuştur.

³⁷⁵ Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 34., *Türk Parlamento Tarihi*, 265., Çelik, *Bankalarda Örgüt Kültürünün Metaforlarla Analizi: Türkiye Halk Bankası Örneği*, 55.

³⁷⁶ "Ödünç Para Verme, Halk Bankaları, Borç İçin Gayri Menkullerin Satılmaması Kanunları Kabul Edildi", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 9 Haziran 1933, 1,5.

³⁷⁷ A.g.h., 5.

³⁷⁸ Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, 35.

Halk Bankası'nın yapısı ise süreç içerisinde değişmiştir. Tek Parti iktidarının sona ermesiyle birlikte 1953'de kredi olanağı sağlama sahası genişletilmiş ve 1963 yılında Halk Sandıkları kaldırılarak Halk Bankası'nın şubesi haline dönüştürülmüştür.³⁷⁹

Halk Bankası ile birlikte büyük sermaye sahiplerine (milli burjuvazi) kredi sağlamanın yanı sıra toplumsal huzurun sağlanması, tefecilik faaliyetlerinin engellenmesi ve küçük esnafın desteklenmesi gerçekleşmiştir. Nitekim ekonomik krizin etkileri üretim faaliyetleri içerisinde tabanda bulunanlar içinde törpülenmeye çalışılmıştır. Krizin etkilerini tamamıyla ortadan kaldırmak ve planlı bir şekilde ilerleyerek devlet-milli burjuvazi veya yurt dışı kökenli sermaye ilişkilerini bozmamak için ise sanayi planları bu süre içerisinde gerçekleşmiş ve dolayısıyla çalışmamızın bu bölümüne kadar anlattığımız durumlar sanayi planları paralelinde gelişme göstermiştir.

2.4. SANAYİ PLANLARI

Devletçilik ilkesinin benimsenmesine paralel olarak sanayileşme hızına ivme kazandırmak için 1930'lu yıllarda sanayi programları hazırlanmıştır. Bu programların hazırlanmasının temel nedeni yine milli burjuvazinin yetersizliği sonucunda sanayi yatırımlarının Türkiye iktisadiyatı içerisinde yeteri kadar yer bulamaması ve 1929 krizinin etkileri nedeniyle, ülke içerisinde para politikaları çerçevesinde ithal ürünlerin fiyatlarının artması, ihraç ürünlerinin ise değer kaybı yaşamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla sanayi planlarının ortaya çıkışının bir nedeninin kendi kendine yeten ülke olma arzusunun bir sonucu olduğudur. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği sürece kadar, Türkiye'de Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları adı altında iki planın hazırlandığı anlaşılmaktadır.

2.4.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (BBYSP) gün yüzüne çıkışının kökenleri 1930'lu yılların başında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu süreçte dönemin İktisat Vekili olan Şakir (Kesebir)'den tekrar bahsetmek gerekir. Çalışmamızın bir önceki bölümünde 1929 yılı ekonomik buhranın etkilerini törpülemek için Türkiye tarafından çeşitli

³⁷⁹ *Türk Parlamento Tarihi*, s. 266.

önlemler alındığından ve bunlardan birinin de Şakir Kesebir Planı³⁸⁰ olduğundan bahsetmiştik. Bu noktada Kesebir Planının BBYSP'nin kökenlerini oluşturduğunu söylemek gerekmektedir. Nitekim planın içeriği incelendiğinde tıpkı BBYSP gibi ithal ikameci bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda BBYSP'den önce ilk defa ulusal ekonomi paralelinde devletçi yaklaşımla plan hazırlanmıştır denilebilir.

Kesebir Planının ekonomik açıdan almış olduğu kararlardan bazılarını aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür;

- Ulaşım ağı ulusal ekonominin ortak aracıdır,
- Demiryolu taşımacılığında kâr amacı güdülmez, ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için demiryolu ve limanlar çok önemlidir.
- Turizmin özendirilmesi gerekmektedir,
- Ulusal paranın değeri korunmalıdır. Bunun için Merkez Bankası görevli olmalıdır,
- Gümrük tarifelerinin üretimi koruma ve destekleme yönünde dizayn edilmesi gerekmektedir ve bu politika düzenlenirken gereksiz tüketim sınırlandırılarak iç piyasada tüketilen ve yurt içinde üretilmeyen ürünleri pahalılık olmaması şeklinde düzenlenmelidir.³⁸¹

Yukarıdaki maddelerde de ifade edildiği üzere planda iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki milli burjuvaziye yönelik, diğeri ise direkt olarak devletin üretim faaliyetlerine yönelik unsurlardır. Taşımacılığın kâr amacı güdülmeden yapılmasının istenmesi milli burjuvazinin (özel sermayenin) sermaye birikim hızlarının artması ve piyasada ürünlerin ucuzlatılmasına yönelik bir hamle olarak ifade edilebilir. Gümrük politikalarının yeniden dizayn edilmesi isteği ise ithal ikamecilikten başka bir şey değildir. Dolayısıyla her iki durumdan çıkan sonuç ise devletçilik ilkesinin yerleşmeye başladığı süreçte kalkınmanın sadece devlet eli ile değil özel teşebbüsün de desteğinin alınacağıdır.

³⁸⁰ Şakir Kesebir Planı, İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor/1930 İktisadi Programı adıyla da bilinmektedir. Rapor Âli İktisat Meclisinin almış olduğu kararlar doğrultusunda Şakir Kesebir'in komisyon başkanlığı neticesinde oluşturulmuş olmasından dolayı Şakir Kesebir Planı olarak bilinmektedir. Bkz. Fikret Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*, (Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları, Yayın No: EK/2014/588, 2014), 22.

³⁸¹ Perihan Ünlü Soylu, Özlem Yaktı, "Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı", *History Studies*, C. 4, S. Özel Sayı, (2012): 370.

İktisadi koşulların sanayileşmeye elverişsiz olması nedeniyle, süreç içerisinde planlama yapılması ve bu minvalde iktisadi kalkınmayı gerçekleştirme hedeflenmiştir. Nitekim plan fikrinin doğuşunun belirli nedenleri vardır. Bu bağlamda sanayileşme hızının yeterli olmaması, ekonomik krizin etkileri, yatırımların düşük seviyede kalması, gümrük politikalarının serbestleşmesi, döviz gelirin yetersiz kalması, savaş halinde ihtiyacı duyulacak maddelerin yeteri kadar yurt içinde üretilmemesi şeklinde nedenler sayılabilir.³⁸² Bununla birlikte dönem içerisinde hazırlanan *Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki on yıl içinde sanayileşmenin gelişimine dair rapor* yukarıda zikredilen nedenlerin bir kısmını da açıklamaktadır.

İktisat Vekâleti'nce hazırlanan raporda yünlü mensucattan, şeker üretimine, deri ve kösele konularından un üretimine ayrıca çimento, sabun, kereste ve madeni ürünlerin üretimine dair bilgi yer almaktadır.³⁸³ Raporun tamamı incelendiğinde iktisadi açıdan kısaca yavaş yavaş işlerin yoluna koyulduğu gibi bir anlam çıkmaktadır. Fakat sanayileşme ve üretim hızı her ne olursa olsun o dönem için düşük kalmıştır. Dolayısıyla BBYSP'nin bu şartlar altında haklı sebeplerle doğduğunu söylemek gerekmektedir.

BBYSP'nin ortaya çıkışında SSCB'nin büyük etkisi vardır. Alan yazında da ifade edildiği üzere krizden en az etkilenen ülke olması nedeniyle Türkiye tarafından izlenmiştir. Dolayısıyla SSCB'den bu konu hakkında destek alınmıştır. SSCB ile temaslar daha önceden de bahsetmiş olduğumuz üzere 1930'da başlamıştır. İlk olarak bu yılın sonunda Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) bundan yaklaşık olarak iki yıl sonra ise 24.04.1932-10.05.1932 tarihlerinde Başvekil olarak İsmet (İnönü), Rusya gezisine çıkmıştır. Bununla birlikte SSCB Dışişleri Bakanı Litvinov 1931'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir.³⁸⁴ Dolayısıyla etkileşimin karşılıklı olduğunu söylemek gerekmektedir.

(İnönü)'nün SSCB ziyaretiyle birlikte SSCB ve Türkiye arasında kapsamlı bir anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmaya göre SSCB, Türkiye'ye yaklaşık olarak 8.000.000 dolar kredi verecektir. Karşılığında ise sanayileşmek için makinelerin Rusya'dan alınması

³⁸² Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", *Sosyoloji Konferansları*, S. 19, 1981: 126-127.

³⁸³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (31.12.1932), *Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonraki 10 Yıl İçinde Sanayi Gelişimine Dair Rapor*, 30-10-0-0 / 166-154-4, s. 1-7.

³⁸⁴ Ferruh Özder, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, (2017): 155.

kararlaştırılmıştır.³⁸⁵ Bununla birlikte alınan kararlardan biri de SSCB'den uzman bir heyetin Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmasıdır. Nitekim Sovyet uzmanlardan oluşan ilk ekip Türkiye'ye gelmiş ve Türk uzmanlarla birlikte ülke gezilmiştir. Neticesinde raporlar oluşturulmuş ve bu minvalde BBYSP hazırlanmıştır.³⁸⁶

17.04.1934 tarihinde BBYSP uygulanmaya başlanmıştır. Sanayi planının özetle altı ana hedefinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar aşağıdaki maddelerde ifade edilmeye çalışılmıştır:

- Döviz darlığını aşmak,
- Temel ihtiyaç maddeleri olan kâğıt, dokuma ve şekerin üretilmesi,
- Hammaddesi yurt içinde bulunan ürünlere yönelik olan sanayiye geliştirme,
- Özel sektör tarafından kurulamayacak olan sanayiye geliştirme,
- Türk işçi ve çiftçisini daha kârlı çalıştırmak,
- Modern araç ve gereçlerinin sağlanması.³⁸⁷

Dolayısıyla sanayi açısından kalkınmanın plan sayesinde gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Bu kapsamda BBYSP'nin ön gördüğü sanayileşme kolları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2.16: BBYSP'nin Ön Gördüğü Sanayi Kolları³⁸⁸

Sanayi Kolları	Ürün
Dokuma Sanayi	Pamuk, Kendir, Yün.
Maden Sanayi	Demir, Kömür, Bakır, Kükürt
Kimya Sanayi	Klor, Sudkostik, Süper Fosfat, Zaçyağı
Seramik Sanayi	Şişe, Cam, Porselen

Tablo 2.16'da ifade edildiği üzere oluşturulmak istenen sanayi kolları dönem için ihtiyaç kapsamında ortaya çıkarılmıştır. Bu açıdan daha önce de söz etmiş olduğumuz üzere Sümerbank, Etibank, MTA, EİEİ tarzında kurumlar oluşturulmuş ve bu kurumlar

³⁸⁵ Soylu ve Yaktı, “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, 371., Fikret Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*, (Ankara: TTGV Yayınları, Yayın No: T/2015/08, 2015), 34.

³⁸⁶ Bahsedilen Orloff'un 1932 tarihli raporudur. Bkz. Fikret Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*, 34., Rus heyetin dışında Türkiye'ye ABD'den uzmanlar gelmiştir ve bir rapor oluşturulmuştur. Bkz. Soylu ve Yaktı, “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, 372.

³⁸⁷ Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 150, Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, 130.

³⁸⁸ Tablo Özyurt'un çalışmasından oluşturulmuştur. Özyurt, Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, 132.

vasıtasıyla ulaşmak istenen hedef gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.³⁸⁹ Bu noktada bahsedilmesi gereken bir husus da özel teşebbüsün temsilcisi olan İş Bankası'nın Paşabahçe, Malatya Bez ve Isparta Gül Yağı fabrikalarını kurmasıdır. Ayrıca planda yapılması gerekenler için 44.000.000 TL ayrılmışken plan sonunda harcanan para 100.000.000 TL'ye ulaşmıştır.³⁹⁰ Bu süreçte gelir ve gider dengesi arasında yaşanan farktan dolayı da sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun için aşağıdaki tablo detaylı olarak bilgi vermektedir.

Tablo 2.17: Bütçe Gelir-Gider Dengesi (Milyon TL)³⁹¹

Yıl	Gelir	Borçlanma	Hasılat	Harcamalar	Borçlanmadan Açık	Önceki
1930-1931	196.3	46.7	243	210.1	13.8	
1931-1932	165.2	30.8	196	181.9	16.7	
1932-1933	182.5	3.1	185.6	174	-	
1933-1934	170.2	12	182.2	173.6	3.4	
1934-1935	195	17.9	212.9	202.1	7.1	
1935-1936	218.3	20.1	238.4	223.7	5.4	
1936-1937	250.8	30.6	281.4	260.3	9.5	
1937-1938	275.8	59.9	332.7	303.5	27.7	
1938-1939	276.9	63.6	330.5	311.1	44.2	
1939-1940	273.4	133.9	407.3	398.7	125.3	

Tablo 2.17'de ifade edildiği üzere Sanayi planının uygulanmaya başladığı tarihten itibaren gelir düzeyinde artış yaşanmıştır. Buna paralel olarak II. Dünya Savaşı öncesinde gider ve borçlanma açısından oransal olarak azalmalar yaşanmıştır. Dolayısıyla BBYSP'nin sanayileşme adına çok başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

BBYSP ile birlikte Türkiye'de sanayileşme rüzgârı ivme kazanmıştır. Nitekim 1938 yılına gelindiğinde yirmi üç fabrikadan sadece dördünün temeli atılmamıştır. Dolayısıyla BBYSP'nin oldukça başarılı olduğunu ve iktisadi kalkınmada Türkiye için gerçekleştirilmesi gereken hedefler doğrultusunda oluşturulmuş olan en başarılı plan olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada BBYSP'nin başarısının yanı sıra İBYSP bahsetmek gerekmektedir.

³⁸⁹ Bu noktada BBYSP kapsamında kurulmuş veya kurulacak olan sanayi tesislerine ait ayrıntılı bir harita bulunmaktadır. Bkz. Ek 1, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (21.03.1938), *Beş Yıllık Sanayi Planlarına Göre Kurulmuş ve Kurulacak Sanayi Tesislerine Ait Harita ve Ayrıntılı Liste*, 30-10-0-0 / 166-156-2.

³⁹⁰ Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*, 30-31.

³⁹¹ Özyurt, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", 134.

2.4.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

BBYSP'nin olumlu sonuçlar vermesinin neticesinde planın süresinin dolmasına az bir zaman kala ikinci planın hazırlanması gündeme gelmiştir. Nitekim plan sayesinde kısa zamanda elde edilen başarılar bunun nedeni olmuştur. BBYSP ve akabinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının (İBYSP) hazırlanışı daha doğrusu ilk planın başarıya ulaşmasının önemli bir sonucu vardır. Devlet her ne kadar milli bir burjuvazi sınıfını oluşturma isteği bağlamında sermaye sahiplerine hem ülkeyi kalkındırmak hem de bu kesimi güçlendirmek adına gerekli desteği sağlamış olsa da bu sınıfın yeterince güçlenmediğini ispat etmektedir. Dolayısıyla devlet eli ile sanayileşme noktasındaki başarı bu durumu göstermektedir.

İBYSP'nin hazırlanışının gündeme geliş tarihi 1936'dır.³⁹² Bu bağlamda 1936 yılında İBYSP'yi oluşturmak için Sanayi Kongresi toplanmıştır. 20.01.1936-24.01.1936 tarihlerinde toplanan Sanayi Kongresinin amacı İBYSP'ye dahil olacak konuların belirlenmesine yönelik olmuştur. Nitekim kongreye siyasi çevreler ve uzmanlardan oluşan kurulların yoğun katılımı, bütün paydaşların fikrinin alınması ve hazırlanacak olan planın etkili bir şekilde uygulanma isteğinin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan kongreye katılanları ifade edebilmek için aşağıdaki tablo yeterli olacaktır.

³⁹² M. Gökhan Polatoğlu, "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)", *Atatürk Dergisi*, C. 6, S. 1, (2017): 58.

Tablo 2.18: Sanayi Kongresine Katılan Heyetler ve Üyeler³⁹³

Görevleri	Üye
Konya Vekili	Ali Muzaffer Göker
Zonguldak Vekili	Ragıp Özdemiroğlu
İzmir Vekili	Rahmi Köken
Tekirdağ Vekili	Şakir Kesebir
Sanayi Tetkik Heyeti Üyesi	Abdülhafız Akmut
Teftiş ve Murakabe Heyeti Reisi	Ali Recai Turul
Vekalet Başmüsaviri	Ali Sami İşbay
Ecnebi Vapur İşleri Müdürü	Behçet Cemal
Ölçü ve Ayar Müdürü	Bekir Sıtkı Oransay
Tarifeler Bürosu Mütchassısı	Burhanettin Yenisey
Sanayi Müfettişi	Ethem Miharbi
Vekalet Müsteşarı	Faik Kurtoğlu
Maden Başmühendisi	Halil Pekmen
Maden Umum Müdürü	Kemal Galip Balkar
Deniz Müsteşarı	Sadullah Günay
Petrol Grubu Müdürü	Cevat Eyüp Taşman
Altın Arama Grubu Müdürü	Hadi Yener
Linyit Grubu Müdürü	Nadir Hakkı Önem
Eİİİ Umum Müdürü	Abdullah Feyzi Tokar
Su Şubesi Müdürü	Necip Suveren

Tablo 2.18’de ifade edildiği üzere kongreye geniş çapta katılım olmuştur. Özellikle eski İktisat Vekillerinin³⁹⁴ de katılımı ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim her ikisi de ekonomide uzman olan kişilerdir. Bununla birlikte enerji sektöründen yoğun katılım İBYSP’nin bu sektöre yönelik olacağının sinyallerini vermektedir. Dolayısıyla kongreye katılım için TBMM, İktisat Vekâleti, Milli Savunma Vekâleti, Milli Kuruluş Temsilcileri, Milli Bankalar, Üniversite Temsilcileri ve diğer gruplar şeklinde sınıflandırma yapılabilir.

Sanayi Kongresi dönemin İktisat Vekili Celal Bayar’ın açış konuşmasıyla başlamıştır. Bayar, konuşmasında İBYSP’nin başarısından bahsetmesinin ardından yapılacak işlerle konuşmasını sonlandırmıştır. Daha sonra ise çeşitli konuları incelemek üzere 14 encümen oluşturulması kararlaştırılmıştır.³⁹⁵ 24.01.1936 tarihinde yapılan toplantıda ise araştırmalar sonuçlandırılmış, İBYSP’ye dahil olacak konular ayrılmış ve bu konuları incelemek üzere raportörler seçilmiştir. Raportörlerin hazırlayacakları raporların ise yaklaşık olarak iki ay içerisinde teslim edilmesi istenmiştir. Bununla birlikte

³⁹³ Tablo İnan’ın çalışmasından oluşturulmuştur. Çalışmanın yapısı gereği bütün katılımcıları içeriğe almamızın mümkün olmamasından dolayı belirli isimler verilmiştir. Katılımcıların tamamı için bkz. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936*, (Ankara: TTK, 1973), 18-22.

³⁹⁴ Eski İktisat Vekillerinden kasıt Rahmi Köken ve Şakir Kesebir’dir.

³⁹⁵ “Beş Senelik İktisadi Program”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Ocak 1936, 1,10., Ayrıca bkz. “İkinci Beş Yıllık Ekonomi Planı”, *Ulus Gazetesi*, 21 Ocak 1936, 2.

İBYSP'nin bu toplantından çıkan sonucuna göre yaklaşık olarak 100.000.000 TL'ye mal olacağı düşünülmüştür.³⁹⁶ Böylelikle kongre de sona ermiştir.

Sanayi Kongresi'nde seçilen kişilerin verdikleri raporlar İktisat Vekâleti'nce incelenmiş ve nihayetinde Kasım ayında Başbakanlığa İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı adı altında sunulmuştur. İBYSP'ye göre plan kısmı 9 ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar madencilik, maden kömürü işletmeleri, elektrik santralleri, yakacak ürünleri, toprak sanayi, gıda sanayi, kimya sanayi, mekanik sanayi ve son olarak denizciliktir. Bu bağlamda türleri ifade edebilmek için aşağıdaki maddeler oluşturulmuştur:

a) Madencilik ;

- Şark kromları: Guleman Krom Madeni, Guleman civarındaki krom yatakları.
- Ergani bakır madeni.
- Kuvvarshan ve Murgul bakır madenleri: Kuvvarshan bakır madeni, Murgul-Cansul bakır madeni.
- Diğer Madenler: Kurşun ve Çinko, Tali Cevherler, Demir.

b) Maden Kömürü İşletmeleri:

- Ereğli taşkömürü havzası ve Kütahya linyit işletmeleri

c) Elektrik Santralleri:

- Zonguldak ve Kütahya bölge elektrik santralleri

d) Yakacak Ürünleri

e) Toprak Sanayi:

- Çimento ve samot sanayi.

f) Gıda Sanayi:

- Un, zeytinyağı, meyve ve et sanayi.

g) Kimya Sanayi:

- Soda, reçine, afyon, gülyağı, gliserin ve sabun, petrol, sentetik benzin ve azot sanayi.

³⁹⁶ “İkinci 5 Senelik Plan”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ocak 1936, 1, 9. Ayrıca bkz. “İkinci Beş Yıllık Plan”, *Ulus Gazetesi*, 25 Ocak 1936, 1,3.

h) Mekanik Sanayi:

- Makine ve madeni eşya, ölçü, boru, kalay sanayi.

i) Denizcilik:

- Deniz, su mahsulleri sanayi ve ticareti.³⁹⁷

Yukarıdaki maddelerde de ifade edildiği üzere planda sanayileşme genel olarak yaygın bir durum arz etse de enerjiye ve dolayısıyla madenlere yönelik olarak gerçekleştirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu noktada planının ana hedeflerinin kalkınma için yeni tesislerin oluşturulması, sanayi kollarını genişletme, ihracat, enerji ve makine sanayi ile su ürünlerini geliştirmeye yönelik olduğunu söylemek gerekmektedir.³⁹⁸

İBYSP'ye göre 100'den fazla fabrikanın kurulması düşünülmüş ve bunun için de hızlıca hareket edilmesi istenmiştir. Planın yürürlüğe girmesini sağlayan kararname 1938 yılında yayınlanmıştır. Bununla birlikte İBYSP ile birlikte 110.000.000 TL harcanması ön görülmüş ve planının gerçekleşeceği takdirde 35.000 kişiye de istihdam sağlanacağı düşünülmüştür.³⁹⁹

İkinci Plan için harcamaların karşılanması noktasında başlangıçta hükümet çevresinde iyimser bir hava hâkim olmuştur. Nitekim bu iyimserlik Cumhuriyet gazetesinin satırlarına şu şekilde yansımıştır:

“Yapacağımız işlerin mal kredileri hariçten on sene müddetle tamamen temin edilmiş olduğundan...Şimdi size yapacağımız işleri söyleyebilirim... Karadeniz limanları..., feribot tesisatı..., memur evleri..., fabrikalar..., elektrik santralleri... Yapacağımız işlerin sadık bir ifadesi olan bu beyanatımı ikmal ederken 80 küsur milyon liraya baliğ olacağımı da söylemeliyim. Bunları dört senede bitireceğiz, on senede ödeyeceğiz...”⁴⁰⁰

Dönemin Başvekili Bayar'ın konuşmasından programın daha az bir maliyetle yürütüleceği ve kredi noktasında da her şeyin halledildiği anlaşılmaktadır. Fakat Tezel'in

³⁹⁷ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 307-309., Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, 135., Gül, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)”, 183-184.

³⁹⁸ Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, 131.

³⁹⁹ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 307-309., 305-306.

⁴⁰⁰ “Başvekilin Mühim Beyanâtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Eylül 1938, 1,7. Ayrıca bkz. “Ekonomik Seferberlik”, *Ulus Gazetesi*, 19 Eylül 1938, 1, 4.

de bahsetmiş olduğu üzere projelerin maliyet hesapları yeteri kadar derinden incelenmemiş ve bunların uygulanabilmesi için en az 200.000.000 TL sermayeye ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim plan da uygulanamamıştır. Atatürk'ün vefatı ve II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulmasıyla savunma gereksinimlerinin karşılanmasına yönelmek ve kredi bulamama gibi nedenlerden dolayı planın bir kısmı iptal edilmiştir. Bununla birlikte 1950 yılına kadar yine de Guleman krom, Murgul ve Kuvarshan Bakır işletmeleri faaliyete geçmiş ve limanların yapımı da 1960'a kadar bitmiştir.⁴⁰¹

İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı, birinci programa nazaran başarılı olamamıştır. Atatürk gibi bir dehanın kaybı, kredi meselesi ve savaşın yaratmış olduğu iç ve dış konjonktürdeki gelişmeler bu başarısızlığın nedenleri olarak gözler önüne serilmektedir. Fakat yine de genel olarak birinci ve ikinci planlar değerlendirildiğinde sanayileşme rüzgarının şiddetli bir biçimde Türkiye sosyo-ekonomik yapısı üzerinde estiğini söylemek mümkündür. Nitekim oluşturulan çeşitli fabrikalar ve yeni kurumlar bu noktada tarihe birer iz düşüm bırakmışlardır. Ayrıca bu iz düşümler milli burjuvazinin henüz daha gölgesinin bile kapalı kapılar ardında kaldığını göstermektedir. Sanayi planlarının yanı sıra 1930'dan savaşa uzanan süreçte milli burjuvaziye anlamak için sermaye ve devlet ilişkisi, ithalat-ihracat oranları, bütçeler ve son olarak devletçi dönemin geleneği haline gelen yerli malı haftasını tartışmak gerekmektedir.

2.5. DEVLET VE SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİ

Liberal politikalar bağlamında devlet ve sermaye arasındaki ilişkiden ve özel yatırımlardan bir önceki bölümde bahsetmiştik. Bu açıdan 1923-1929 döneminde devlet özellikle yabancı sermayeye mesafeli yaklaşırsa da ihtiyaç dahilinde gerekli kolaylıkları göstermiştir. 1929 Ekonomik Krizinin patlak vermesinin ardından devletçi felsefenin Türk iktisadi politikası aracı haline dönüşmesiyle birlikte hem yabancı sermaye hem de yerli sermaye ile ilişkiler II. Dünya Savaşı'na kadar gergin bir hale dönüşmüştür. Bu durumun yaşanmasında hem devletin hem de sermaye çevrelerinin yaklaşımları neden olmuştur.

Özellikle 1929 sonrasında krize paralel olarak yabancı burjuvazinin merkezleri çevre ülke yatırımlarını ya durdurmuş ya da azaltmıştır. Dolayısıyla Türkiye bağlamında

⁴⁰¹ İptal kararnamesi için bkz. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 310.

milli burjuvazinin yetersizliği de iktisadi yapılanmayı derinden etkilemiş ve yatırımlar yeteri kadar gerçekleşmemiştir. Bunun bir örneğini de Merkez Bankası, Kayseri Lokomotif Fabrikası ve Liman meseleleri oluşturmaktadır. İlk olarak 1929 öncesi bir Amerikan grubunun Merkez Bankası'nın kurulması için 30.000.000 USD para yatırması söz konusu olmuş fakat daha sonra bu iş askıya alınmıştır. Yine başka Amerikan şirketleri Kayseri'de Lokomotif Fabrikası kurma ve Samsun ile Mersin limanlarının alt yapısını oluşturma işine girişmiş gibi gözükmüş ve bu işler de askıya alınmıştır. Bahsedilen işlerin yapılmamasının temel nedeni ise şirketlerin ya yeterince mali gücünün yetmemesi ya da direkt olarak Osmanlı'ya uygulamış oldukları kapitülasyonlar bağlamında gerçekleşmesi mümkün olmayacak taleplerde bulunmalarından kaynaklanmaktadır.⁴⁰² Dolayısıyla yurt dışı burjuvazi bu noktada kalkınma adı altında Türkiye'yi yarı sömürge haline dönüştürmeyi hedeflemiştir denilebilir. Nitekim bu durumda yabancı sermayeye karşı temkinli yaklaşılmasının haklı sebebi olduğunu göstermektedir.

Dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine dönmesi nedeniyle açığı kapatmak için ithal ikameci yöntem benimsenmiştir. Dolayısıyla devletçi felsefenin haklı nedenlerinden biri de yurt dışı burjuvazi ile bu süreçte yeteri kadar bağ kurulamamasıdır. Böyle bir ortamda Amerikan sermayesini Türkiye'ye çekebilmek için elçi Kelin'dan yardım istemiştir. 1931 yılında daha önceden de söz etmiş olduğumuz üzere Maliye Vekili Saraçoğlu ABD ve Fransa'da girişimlerde bulunmuş ve sonuç alamamıştır. Dolayısıyla devletin bizatihi kapitalizm içerisinde yer alması ya da daha doğrusu Türkiye'de devlet kapitalizminin başlamasının hem yurt dışı hem de milli burjuvazi ile olan ilişkilerin sonucudur. Bu bağlamda devletçi uygulamaların başlaması ve başarılı sonuçlar alınmasıyla birlikte sermaye çevrelerine karşı tutum II. Dünya Savaşı sürecine kadar değişmiş, Boratav'ın tabiri ile *sertleşmiştir*.⁴⁰³

Sermaye çevrelerine karşı, özellikle yabancı sermaye bağlamında tutumun sertleşmesine bir örnek de Bayar'ın yabancı sermayeye karşı bakış açısıdır. 1933 yılında yurt dışı burjuvazi pamuklu tekstil alanında Türkiye'de yatırım yapmak istemiştir. Bayar'ın “*Bu memleket çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz*”, ayrıca yine “*Memleketin bir*

⁴⁰² A.g.e., 199.

⁴⁰³ Bkz. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 221-222., Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 200.

*koloni gibi şunun bunun hesabına, şunun bunun tarafından değil kendi evimiz olarak imarı, kalkınması Kemalist davanın temelidir”*⁴⁰⁴ şeklindeki sözleri duruma yaklaşımını ifade etmektedir.

Her ne kadar yabancı sermayeye karşı tutum sert olsa da süreç içerisinde ülkede bu çevrelerin yatırımları devam etmiştir. Bu noktada aşağıdaki tablo yeteri kadar bilgi sağlamaktadır.

Tablo 2.19: Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Birim)⁴⁰⁵

Yıl	Yeni Yatırımlar		Kar Faiz Gelirleri		Diğer Gelirler		Toplam	
	TL	£	TL	£	TL	£	TL	£
1929	12	1.2	6	0.6	3.9	0.4	9.9	1
1930	1.2	0.1	7.3	0.7	4.5	0.4	11.8	1.1
1931	0.8	0.1	1.5	0.2	2	0.2	3.5	0.4
1932	4.2	0.6	0.5	0.1	3.5	0.5	4	0.6
1933	1.1	0.2	1	0.1	1.4	0.2	2.4	0.3
Toplam	19.3	2.2	16,3	1.7	15.3	1.7	31.6	3.4

Tablo 2.19’da ifade edildiği üzere 1929 yılından itibaren gerek krizin Türk ve Dünya ekonomisi genelinde oluşturduğu tahribat gerekse de Türkiye’de iç konjonktüre bağlı olarak yaşanan gelişmeler neticesinde yurt dışı burjuvazinin yatırım hadlerinde kayda değer düşüş yaşanmıştır. Dolayısıyla yabancı sermayeye olan bakış açısı ve ilişkilerin gerginleşmesi çevresinde yine de yatırımlar durmamış fakat azalmıştır.

Yabancı sermayeli yatırımların düşmesine paralel olarak süreç içerisinde kurulan şirketlerin sayılarında da düşüş yaşanmıştır. 1927’de sayıları 113 olan yabancı şirketlerin 1933 yılında sayıları 71’e düşmüştür. Bununla birlikte yabancı bankaların birçoğu şubelerini kapatmış ve yabancı sigorta şirketlerinin de sayıları düşmüştür. Fakat 1934 yılı itibari ile ekonomik krizin etkilerinin yavaş yavaş törpülenmesiyle yabancı sermayeli yatırımların sayılarında tekrardan artış yaşanmıştır. Nitekim 1934-1938 arasında 32 yabancı şirket kurulmuştur.⁴⁰⁶

Dönem içerisinde milli burjuvazi ile ilişkiler çok doğru bir şekilde ilerleyememiş ve bu durum siyasete de sirayet etmiştir. İlk olarak milli burjuvazinin ekonomik krizin etkilerinin ancak devlet müdahalesi ile törpüleneceği inancında olunan bir dönemde

⁴⁰⁴ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 222.

⁴⁰⁵ Tablo Tezel’in çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 195.

⁴⁰⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, (Ankara: 1938), 289.

varlıklarını korumaya ve yükseltmeye çalıştıklarını söylemek gerekir. Her ne olursa olsun sürecin şiddetli yaşandığı ortamda milli burjuvazi çıkarları gereği devletin yanında yer almıştır. Nitekim devletin sürekli olarak desteğini ülkenin kuruluşundan itibaren yanlarında hissetmeleri belki de bu durumun nedenidir. Özellikle süreçte çeşitli şikayetleri olmuştur. Fakat bu şikayetler genel olarak iktisadi felsefe bağlamında değil uygulamaya yöneliktir.⁴⁰⁷ Daha öncesinden Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında muafiyetlerin kaldırılması hususundaki bahsetmiş olduğumuz şikayetler uygulamaya yöneliktir. Bu bağlamda ilişkilerin düzeltilmesi ve ekonomide huzur ortamının sağlanması için Özkan'ın yerine Bayar'ın getirilmesi tesadüfi bir durum değildir.

Bayar'ın ekonominin direksiyonuna geçişiyle birlikte milli burjuvazinin güveni ve ekonomideki iç dengeler açısından huzur ortamı tekrar sağlanmıştır. Nitekim milli burjuvazi sürece ayak uydurmaya çalışmış hatta devletçi felsefe kapsamında bazı politikaları hükümete kendileri önermiştir. Bunlardan biri de memurların yerli malı kullanımına yönelik olarak teşvik edilmeleridir. Ayrıca devlet kanadından bu süreçte milli burjuvaziyle ilişki kurma noktasında yumuşak yaklaşımlar olduğu gibi sert tepki verenler de olmuştur. Özellikle radikal bir biçimde devletçiliği savunanlar (İsmet İnönü, Recep Peker ve Ahmet Hamdi Başar) Buğra'nın bahsetmiş olduğu üzere özel teşebbüse husumet beslemişlerdir. Nitekim 1929 yılının ihtikar (vurgunculuk) olayları bunun nedeni olmuştur. Bu husumet ise 1940'lı yılların ortalarından itibaren kaybolmaya başlamıştır⁴⁰⁸

Devletçi dönemde tıpkı yurt dışı burjuvazinin yaptığı gibi milli burjuvazi yatırımları da anonim, limited ve kooperatif şirketleri bağlamında gerçekleşmiştir. Limited şirketleri açısından 1933'den 1938 yılına kadar 101 yeni şirket kurulmuştur. 1933 yılında bu sayı ise 113'dür. Şirket artışlarına paralel olarak sermaye miktarı da 7.447.400 TL'den 18.127.00 TL'ye yükselmiştir. Dolayısıyla toplamda 10.679.600 TL sermayeli şirketler kurulmuştur.⁴⁰⁹

Yeni açılan şirketlerin yanı sıra süreç içerisinde Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalananların sayıları da artmıştır. Celal Aybar imzalı İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından sunulan raporlar bunu ispat etmektedir. Aşağıdaki tablolarda bu durum ifade edilmeye çalışılmıştır.

⁴⁰⁷ Ayşe, Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, çev. Fikret Adaman, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 150.

⁴⁰⁸ A.g.e., *Devlet ve İş Adamları*, 153-170.

⁴⁰⁹ CHP, *On Beşinci Yıl Kitabı*, 288.

Tablo 2.20: 1932-1936 Yılları Arasında Teşvik-i Sanayi İşletmeleri ve Üretim İstatistikleri⁴¹⁰

Yıl	İşletme Sayısı	Hammadde Değeri (Milyon TL)	Üretim Değeri (Milyon TL)
1932	1473	74	138
1933	1397	74	154
1934	1310	86	183
1935	1161	92	204
1936	1088	109	238

Tablo 2.20’de de görüldüğü üzere üretim beş yıl içerisinde yaklaşık olarak %72 oranında artış sağlamıştır. Bununla birlikte yıllara göre işletme sayısının azalmasının karşılığında üretimin artış sağlaması, küçük işletmelerin yerine büyük sanayi işletmelerinin kurulduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla milli burjuvazi oluşturma çabaları sermaye birikiminin güçlenmesi noktasında yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. 1937-1939 arasında ise kanundan faydalananlar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2.21: 1937-1939 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan İşletme Sayıları⁴¹¹

Yıl	İşletme Sayısı	Milli	Yabancı	Toplam
1937	1116	96	21	117
1938	1103	101	25	126
1939	1144	125	24	149

1937-1939 arasında kanundan milli işletmelerin yararlanma sayıları artış göstermiştir. Süreç içerisinde toplamda 322 milli şirket sanayi kanunundan yararlanmıştır. Bununla birlikte tablo yabancı sermaye ile olan minimum seviyedeki ilişkiyi açıklamaktadır. Burada önemli olan noktalardan biri de üretim istatistikleridir. Aşağıdaki tablo konu hakkında fikir vermektedir.

Tablo 2.22: 1935-1939 Yılları Arasında Üretim ve Bedelleri⁴¹²

Yıllar	Üretim Bedeli (Milyon TL)
1935	204
1936	227
1937	259
1938	277
1939	331

⁴¹⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (22.11.1937), *Beş Yıllık Sanayi Müesseseleri ve Üretimi İstatistiği*, 30-10-0-0 / 24-138-1.

⁴¹¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (20.12.1940), *1939 Yılı Teşvik-i Sanayi Müesseselerinin İstatistiği*, 30-10-0-0 / 25-140-12., 1937 yılı için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (12.04.1940), *Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseseler ve Sanayi Üretimi İstatistiği*, 30-10-0-0 / 25-140-4.

⁴¹² A.g.r., 4.

Tablodan 2.22’den anlaşılacağı üzere kanundan yararlananlar takip edilmiştir. Bununla birlikte artık ürünle bu işletmeler de Türk iktisadi yapılanmasına eklenmişlerdir. Fakat süreç içerisinde çeşitli sıkıntılar olmuş ve bu sıkıntılar basına da yansımıştır. Özellikle milli burjuvazinin ticari kanadını oluşturan kesimde paranın değerinin düşmesi ve takas usulü bağlamında yaşanan sıkıntılar gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim Cumhuriyet gazetesinin bir haberinde sıkıntılar şu şekilde yansımıştır:

“...İhracatçılar en ziyade gönderdikleri malın bedelini alıncaya kadar döviz kıymetlerinin değiştiğinden ve bunda ekseriya zarar ettiklerinden bahsetmişlerdir. Bundan başka hususi takas meselelerindeki formalitelerin fazla vakit kaybettirdiğini ileri sürmüşlerdir.”⁴¹³

1930 yılı ile başlayan devletçi felsefe bağlamında başlangıçta hem milli hem de yurt dışı burjuvazi ile ilişkiler gerginleşmiştir. Milli burjuvazinin çeşitli uygulamalarla hevesinin kırılması engellenirken yurt dışı burjuvazi ile bu süreç savaş yıllarına kadar devam etmiştir. İlişkilerin gergin olmasına karşın yine de yatırımlar bu çevreler tarafından gerçekleştirilmiştir. Burada önemli olan hususlardan biri de iktisadi yapılanma içerisindeki ithalat ve ihracat oranlarıdır.

2.6. DIŞ TİCARET

Çalışmamızın bir önceki bölümünde 1923-1929 yılları arasında Türkiye’nin ithalat ve ihracat oranları, bu kapsamda ne alınıp ne satıldığı ve hangi ülkelerle ne kadar ticari hacme sahip olduğu hakkında bilgi vermiştik. 1929 krizi ertesinde değişen iç ve dış dinamiklere bağlı olarak Türkiye’nin dış ticareti süreçten nasibini almıştır. Nitekim dengelerin değişmesi, akabinde sistemlerin değişmesini de beraberinde getirmiş ve Türkiye de yeni ticari algılayışa ayak uydurmaya çalışmıştır.

1930 yılı ile itibariyle Türkiye’nin ihracat hacmi yıllara oranla büyümüştür. Bu süre zarfında gümrük politikalarının özgürce belirlenmesi neticesinde artış bir anlamda daha kıymetli hale dönüşmüştür. Ayrıca millileştirme furyası bu kıymetlenme sürecinin saç ayağından birini oluşturmaktadır.⁴¹⁴ Fakat bu noktada 1930’un başlarında hacmin daraldığından ve 1930’ların ortalarında itibaren tekrar genişlemesinden bahsetmek gerekmektedir. Nitekim 1932 yılı ithalat-ihracat verileri hem ithalat hem de ihracat

⁴¹³ “İhracat Tacirleri Ne İstiyorlar?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Haziran 1934, 2.

⁴¹⁴ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 232.

hacminin daraldığını anlatmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki tabloda 1930’lu yılların başındaki verileri değerlendirilmiştir:

Tablo 2.23: 1931-1932 Yılları İhracat Oranları⁴¹⁵

Ülke	1931	1932
İtalya	30.800.000	16.400.000
Almaya	13.600.000	13.700.000
ABD	12.700.000	12.100.000
İngiltere	10.800.000	10.000.000
Fransa	12.200.000	7.800.000
Rusya	4.700.000	5.400.000
Yunanistan	10.000.000	5.000.000
Hollanda	5.000.000	4.300.000
Suriye	4.600.000	4.000.000
Belçika	3.600.000	3.500.000
Mısır	4.000.000	3.000.000
Toplam	112.000.000	85.200.000

Tablo 2.23’e göre 1931 ve 1932 ihracat rakamları değerlendirildiğinde diğer bütün ülkelerle dış ticaret hacmi daralırken sadece Rusya ve Almanya’da artış yaşanmıştır. Rusya ile yakınlaşma bu rakamları etkilemiş olabilir. Bununla birlikte 1931 ve 1932 yılı için genel ihracat rakamları değerlendirildiğinde 1931’de 127.300.000 TL ihracat rakamına ulaşılmışken bu rakam 1932 yılında 101.300.000 TL’ye düşmüştür.⁴¹⁶ Dolayısıyla dünya iktisadi krizinin ilk yansımaları bütün ülkeleri etkilemiş ve neticesinde dış ticarete daralmalar görülmüştür. Burada önemli olan hususlardan biri de ihracata karşılık ithalat oranlarıdır. Aynı senelerde ithalat oranları için aşağıdaki tablo bilgi vermektedir;

Tablo 2.24: 1931-1932 Yılları İthalat Oranları⁴¹⁷

Ülke	1931	1932
Almanya	27.000.000	20.000.000
İtalya	18.400.000	11.000.000
İngiltere	14.400.000	10.600.000
Fransa	12.800.000	7.200.000
Belçika	8.100.000	6.200.000
Rusya	7.200.000	5.900.000
Çekoslovakya	6.000.000	3.700.000
ABD	4.100.000	2.300.000
Avusturya	2.800.000	1.700.000
Toplam	100.800.000	68.600.000

Tablo 2.24’ten anlaşılacağı üzere 1932 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak %33 oranında azalmıştır. Fakat bu azalış en azından 1931-1932 yılları içerisinde yurt içi üretim

⁴¹⁵ “Son İki Senelik İthalat ve İhracat Vaziyetimiz”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mart 1933, 4.

⁴¹⁶ A.g.h., 4.

⁴¹⁷ A.g.h., 4.

oranları ile alakalı değildir. Asıl sebep krizdir. Bununla birlikte yapılan genel ithalat rakamları 1931 yılında 126.700.000 TL, 1932 yılında ise 86.000.000 TL'dir. Dolayısıyla ihracat rakamları ile karşılaştırıldığında denk bütçe hedeflerinin tutturulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim henüz yumuşak devletçi bir felsefenin benimsenmiş olması düşünüldüğünde başarının sağlandığı anlaşılmaktadır.

İhracat hacminin 1930'lu yılların ortasında artmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan birincisi hasat yıllarının verimli geçmesidir. İkincisi ise Nazi iktidarı ardından Almanya'nın Türkiye'nin tarım ve maden ürünlerine yönelik olarak talebin artışıdır. Nitekim Almanya bu süreçte Tezel'in tabiri ile neredeyse Türkiye'nin dış ticaret hacminin yarısını tek başına karşılamıştır. Diğer bir sebep ise Türkiye'nin ithal ikameci politikalarını yürütebilmesi için daha önceden de bahsetmiş olduğumuz üzere SSCB ve İngiliz kredilerine başvurması ve karşılık olarak ihracat yapılmasıdır.⁴¹⁸ Son sebep ise Peker'in ifadesi ile *milli müdafaa duvarlarının* yükseltilişidir.⁴¹⁹

Devletçi dönemde Türkiye'nin ithalat hacmi ise değişkenlik göstermiştir. Bunu Osmanlı ve Türkiye'nin ekonomideki liberal yılları (1923-1929) bağlamında değerlendirmek ifademizi açıklığa kavuşturacaktır. Bu açıdan 1910 yılında Osmanlı'nın toplam ithalat değeri 42.000.000 Osmanlı Lirası (OL), ihracat değeri ise 31.000.000 OL'dır. 1926-1929 sürecinde ise OL bağlamında Türkiye'nin ithalatı 30.000.000, ihracatı ise 25.000.000'dur. Tezel bu durumu Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan nüfusa oranla karşılaştırıp yapmış olduğu değerlendirmede her ne kadar ithalat rakamlarının çok olduğunu eleştirse de Cumhuriyet'in başarısı olarak yorumlamıştır.⁴²⁰ Nitekim bu noktada Tezel'in eleştirisinin de haksız olduğunu vurgulamak gerekir. Savaştan çıkmış ve bütün sosyo-ekonomik ve siyasi yapılanması köktenci değişime uğramış bir ülkede, alt yapı kaynaklarının eksikliği de düşünülürse ithalat oranlarının yüksek olmasının iktisadi gelişme açısından önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Dolayısıyla üretim çeşitliliği ve hadlerin düşük olması bu durumun nedenidir.

1930'lu yıllarından ortalarından itibaren ithalat oranları Türkiye lehine değişkenlik göstermiştir. Devletçi felsefe bağlamında ithal ikameci yaklaşımın bir sonucu olarak rakamlar gözler önüne serilmektedir. 1933 yılından başlamak üzere 1939 yılına

⁴¹⁸ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 114.

⁴¹⁹ Aktaran, Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 233.

⁴²⁰ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 115.

kadar ithalat ve buna karşılık olarak ihracat oranları aşağıdaki tabloda ifade edilmeye çalışılmıştır:

Tablo 2.25: 1933-1936 Yılları Arasında İthalat ve İhracat Oranları⁴²¹

Yıl	İthalat (Bin \$)	Değeri	İhracat (Bin \$)	Değeri	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın Oranı (%)	İthalatı Karşılama
1933	45.091		58.065		12.974	128.8	
1934	68.761		73.007		4.246	106.2	
1935	70.635		76.232		5.597	107.9	
1936	73.629		93.670		20.031	127.2	
1937	90.540		109.225		18.685	120.6	
1938	118.889		115.019		-3.380	96.7	
1939	92.498		99.647		7.149	107.7	

Tablo 2.25'te ifade edildiği üzere daha önceki süreçle karşılaştırıldığında ithalat rakamlarının ve buna paralel olarak denk bütçe kurma politikasının neticesinde ihracat rakamlarının, Türkiye lehine değiştiği hatta 1938 yılında bütçenin fazla vermiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla içe dönük ekonomi ve bu bağlamda ithal ikameci yaklaşımın başarıya ulaştığını söylemek mümkündür.

İthalat ve İhracat oranları süreç içerisinde dönemin basınında da takip edilmiş ve ihracat oranlarının arttırılmasına yönelik olarak makaleler kaleme alınmıştır. Bunlara örnek vermek gerekirse Cumhuriyet gazetesinin bir makalesinde 1934 yılındaki satırlar şunları ifade etmektedir:

*“Ticaret erbabımızın harici ticaretimizi ilerletmek için ihtiyar edecekleri zahmet ve külfetin hükümetimiz tarafından sahabet ve muavenet görmesi muvafıktır... Bu işi ancak hükümetle halkın elbirliği etmeleri azami muvaffakiyet derecesine çıkarabilir.”*⁴²²

⁴²¹ Dolar kuru 1933 yılında TL cinsinden 1.66, daha sonra sırasıyla 1934'ten 1938'e kadar 1.26, 1939'da ise 1.28'dir. Kur ve tablo için bkz. Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 287-288. Ayrıca TL cinsinden yıllara, ürünlere ve ülkelere göre ithalat ve ihracat oranları için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (15.07.1933), *1933 Senesi İlk Beş Aylık İhracat Vaziyetimiz Hakkında İktisat Bankası'nın Başbakana Gönderdiği Mektup*, 30-10-0-0 / 160-126-19., Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (09.02.1937), *1935-1936 Yıllarına Ait Dış Ticaret İstatistiği*, 30-10-0-0 / 24-137-13., Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (25.01.1938), *1937 Yılı'nın 1935 ve 1936 Yıllarıyla Mukayeseli Dış Ticaret İstatistiği*, 30-10-0-0 / 24-138-6., Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (08.02.1939), *1939 Yılına Ait Dış Ticaret Vaziyetini Gösterir Rapor Özetleri*, 30-10-0-0 / 24-139-1., “Türkiye'nin On Aylık Dış Ticareti”, *Türkoğis Ekonomik Enformasyon Bülteni*, 16 Ocak 1936, 8-9., “1935 Senesi Dış Ticaret Durumu”, *Türkoğis Ekonomik Enformasyon Bülteni*, 1 Mart 1936, 6-7., “Türkiye'nin Dış Ticaret Durumu”, *Türkoğis Ekonomik Enformasyon Bülteni*, 16 Nisan 1936, 1.

⁴²² Yunus Nadi, “İhracatımızı Nasıl Arttırabiliriz”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1934, 1. İthalat ve ihracat açısından diğer haberler için bkz. “İhracatımız Mutlaka Yükselir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Mart 1934, 1., “İhracatın Ehemmiyeti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mayıs 1934, 1., “Dış Alışverişlerimizi Arttırmak İçin”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Haziran 1935, 1. “İhracatımızı Korumak İçin”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Ekim 1936, 2.

Makaleden de anlaşılacağı üzere ihracatı arttırabilmek için milli burjuvazinin desteği göz önünde bulundurulmuş ve milli burjuvazinin ticari kanadında yer alan kişilere hükümetin destek vermesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla devletçi dönemde bile ihracatı etkileyebilmek ve döviz darlığını aşabilmek için bu kesime ihtiyaç duyulmuştur.

1930-1939 yılları İthalat ve İhracat oranları başlangıçta Türkiye'nin aleyhine gelişmiş olsa da Devletçilik uygulamaları ve ithal ikameci politikalar sayesinde 1933 sonrasında Türkiye lehine dönmüştür. Nitekim bu dönüşte içe kapanık bir ekonomi politığının uygulanması bağlamında devlet eli ile üretim arttırılmıştır. Buradaki önemli hususlardan biri de dönem içerisinde ithalat oranlarını düşürmek için hem yerli malı kullanılması hem de milli burjuvazinin sermayelerini içe dönük politikalarla güçlendirebilmek adına her sene tasarruf haftası düzenlenmiştir.

2.7. TASARRUF VE YERLİ MALI HAFTASI

Çalışmamızın birinci bölümünde tasarruf ve yerli malı haftasının her yılın 12-19 Aralık tarihinde kutlanmasından bahsetmiştik. Tasarruf ve yerli malı haftası devletçi döneme iz düşüm bırakan yapı taşlarından biridir. Nitekim hem ithalatı minimize etmek hem de milli burjuvazinin sermaye birikim sürecine ivme kazandırabilmek için yapıldığından önemli bir durum arz etmektedir.

Tasarruf ve yerli malı haftası 1930'dan itibaren her yıl büyük bir önemle açılmıştır. Buhranın etkilerini azaltmak ve milli burjuvaziye desteklemek için yapıldığından dolayı dönemin basınında da büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. İlk yerli mallar sergisi açılırken Başvekil İnönü'nün konuşması Hakimiyeti Milliye'nin satırlarında şu şekilde yansımıştır:

*“Milli iktisat mücadelesinde, iktisadi teşhizat için elzem olan büyük ve esaslı vasıta sermayedir... Fakat asıl milli sermaye, milletin kendi tasarrufu ve biriktirmesi ile temin olunmalıdır...”*⁴²³

İnönü'nün sözleri bizim ortaya koymuş olduğumuz savı da desteklemektedir. Bununla birlikte yerli malı kullanımı ve tasarruf haftasının devlet nezdinde ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Süreç içerisinde hükümet ve parti de daha önceden de

⁴²³ “İsmet Paşanın Ocaktaki Konferansı”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Aralık 1930, 4.

söz etmiş olduğumuz üzere bu haftayı düzenleyen Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin (MİTC) faaliyetleriyle yakından ilgilenmiş ve hatta cemiyetin yanında yer alarak onu güçlü kılmıştır. Nitekim MİTC'nin, İç İşleri Bakanlığı kanalıyla Valilik ve Belediyelere adeta emir boyutunda olan genelgeler göndermesi bunun ispatı niteliğindedir. Bunlardan biri de 06.11.1931 tarihli Valiliklere gönderilen genelgedir. Genelge de “*Memleketimize hariçten girecek yiyecek ve giyecek ithalinin kıymeti sene de 100 milyon Lirayı buluyor. Eğer bunun önünü almazsak Türk parasının kıymetini korumak mümkün değildir*” denmiş ve aynı zamanda da Diyanet İşleri’nden hafta içerisindeki hutbenin muhtevasının da iktisat ve tasarruf konusunda olması istenmiştir.⁴²⁴

Verilen önem neticesinde her yıl bu hafta coşku ile kutlanmıştır. Yerli malı haftasında ülke çapında her alanda etkinlikler düzenlenmeye çalışılmıştır. Bunlarda ilki okullar ve halkevlerinde yapılan faaliyetlerdir. Maarif Vekâleti ile MİTC bu süreçte ortak hareket edip haftanın kutlanması için çeşitli programlar düzenlemiştir. Bu bağlamda tasarruf haftasındaki yapılması gerekenler Maarif Vekâleti tarafından özetle aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Tasarruf haftası ile bütün okullar alakadar olacaktır,
- Tasarruf haftası öğrencilere konferanslar verilecektir,
- MİTC tarafından basılan Tasarruf nedir ve niçin yerli malı kullanmalıyız? Adlı kitaptan okullara birer tane dağıtılacak,
- Tasarruf haftasında her öğretmen fırsat buldukça öğrencilere bu hafta ile ilgili bilgi verecek.⁴²⁵

Halkevlerinde ise tasarruf, yerli malı ve milli iktisat hakkında süreç içerisinde konferanslar verilmiştir. Bununla birlikte yazı yarışmaları düzenlenmiş ve yerli malından oluşan sergiler açılmıştır. Ayrıca ordu da hafta içerisinde faaliyetlerde bulunmuştur. Ordu içerisinde Tasarruf ve Yerli Mallar adlı iki kitap okutulmuş ve aynı zamanda köylerde ordu, yerli mallarını tanıtmak için MİTC’ye destek olmuştur.⁴²⁶ Okullarda, Halkevlerinde ve orduda hafta içerisinde faaliyetlerinin gösterilmesinin nedeni ise her yaş seviyesinde yurttaşın konu hakkında bilinçlendirilmek istemesinden kaynaklanmıştır.

⁴²⁴ Semiz, 1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 54.

⁴²⁵ Doğan Duman, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, (İzmir: Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990), 97-101.

⁴²⁶ Semiz, 1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 55.

Devletin çeşitli kurumlarında faaliyetler gösterilmesinin yanı sıra gazetelerde konu ile alakalı reklamlar verilmiştir. “Vatandaş Yerli malı, Yerli malı, Yerli malı, Yerli malı, Yerli malı KULLAN!”⁴²⁷ “Vatandaş! Yerli malı kullanmak Türk çiftçisini ve Türk işçisini düşünmek demektir!”⁴²⁸ sloganları bunlardan bazılarıdır.

Yerli malı haftasında bahsedilmesi gereken diğer unsurlardan biri de vitrin yarışmalarıdır. MİTC haftayı daha coşkulu kutlamak ve yerli mallarını halka daha etkili bir biçimde tanıtmak için bunu bir araç olarak kullanmıştır. Vitrin yarışmalarının ilki yerli malı haftası ile başlamıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde düzenlenen bu yarışmalara da ilgi yüksek olmuştur. Yerli malı satan bütün mağazalar bu yarışmaya katılabilmektedir. Vitrin yarışmalarının yapılmadığı yerlerde ise yerli sanatçıların katkısıyla sergiler açılmıştır. Bununla birlikte yarışmada iyi olanları belirlemek için hakemler seçilmiş ve bu hakemler tek tek vitrinleri dolaşarak dereceye girecek olanları belirlemeye çalışmıştır.⁴²⁹

Yerli malı kullanımı ve tasarruf haftası dönemin basının da yakinen takip edilmiştir. Özellikle 1930-1939 sürecinde bu haftanın başlamasının ardından basında birçok haber çıkmıştır. Bu kapsamda çalışmamızın muhtevası gereği bu haberlerin hepsini vermemiz mümkün değildir. Bunlara örnek vermek gerekirse 1933 yılının haftasında, İnönü haftayı açarken “*Büyük Reiscumhurun kuvvetli iradesi ve idaresi altında iktisadi muzafferiyete doğru, geniş ve emin adımlarla ilerlemekteyiz*”⁴³⁰ derken 1934 yılında iktisadi durumdan bahsetmesinin ardından “*Gelecek yıl bu günlerde gerek ekonomik gerek siyasal alanda yurdun daha yüksek, daha ileri olacağına asla tereddüt etmeden emniyetle bakıyoruz*”⁴³¹ demiştir. Ekonomik yapının 1929 yılına göre biraz daha iyileşmesi ve krizin etkilerinin yavaş yavaş törpülenmesiyle de İnönü’nün konuşmasının diğer yıllara göre daha rahat geçtiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 1936 yılında işlerin daha kolay olduğu ve hatta halkı bilinçlendirmek için daha farklı yöntemlerin uygulandığı anlaşılmaktadır. Haftanın açış söylevinde İnönü, “*Tayyare filomuz uçarak halkı tasarrufa teşvik ve yerli mallara rağbete davet eden kağıtlar atmıştır*”⁴³² derken bunu açıkça ortaya

⁴²⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Aralık 1930, 7.

⁴²⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Aralık 1930, 7.

⁴²⁹ Duman, *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, 102-103.

⁴³⁰ “Tasarruf Haftasının İlk Günü”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Aralık 1933, 1.

⁴³¹ “İsmet İnönü, Dün Arttırma ve Yerli Mallar Yedi Gününü Açtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Aralık 1934, 8.

⁴³² “Tasarruf Haftası Başladı”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1936, 3.

koymuştur. Bu durum da yine hükümetin haftaya ne derece önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca Cumhuriyet gazetesinin 1937 yılı haftası itibarıyla “*Mekteplerden başlayarak geniş halk yığınları arasında yayılarak yerli malı kullanmak şiarını bir milli ahlak.... haline koyan Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu...amil olmuştur*”⁴³³ demektedir. Dolayısıyla ekonominin bir anlamda Türkiye için düze çıkışının bir ayağını da yerli malı kullanımı oluşturmuştur. Bununla birlikte Türkçe’de sadeleşme (millileşme) hareketi çerçevesinde MİTC’nin de isminin değiştiği anlaşılmaktadır.

Yerli Malı kullanımı ile ithalat rakamlarının minimize edilmesi, TL’nin değerinin korunması ve çalışmamızın muhtevası olan milli burjuvazi güçlendirilmek istenmiştir. Nitekim bu sürecin de başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Atatürk’ün vefatı ve akabinde II. Dünya Savaşı’nın çıkması, Türkiye iktisadiyatında yeni bir sayfa açmış ve işlerin tamamen değişmesine neden olmuştur.

⁴³³ “Ekonomi ve Arttırma Haftası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Aralık 1937, 5. Bununla birlikte 1930’dan başlamak üzere Yerli Malı kullanımı ve Tasarruf Haftası açısından basında yer alan seçilmiş haberler için bkz. “Yerli Mallar Sergisinde İzdiham”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1935, 3., “Arttırma Haftası Kapanırken”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Aralık 1935, 3., “Tasarruf Haftası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Aralık 1936, 2., “Tasarruf Haftası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1937, 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**DEVLET KAPİTALİZMİNİN DURAKLAMA YILLARI VE EKONOMİDE
LİBERALLEŞME (1939-1950)**

3.1. SAVAŞ YILLARI EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Genç Cumhuriyet'in ilk şansızlığının, 1929 Ekonomik Krizinin olduğundan bahsetmiştik. İkinci şansızlığı ise, Dünya'yı süreç içerisinde kasıp kavuran ve günümüzde hâlâ yansımaları hissedilen II. Dünya Savaşı'dır. Savaşı Türkiye açısından ikinci şansızlık olarak yorumlamamıza *Türkiye savaşa katılmadı!* şeklinde haklı olarak eleştiriler gelebilir. Bilindiği üzere Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamıştır. Belki de Milli Şef'in⁴³⁴ başardığı en büyük işlerden biri de Türkiye'yi savaşa sokmamak olmuştur. Fakat savaşın yaratmış olduğu konjonktürle, savaş Türkiye'ye katılmıştır. Bu durum ise silah ve süngü ile gerçekleşmemiştir. Ancak iktisadi yapılanma içerisinde savaşın getirmiş olduğu şartlar tıpkı 1929 Ekonomik Krizi'ni tarif ettiğimiz gibi Türkiye üzerinde derin fay hatları oluşturmuştur.

1929 Ekonomik Krizinden farklı olarak II. Dünya Savaşının Türkiye üzerindeki tahribat etkisi daha yıkıcı olmuştur. Kriz iktisadi yapılanma üzerinde etkisini gösterirken durum devletçilik ilkesinin benimsenmesi ile törpülenmiştir. Fakat buradaki asıl sorunsal ise savaşın sadece ekonomi üzerinde tahribat yapışı değildir. Siyasi olarak Türkiye'de kapatılması mümkün olmayan izler bırakmıştır. Nitekim bu izlerden biri de ARMHC⁴³⁵ kökenli olan ve Tek Parti Dönemine bir iz düşüm bırakmış olan CHP'ye karşı Türk halkının güven duygusunun zedelenmesidir. Dolayısıyla savaş Türk siyasasını derin etkilenmiştir.

CHP'nin savaşa katılmadan, savaştan bu denli yara alarak çıkmasının nedenlerinden birini de milli burjuvazi oluşturmaktadır. Savaş süresince iktisadi yapılanmadaki bozulmalar ve burjuvazinin doğası gereği daima daha fazlasını istemesi ve çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de bahsedeceğimiz üzere, süreç içerisinde her alanda karaborsacılık faaliyetleri yürüterek halkı kötü duruma düşürmeleri bu durumu açıklamaktadır. Dolayısıyla tam da bu noktada bir ironi söz konusudur. CHP'nin ülkenin kuruluşundan itibaren oluşturmak istediği milli burjuvazi CHP'nin yaklaşık olarak 27 yıl

⁴³⁴ İnönü'ye Cumhurbaşkanı olduktan sonra, çok partili rejim sürecine kadar Milli Şef denilmiştir. Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 581. Ayrıca bkz. İmren Aydın, Hikmet Zeki Kapıcı, "II. Dünya Savaşına Giriş Sürecinde Türkiye'nin Aldığı İç Politika Tedbirleri (1 Eylül 1939-18 Ocak 1940)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. XLV, (2018): 111.

⁴³⁵ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

süren iktidarının sonunu getiren iç sebeplerden biri olmuştur. Savaş koşullarının yarattığı iktisadi istikrarsızlık ve nihayetinde bütün mamul ürünlerdeki yokluk bunun nedenidir.

1940-1945 sürecinde devletçiliğe yönelik olarak siyasi cephede tartışmalar çok azdır. Nitekim asıl unsur siyasiler tarafından da tahmin edilen savaş koşullarının iktisadi yapılanma üzerindeki etkilerini minimize etmek olmuştur.⁴³⁶ Bu bağlamda savaşın çıkmasıyla birlikte Türkiye yarı seferberlik haline girmiş ve nüfusunun %10'a yakın bir kısmı silah altına alınmıştır. Nüfusun üretken ve önemli bir kısmının silah altına alınışı domino etkisi yaratmıştır. İlk olarak üretim düşmüştür. Nitekim 1939 yılında buğday üretimi 4.200.000 ton iken bu rakam 1945 yılına gelindiğinde 2.200.000 tona düşmüştür. Dolayısıyla üretimde neredeyse %50'ye yakın bir düşüş yaşanmıştır.⁴³⁷ Hem savaş koşullarının getirdiği zorluklar hem de iç siyasadaki gelişmelerin yan etkileri bağlamında fiyatlar yükselmiş, ihracat hacmi daralmıştır. İkinci olarak ise domino etkisi oluşturan bu durum vurgunculuğu (ihtikâr) ortaya çıkarmış ve nihayetinde Türkiye iktisadiyatında yoksulluk ve açlık sosyolojik bir çıkmaz haline dönüşmüştür. Bununla birlikte ordunun giderlerinin karşılanması diğer yandan bir problem olarak gün yüzüne çıkmıştır.⁴³⁸

Boratav'ın tabiri ile savaş yıllarındaki bu ekonomik durum *dört başı mamur bir enflasyon ortamı* demektir. Fakat bizim çalışmamızın muhtevası gereği milli burjuvazinin oluşması anlamına gelmektedir. Nitekim hukuk dışı sermaye birikim sürecine, yaşanan ortam direkt olarak katkı sağlamıştır. Durumu düzeltmek için Saydam ve Saraçoğlu hükümetleri çeşitli tedbirler almıştır. Bu bağlamda Türkiye iktisadi yapılanması içerisinde iki farklı alternatifin doğduğunu vurgulamak gerekir. Bunlardan ilki mevcut koşullar çerçevesinde devletçilik felsefesini daha katı hale büründürmek (iaşe problemlerini, ticareti ve ürünlerin fiyatlarını belirleme), ikincisi ise kontrolden kaçınarak üretimi teşvik eden açık enflasyonist bir politika izlemektir. Saydam hükümeti ilk alternatifi tercih ederken Saraçoğlu hükümeti ise ikinci alternatifte başvurmak durumunda kalmıştır.⁴³⁹

⁴³⁶ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 311.

⁴³⁷ A.g.e., 288. Ayrıca bkz. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 200.

⁴³⁸ Ceren Utkugün, *“İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)”*, (Afyon: Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 71.

⁴³⁹ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 311, Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 292.

Refik Saydam, 1939 yılında Bayar'ın tasfiye süreciyle birlikte Başvekilliğe getirilmiştir. Savaş aynı zamanda Saydam'ın da bir şanssızlığı olmuştur. Bu bağlamda 1940 yılından itibaren Saydam hükümeti sıkı bir kontrol mekanizması geliştirmiştir. Bu denetim mekanizmalarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- Milli Korunma Kanunu
- Ticaret Ofisi
- İaşe Müsteşarlığı⁴⁴⁰

Milli Korunma Kanunu⁴⁴¹ ile birlikte hukuki olarak devlet çeşitli tedbirler almış, Ticaret Ofisi ile milli burjuvazinin ticari kanadını oluşturan kesimler (dış ticaret ile uğraşanlar) örgütlenmeye yöneltmiştir. İaşe müsteşarlığı ile birlikte ise ticaretin tamamen devletin kontrolüne geçmesi istenmiştir. Müsteşarlığa Şevket Süreyya Aydemir getirilirken müsteşar yardımcılığına ise Aydemir'in bahsetmiş olduğu üzere Emin Sazak getirilmiştir.⁴⁴² Dolayısıyla birinci bölümde diyagramını⁴⁴³ oluşturmuş olduğumuz hapis sistemi bu süreçte kendini daha fazla hissettirmiştir. Bu bağlamda Saydam hükümeti tarafından özellikle tarım ürünleri sıkı bir denetim altına girmiştir. Fakat vurgunculuk olaylarının tırmanışa geçtiği süreçte devlet kontrol mekanizmasını tam olarak uygulayabilmek için buğday ve kömür gibi ürünler karneyle dağıtılmıştır. Dolayısıyla düşük fiyattan verilmiştir. Fakat Pamuklu dokuma ürünleri ve şekerin satış fiyatı serbest piyasa koşullarında gerçekleşmiştir. Bu açıdan pamuk ve şeker üretimi için kullanılan malzemenin düşük fiyat üzerinden alım yapılmasıyla yüksek karlar hem devlet hem de milli burjuvazi tarafından elde edilmiştir. Dolayısıyla Saydam hükümeti her şeyi denetlemeye çalışmış fakat Saydam'ın Temmuz 1942'de ölümü işleri milli burjuvazi açısından bir nebze de olsa değiştirmiştir.⁴⁴⁴

Saydamın ardından Saraçoğlu hükümeti kurulmuş ve iktisadi politikalar sıkı denetim mekanizmasının ardından gevşetilmiştir. Nitekim Çavdar'ın *sınırlı serbesti dönem* olarak süreci nitelendirmesi bundan kaynaklanmaktadır.⁴⁴⁵ Saraçoğlu hükümeti

⁴⁴⁰ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 311.

⁴⁴¹ Milli Korunma Kanunu çalışmanın ilerleyen sayfalarında ayrı bir başlık olarak incelenecektir. Dolayısıyla burada daha fazla bilgi verilmemiştir.

⁴⁴² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. 2, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 202.

⁴⁴³ Bkz. Diyagram 1.2.

⁴⁴⁴ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 294.

⁴⁴⁵ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 312.

milli burjuvazinin tarım ve ticaret kesiminde yer alan çevreleri almış olduğu kararlarla sevindirmiştir. Bunlardan biri de %25 karardır. Bu kararın maddeleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Üretim miktarı 50 tona kadar olan üreticilerden hububatın her birinden %25,
- Üretim miktarı 100 tona kadar olan üreticilerden hububatın her birinden %35,
- Üretim miktarı 100 tonu geçenlerden, 50 tona kadar olan kısımdan %25, 50-100 ton arasındaki kısımdan %35, 100 tondan fazlasının ise %50'sinin devletçe alınması kararlaştırılmıştır. Üretimin kalan kısmı ise üretici borcunu ödedikten sonra ticareti devlet tarafından iç piyasaya yönelik olarak serbest bırakılmıştır.

Bu kararla birlikte milli burjuvazinin tarım ve ticari kanadında faaliyet yürütenlerin yüzleri gülmüştür. Nitekim Aydemir'in aktardığına göre buğdayın fiyatı 13.5 kuruştan 100 kuruşa yükselmiştir.⁴⁴⁶ Bu noktada fiyat artışları ile ilgili aşağıdaki tablo ayrıntılı bilgi vermektedir:

Tablo 3.1: 1938-1943 Yılları Arasında Kuruş Cinsinden Ürün Fiyatları⁴⁴⁷

Ürün	1938	1943	Artış (%)
Ekme (Kilo)	0.05	38.67	284.7
Et (Kilo)	42.52	198.54	366.9
Sebze (Kilo)	7.51	29.96	298.9
Zeytinyağı (Litre)	51.85	231.29	336
Şeker (Kilo)	28	338	1.107
Peynir (Kilo)	48.78	155.42	218.6
Yumurta (Tane)	1.74	7.94	364.3
Süt (Litre)	14.79	51.25	236.5
Kömür (Kilo)	5.33	12.21	129.1
Odun (Kilo)	370.08	1.316.66	255.7
Tuğla	1.500	6.000	3.000
Kereste	4.000	20.000	400
Kireç	35	399	1.040
Kiremit	4	300	1.400
Çimento	50	125	150
Demir	7	70	900

Tablo 3.1'de ifade edildiği üzere vurgunculuk faaliyetleri nedeniyle temel ihtiyaçlar ve bunun dışındaki ürünlere ciddi ölçüde zam geldiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ekmeğe %284.7 oranında, kömüre %129.1 oranında zam geliş temel tüketim malzemeleri olmaları bağlamında neden karne ile dağıtıldığını da gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla savaş zenginleri bu süre içerisinde çıkmaya başlamıştır.

⁴⁴⁶ Aydemir, *İkinci Adam*, 314.

⁴⁴⁷ M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 2, (2009): 321.

Ekonomik faaliyetlerinin düzgün gitmemesi nedeniyle Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi bu bağlamda iktisadi yapılanma içerisinde hayat bulmuştur. Bu noktada savaş yıllarının vazgeçilmez söylemi vurgunculuktan bahsetmek gerekir.

3.1.1. Vurgunculuk/Karaborsacılık

Vurgunculuk veya karaborsacılık, II. Dünya Savaşı süresince Türkiye’de tartışılan ve siyasi çevrelerce sürekli olarak engellenmek istenen bir durum arz etmektedir. Bu durumun neticesinde iâşe problemlerinin çıkması, halkın sefalet içerisinde yaşamaya mahkûm edilmek istenmesi durumu tetiklemiştir. Buradaki asıl sorunsal ise CHP açısından oluşturulmak istenilen milli burjuvazinin yanlış bir süreçte sermaye birikimlerine ivme kazandırmış oluşudur. Türkiye için iktisat çanları aleyhte hiç durmadan çalmaya başladığı süreçte, bu çanlar milli burjuvazi için adeta güzel bir musiki olarak algılanmıştır. Nitekim her fırsatta karaborsa olaylarının şiddetli bir biçimde tırmanışı durumu ispat etmektedir.

Dönem içerisinde vurgunculuk veya karaborsa faaliyetleri milli burjuvazi tarafından sürekli olarak gündeme getirilmiştir. Bu olaylara örnek vermek gerekirse değeri kilo bazında 30 kuruş olan buğday, un olarak İstanbul’da 200 kuruşa satılmaya başlamıştır. Bununla birlikte litresi 85 kuruş olan zeytinyağı 350 kuruştan satılmıştır ki zeytinyağı stokunun 16.000.000 Litre civarında olduğu Boratav tarafından bahsedilmektedir.⁴⁴⁸ Dolayısıyla ciddi bir fiyat artışı ve bu minvalde sermaye birikimin olduğundan bahsetmeden geçememek gerekir.

Vurgunculuk olaylarının tırmanışa geçişiyle, devlet çeşitli tedbirler almıştır. Bu süreçte Valilikler ve Belediyeler de devlete destek olmuşlardır. Fakat ilk zamanlarda kamuoyu konu hakkında sakinleştirilmek istemiştir. Nitekim “*Zahire ve hububat fiyatları normal haddedir*”⁴⁴⁹ diyen Cumhuriyet gazetesinin bir haberi durumu ortaya koymaktadır. Fakat durumun tam aksi yönde olduğunu söylemek gerekir. Özellikle İstanbul Ticaret Odası ve Belediye’de konu ile alakalı toplantılar yapılmış ve hükümete çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.⁴⁵⁰ Ayrıca bu tarihten yaklaşık olarak bir hafta önce İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ihtikar yapılmayacağının ve bu konu hakkında hassas

⁴⁴⁸ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 298.

⁴⁴⁹ “İhtikar Hareketi ve Tedbirlerin Neticesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Eylül 1939, 2.

⁴⁵⁰ “İhtikarla Mücadele”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1939, 2.

olduklarını vurgulamıştır.⁴⁵¹ Nitekim ihtikar hiçbir şekilde engellenmemiş dolayısıyla devletin çeşitli önlemler alması ve uyarı niteliğinde açıklamalar yapılması dönem için kaçınılmaz bir son olmuştur.

Vurgunculuğun devam etmesine paralel olarak Ticaret Bakanı 25.02.1941’de yeni İaşe Teşkilatının işe başlayacağını ve halkla birlikte mücadele edilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.⁴⁵² Bu tarihten önce hükümet çeşitli tedbirler almıştır. Milli Korunma Kanunu bunlardan biridir. Bu kanuna paralel olarak Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmuş ve narh uygulaması gibi çeşitli tedbirler alınmıştır. Fakat vurgunculuk engellenememiştir. Milli Korunma Kanunu kapsamında her tacire 100 kuruşun üzerinde yaptığı işlemlerde malı ve fiyatı belgeleyen fatura kesme zorunluluğu⁴⁵³ getirilmiştir. Ayrıca Milli Korunma Kanunu’nun hükümleri gereği diğer cezalar (sürgün, para cezası, vs.) vurgunculuk yapılmaması için caydırıcı olarak kullanılmıştır. Bütün bu tedbirler yetersiz kalmış ve hatta aksine vurgunculuk artarak devam etmiştir.

Dönem içerisinde basın da bu konu üzerinde sürekli olarak durmuştur. Tüm haberleri çalışmamızın muhtevası gereği veremeyeceğimiz için seçilmiş bazı haberlerden bahsetmekte fayda vardır. Savaş’ın başlamasının ardından, Eylül ayından itibaren vurgunculuk ve dolayısıyla vurgunculuk yapanlarla ilgili haber dizisinin çıktığı görülmektedir.⁴⁵⁴ Daha sonraki süreçte ise devletin almış olduğu tedbirlere karşılık olarak birtakım cezaların verildiği anlaşılmaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse ilk olarak 27.10.1939’da İhtikarla Mücadele Komisyonu biri fayans ve diğeri kalay ticaretiyle uğraşan iki firmanın kapatılmasına karar vermiştir.⁴⁵⁵ Termos ticareti yapan Jak Kastro ise 1940 yılında mahkemeye sevk edilmiş ve savunmasında “*Termofor istenildiğini zannettim. Yoktur dedim.*” şeklinde yanlış duyduğu yönünde ifade vermiş ve tutuklanmıştır.⁴⁵⁶ Yine 1940’ta maden taciri olan Robena Politi 300 kuruştan aldığı

⁴⁵¹ “İstanbul Valisi İhtikar Olamayacağını Söyledi,” *Ulus Gazetesi*, 7 Eylül 1939, 2.

⁴⁵² “Yeni İaşe Teşkilatı İşe Başladı,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Şubat 1941, 1,5.

⁴⁵³ Utkugün, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*, 119.

⁴⁵⁴ “İhtikarla Mücadele”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Eylül 1939, 2., “İhtikarla Mücadele”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Eylül 1939, 2., “İhtikarla Mücadele”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Eylül 1939, 2., “İhtikar Yapanlar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Eylül 1939, 2., “İhtikar Meselesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mart 1939, 2., “İhtikarla Mücadele”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Eylül 1939, 2., “İhtikarla Mücadele”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Eylül 1939, 2., “İhtikarla Mücadele”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ekim 1939, 2.

⁴⁵⁵ “İhtikar Yapan İki Müessese Kapatılıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ekim 1939, 2.

⁴⁵⁶ “Bir İtriyyat Tüccarı Dün Tevkif Olundu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Haziran 1940, 2.

kalayları 400 kuruşa satması neticesinde 500 Lira para cezasına çarptırılmış ve ayrıca iki seneliğine Eskişehir'e sürgün edilmiştir.⁴⁵⁷

1941 yılına gelindiğinde ise ihtikar davalarının arttığı gözlemlenmektedir. Nitekim savaşın ekonomi üzerindeki bunaltıcı etkisi ve Türk halkının sefalet içerisine düşmesi bu davaların artmasında etkili olmuştur. Süreçte basın yine olayların takipçisi olmuş ve birçok ihtikar davasını kaleme almıştır.⁴⁵⁸ Bu minvalde ceza alanlara örnek verirse Kumaş Ticareti yapan Suraski adlı işletmenin temsilcileri tutuklanmıştır. Nitekim %125 karla iş yapmaları sonucunda cezaya çarptırılmışlardır.⁴⁵⁹ Bununla birlikte Amonyak Tuzu (Nişadır) ticareti yapan Marko Pardo ve Pil ticareti yapan Yakop Gabay ile Batuh Gabay ve Kimyevi madde ticareti yapan Raşid Sevidin para cezalarına çarptırılmıştır. Ayrıca Sevidin için 3 sene sürgün kararı verilmiştir.⁴⁶⁰ Vermiş olduğumuz örnekler paralelinde cezaların ağır olmasına karşın karaborsanın savaş boyunca devam ettiği ve hatta savaşın sonunda bile bitmediği ve 1950'ye kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Cumhuriyet gazetesi bu süreç içerisinde bolca İhtikar ile alakalı haber yapmıştır.⁴⁶¹ Dolayısıyla savaş sonrasında bile vurgunculuk yapılmasının bir tek açıklaması vardır ki o da milli burjuvaziye kolay para kazanmak çok tatlı gelmiştir denilebilir. İhtikar davalarında ise çoğunlukla Müslüman olmayan unsurların yargılandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu süreçte tıpkı Milli Mücadele sonrasında yapıldığı gibi Türk-Müslüman unsurların diğerlerinin yerine geçişi söz konusu mudur? sorunsalı aklılara gelmektedir.

Vurgunculuğun kol gezdiği süreçte bir kısım tacir yargılanırken siyasete yakın olan kesim durumdan etkilenmemiştir. Boratav'ın naklettiğine göre, pirinç kralı olarak bilinen Ahmet Çanakçılı bunlardan biridir. Çanakçılı 1942 yılında Antakya ve Maraş'tan kilosunu 14-24 kuruş arasında topladığı çeltikleri İstanbul'da 120-140 kuruş arasında

⁴⁵⁷ "Bir Kalay Tüccarı İki Sene Sürgüne Gidecek", *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1940, 2.

⁴⁵⁸ Bkz. "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mart 1941, 2., "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Mart 1941, 2., "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mart 1941, 2., "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Nisan 1941, 2., "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Nisan 1941, 2., "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1941, 2., "İhtikar Davaları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Haziran 1941, 2.

⁴⁵⁹ "Suraski Ticarethanesinin Mümessilleri Tevfik Edildi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Mayıs 1941, 2.

⁴⁶⁰ "Sürgün Cezasına Mahkûm Olan İhtikar Suçluları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Mayıs 1941, 2.

⁴⁶¹ Bunlara örnek için bkz. "İhtikar Mücadelesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Mart 1944, 1,2., "İhtikar Mücadelesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Mart 1944, 1,2., "İhtikarla Mücadele", *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Nisan 1944, 1., "Sayfiye'de Kira İhtikarı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mart 1945, s.1., "İhtikar Yapan Kim?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Şubat 1946, 1., "Karaborsacıların Faaliyeti", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ocak 1947, 1., "Karaborsa Yeniden Hortluyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Aralık 1950, 1.

satmış ve neticesinde Milli Korunma Mahkemesine çıkmıştır. Fakat işin enteresan tarafı daha sonrasında Pirinç Murakabe Heyetine seçilmiş ve %25 kararının ardından kilosu 95 kuruştan pirinç satacağını ilan etmiştir. Ardından dönemin Ticaret Vekili Behçet Uz tarafından taltif edilmiştir.⁴⁶² Dolayısıyla siyasetçilere yakın olanlar bir şekilde durumdan aklanmıştır.

Vurgunculuk yıllarında bahsedilmesi gereken önemli olaylardan biri de büyük şehirlere göçün yaşanmasıdır. Sosyolojik açıdan bu göç iki kesim tarafından gerçekleşmiştir. Bunlardan biri milli burjuvazinin Anadolu tayfası, diğeri ise yoksul kesimdir. Nitekim milli burjuvazi İstanbul gibi büyük şehirlerde dükkanlar satın almaya başlamıştır. Yoksul kesimler ise, yoksul mahallelere göç edip amele olarak çalışmak zorunda kalmıştır. Bu kesimin içerisinde yiyeceksiz kalanlar, borca girenler ve tarlalarını, hayvanlarını satmaya mecbur kalanlar yer almaktadır.⁴⁶³ Dolayısıyla savaşa girilmese de Türkiye savaş koşullarından derinden etkilenmiştir.

Savaşın başlamasıyla milli burjuvazi servet birikimlerini arttırmak için her türlü işi yapmıştır demek yanlış olmayacaktır. Buna karşılık olarak ise hükümet çeşitli tedbirler almış fakat bu tedbirler yeterince işlev görmemiştir. Nitekim 1950 yılına kadar savaşın bitmesine rağmen vurgunculuk hadiselerinin yaşanması durumu gözler önüne sermektedir. Fakat yine de devletin elinden geleni yaptığını söylemeden geçmemek gerekir. Nitekim Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi böyle bir ortamda hayat bulmuştur.

3.2. MİLLİ KORUNMA KANUNU

Milli Korunma Kanunu (MKK), deyim yerindeyse milli burjuvazinin bitmek tükenmek bilmeyen sermaye birikim aşkı sonucunda Türkiye iktisadi yapılanmasına eklemlenmiştir. II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye’de yapılan vurgunculuk harekâtından daha önceki sayfalarda bahsetmiştik. Bu bağlamda kanun için devletin milli burjuvaziye kontrol etmek ve dolayısıyla üretim ve tüketim ilişkilerini rahatlatmak amacıyla almış olduğu tedbirlerden biri olduğunu söylemek gerekmektedir.

⁴⁶² Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 298.

⁴⁶³ A.g.e., 298.

Milli Korunma Kanunu'nun oluşum süreci daha savaş başlamadan gerçekleşmiştir. Saydam hükümeti Müdafaa Ekonomisi adlı bir rapor hazırlatmış ve bu raporda 08.09.1939'da tamamlanarak başbakanlığa sunulmuştur.⁴⁶⁴ Raporun içeriği ise tamamen olağan üstü halde ne olacağı ile ilişkilidir. Bu açıdan siyasi, iktisadi, teknik ve askeri olarak kontrol mekanizmasını güçlü kılabilmek ve seferberlik açısından bütün iktisadi paydaşlar ve konular ele alınarak raporda değerlendirilmiştir. Dolayısıyla tam bir savaş ekonomisi planı hazırlanmıştır.⁴⁶⁵

Milli Müdafaa Ekonomisi (MME) raporunun, Milli Korunma Kanunu'nun temeli olması nedeni, MKK'nın oluşum sürecinde bu raporunda dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim aynı süreçte vurgunculuk olaylarının artmasına paralel olarak bir kanun hazırlanması gündeme gelmiştir. TBMM'nin açılışında konuşan İnönü *"İçinde bulunduğumuz fevkalade şartların, iktisadi hayatımızın nizamını muhafaza etmek için ayrıca kanuni tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır"*⁴⁶⁶ derken yeni bir olağanüstü durum kanunun oluşturulacağını sinyallerini vermiştir. MME temel alınarak Milli İktisadi Kanun Projesi oluşturulmuş ve 26.12.1939'da CHP grup başkanlığı tarafına sunularak incelenmesi istenmiştir. 23 madden oluşan bu proje CHP meclis grubunda iki gün boyunca tartışılmıştır. Proje yine MME gibi olağan üstü şartlarda hükümete yetki genişliği tanımak için ortaya çıkarılmıştır. Neticesinde proje kabul edilmiş ve kanunlaşması için Recep Peker'in başkanlığında bir komisyon oluşturulmuş ve komisyon 70 maddelik Milli Korunma Kanunu Layihasını hazırlamıştır.⁴⁶⁷

Kanun Layihası 15.01.1940 tarihinde Meclise sunulmuştur. Ardından 18.01.1940 tarihinde Mecliste yapılan tartışmaların neticesinde iki madde daha eklenerek kanun kabul edilmiştir. MKK temel itibarıyla, Bakanlar Kuruluna iktisadi yapılanmadaki bütün faaliyetleri kararnameler yoluyla düzenleme ve müdahale imkânı vermektedir. Dolayısıyla çalışmamızın önceki sayfalarında da bahsettiğimiz üzere bu geniş yetkiler sonuna kadar kullanılmış ve milli burjuvazi ile olan ilişkiler gerilmiş hatta ve hatta devlet milli burjuvaziye cezalandırma yöntemini kullanmıştır. Fakat başlangıçta hükümet kanunu yumuşak bir hava içerisinde tanıtmayı hedeflemiştir. Nitekim Saydam'ın

⁴⁶⁴ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 314.

⁴⁶⁵ Aydemir, *İkinci Adam*, 211-212.

⁴⁶⁶ "İnönü'nün Büyük Nutku", *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Kasım 1939, 5.

⁴⁶⁷ Alev Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)*, (İstanbul: Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü 2015), 58-59.

“*Kanunun hedefi, Türk müdafaa kuvvetlerinin fevkalade hallerde ve seferberlikte en iyi şekilde tanzimine matuftur*”⁴⁶⁸ sözleri hem bir uyarı niteliğinde hem de durumu yumuşatma çabası içerisinde olduğunu anlatmaktadır.

Milli Korunma Kanunu’nun iktisadi yapılanma içerisinde beş paydaş üzerinde şekillenmiştir. Bu açıdan devletin beş paydaş üzerinde kontrol mekanizması geliştirdiğini söylemek mümkündür. Bunlar:

- Sanayi,
- Maden,
- Çiftçi,
- Nakliye,
- İşçi.

olarak ifade edilebilir. MKK’ya göre hükümet sanayi ve maden işletmelerinde neyin ne kadar üretileceğini belirleme yetkisine sahip olmuştur. Eğer istenilen durum gerçekleşmezse karşılığında bizzat el koyma gibi durumlar yaşanması kanun ile birlikte söz konusu olmuştur. Fakat bu durum özel işletmeler için ücreti mukabilinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte nakil araçlarının ücretlerinin belirlenmesi ve ayrıca tarım kesimde hangi ürünlerin ekileceği konusunun devletçe belirlenmesi ve 500 hektardan fazla ekilmeyen alan kalırsa bunun devletçe gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁹ Son olarak MKK’nın işçiler üzerindeki etkisinden bahsetmek gerekmektedir. Özel işletmelerin üretim hedeflerini yakalayabilmeleri için işçilerin geçerli nedenlerinin olmaksızın işlerini terk etmelerini kanun ile birlikte yasaklamıştır. Aynı zaman da hafta tatillerinin belirlenmesi patronlara bırakılırken gerekli görülen noktalarda iş saatinin günde üç saat süre ile uzatılması kararlaştırılmıştır.⁴⁷⁰ Bu durumda işçilerin açıkça cebren çalıştırıldığını ifade etmektedir. Ayrıca hem işçilere yönelik olarak baskı kurulması hem de gerekli görülen durumlarda devletin işletmelere kredi temin etmesi milli burjuvazinin faydasına gerçekleşmiştir. Dolayısıyla milli burjuvazinin sermaye birikimlerini sömürü üzerinden arttırmışlardır gibi bir yorum yapmak bu noktada gerçekçi bir durum arz etmektedir.

⁴⁶⁸ “Başvekilin Beyanâtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ocak 1940, 1. Ayrıca bkz.” Başvekilimizin Çok Kıymetli Nutku”, *Ulus Gazetesi*, 19 Ocak 1940, 1,3.

⁴⁶⁹ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 322.

⁴⁷⁰ A.g.e., 325.

Her ne kadar MKK ile birlikte katı bir devletçi politikanın bedeli ödenmesi ile uygulandığı anlaşılsa da iktisadi yapılanma içerisinde vurgunculuk hadiselerinin söz konusu olsa da buna bağlı olarak iâşe problemlerinin çıkması nedeniyle süreç düşünüldüğünde, eleştiriler yapılsa da kanunun halk adına ve halk için çıkarılması ve bu bağlamda uygulamaya gidilmesi nedeniyle, haklı gerekçelere sahip olduğunu söylemek gerekir. Nitekim savaşın Türkiye'ye sıçrama ihtimali olması da dönem içerisinde siyasilere psikolojisinin bu yönde etkilenmesi de ayrı bir gerekçe olarak sunulabilir.

Kanun ile birlikte milli burjuvazinin ticari kanadını oluşturan kesim tam olarak denetlenmeye çalışılmıştır. El koyma ve malların fiyatlarının devletçe belirlenmesi durumu ispat etmektedir. Dolayısıyla devlet *bütün kesimlere iâşe problemi çıkarırsan ve haksız kazanç elde edersen bedelini ödersin* mesajını net olarak vermektedir denilebilir. Bu bağlamda çalışmamızın birinci bölümünde de değerlendirmiş olduğumuz hapis olan milli burjuvazi tecride alınmaya çalışılmıştır.⁴⁷¹

Milli Korunma Kanunun içeriği ise daha önceden söz etmiş olduğumuz üzere 72 maddeden oluşmaktadır. Maddelerin hepsini vermememiz yapısal olarak mümkün değildir. Fakat aşağıdaki tablo genel bir fikir vermektedir:

Tablo 3.2: MKK Hükümleri⁴⁷²

Hükümler	Karar Madde Sayısı
Genel Hükümler	1-3
Teşkilat Hükümleri	4-6
Ekonomik Hükümler	7-42
Mali Hükümler	43-52
Cezai Hükümler	53-68
Geçici Maddeler	69-72

Genel hükümler savaş olasılığı ve seferberlik halini kapsamaktadır. Teşkilat hükümleri kanunun koordinesini sağlarken, ekonomik hükümler ise bütün yapılanmayı beraberinde kontrol etme imkânı tanımaktadır. Nitekim yukarıdaki tabloda da ifade edildiği üzere MKK'nın yoğun olarak alınan kararları ekonomik hükümler başlığı altında yer almaktadır. Bu durum bize bir açıdan da kanunun asıl olarak ekonomik problemlerin giderilmesi hususunda çıkarıldığını ispat etmektedir. Bununla birlikte mali hükümler bütçe ve kanunun uygulanması için sermaye sağlarken cezai hükümlerle birlikte daha

⁴⁷¹ Bkz. Diyagram 1.2.

⁴⁷² Tablo Özbil'in çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)*, 69.

önceden de söz etmiş olduğumuz üzere para cezası, hapis ve sürgün gibi uygulamalar ile hayat bulmuştur. Son olarak geçici maddeler ise kanunun uygulanmasını yönelik kısımları kapsamaktadır.⁴⁷³

Milli Korunma Kanunu süreç içerisinde 4 kez değişmiştir. İlk değişiklik 28.12.1940 yılında gerçekleşmiştir. Değişikle beraber işçilerin hakları biraz daha kısıtlanmış (haftada bir gün tatil hakkı kaldırılma noktasına gelmiştir) ve devlet bizatihi malların piyasaya sürülme faaliyetlerinde (toplama sevk, dağıtım) yer almıştır. İkinci değişiklik ise 19.12.1941'de gerçekleşmiştir. Bu değişiklikte birlikte ürünlere el koyabilme kolaylaşmıştır. Üçüncü değişiklik 30.12.1942 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu değişiklik ile birlikte her türlü sanayi ve maden işletmelerine lüzum görülürse el koyulması kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla el koymanın kapsamı genişletilmiştir. Dördüncü değişiklik ise 03.08.1944 tarihinde yapılmıştır. İşçilerin cebren çalıştırılması daha da katı bir hale bürünürken kredi sağlama hükümleri değişikliğe uğramıştır.⁴⁷⁴

MKK ile ilgili süreç içerisinde basında bir dizi haber yayımlanmıştır. Bunlardan bir örneğini de Cumhuriyet gazetesinin karikatürü oluşturmaktadır.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Utkugün, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*”, 82-85.

⁴⁷⁴ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 329-330, Özbil, *Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)*, 69.104.

⁴⁷⁵ “Karikatür”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1945., 1. Milli Korunma Kanunu ile ilgili diğer haberler için bkz. “Milli Korunma Kanunu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Şubat 1940, 1., “Milli Korunma Kanunu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Şubat 1940, 2., “Milli Korunma Kanunu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Aralık 1940, 1., “Milli Korunma Kanunu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Aralık 1941, 2.

Yukarıdaki karikatür MKK'nın topluma nasıl yansıdığını ve dönemin psikolojisinin nasıl geliştiğini ifade etmesi yönünden çok önemlidir. Nitekim vurgunculuğun hat safhaya ulaştığını açıkça ortaya koymaktadır. Kasap olduğunu düşündüğümüz karakter “*Dükkânı açalı üç gün oldu. Daha bir defa bile Milli Korunmaya gitmedim*” derken bunu net olarak ifade etmektedir. Ayrıca karikatür kanunun ve vurgunculuğun mizah anlayışına da yansıdığını ortaya koymaktadır.

Milli Korunma Kanunun uygulanması ise genel olarak ticari kesim üzerinde şekillenmiştir. Nitekim bunu sağlamak için uygulamaya yönelik olarak yapılanlar aşağıdaki maddelerde özetlenmiştir:

- Fiyat Murakabe Komisyonları oluşturulmuştur. (Bu komisyonlar bütün ürünlerin fiyatlarını kontrol etmek için kurulmuştur).
- Koordinasyon Heyeti (Bakanlıklar arası iş birliği için oluşturulmuştur).
- Ticaret Vekâleti İaşe Teşkilatı (İaşe işlerinin düzenlenmesi için oluşturulmuştur).
- Halk Dağıtma Birlikleri (Ürünlerin dağıtımı için kurulmuştur)
- Petrol Ofisi (Petrol dağıtımı için kurulmuştur)
- Ticaret Ofisi (İthalat ve ihracatın denetim altına alınması için kurulmuştur)
- Toprak Mahsulleri Ofisi (Tarımsal ürünlerin topraktan çıkışı ve dağıtımına kadar sürecin takip edilmesi için kurulmuştur).
- Milli Korunma Mahkemeleri (Kanuna uygunsuz hareket edenleri cezalandırmak amacı ile oluşturulmuştur).⁴⁷⁶

Uygulamaya yönelik olarak çeşitli kurumların oluşturulması paralelinde kanuna aykırı hareket edenler bu süreçte el koyma gibi çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bu cezai işlemlerinde milli burjuvazinin sanayi ve ticari kanadına yönelik olarak yapıldığını söylemek mümkündür. Bunlara örnek vermek gerekirse Tuzla Pedotti Tuğla Fabrikası, Ankara Çimento Fabrikası, Aleko Dulo Deri Fabrikası, Hamdi Gamgam Un ve İrmik Fabrikası ve Zeytinburnu Çimento Fabrikası'dır.⁴⁷⁷

Milli Korunma Kanunu ile birlikte milli burjuvazi tam manasıyla denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Devletin her yönüyle iktisadi yapılanmayı kontrol etmek

⁴⁷⁶ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 317., Özbil, *Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)*, 110-135., Utkugün, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*”, 87-93.

⁴⁷⁷ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 331.

istemesinin nedeni bu kesimin savaşı ganimet olarak düşünüp doğası gereği sermaye birikimlerini arttırmak için kanunsuz olarak hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Kanunun bu minvalde çıkışı ve akabinde cezai durumlarının bile uygulanması ise iktisadi yapılanmayı istenilen noktaya getirememiş hatta vurgunculuk olayları daha da çok artmıştır. Fakat yine de devlet kanun ile birlikte olumsuz durumu minimize etmeyi hedeflemiştir. MKK ile birlikte süreçte bahsedilmesi gereken bir unsurda olağanüstü vergilerdir.

3.3. OLAĞANÜSTÜ VERGİLER

Vurgunculuk kapsamında süreç içerisinde yerli ve yabancı sermaye çevrelerinin Türkiye iktisadiyatı üzerinde oluşturduğu tahribat sonucunda MKK gibi kanunun siyasi erk eliyle çıkarılmasının yanı sıra bir sonuç olarak da durum vergilendirme üzerinde şekillenmiştir. Durumu yalnızca vurgunculuk ve neticesinde haksız kazanç, yoksul kitlelerin oluşması ve sosyolojik bir çöküntü ortamının oluşmasına bağlamak da yanlış olacaktır.

II. Dünya Savaşı yıllarında çalışmamızın önceki sayfalarında da bahsetmiş olduğumuz üzere devlet savaş ihtimaline karşı milli savunma gereksinimlerinin artırılmasını savaş psikolojisine bağlı olarak bir ihtiyaç kapsamında bütün kılcal damarlarında hissetmiştir. Bu bağlamda asker sayısı artmış ve yine ihtiyaca paralel olarak gider fazlalaşmıştır. Dolayısıyla süreç içerisinde gelir-gider dengesini ayarlayabilmek için iki önemli vergi ortaya koyulmuştur. Bunlardan ilki Varlık Vergisi ikincisi ise Toprak Mahsulleri Vergisidir.

3.3.1. Varlık Vergisi

Varlık Vergisi II. Dünya Savaşı yıllarında kelimenin tam anlamıyla temelde bütçeyi hafifletmek adına bir kereye mahsus olmak üzere Türkiye’de hayat bulmuş olan Servet Vergisidir.⁴⁷⁸ Uygulamaya girdiği tarihten itibaren Türkiye iktisadiyatına bir iz düşüm bırakmış ve yıllarca tartışılmıştır. Nitekim resmen el koyma anlamına gelen ve seküler⁴⁷⁹ bağlamda değerlendirildiğinde milli burjuvaziye ağır darbe indiren yöntem

⁴⁷⁸ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 318.

⁴⁷⁹ Seküler olarak ifade etmemizin temeli inancının ne olduğunun çalışmamız açısından önemli olmadığını ve Türkiye vatandaşı olan sermaye sahiplerinin milli burjuvazi kapsamına alınmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedileceği üzere vergi

olduğundan bahsetmek gerekmektedir. Fakat dönem içerisinde vurgunculuk ve bu minvalde haksız kazanç elde edildiği düşünülürse vergilendirme usulünün haklı gerekçelere sahip olduğunu da söylemeden geçmemek gerekir. Nitekim daha önce de açıklama yapmış olduğumuz üzere vurgunculuğun Türk halkını sefaletle sürüklenmesi kanunun ortaya çıkışının temel gerekçelerinden biri olmuştur. Dolayısıyla devlet tabiri caizse *bir taş ile iki kuş* vurmuştur. Bunlardan ilki bütçe üzerindeki ağır yükü hafifletmek olarak nitelendirilirse ikincisi ise devlet gücünü milli burjuvazi üzerinde göstermiş ve bizatihi devlet eli ile yıllarca oluşturulması tasarlanan grubun devletin yönlendirmesinden çıkmaması gerekliliği ifade edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Batı tipi burjuvazi modelinde devlet ile karşılıklı ilişkinin Türkiye’deki karşılığının tam tersi olduğunu bu vergi ispat etmektedir. Nitekim devlet ortaya çıkarmış olduğu kontrol mekanizmalarıyla burjuvaziye denetleme arzusunu burada tam anlamıyla göstermektedir.⁴⁸⁰

Saraçoğlu hükümetinin iş başına gelmesi ve akabinde %25 kararının alınmasının ardından Türkiye’de açık enflasyonist politikanın benimsendiğinden bahsetmiştik. Bu süreçte Boratav’ın bahsetmiş olduğu üzere vergilerin büyük bir bölümü kentli ve köylü çalışanlara yüklenmiştir. Dolayısıyla bu kesimler üzerinde vergiyi daha fazla arttırarak bütçe giderlerinin karşılanmasının imkansızlığı dönem içerisinde net olarak siyasiler tarafından algılanmıştır. Bu nedenle de devletin savaş sayesinde vurgunculuk yoluyla servet birikimlerini arttıran milli burjuvaziye yönelik olarak hamle yapması kaçınılmaz olmuştur.⁴⁸¹

1942 yılında yaşanan olumsuz gelişmeler neticesinde Mecliste olağanüstü kazançların vergilendirilmesi konusu görüşülmüştür.⁴⁸² Verginin hazırlık aşaması neredeyse bu tarihten bir yıl önceye dayanmaktadır. 12.09.1941 tarihinde defterdarlıklara gizli koduyla bir genelge gönderilmiştir. Eski İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte genelge ile ilgili şunları söylemektedir;

“O akşam geç vakit odama gelen M. İzmen ... bir yazı gösterdi... harp ve ihtikar dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançları kanunlarımızın vergilendirememekte olduğu...

gayrimüslimlere yönelik olarak uygulanmıştır. Bu açıdan seküler kelimesinin kullanılması daha uygun bulunmuştur.

⁴⁸⁰ Bkz. Diyagram 1.2.

⁴⁸¹ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 333.

⁴⁸² İbrahim İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 2, (2012): 278.

piyasada acele tetkikat yaptırılarak kimlerin bu şekilde fevkalade kazanç temin ettiğinin tespiti, akalliyetlerin ayrı bir cetvelde gösterilmesi..."⁴⁸³

Bu genelgeye göre servet sahibi olanlar dört kategoriye ayrılmıştır. Bunlar:⁴⁸⁴

- M (Müslüman).
- G (Gayrimüslim).
- E (Ecnebi).
- D (Dönme)

Dolayısıyla servet sahipleri inançlarına göre kategorize edilmiş ve bu bağlamda raporlar Ankara'ya ulaştırılmıştır. Faik Ökte'nin de ifadelerinin yanı sıra 01.11.1942'de TBMM'nin açılış konuşmasında İnönü:

*"Haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası içinde bulunduğumuza şüphe yoktur... Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı, çiftlik ağası elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metalı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı. İşte yüz karalarımız. Fakat üç beş yüz kişiyi aşmayan bu insanların vatana zarar vermelerini engelleyeceğiz"*⁴⁸⁵

cümlelerini kullanırken yeni bir kanunun çıkacağını açıkça vurgulamıştır. Hükümetin yasa hazırlayacağı ise 1942 yılının yaz mevsiminden itibaren milli burjuvazi tarafından algılanmıştır. Bunun üzerine Çavdar'ın ifade ettiğine göre azınlık grubuna dahil olan iş adamları Başbakanı ziyaret ederek "İhtiyacınız ne kadar? Biz aramızda temin edip verelim" demiştir. Buna karşılık Saraçoğlu teklifi reddetmiştir.⁴⁸⁶ Dolayısıyla verginin asıl olarak gayrimüslim kesimi vuracağı ve sonuçlarının ağır olacağı sızdırılmıştır. Nitekim iş adamlarının teklifi bu durumu ispat etmektedir.

Varlık Vergisi'nin baş mimarı Saraçoğludur. Kanun O'nun direktifleriyle hazırlanmıştır.⁴⁸⁷ Kanunu teklif edenler içerisinde yer alan diğer isimler ise hükümette, N. Menemencioğlu, Ali Rıza Artunkal, Recep Peker, Fuat Ağralı, Hasan Ali Yücel, Ali

⁴⁸³ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Birinci Baskı, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951), 47. Mehmet İzmen ise dönemin İrat ve Servet Vergileri Müdürüdür. Bkz. A.g.e., s. 46.

⁴⁸⁴ A.g.e., 47.

⁴⁸⁵ "Cumhurreisimiz İnönü B.M. Meclisinin 6'ncı İntihap Devresinin 4'üncü İçtima Yılıını Açtı", *Ulus Gazetesi*, 2 Kasım 1942, s. 3.

⁴⁸⁶ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 321.

⁴⁸⁷ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 336.

Fuat Cebesoy, Hulusi Alataş, Raif Karadeniz, Şevket Raşit Hatipoğlu, Fahri Engin ve Behçet Uz bulunmaktadır.⁴⁸⁸

Varlık Vergisi 09.11.1942 tarihinde TBBMM'ye sunulmuş ve neticesinde oy birliği ile 11.11.1942 tarihinde yasallaşmıştır.⁴⁸⁹ Kanun kapsamına giren yükümlüler ise aşağıdaki maddelerdeki gibi belirlenmiştir:

- Kazanç, buhran vergileri yükümlüleri,
- Büyük çiftçiler,
- 1939 tarihinden itibaren kazanç ve buhran vergilerine bağlı bir işle uğraştığı halde kanunun çıkmasından itibaren işini terk edenler,
- Meslekleri ticaret olmasa bile bir defa ticari faaliyette bulunup para veya mal alanlar.⁴⁹⁰

Bu noktada işin tuhaf tarafı ise belirlenen maddelerden birden fazlasına dahil olanlar için her bir grup adına vergiye tabi tutulmuş olmasıdır. Ayrıca kanun ile birlikte tüzel kişiler de vergiye tabi olmuş ve şirketlerin gayrimenkullerinin tamamı üzerinden vergilendirme yapılmıştır.⁴⁹¹

Varlık Vergisinin uygulanışı da diğer dikkat edilmesi gereken noktalardan biridir. Nitekim vergi miktarlarını belirlemek için komisyonlar oluşturulmuştur. Bu komisyonlar vergi bölgelerinde en büyük mülkiye memurunun başkanlığında ticaret odaları ve belediyelerce seçilmiş olan ikişer üyeden oluşturulmuştur. Komisyonun belirlemiş olduğu vergi mükellefleri ise listeler halinde ilan edilmiştir. Bununla birlikte komisyonun vermiş olduğu kararlar kanun ile birlikte nihai olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla mahkeme yolu kanun ile kapatılmıştır. Fakat mükerrer bir tahsilat söz konusu olursa mahkeme yolu açık tutulmuştur.⁴⁹²

Vergi borçlarının ilanının ardından mükelleflerin 15 gün içerisinde borçlarını ödemeleri kararlaştırılmıştır. Bu süreyi geçenler için ise haciz işlemleri uygulanabilmektedir.

⁴⁸⁸ Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, 55.

⁴⁸⁹ İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”, 280. Ayrıca bkz. “Varlık Vergisi Dün İttifakla Kabul Edildi”, *Ulus Gazetesi*, 12 Kasım 1942, 1.

⁴⁹⁰ Kerem Karabulut, “11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisine Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), (2005): 334-335.

⁴⁹¹ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 338.

⁴⁹² İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”, 280., Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 338, Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 322.

Bununla birlikte borcun ödenmediği dönemi takip eden ilk hafta için %1, ikinci hafta için ise %2 faiz ödemek durumunda kalırken, süreç içerisinde borcunu ödemeyenler ise çalışma mükellefiyetine tabi olmuştur.⁴⁹³

07.01.1943 tarihli talimatnameye göre borçlarını ödemeyerek çalışma yükümlülüğü bulunanlar için iş yerlerine sevkler açısından gruplar belirlenmiştir. Bu gruplar iş yerlerine sevk sıraları aşağıdaki maddelerde belirtilmiştir:

- Hiç vergi ödemeyenler,
- Vergisini bir kısmını ödeyen fakat hacizden mallarını kaçıranlar,
- Borcunu ödemede iyi niyet gösterenler,
- Sadece gayrimenkulden yükümlü tutulanlar.

Bu talimatnameye göre çalışma yükümlülüğü bulunan kişiler iş yerlerine yollanıncaya kadar toplantı yerlerinde zabıta gözetiminde bulunmaları ve çalışmaya başladıktan sonra bir miktar ücret verilmesi ayrıca yiyecek, içecek ve barınma masrafları kendilerine ait olacak şekilde belirlenmiştir. Bununla birlikte vergi açısından Müslümanlardan ve ecnebilere (yabancı) %12.5, Dönmelerden %25, Gayrimüslimlerden %50 vergi alınması kararlaştırılmış ardından Gayrimüslimler için oran %35'e düşürülmüştür.⁴⁹⁴ Dolayısıyla vergilendirmeden asıl olarak zararlı çıkanlar gayrimüslim kesim olmuştur. Nitekim bu durum da bizlere tıpkı Milli Mücadele sonrasında azınlık burjuvazinin yerini milli burjuvazinin alması olayının bu süreçte de yaşandığını göstermektedir (o dönemde azınlıklar İstanbul ekonomisini elinde tutmaktadır). Bununla birlikte Boratav'ın "... azınlıkların önemli bir kısmı ise servetlerini nakde çevirerek tasfiyeye zorlanmıştır"⁴⁹⁵ şeklindeki ifadesi savımızı ispat etmektedir.

Vergisini ödemeyenler için ilk uygulama 21.01.1943 günü yaşanmıştır. Çalışacak olanlar ilk olarak İstanbul Moda Otelinde misafir edilmiş ardından tepkilerin gelmesi üzerine kampta toplanma işlemleri başlamıştır. Verginin yürürlükte kaldığı süre

⁴⁹³ İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması", 280., Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 339, Çavdar *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 322.

⁴⁹⁴ İbrahim Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, (2013): 150., Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 340-341.

⁴⁹⁵ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 344., Ayrıca bkz. Erdem Yavuz, "Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, (2015): 173.

boyunca 2057 kişi kampta tutulmuş ve bunların 1400'ü Aşkale'ye çalışmaya gönderilmiştir. Ölenlerin sayısı ise 21 olarak tespit edilmiştir.⁴⁹⁶

Varlık Vergisi uygulamasında komisyonların öneminin büyük oluşu nedeniyle birçok keyfiyet söz konusu olmuştur. Bunlara örnek vermek gerekirse Belediye Azası Bican Bağcıoğlu, Beyoğlu'nda G sınıfı bir bakkaliyenin vergisini indirtmiş ve sonradan O'nun bu bakkaliyeye ortak olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Bununla birlikte Müteahhit Kori, Maliye Bakanı Fuat Ağralı ile kavga etmiş ve neticesinde Varlık Vergisine tabi tutulmuştur. Ökte'ye göre ödeyeceği borç yaklaşık olarak 90.000 TL civarındadır. Ayrıca bu konu ile ilgili bir örneği de Müfettiş Vefik Pirinçcioğlu'nun eski eniştesi Aveneli'ye büyük bir vergi borcu çıkarışı oluşturmaktadır. Ökte'nin çalışmasında bu konu hakkında birçok örnek bulunmaktadır.⁴⁹⁷

Varlık Vergisi 15.03.1944 tarihinde kaldırılmıştır. Verginin kaldırılmasıyla o güne kadar tahsil edilemeyen borçlar silinmiştir.⁴⁹⁸ Bununla birlikte uygulama neticesinde yurt genelinde 315.000.000 TL toplanmıştır. Bu rakam ise bütçe harcamalarının %34.4'ünü karşılamış ve dolayısıyla o yıl bütçe açık vermemiştir.

Varlık Vergisi süreç içerisinde yabancılar tarafından da dikkatle izlenmiştir. Nitekim İngiliz Ticaret Odası Aylık Dergisinde 27.02.1943 tarihli sayısında bu konuya değinilmiştir. Yıllık Rapor başlıklı yazı da mükelleflerin borçlarını ödemedikleri takdirde şiddetle cezalandırıldıklarından bahsedilmesinin ardından Varlık Vergisi “*Sermaye üzerine konulmuş ağır bir vergiden başka bir şey değil, bütün piyasayı alt üst etmiştir*”⁴⁹⁹ denilmektedir.

Yaklaşık olarak 16 ay yürürlükte kalan Varlık Vergisi neticesinde milli burjuvazinin Gayrimüslim kanadı ağır bir darbe almıştır. Nihayetinde ise Türk-Müslüman olan kesim bu süreçte kârlı çıkmış ve dolayısıyla Gayrimüslimlerden doğan boşluğu yerlerini alarak kapatmışlardır. Bununla birlikte devlet bütçenin bir kısmını bu vergilerden sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum da tarihe bir iz düşüm bırakmıştır. Varlık

⁴⁹⁶ Sabit Dokuyan, “Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, (2014): 39.

⁴⁹⁷ Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, 96-97.

⁴⁹⁸ “Varlık Vergisi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mart 1944, 2.

⁴⁹⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (17.03.1943), *İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası Tarafından Yayınlanan Aylık Mecmuada Çıkan Yıllık Rapor Başlıklı Varlık Vergisi ile İlgili Yazının Tercümesi*, 30-10-0 / 85-560-19, s. 2-3.

Vergisinin yanı sıra süreçte önemli olan diğer vergi ise Toprak Mahsulleri Vergisi olmuştur.

3.3.2. Toprak Mahsulleri Vergisi

Varlık Vergisinin kabul edilişi ile birlikte milli burjuvazinin sanayi ve ticari kanadı vergilendirilmiştir. Dönem içerisinde vergilendirme de yaşanan sorunsallardan biri de toprağa bağlı olarak üretim yapan ve savaşı ganimet bilip bu sayede haksız kazanç elde ederek daha da zenginleşen tarım burjuvazisinin vergilendirilmesi olmuştur. Fakat Toprak Mahsulleri Vergisi (TMV) ile sadece bu kesim değil ileriki sayfalarda da bahsedeceğimiz üzere küçük üretici de vergiden nasibini almıştır. Nitekim dönem içindeki tartışmalarda ve alan yazında da ifade edildiği üzere verginin Osmanlı'dan kalma bir uygulama olan Aşar⁵⁰⁰ vergisine benzetilmesi ve üzerinde tartışılmış olması bu nedenle gerçekleşmiştir.

Çalışmamızın önceki sayfalarında da bahsetmiş olduğumuz üzere devlet tarım kesimine savaş yıllarında müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahaleleri direkt ve dolaylı olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Direkt müdahale olarak ürüne el koyma, fiyat belirleme gibi unsurlarla iktisadi yapılanma şekillenirken, dolaylı müdahale olarak üretici kesim silah altına alınmıştır. Süreç içerisindeki buğday ve arpa ekimi ve buna bağlı olarak üretim hadleri savımızı ispat etmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki tablo konu ile alakalı fikir vermektedir:

Tablo 3.3: Savaş Yıllarında Buğday ve Arpa Ekim ve Üretim Hadleri⁵⁰¹

Yıllar	Buğday Ekim (Hektar)	Üretim (Ton)	Arpa Ekim (Hektar)	Üretim (Ton)
1940	4.381.420	4.067.950	2.012.789	2.249.314
1941	4.394.000	3.483.000	2.037.000	1.758.000
1942	4.369.000	4.263.000	1.932.000	2.165.000
1943	3.502.000	3.510.000	1.490.000	1.665.000
1944	3.740.000	3.148.000	1.655.000	1.403.000
1945	3.742.000	2.189.000	1.625.000	934.000

⁵⁰⁰ Alanyazında Aşar vergisi ile TMV'yi benzetenlerden biri de eski Maliye Müfettişlerinden biri olan Suad Başar'dır. Nitekim çalışmasında Aşar'ın kaldırılmasından TMV'nin gelişine kadar 18 yıl geçtiğinden bahsettikten sonra uygulamadan değişkenlik gösterilmesinin yanı sıra yeni verginin Aşar'dan başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Bkz. Suad Başar, "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 7, S. 1-4., (Tarih yok): 88.

⁵⁰¹ Tablo Aloğlu'nun çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Sibel Aloğlu, *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları*, (Bolu: Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 25.

Tablo 3.3'te belirtildiği üzere savaş yılları boyunca hem arpa hem de buğday ekim ve üretim hadlerinde düşüş yaşanmıştır. Bu durumda modern tarım yapılmaması ve buna bağlı olarak iklim şartları nedeniyle üretimin düşmesi göz önünde bulundurulabilir. Fakat 1941 yılı haricinde ürünlere yönelik olarak ekim miktarları düşmüştür. Üretimdeki düşüşün ana sebebi ekim miktarlarının azalmasıdır. Nitekim bu durum da vurgunculuk olayları gibi faaliyetlerle birleşince, iktisadi sistematığı içten içe kemirmiş ve ürün fiyatlarını arttırmıştır. Dolayısıyla burada büyük arazi sahiplerinin, dönemin deyişiyle *Hacı Ağaların*⁵⁰² haksız kazanç elde etmesine bir başka ifade ile savaş zengini olmalarına yol açmıştır. Nihayetinde TMV bu minvalde doğmuştur.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu tasarısı 15.05.1943 tarihinde 6/1611 sayı ile TBMM'ye sunulmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Varlık Vergisi Kanunundan birkaç ay sonra gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Kanun tasarısının gerekçesinde maliyet fiyatlarının artması ve savaş koşullarının zorluğunun toplumun bütün kesimlerine eşit şekilde dağıtılabilmesi için “*toprak mahsullerinden bir vergi alınması zaruret görülmüştür*”⁵⁰³ denilmektedir.

Kanun tasarısında verginin olağanüstü durumdan kaynaklandığının belirtilmesinin ardından ayni ve nakdi olarak iki şekilde toparlanacağı kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak bakliyat ve hububattan verginin ayni olarak alınması kararlaştırılmıştır. Nitekim ordunun iaşesinin sağlanması ve piyasada fiyat kontrolü gibi nedenlerden dolayı durum bu şekilde cereyan etmiştir. Bununla birlikte ayni alınacak olan kısım %8 olarak belirlenirken ikinci olarak nakdi şekilde alınacak olan kısım %12 olarak belirlenmiştir.⁵⁰⁴

Tasarı TBMM de görüşülürken şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Saraçoğlu, yılda 110 ile 130 milyon TL arasında bir vergi elde edileceğini belirtirken aynı zamanda aşar vergisine benzememesi için çaba sarf edildiğini vurgulamaktadır. İlk tasarı TBMM'de 04.06.1943 tarihinde 283 oy ile kabul edilmiş ve 07.06.1943 tarihinde uygulamaya

⁵⁰² Bu ifade Çavdar'ın çalışmasından alınmıştır. Bkz. Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 328.

⁵⁰³ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 519.

⁵⁰⁴ A.g.e., 520., Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 328.

geçmiştir.⁵⁰⁵ Ürünlere yönelik olarak alınan vergi çeşidi ve miktarı aşağıdaki tabloda ifade edilmiştir:

Tablo 3.4: Ürünlere Yönelik Olarak TMV Bağlamında Alınan Vergi Miktarı ve Çeşidi.⁵⁰⁶

Vergi Türü	Ürün Türü
Ayni	Hububat, kuru incir, kuru üzüm, fıstık, pamuk, zeytin.
Nakdi	Pancar, afyon, narenciye, patates, keten, kendir, ayçiçeği, susam, ipek kozası, kuş yemi.

Tablo 3.4’te görüldüğü üzere saklaması kolay olan ürünler vergi türü olarak ayni şekilde alınmıştır. Bununla birlikte bu ürünlerin ayni olarak alınmasının temel nedeni ordunun iâşesinin karşılanması olarak düşünülmüştür. Aynı zamanda da bütün tarımsal ürünlerin vergilendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ürünlerden mısır ve çeltik dışında diğer hububatlar ve kuşyemi ölçme usulüne göre, bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut, fıstık, fındık, kuru incir, kuru üzüm, pamuk, kendir, patates, susam, ayçiçeği, afyon, pancar, narenciye ve ipek kozasından ise verginin toplanma şekli mükelleflerin beyanına göre belirlenmiştir.⁵⁰⁷

TMV’nin uygulamasına yönelik olarak ölçü ve tahmin komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyonlar kanunun uygulamaya geçilmesinden yaklaşık olarak iki hafta sonra faaliyete başlamışlardır. Ölçü ve tahmin işinde çalışacak olanlar öğretmen, lise memurları ve lise son sınıf öğrencilerinden belirlenmiştir. Fakat özellikle komisyonlar içerisinde bulunan memurların hakkıyla işini yapmaması nedeniyle TMV’nin tekrar düzenlenmesi gündeme gelmiştir.⁵⁰⁸

Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulamaya girmesinin ardından yaklaşık dokuz aylık bir süre neticesinde vergiyi tekrar düzenlemek amacıyla bir tasarı hazırlanmış ve bu tasarı 21.03.1944 tarihinde tekrar TBMM’ye sunulmuştur. İkinci tasarı anlaşıldığı

⁵⁰⁵ Mecliste 168 üye kanun oylanırken bulunmamaktadır. Bkz. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 521., Ayrıca bkz. “BMM’nin Dünkü Toplantısında Toprak Mahsullerinden Vergi Alınması Hakkındaki Kanun Layihası Kabul Edildi”, *Ulus Gazetesi*, 5 Haziran 1943, 1., Ayrıca bkz. Ş. Erkan Çomaklı, Fatih Koç ve Kürşad Emrah Yıldırım, “Türk Vergi Hukuk Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, (2012): 63., Mehmet Ertan, “Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar Mıydı?”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 2, (2018): 242.

⁵⁰⁶ Tablo Aloğlu’nun çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Aloğlu, *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları*, 57.

⁵⁰⁷ A.g.t., 58.

⁵⁰⁸ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 521., Aloğlu, *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları*, 58-59.

kadarıyla Mecliste daha büyük tartışmalara sebebiyet vermiştir. Nitekim vergi oranlarının %8'den %10'a çıkarılmak istenışı bu tartışmaların fitilini ateşlemiştir. Burada bahsedilmesi gereken noktalardan biri de Vekillerden bir kısmının toprak işleriyle uğraşması, bir başka deyişle toprak ağası olmasıdır. Emin Sazak'da bunlardan biridir. Sazak'ın konuşmasından bir yerinde “*Sen neyi ucuzlattın ki bu vergiyi arttırıyorsun?*” şeklindeki ifadeleri kanunun bir ucunun da kendisine dokunacağından kaynaklanmaktadır. Fakat serzenişler kanunun düzenlenmesine engel olmamış ve neticesinde 26.04.1944 tarihinde kabul edilmiştir.⁵⁰⁹

1944 tarihli düzenleme ile birlikte yine hububat ve bazı bakliyat ürünleri aynı olarak vergilendirilirken sanayi ürünlerinin vergisinin ise nakdi olarak alınması kararlaştırılmıştır. Aşar Vergisinde olduğu gibi oran %10 olarak belirlenmiştir. Ayrıca memurların takdirleri vergi toplamada etkili olmuştur. Nitekim bu uygulamasıyla da Varlık Vergisinin uygulanış biçimine benzemektedir. Verginin bu şekilde uygulanması nedeniyle de milli burjuvazinin tarım kanadını oluşturan ya da Boratav'ın ifadesi ile *toprak burjuvazisinin* CHP iktidarına cephe almasına sebebiyet vermiştir.⁵¹⁰ Buna ilave olarak küçük üreticinin de yani köylünün de CHP'nin karşısında yer aldığından bahsetmek gerekir. Nitekim vergi, onları biraz daha yoksullaştırmıştır. Bu konuda eski İstanbul Defterdarının “*Bu vergiyi veren kitle zaten sefalet içinde idi. Vergiyi ödemekle yaşama seviyesinde büyük bir değişiklik olmamıştır*”⁵¹¹ sözleri durumu ispat etmektedir.

Toprak Mahsulleri Vergisi ile birlikte Varlık Vergisinden arta kalan kesim yani tarım ehli vergilendirilmek istenmiştir.⁵¹² Nitekim üç mahsul yılı yürürlükte kalmasının ardından 23.01.1946 tarihli 4840 numaralı kanun ile kaldırılmıştır.⁵¹³ Fakat köy üzerinde derin etkiler bırakmış ve iktidara karşı muhalefet, savaşın getirmiş olduğu şartlarla da birleşince derinleşmiştir. Bunu vurgunculuk olayları ve sürekli olarak fiyat artışı da takip

⁵⁰⁹ “Toprak Mahsulleri Vergisi Kabul Edildi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Nisan 1944, 3., “Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu B.M.M. Dün Kabul Etti”, *Ulus Gazetesi*, 27 Nisan 1944, s. 1. Ayrıca bkz. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 521., Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 329., Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 346.

⁵¹⁰ A.g.e., 346.

⁵¹¹ Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, 202.

⁵¹² Şefik Taylan Akman, İnci Solak Akman, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, (2011): 75.

⁵¹³ Başar, “Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca”, 88.

edince köy dışında kentlerde oluşan muhalefette takip etmiştir. Dönemin genel ekonomik yapısını algılayabilmek için ithalat ve ihracat oranları da durumu ispat edecektir.

3.4. DIŞ TİCARET VE PARA POLİTİKASI

1929-1939 yılları arasında Türkiye'nin dış ticareti hakkında bir önceki bölümde bilgi vermiştik. Savaş yılları da tıpkı 1929 Ekonomik Krizi gibi Türkiye açısından dengelerin değişmesine sebebiyet vermiştir. Fakat 1929'la başlayan süreçten Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi felsefesinde kırılma yaşanmasıyla (devletçilik), daha doğrusu devletin bizzat kapital ilişkiler içerisinde yer almasıyla birlikte gümrük politikalarının bağımsızlığına kavuşması, sanayi planlarının hazırlanması veya çeşitli iktisadi tedbirlerin alınmasına paralel olarak krizin etkileri törpülenmiştir. Bu minvalde ithalat ve ihracat oranlarında büyüme yaşanmıştır. Büyümedeki temel eksen ise denk bir bütçe ve cari açığı minimize etmek olarak belirlenmiştir. Nitekim bütün olumsuzluklara rağmen göreceli olarak II. Dünya Savaşı'nın yaşanmasına kadar geçen süre zarfında hedeflenen başarının yakalandığı söylenebilir.

1939 yılı ile birlikte başlayan süreçte 1929-1939 sürecinde uygulanan politikalar bağlamında iktisadi yapıdaki göreceli başarı tam tersine dönmüştür. Savaşın yaratmış olduğu genel olumsuzluklar Türkiye kıyılarına, adeta savaşın içerisindeymiş gibi çarpmıştır. 1929-1939 sürecinden farklı olarak belki uygulanan yanlış politikalar, belki de çaresizlik nedeniyle Türkiye iktisadiyatı derinden sarsılmıştır. Milli burjuvazi veya bu sınıfa aday olabilecek olan kişiler tarafından iktisadi yapılanma üzerinde yapılan tahribat sonucunda, iktisadi sistematığın bütün paydaşları sonuçtan nasibini almıştır. Nitekim ithalat ve ihracat oranları da bu dengesizlikten etkilenmiş ve dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaretindeki daralma savaş sonuna kadar büyümüştür. Bu daralmada sadece milli burjuvazinin sermaye biriktirme arzusu değil aynı zamanda genel bir savaşın etkileri söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Türk Burjuvazisinin savaş yıllarındaki davranış biçimleri dış ticareti etkileyen unsurlardan sadece bir tanesini oluşturmaktadır.

İthalat ve İhracat oranları hacmi II. Dünya Savaşı yıllarında Tezel'in ifadesi ile *çok düşük düzeye* inmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ithalatın hacmi 1937-1939 yılları arasında yıllık bazda 736.000.000 TL'den 348.000.000 TL'ye gerilemiştir. İhracat ise yine 1937-1939 yılları arasında 615.000.000 TL'den savaş yıllarında 348.000.000

TL'ye düşmüştür⁵¹⁴ Rakamların ifade ettiğine göre dış ticarete neredeyse %50'lik bir gerileme yaşanmıştır. Nitekim savaş yıllarındaki ithalat ve ihracat durumunu gösteren aşağıdaki tablo durumu daha iyi açıklamaktadır.

Tablo 3.5: II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticaret Durumu⁵¹⁵

Yıl	İthalat (Bin \$)	İhracat (Bin \$)
1940	50.035	80.904
1941	55.349	91.056
1942	112.879	126.115
1943	155.340	196.734
1944	126.230	177.952
1945	96.969	168.264

Tablo 3.5'te belirtildiği üzere ithalat ve ihracat oranları çalışmamızın bir önceki bölümünde bahsetmiş olduğumuz verilere oranlara gerileme yaşanmıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken iki önemli unsur vardır. Bunlardan ilki savaş yılları boyunca rakamlarda dalgalanma yaşansa da dış ticaret payının savaşın başlamasından sonuna doğru artış gösterdiğiidir. İkincisi ise rakamlara istinaden cari açığın olmadığıdır. Fakat iç piyasa değerlendirildiğinde karaborsa faaliyetlerinin neticesinde mamul ürünlerde de yokluk vardır. Dolayısıyla cari açık her ne kadar iktisadi yapılanma için kötü bir sonuç olsa da bu dönemde Türkiye için ortaya çıkmaması tartışılması gereken bir durumdur. Nitekim bütçe gelir ve gider rakamları da durumu ispat etmektedir. Bütçe gelir ve gider rakamları için aşağıdaki tablo yeteri kadar bilgi vermektedir.

Tablo 3.6: Savaş Yıllarında Bütçe Gelir-Gider Rakamları⁵¹⁶

Yıl	Bütçe (Gelir)	Bütçe Gider
1940	268.481.000	268.476.321
1941	309.743.001	309.740.396
1942	334.328.340	394.326.938
1943	486.720.500	486.717.349
1944	1.031.499.240	952.434.417
1945	537.843.000	603.404.824

Tablo 3.6'da ifade edildiği üzere savaş yılları boyunca denk bütçe oluşturma isteği noktasında devletin başarılı olduğu söylenebilir. Yalnızca 1942 ve 1945 yılları

⁵¹⁴ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 179-180.

⁵¹⁵ Ünal Özdemir, Güzin Kantürk Yiğit ve Muhammet Oral, "Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 21, S. 35, (2016): 155. 1940 yılı ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (1941), *Türkiye'nin 1940 Yılı Dış Ticaret Durumunu Gösterir Rapor Özetleri*, 30-10-0-0 / 25-140-15, s. 1-83., "Harici Ticari Vaziyetimiz", *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1940, s. 2, "6 Aylık Dış Ticaretimiz", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1940, s. 1.

⁵¹⁶ Tablo Çavdar'ın çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 365.

arasında başarı sağlanamamıştır. 1942 yılı için savaşın çetin şartlarının ağırlaşması ve karaborsa faaliyetlerinin yurt içerisinde artış göstermesi bunun nedenlerinden biri olabilir. 1945 yılı için ise savaşın sonuna doğru gelinmesi ve yıpranmışlık gibi bir neden söylenebilir.

II. Dünya Savaşı yılları boyunca ithalatın yapısındaki daralmanın temel nedeni, arzın dünya piyasasında da daralmasından kaynaklanmaktadır. Bu daralmanın yanı sıra nakliye işindeki sıkıntılar ithalatın gerilemesindeki diğer nedenlerden biridir. Bu duruma paralel olarak iç piyasalarda üretim hadlerinde düşüş yaşanmıştır. Makine ve hammadde ithalatındaki gerileme bu durumun tetikleyicisi olmuştur. Fakat bu durum bir şans ortamı da yaratmıştır. İthal ürünlerin karşılığında yerli ürünler mecburiyetten korumacı bir yaklaşım içerisine alınmıştır.⁵¹⁷

İthalatın savaş yıllarında daralmasının bir nedeni de ürünlerin fiyatlarındaki artıştır. Fiyat artışı karşısında Türkiye’de 1940-1941 yılları arasında gümrük vergisi üzerinde tekrar bir ayarlama yapmıştır. Bu bağlamda 1941 yılında ithalattan alınan vergilerin yine ithalatın değerine oranı 0.41 olmuştur. 1940 yılında bu oranın 0.29 olduğu düşünülürse önemli bir artış sağlandığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Saydam hükümetinin ardından Saraçoğlu hükümetinin iş başına gelmesiyle birlikte gümrük vergi oranlarının azaldığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte ithalattan alınan vergilerin yine ithalatın değerine oranı 1944 yılında 0.12, 1945 yılında ise 0.14’e gerilemiştir. Bu bağlamda Türkiye’de fiyat artışları yaşanmıştır. Fakat daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere bu artışlar olağanüstü şekilde gerçekleşmiştir. Buna örnek vermek gerekirse fiyatlarda 1939-1944 yılları arasında İngiltere’de %60, ABD’de %40, Almanya’da %10 artış yaşanırken savaşa girmeyen Türkiye’de ise bu oran %350 oranında gerçekleşmiştir.⁵¹⁸ Rakamların ifade ettiğine göre Türkiye’de milli burjuvazi yürütmüş olduğu karaborsa faaliyetleriyle ekonominin ekonomik yapılanmayı derinden sarsmış ve bu bağlamda sermaye birikimlerini arttırmışlardır.

Dış ticaret hacmi savaş yılları boyunca ülkelere göre de değişkenlik göstermiştir. Bu bağlamda İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Dayanışma Antlaşması 1939 yılında imza edilmiştir. Buna paralel olarak 1939 yılının Ocak ayında Almanya ile imza edilmiş olan

⁵¹⁷ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 180.

⁵¹⁸ A.g.e., 180-182.

kredi antlaşması Almanya tarafından iptal edilmiştir. Karşılığında ise Türkiye de Almanya ile karşılıklı olarak yapılan ticaret anlaşmalarını iptal etmiştir. Neticesinde Almanya'nın, Türkiye'nin dış ticaretindeki hacmi ithalat bağlamında %12'ye ihracat bağlamında %9'a düşmüştür. Bu oranların 1939 yılı için ithalat ve ihracat kapsamında %37 olduğu düşünülürse ilişkilerin gerildiği ve buna paralel olarak dış ticarete daralmanın yaşandığı anlaşılmaktadır. Almanya'nın yanı sıra ABD ve İngiltere'nin Türkiye ile olan dış ticaret hacmi savaş yıllarında artmıştır. ABD ile ithalat %6, ihracat ise %44, İngiltere ile İthalat %19, ihracat ise %15'e yükselmiştir. Ayrıca Dış ticarete en çok artış ABD ile gerçekleşmiştir. İhracat kapsamında oran 1940 yılında %14 iken 1945 yılında %44'e ulaşmıştır.⁵¹⁹

Savaş'ın doğal bir sonucu olarak Türkiye'de dış ticaret hacmi bir önceki döneme göre gerilemiştir. Bu durum aynı zamanda iç piyasadaki üretim hadlerine etki etmiş ve aynı zamanda da fırsatı ganimet bilen Milli Burjuvazinin ekmeğine yağ sürmüştür. Doğal olarak ekonomi bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. İthalat ve ihracat oranlarının yanı sıra süreç içerisindeki para politikaları da durumu ispat etmektedir.

Savaş yıllarının ortaya çıkardığı olumsuz şartlardan biri de tıpkı 1929 Ekonomik Krizinin yaşandığı süreç gibi TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybediştir. Nitekim bu süreçte TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybını engellemeye yönelik olarak kambiyo politikaları düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 1939'da TL'nin piyasa da oluşan primli kurları resmi statüye kavuşmuştur. Takvimler 1941 yılını gösterdiğinde ise Türkiye'de tahribatı minimize etmek amacıyla ikili kur sistemi oluşturulmuştur. Tezel'in ifadesi ile dönüştürülebilir para bölgelerinden ithalat yapanlar süreç içerisinde Merkez Bankasından satın aldıkları dövizlere %48 oranında fark ödemek zorunda kalmıştır. Buna karşılık olarak ise yine aynı bölgelerde ihracat yapanlara getirmiş oldukları dövize ise Merkez Bankası tarafından %40 oranında prim ödenmiştir.⁵²⁰ Dolayısıyla uygulanmış olan politikalar bağlamında süreç içerisinde Türkiye'de bir döviz kıtlığı yaşanmıştır. Ülkeden çıkan yabancı paranın üzerine adeta ek bir vergi koyulması ve karşılığında döviz getirene prim verilmesi durumu ispat etmektedir. Bununla birlikte döviz ihtiyacı Türkiye'nin her döneminde şiddetle hissedilmiştir. En azından savaş yılları

⁵¹⁹ A.g.e., 184.

⁵²⁰ A.g.e., 181.

boyunca bu sıkıntı devam etmiş ve hatta savaş sonrasında da döviz ihtiyacı şiddetle hissedilmiştir. Nitekim süreç basına da yansımıştır.

1939 ve 1946 yıllarında basında zaman zaman konu ile alakalı haberler çıkmıştır. Çalışmanın muhtevası gereği konu ile alakalı bütün makaleleri veya haberleri vermemiz mümkün değildir. Bu bağlamda ilk olarak savaşın başlamasının önce çeşitli sıkıntıların olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha 04.01.1939 döviz meselesi basında gündeme gelmiştir. Cumhuriyet gazetesinin bir makalesinde şunlardan bahsedilmektedir:

*“Bir müddetten beri döviz darlığından sık sık bahsedildiğini işitiyoruz. Bilhassa sanayiciler, ham madde tedariki için döviz tedarik edemediklerinden mütemadiyen şikâyet etmektedirler. Harici ticaretle alakalı olanların şikâyetleri de sanayicilerden aşağı değildir; onlar da hemen hemen döviz darlığı ile karşılaşmış duruyorlar...”*⁵²¹

Makaleden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de daha savaş başlamadan önce döviz darlığı yaşanmaya başlamış ve bu durum iktisadi sistematığı derinden etkilemiştir. Bununla birlikte milli burjuvazinin hem ticaret hem de sanayi kanadı durumdan oldukça etkilenmiştir. Nitekim piyasanın etkilenmesi dolayısıyla devletin de durumu çözüm aradığı anlaşılmaktadır. Savaş’ın bitiminin ertesinde ise basın döviz meselesini incelemeye devam etmiştir. Fakat çalışmamızda savaşın ertesindeki para politikaları iktisadi yapılanma içerisinde değerlendirileceği için burada detaylı bilgi vermeye ihtiyaç duyulmamıştır.

Savaş yılları içerisinde ise durum tartışılmaya devam etmiştir. Bu süre zarfında TL’nin emisyon hacminde koşullar nedeniyle her yıl ortalama %31.6 oranında artış yaşanmış ve 1944 yılında 941.000.000 TL’ye ulaşmıştır. Kredi hacminde ise üç kat artış sağlayarak 200.000.000 TL’den 600.000.000 TL’ye ulaşmıştır. Durumun vahameti savaş döneminin ilk yıllarında basında da tartışılmıştır. Nitekim 1941 yılında Cumhuriyet gazetesinin bir haberinde TL’nin tedavül miktarı 437.599.426 TL⁵²² olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla savaş sonuna kadar piyasadaki para miktarı %50’den fazla artış göstermiştir.

Tedavüldeki para miktarı anlaşıldığı üzere yıllara oranla artmıştır. Nitekim bu durum da savaş yılları içerisinde para politikalarının doğru bir şekilde belirlenemediğini

⁵²¹ “Döviz Meselesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1939, 5.

⁵²² “Paramızın Yekunu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mart 1941, 3.

ve bu bağlamda da başarısızlığın elde edildiğini göstermektedir. Savaş sonunda ise iktisadi sistematik Türkiye için yeniden değişmeye yüz tutmuş ve bu süreçte hem iktisadi hem de siyasi yapı liberalleşmeye başlamıştır.

3.5. SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK DURUM, EKSEN KAYMASI VE SERMAYE ÇEVRELERİ İLE İLİŞKİLER

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Türkiye'de iktisadi yapılanmada tam anlamıyla bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu açıdan 1929 Ekonomik Krizi ve II. Dünya Savaşı'nın başlaması gibi nedenlerden dolayı Türkiye iktisadiyatı değişime/dönüşüme uğramıştır. Savaş sonrasında da hem Türkiye iktisadiyatı için hem de iktidarı elinde bulunduran CHP için benzer, hatta daha kötü sonuçlar doğmuştur. Bu bağlamda o dönem için 23 yaşında adeta genç bir birey olan Cumhuriyet'in iktisadi yapısının oldukça kırılgan olduğunu söylemeden geçmemek gerekir. Nitekim dış konjonktürel gelişmelerin sürekli olarak iç dinamikleri harekete geçirerek iktisadi sistemi etkileyişi durumu ispat etmektedir.

Savaş sonrasında devlet kapitalizmi ve onun uygulayıcısı olan devletçilik tasfiye edilmiştir. Bu durumun önemli oluşu tam anlamıyla iktisadi sisteminin felsefesinin eksen kaymasıyla alakalı olmasından kaynaklanmaktadır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından sermaye çevreleri olan ilişkiler bağlamında iktisadi yapı dönüşüme uğramıştır. Yabancı sermaye çevreleri olan ilişkiler devletin bizatihi kapitalizm ilişkilerinde devletçilik uygulamalarıyla beraber yer alması sonucunda daha II. Dünya Savaşı başlamadan önce gerilmiştir. Milli burjuvazi ile olan ilişkiler ise çalışmamızın önceki sayfalarında da bahsetmiş olduğumuz üzere savaş süresi boyunca gerilmiş ve karaborsa gibi faaliyetlerinden ötürü bu ilişkiler adeta karşılıklı bir mücadeleye dönüşmüştür. Dolayısıyla hem milli hem de yurt dışı burjuvazi ile olan ilişkiler savaş sonrasında gevşemiştir. Nitekim bu gevşeme devlet kapitalizminin uygulayıcısı olan devletçiliğin çözülmesiyle paralellik göstermiştir. Bu durumun ise iki sebebi vardır. Bunlardan ilki dış konjonktür (asıl sebep), ikincisi ise iç konjonktürdür.⁵²³

⁵²³ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 219., Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 349-350.

Dış nedenler bağlamında ilk olarak Türkiye ve diğer devletlerle olan ilişkilerden bahsetmek gerekir. II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılına kadar özellikle 1930'lu yılların ortasından itibaren Nazi Almanyası, Türkiye'nin dış ticaret hacminde oldukça önemli bir paya sahip olmuştur. Nitekim bu durum bir anlamda dışarıda iktisadi açıdan Almanyaya bağımlı hale gelmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bağımlılığı kırmak için İngiltere ve Fransa ile Türkiye açısından ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Moskova, o dönem için Dışişleri Bakanı olan Saraçoğlu'nu Türk-SSCB yardım anlaşmasını görüşmek için davet etmiştir. Fakat nihayetinde SSCB'nin bir Alman işgali karşılığında Türkiye'ye yardım edemeyeceğinin belirtilmesi üzerine anlaşma sağlanamamıştır. Bu minvalde 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Yardım (Üçlü İttifak Anlaşması) Anlaşmasını imzalamıştır.⁵²⁴ Bu anlaşma ise Cumhuriyet gazetesinde şu şekilde ilan edilmiştir:

“Karşılıklı yardım muahedесinin (anlaşma) iki karakteri vardır: 1- Muahede hiçbir devlete karşı olmayarak yalnız tedafii (savunma) mahiyettedir. 2- Bu muahedenin tazammun (içerdiği) ettiği hükümler arasında Türkiye'nin bu yüzden büyük şimal (kuzey) komşumuz Sovyet Rusya ile müsellah (silahlı) bir ihtilafa (anlaşmazlık) gitmek mecburiyetinde kalmayacağına dair sarih (açık) bir itiraz kaydı konulmuştur.”⁵²⁵

Gerçekten de Cumhuriyet gazetesinin bahsetmiş olduğu üzere süreç içerisinde bir silahlı anlaşmazlık Türkiye ve SSCB arasında gerçekleşmemiştir. Fakat savaş süresince Türkiye hem savaşa girme hem de boğazlar konusunda SSCB, ABD ve İngiltere tarafından baskı görmüştür. Buna paralel olarak ise Türkiye savaşa girmeme konusunda direnmiştir. Fakat yine de bahsetmiş olduğumuz devletler bağlamında Türkiye'nin asıl olarak ilişkilerinin gerildiği devlet SSCB olmuştur. Nitekim 1945 yılında Yalta Konferansında⁵²⁶ Stalin'in açıkça Boğazların statüsünde değişiklik yapılmasını istemesi bu durumun tetikleyicisi olmuştur.⁵²⁷ Stalin'inin bu talebi doğrultusunda ise Türkiye'de eksen kayması yaşanmıştır. Bu eksen kayması ise Soğuk Savaş döneminde oluşan iki kutuplu Dünya içerisinde Türkiye'nin, ABD tarafında yer almasıyla gerçekleşmiştir. Bu

⁵²⁴ Figen Atabey, “İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, (2014): 296.

⁵²⁵ “Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1939, 1., Ayrıca bkz. “Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi Dün İmzalandı”, *Ulus Gazetesi*, 20 Ekim 1939, 1.

⁵²⁶ Savaş içerisinde çeşitli diplomatik konferanslar yapılmıştır. Bunlardan biri de 04.02.1945-11.02.1945 yılları arasında toplanan Yalta Konferansıdır. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2013), 193.

⁵²⁷ İsmail Köse, “Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 10, S. 19, (2015): 249.

değişkenlik sadece siyasal açıdan değil iktisadi açıdan da Türkiye’de sistematığı değiştirmiştir.

Savaş sonrası süreçte Türkiye’de kapitalizmin devlet tarafından uygulayıcısı olan devletçilik ilkesi yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuş ve çok partili rejim ile birlikte tamamen kalkmıştır. Türkiye’nin, SSCB korkusu nedeni ile ABD’ye yanaşması ve bu bağlamda ABD’den iktisadi yardım talebinde bulunulması devletçiliğin sonunu getiren en önemli nedenlerden biridir. Bu açıdan ABD’nin liberal politikalar bağlamında iktisadi yapının şekillenmesini istemesi sonucunda kapitalizmin uygulayıcısı olan devletçilik tarihin derin sayfalarına karışmıştır. Bu bağlamda iç sebeplerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

İç sebepler açısından değerlendirildiğinde, Buğra’nın tabiri ile Türkiye’de ölü doğan iki proje hazırlanmıştır. Bunlardan ilki Çiftçiye Topraklandırma Kanunu (Toprak Reformu), ikincisi ise Kalkınma planıdır.⁵²⁸ Çiftçiye Topraklandırma Kanunu 14.05.1945 tarihinde TBMM’de görüşülmeye başlanmıştır.⁵²⁹ 11.06.1945 tarihinde kabul edilmiştir. Bu tarihten 1 yıl sonra kurulan hükümetin Tarım Bakanı’nın zengin bir toprak sahibi olması nedeniyle toprak reformu başarısız olmuştur.⁵³⁰ Bununla birlikte Kalkınma Planı (Vaner Planı) 1947 yılında gündeme gelmiştir. Vaner Planı’nın hazırlanmasından önce 1946 yılında bir sanayi planı hazırlanmıştır. Bu plana aynı zamanda, *İvedili Sanayi Planı* denilmektedir.⁵³¹

İBYSP’nin hem iç hem de dış konjonktürde yaşanan gelişmeler nedeniyle oksijen alamaması sonucunda savaş sonrası için Türkiye’de yeni bir sanayi planı hazırlanması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda İktisat Bakanı Fuat Sirmen, Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu ve Ticaret Bakanı Celal Siren’in dahil olduğu bir Planlama Komisyonu kurulmuştur. Ayrıca planın yönetimi eski kadroculardan Aydemir ve Tökin’e verilmiştir. Sanayi ve zirai kalkınma temelinde hazırlanan plan, 1946 yılında Beş Yıllık Plan olarak son halini almıştır. Fakat ciddi bir krediye ihtiyaç duyulması nedeniyle, ABD’ye kredi konusunda başvurulmuştur. ABD ise planı reddetmiş ve neticesinde 23.09.1947 tarihinde Boratav’ın deyişi ile Plan İktisat

⁵²⁸ Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, 172.

⁵²⁹ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 331.

⁵³⁰ Buğra, *Devlet ve İş Adamları*, 172.

⁵³¹ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 331.

Bakanlığına geri verilmiştir.⁵³² Fakat Türkiye o dönem için Marshall Planı⁵³³ kapsamında ABD yardımından faydalanmak istemiştir. Bu bağlamda 1947 yılında yeni bir program gündeme gelmiştir. Bu planın hazırlanma görevi ise Kemal Süleyman Vaner'in başkanlığında bulunan çalışma grubuna verilmiştir. Nitekim bu bağlamda plana Vaner Planı da denilmektedir. Plan, ABD'nin isteği üzerine Tarım Sektörünü canlandırmak ve özel sektörünü girişimlerini kolaylaştırmak üzerine kurulmuştur. 1948-1952 yılları arasında uygulanacak olan bu planla Türkiye ABD'nin desteğini alabilmiştir.⁵³⁴ Bu noktada ABD'nin Türkiye'yi adeta bir tahıl ambarı olarak görmek istemesi ve bunun dolayısıyla Türkiye'nin yarı-sömürge haline dönüştürmek istemesini de söylemeden geçmemek gerekir.

Yaşanan iç ve dış konjonktürdeki gelişmeler kapsamında ilk olarak yabancı sermayeye karşı olan tutum (ABD'nin yardımına mecbur hissedildiği için) değişmiştir. Bu değişimin yanı sıra yerli sınıfla olan ilişkilerde de gevşeme yaşanmıştır. Nitekim Demokrat Parti'nin kurulması ve liberal bir söylem içinde hareket etmesi⁵³⁵ bu gevşemeyi daha da rahatlatmış ve neticesinde Türkiye'deki kapitalizmin uygulayıcısı olan devletçiliğin de sonunu getirmiştir.

Devletçiliğin sonunun gelmesi 1947 yılı 7. CHP kurultayında gerçekleşmiştir. 17.10.1947 tarihinde toplanan kurultayda alınan bir dizi kararların ve değişimin içerisinde devletçilik ilkesi de nasibini almıştır. Bila'nın deyişi ile bu kararlarla CHP bambaşka bir kimliğe dönüşmüştür. Devletçilik ilkesi;

- Devlet özel sektörün karlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacak,
- Devlet kâr amacıyla girişimde bulunmayacak,
- Nakliye işleri (Denizyolu ve eşya taşımacılığı) özel sektöre bırakılacak,
- Devlet özel girişimlerle eşit koşullar içinde çalışacak,
- Devlet özel girişim ortaklarına olanak sağlayacak.

şeklindeki alınan kararlarla kaldırılmıştır.⁵³⁶ Maddeler tamamıyla sermaye çevrelerine olan bakış açısının değiştiğini ispat etmektedir. Nakliye işlerinden işletmelere

⁵³² Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 353.

⁵³³ Marshall Planı hakkında çalışmanın ilerleyen kısmında ayrıca tartışılacaktır.

⁵³⁴ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 337-338.

⁵³⁵ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 222.

⁵³⁶ Hikmet Bila, *CHP 1919-2009*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008), 112-113.

kadar olan alanlarda yürütülen iktisadi faaliyetlerin milli ve yabancı burjuvaziye terk edilmesi devletçiliğin, onu oluşturan kesim tarafından imha edildiğini ifade etmektedir.

Dış konjonktürde yaşanan gelişmeler (ABD zorlaması, Türkiye'nin ABD'ye ihtiyacı olduğunu hissetmesi) milli burjuvazinin ekmeğine yağ sürmüş ve savaş yıllarında sermaye birikimlerine ivme kazandırmalarının yanı sıra devlet kapitalizminin uygulayıcısı olan devletçiliğin sona ermesiyle bu süreçte daha fazla güçlenmişlerdir. Bundan sonraki süreçte ise devlet fabrikalarının milli burjuvaziye devri söz konusu olacaktır. Bu bağlamda çalışmada Milli olarak tasvir edilen Türk Burjuvazisinin, Milliliği de tartışılacaktır.

3.5.1. Devlet Fabrikalarının Özel Teşebbüse Devri

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, çalışmanın önceki sayfalarında da söz ettiğimiz üzere SSCB'nin, Türkiye topraklarında hak iddia etmesi sonucunda Türkiye iki kutuplu dünya içerisinde mecburiyetten ABD'nin yanında yer almıştır. Nitekim kapital dünyanın merkezi sayılan ABD ile yakınlaşma ve iktisadi faaliyetlerin ABD ile güçlenmesi nedeniyle Türkiye'de iktisadi yapı değişmiş ve devlet kapital sahayı terk ederek yerini burjuvaziye bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu mecburiyetin ilk sonucu kapital üretim faaliyetleri içerisinde bu faaliyetlerin uygulayıcısı olan ve bizzatı devlet tarafından ortaya çıkarılan ve nihayetinde yine devlet tarafından imha edilen *devletçiliktir*. İkinci sonuç ise, birinci sonucun paralelinde büyük zorluklarla (yurt dışından kredi alma, kemer sıkma vs...) oluşturulan devlet/milli fabrikaların burjuvaziye devridir.

Milli fabrikaların özel teşebbüse devrini tartışmadan önce sanayinin savaş yıllarında Türkiye'de hangi noktaya geldiğini anlatmak gerekmektedir. II. Dünya Savaşı yıllarında, savaş koşullarının oluşturduğu siyasi ve iktisadi havanın sonucunda Türkiye'de yatırımlar doğal olarak ordu ve kamu taleplerine yönelik olmuştur. Bu bağlamda zorunlu ihtiyaçlara yönelik bir iktisadi yapılanmanın oluşturulduğunu tam anlamıyla söylemek mümkündür. Örneğin kumaş, cam şeker, krom, linyit ve silah üretiminde kullanılacak maddeler⁵³⁷ süreçte daha fazla üretilmiş ve bu alanlara yönelik olarak devlet iktisadi açıdan enerjisini sarf etmiştir. Dolayısıyla diğer alanlardaki fiyat

⁵³⁷ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 358.

artışlarının oransal olarak büyük bölümü Milli Burjuvazinin karaborsa faaliyeti sonucunda ortaya çıkmış olsa da yine oransal olarak küçük de olsa bir kısmının devlet politikalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu açıdan kamusal alanda yatırım düzeyleri için aşağıdaki tablo ayrıntılı bilgi vermektedir:

Tablo 3.7: Yıllara Göre Kamusal Alanda Yatırım Faaliyetleri⁵³⁸

Yıl	Yatırım Miktarı
1927	10.000.000 TL
1929	8.000.000 TL
1933	14.000.000 TL
1934	46.000.000 TL
1936	63.000.000 TL
1938	106.000.000 TL
1939	201.000.000 TL
1940	93.000.000 TL
1942	158.000.000 TL
1944	114.000.000 TL
1946	10.000.000 TL
1948	158.000.000 TL
1950	103.000.000 TL

Tablo 3.7’de ifade edildiği üzere 1927 yılından başlamak üzere (1929 yılı hariç) 1940 yılına kadar üretim hadleri sistematik olarak artmıştır. 1929 yılındaki artış oranındaki kesinti ise, yaşanan dünya buhranı ile alakalı bir durum olarak gözükmemektedir. Bununla birlikte asıl artışın 1938-1939 yılları verileri karşılaştırıldığında, 1939 yılında %127 olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim II. Dünya Savaşı’nın başlaması nedeniyle kamusal harcamaların olağanüstü artışına paralel olarak bu yıl dikkat edilmesi gereken bir artış göze çarpmaktadır. Bununla birlikte 1942 yılı içerisinde yine dikkate değer bir artışın yaşanması ise Türkiye’nin iç dinamikleri ile alakalı bir durumdur. Nitekim Devletin milli burjuvaziye yönelik operasyonu (karaborsa faaliyetleri sonucunda devletin olaylara müdahale etmesi) olarak yorumlamak gerekmektedir. Ayrıca savaş sonrasında Türkiye’deki iktisadi yapılanmanın yatırımlarının kamusal alandan yavaş yavaş diğer alanlara kaymaya başladığını görülmektedir. 1946 yılı içerisinde 10.000.000 TL’lik bir yatırım yapılması durumu ispat etmektedir. Bu durumda Türkiye’de yatırım açısından önceliklerin değiştiğine işaret etmektedir. Fakat bu tarihten sonra kamusal alandaki yatırımlar tekrar artış göstermiştir. Yine de bazı ürünler ekonominin dinamizmini sağladığı için hem savaş yıllarında hem de savaş sonrası süreçte üretim hadlerinde artış sağlanmıştır. Bunun için aşağıdaki tablo yeteri kadar bilgi sağlamaktadır.

⁵³⁸ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 278.

Tablo 3.8: Bazı İmalat Sanayi Ürünlerinin Yıllara Oranla (1000 Ton Olarak) Üretim Miktarları⁵³⁹

Yıl	Demir-Çelik	Çimento	Kâğıt	Cam	Pamuk İpliği	Yün İpliği	Şeker	Tütün
1940	12	267	9	7	24	8	89	15
1942	43	178	9	7	25	8	57	17
1944	54	284	13	7	26	8	90	19
1946	72	325	15	10	32	7	97	18
1948	93	336	18	10	29	8	118	18
1950	101	396	19	8	30	7	137	18

Tablo 3.8’de belirtildiği üzere iktisadi yapılanmanın temel dinamizmini oluşturan ürünlerin üretim hadleri ya stabilize kalmış ya da ufak azalış veya büyük artışlarla devam etmiştir. Bu açıdan demir-çelik, çimento, kâğıt ve şeker sürekli olarak artmıştır. Buna paralel olarak kâğıdın üretim haddinde sadece 1948 yılında az bir düşüş yaşamış cam, yün ipliği ve tütün neredeyse stabil olarak devam etmiştir. Dolayısıyla ihtiyaçlar bağlamında üretim hadleri şekillenmiştir.

Görüldüğü üzere devletin kapital faaliyetleri kapsamında yatırımları (temel ihtiyaçlar hariç) hem iç hem dış konjonktürel gelişmeler nedeniyle II. Dünya Savaşı boyunca zayıflamıştır. Türkiye’nin mecburiyetten ABD eksenli yapılanma içerisinde kendisini buluşunun neticesinde, devlet olarak iç piyasada liberalleşmek zorunda kalmış ve devletçiliğin tasfiyesiyle fabrikalarını bu süreçte özel sermayeye terk etmiştir. Bu bağlamda dönemin basını süreci yakından takip etmiştir. İlk olarak devlet fabrikalarının milli burjuvaziye devrinin fikri alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre basında iktisadi yapıda eksen kayması da takip edilebilmektedir.

1940 yılından başlamak üzere 1947 yılına kadar çeşitli fabrikalar açılmış, açılacak olanlar duyurulmuş ve var olan fabrikaların üretim hadleri belirtilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak süt fabrikasından bahsetmek gerekir. 1939 yılında İstanbul’da bir süt fabrikası kurulması kararlaştırılmıştır.⁵⁴⁰ Fabrikanın yapımı ve işletmesi için ise bir İngiliz Firması, İstanbul Belediyesine teklif sunmuştur.⁵⁴¹ Fakat anlaşıldığı üzere İngiliz firması ile Belediye arasında fabrika için anlaşma sağlanamamış ve neticesinde Ziraat Kurumu ile İstanbul Belediyesi’nin ortak katılımıyla fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştır. Cumhuriyet gazetesinin satırlarına durum şu şekilde yansımıştır:

⁵³⁹ Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, 359.

⁵⁴⁰ “Süt Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Temmuz 1939, 2.

⁵⁴¹ “Süt Fabrikası İçin Yeni Teklifler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ağustos 1939, 2.

“...Fabrika Ziraat kurumunun iştirakiyle Belediye tarafından tesis edilecektir... Ankara’da teşekkül eden bir komisyon bu işle meşgul olmaktadır... Mukavelenin imzasından sonra fabrikanın tesisine başlanılacaktır”⁵⁴²

Haberden de anlaşılacağı üzere fabrika milli olarak tasarlanmış ve bu durum da basına yansımıştır. Bu fabrikanın yanı sıra 1940 yılında ikinci Kâğıt ve Selüloz Fabrikasının inşaat ve montaj işlemleri sona ermiş⁵⁴³ ve aynı yıl Şile’de bir Elektrik Fabrikası açılışı yapılmıştır.⁵⁴⁴ 1944 yılında ise Sümerbank fabrikalarından biri daha (Klor Fabrikası)⁵⁴⁵ açılmıştır. Savaş’ın getirmiş olduğu şartlar içerisinde bile fabrikaların yapılışının takdire şayan bir durum olduğunu da belirtmeden geçmemek gerekir. Savaş ertesinde ise 1947 yılında İzmir’de Sümerbank eliyle kurulan Halkapınar Bez Fabrikası faaliyete geçmiştir. Fabrika İzmir’de, 25 yıllık Cumhuriyet tarihinde devlet eliyle kurulan ilk işletme olması dolayısıyla ayrıca bir önem arz etmektedir.⁵⁴⁶ Süreç içerisinde açılan fabrikaların yanı sıra var olanların üretim hadleri de basına yansıyan diğer bir unsurdur. Bunların birer örneğini Karabük Çelik ve Kayseri Bez fabrikaları oluşturmaktadır. İlk olarak 02.01.1941 tarihinde Cumhuriyet gazetesi, Karabük Çelik fabrikasının üretim haddinin arttığını⁵⁴⁷ vurgularken, 05.06.1946 tarihinde yine aynı gazete Kayseri Bez Fabrikası için üretim hadleri açısından benzer yorumlarda bulunmuştur.⁵⁴⁸ Fakat iktisadi yapılanmada liberal rüzgarlar esmeye başlayınca basının söylemi de dönem içerisinde değişmiştir.

Devlet kapitalizmin uygulayıcısı olan devletçiliğin CHP’nin 7. Kurultayında tasfiyesinin ardından 1947 yılından itibaren basında iktisadi olarak yeni modelin (liberal) uygulanması gerektiği tartışılmıştır. Nitekim 7. Kurultayın yapılmasının arasından henüz bir ay bile geçmemiş olmasına rağmen Reşat Benerli devlet fabrikalarının özel sermayeye devrinin başlaması gerektiği hakkındaki makalesini kaleme almıştır. Makale’de Benerli şunları söylemektedir;

⁵⁴² “Süt Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Eylül 1939.

⁵⁴³ “İkinci Kâğıt ve Selüloz Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Nisan 1940, 2.

⁵⁴⁴ Fabrika İstanbul Devlet erkanının katılımıyla açılmıştır. Bunlar arasında Beyoğlu ve Kartal kaymakamı, Şile Kaymakamı İhsan Bey, şehir nüfus, hukuk ve inhisar müdürleri yer almaktadır. Ayrıca fabrika İstanbul Şehir Meclisi Şile Azası Fuat Fazlı tarafından kurdele kesilerek açılmıştır. Bkz. “Şile’de Elektrik Fabrikası Dün Açıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1940.

⁵⁴⁵ Klor Fabrikası İzmit’te yapılmıştır. Bkz. “İzmit’te Kurulan Klor Fabrikası Bitti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Mart 1944, s. 1.

⁵⁴⁶ Bkz. “Halkapınar Bez Fabrikası Açıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Ekim 1947, 1.

⁵⁴⁷ “Karabük Fabrikası İstihsalatı Artıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Ocak 1941, 1.

⁵⁴⁸ Bkz. “Kayseri bez Fabrikası’nın Üstün İstihsal Bayramı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1946, 1.

*“Ferdlerin yapamadığını yapmak gayesiyle kurulan ve gittikçe adetleri artan devlet fabrikalarının hususi sermayeye devrinin iktisadi bünyemizin gelişmesi bakımından bir zaruret haline geldiği gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır... 25 sene evvel devletin tesis ettiği fabrikaların özel sermayeye devrini düşünen sayın Başbakan’ın kanaatlerinden vazgeçmediğini görmek, sanayimizin normal ve faydalı yollarda yürümesini bekleyenler için büyük bir ümit ve teselli kaynağı olacaktır.”*⁵⁴⁹

Makaleden de anlaşılacağı üzere 7. Kurultay’da alınmış olan kararlar doğrultusunda basında kamuoyunu yavaş yavaş bu duruma ısındırmaktadır. Bununla birlikte süreç içerisinde satılacak fabrikalar ve hangi fabrikaların burjuvaziye devredileceği konusu basında yer alan diğer konulardan biri olmuştur. İlk olarak 18.04.1948 tarihinde Sümerbank fabrikalarının kuruluş kıymetleri üzerinden⁵⁵⁰ satılığa çıkarıldığı yazılırken ikinci olarak Tek Parti Döneminin sona ermesi (DP’nin iktidarı) ile birlikte satılık ilanları ve devlet fabrikalarının burjuvaziye devri konusunda haberler artmıştır.⁵⁵¹ Nitekim bu durum da başka bir çalışmanın muhtevasına konu olduğu için burada daha fazla bilgi vermeye ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca basında 1947 yılından başlamak üzere özel sermayenin katılımıyla yeni fabrikaların kurulacağından da bahsedilmiştir. Bunlardan bir örneğini de Koç ailesinin katılımıyla kurulacak olan Ampul fabrikası oluşturmaktadır.⁵⁵²

1947 yılı ile birlikte, yönetici kadro eli ile ve mecburiyet nedeniyle oluşturulan devlet kapitalizmi yine mecburiyet nedeniyle son bulmuş ve savaş yıllarında sermaye birikimlerini arttırarak güçlenen milli burjuvaziye, ülkeye kazandırılmış olan bütün yapılar devredilmeye başlamıştır. Devir süreci ise DP döneminde ivme kazanmıştır. Devletçiliğin tasfiyesi bağlamında savaş sonrasında ekonomik yapıyı daha iyi algılayabilmek için 7 Eylül Kararları ve ithalat-ihracat rakamlarını incelemek gerekmektedir.

⁵⁴⁹ “Devlet Fabrikalarının Hususi Sermayeye Devri Lazımdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1947, 2.

⁵⁵⁰ “Hususi Sermayeye Devredilecek Fabrikalar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Nisan 1948, 2.

⁵⁵¹ “Satılık Fabrikalar”, *Cumhuriyet Fabrikası*, 8 Haziran 1950, 1., “Devlet İşletmelerin Hususi Sermayeye Devri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1950, 2., “Devlet Fabrikalarının Özel Teşebbüse Devri”, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1950, 2., “Fabrikaların Hususi Teşebbüse Devri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Temmuz 1950, 4., “Devlet Artık Yeni Fabrika Kurmayacak”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1950, 1., “Devredilecek Devlet Fabrikaları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ağustos 1950, 1,4.

⁵⁵² “Ampul Fabrikası Kuruluyor”, *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*, 6 Ekim 1948, 1., “Ampul Fabrikası’nın Temeli Dün Atıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Temmuz 1949, 1.

3.5.2. 7 Eylül Kararları (1946 Yılı Devalüasyonu)

Cumhuriyet tarihinin gerçek kapsamlı ilk devalüasyonu 1946 yılında kurulan Recep Peker Hükümeti⁵⁵³ tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim devalüasyonla birlikte çalışmanın ilerleyen sayfalarında da anlatılacağı üzere CHP kendi iktidarının sonunu kendi eliyle hazırlamıştır. Bu noktada 7 Eylül Kararlarından bahsetmeden önce devalüasyon ve etki çeşitlerini anlatmak gerekmektedir.

Devalüasyon kelime anlamı olarak en dar anlamıyla milli paranın dış değerinin düşürülmesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda değişken kur sistemlerinde döviz piyasalarında, milli paraların karşısında yabancı paraların değerinin yükselmesi devalüasyon anlamına gelmemektedir. Nitekim devalüasyon Esat'ın deyişi ile var olan para sistemi içerisinde devletin ekonomik bir operasyonudur. Bu durumun psikolojik, politik ve ekonomik alt yapısı mevcuttur.⁵⁵⁴

Devalüasyon, genel olarak cari açık veren ülkelerde bu açığı kapatmak için kullanılan bir yöntem olagelmıştır. Devalüasyonun yapılmasıyla birlikte tabiri caiz ise *1 taş ile 2 kuş vurulmaktadır*. Bunlardan ilki milli paranın değerinin azalmasıyla birlikte ithal malların fiyatlarında artış yaşanmasıdır. Buna bağlı olarak yerli ürünlere rağbet artar ve dolayısıyla tasarruf yapılarak döviz birikimi sağlanmış olur. İkincisi ise yine paranın değerini kaybetmesine bağlı olarak ihraç ürünlerin dış ticarete hacmi yükselir. Dolayısıyla ithalatın azalmasının yanı sıra ihracat artar. Böylelikle döviz birikimin sağlanmasıyla da ödemeler dengesi kolaylaşır ve bütçe açık vermez. Bahsedilen bu durum ise devalüasyon yapılan ülkedeki ekonomiye yönelik olarak lehte çıkan sonucudur. Dolayısıyla devalüasyonun, yapılmış olduğu ülkenin aleyhinde çıkan sonuçları vardır. Bu sonuçlardan en önemlisi iç piyasalarda mamul ürünlerin fiyatlarının artışıdır. Nitekim fiyat kontrolü yapılamadığı takdirde enflasyon yükselir ve bir iç piyasa krizi oluşur. Bu noktada fiyatların sabit tutulması çok önemlidir. Bununla birlikte ihraç edilecek olan ürünlere yönelik olarak stoklarının yeteri düzeyde bulunması gerekmektedir. Devalüasyonun yapılmasının ardından mantıken stokların erimesi göz önünde

⁵⁵³ Recep Peker Hükümeti 07.08.1946 tarihinde kurulmuş ve kabine 10.09.1947 tarihine kadar görev yapmıştır. Bkz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920- 22 Mayıs 1950)*, C. 1 (Ankara: TBMM Basımevi, 2013), 409.

⁵⁵⁴ Esat Çelebi, “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 2, S. 1, (2001): 56.

bulundurulacak olursa üretim hadlerinin de bu yönde şekillenmesi gerekir.⁵⁵⁵ Aksi takdirde *Dimyat'a pirince giderken eldeki bulgurdan olma* söz konusu olur. Nitekim CHP ve dolayısıyla Türkiye için 7 Eylül Kararları (1946 Yılı Devalüasyonu) tam da böyle bir durum arz etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin dış ticari ilişkilerini geliştirdiği coğrafyada daralma olmuştur. SSCB ile ilişkilerin gerilmesi, Almaya ve İtalya ile ticaretin gerilemesi bu durumu tetikleyen sebeplerden biridir. Türkiye bu süreç içerisinde dış ticarete ABD ve İngiltere ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda Peker hükümetinin kurulmasının ardından hükümet programının ticaret kısmında İthalat Birlikleri ve Ticaret Ofisi'nin kaldırılacağı vurgulanırken hedefin serbest dövizle ticaret sistemine katılmak olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁶ Bu kapsamda Peker hükümeti Türkiye Cumhuriyeti tarihine bir iz düşüm bırakacak olan 7 Eylül Kararlarını uygulamaya geçirmiştir. Nitekim Ulus gazetesi yapılan devalüasyonu adeta müjdelemiş ve konuşmaları şu şekilde kaleme alınmıştır;

*“... İç fiyatlarımızla dünya ticaretinde başlıca yeri olan memleketler fiyatları arasındaki farkın ortadan kaldırılması zaruri olduğunu ve bu maksatla ... döviz reyiclerinin ... ayarlanması lazım geldiğini..”*⁵⁵⁷

Aynı gazete Merkez Bankasının yapmış olduğu kur ayarını tablolaştırmıştır. Bu tablo ise tarafımızdan düzenlenerek aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 3.9: 7 Eylül Kararlarının Ardından Belirlenen Kur ve Değerler⁵⁵⁸

Para Cinsi (1) Birim Üzerinden	TL Cinsinden (Kuruş)	Alış Fiyatı	TL Cinsinden Satış Fiyatı (Kuruş)
Dolar	280		282.80
Sterlin	1128.40		1139.68
İsveç Kronu	77.68		78.66
İsviçre Frangı	67.20		67.87
Mısır Lirası	1157.33		1174.69

Tablo 3.9'da ifade edildiği üzere para birimleri, TL'nin değeri düşürülerek tekrar ayarlanmıştır. Ayrıca para ayarlamasıyla hangi ülkeler ile asıl olarak ticaret yapıldığı da

⁵⁵⁵ A.g.m., 56.

⁵⁵⁶ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*, 418.

⁵⁵⁷ “Yeni Tedbirlerle İthalat ve İhracat İmkanları Geniş Ölçüde Arttırılıyor”, *Ulus Gazetesi*, 8 Eylül 1946, 1.

⁵⁵⁸ Tablo Ulus gazetesinin yapmış olduğu çalışmadan oluşturulmuştur. Bkz, *Ulus Gazetesi*, 8 Eylül 1946, s. 3

ortaya çıkmaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere SSCB, Almanya ve İtalya'nın milli paralarının TL cinsinden karşılıklarına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bağlamda Peker hükümetinin yapmak istediği, asıl olarak ABD ve İngiltere ile dış ticaret hacmini arttırarak hem döviz sıkıntısını aşmak hem de cari açığı kapamak olmuştur. Fakat kontrol mekanizmasının zayıf olması (buna hükümetin başarısızlık politikası da denilebilir) nedeniyle ekonomik faaliyetler hükümetin hayal ettiği gibi gitmeyecektir.

Devalüasyon ile birlikte ihracatın ve aynı zamanda üretimin aratarak döviz sıkıntısının giderileceği ve ödemeler dengesinin rayına oturacağı düşünülmüştür. Fakat burada atlanılmaması gereken bir unsur vardır ki, o da üretim hadlerinin arttırılmadan devalüasyon yapılmasının sonucunda ekonomik yapılanma açısından bir felaket olacağıdır.⁵⁵⁹ Bu süreçten sonra iç piyasadaki dengeler bozulmuş ve tıpkı II. Dünya Savaşı yıllarındaki gibi ürünlere zam yapılmış ve dolayısıyla halk da pahalılık altında ezilmiştir. Bununla birlikte ülke içerisindeki döviz rezervlerinde hızlı bir erime yaşanmış ve nihayetinde olmaması beklenen cari açık gittikçe büyümeye başlamıştır. Ardından Türkiye’de birtakım önlemler alınmıştır. Bu önlemleri şu şekilde maddeleyebiliriz;

- Fiyat denetimi serbest bırakılmıştır,
- İthalatçılara serbest döviz miktarı tahsis edilmiştir,
- Gümrük tarifeleri %157 oranında arttırılmıştır.⁵⁶⁰

Alınan tedbirlere rağmen istenilen başarı elde edilememiştir. Nitekim milli burjuvazinin servet birikimi doğal olarak daha da artmıştır. Takvimler 1947 yılını işaret ettiğinde 7 Eylül Kararlarının iktisadi yapılanmada anlamsız bir hamle olduğu ve durumun daha da kötüleştiği fark edilmiştir. Nitekim süreç içerisinde basında da durum tartışılmıştır. İlk olarak 03.01.1947 tarihinde bu kararların ne anlama geldiğinden bahsedilmiştir. Tütün fiyatlarının artmasının ardından ABD’li firmalar ile İzmir piyasasında çalışan tüccarlar arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış ve Cumhuriyet gazetesi bu durumu “7 Eylül Kararları yüzünden Amerikalılarla ihtilaf çıktı”⁵⁶¹ şeklinde kaleme almıştır. Dolayısıyla kısa vadede kararlar bir anlamda işe yaramıştır denilebilir. Fakat burada tam anlamıyla bir ironi söz konusudur. ABD ile ticaret yapabilmek için TL’nin

⁵⁵⁹ Perihan Ünlü Soylu, *Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950)*, (Ankara: Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015), 217.

⁵⁶⁰ Maddeler Ünlü Soylu’nun çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Ünlü Soylu, *Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950)*, 219-220.

⁵⁶¹ “Ege Tütün Piyasası Yarın Açılıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Ocak 1947, 1, 3.

Dolar karşısındaki değerinin düşürülmesine rağmen başlangıçta bir sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte Ticaret Bakanı 7 Eylül Kararlarının ne anlama geldiğini anlatmış ve yine Cumhuriyet gazetesi bu durumu satırlarına taşımıştır. Fiyatların yükselmesi nedeniyle eleştiriler yapıldığı için Ticaret Bakanı “*Bugün piyasaya iki yıl evvel saklanmış mallar çıkmaktadır. Beklenen mallar geldikçe normal fiyatlara doğru gidilecektir*”⁵⁶² derken fiyat artışlarında yaşanan sıkıntıların nedeni karaborsa faaliyetlerine dolayısıyla milli burjuvaziye yüklemiştir. Bir anlamda haklılık payının bulunmasıyla beraber asıl olarak fiyat artışının sebebinin 7 Eylül Kararları olduğunu söylemeden geçmemek gerekir. Nitekim süreç içerisinde 7 Eylül Kararları eleştirilere maruz kalmıştır. Yine Cumhuriyet gazetesinde Peker hükümetinin sona ermesinin ardından Refii Şükrü Suvla bu eleştirileri şu şekilde dile getirilmiştir:

“...7 Eylül para operasyonu için şöyle bir hükme varmak kabildir;

a) Memleket bu operasyonu icap ettiren durumda değildi,

b) Buna rağmen operasyon yapıldı fakat ayarlamaların muvaffak olması için gereken tedbirlere başvurulmadı”⁵⁶³

Makalenin tamamı okunduğunda 7 Eylül Kararlarının alınmasının Peker Hükümeti için (her ne kadar iyi temennilerle alınmış olsa da) tam anlamıyla macera arayışı olduğunu söylemek mümkündür.

7 Eylül Kararları, milli burjuvazinin ekmeğine yağ süren diğer unsurlardan biri olmuştur. Süreç içerisinde sermaye birikimlerine ivme kazandırmışlar ve daha fazla zenginleşmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında yapılan devalüasyonun tam anlamıyla bir başarısızlık olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca siyasi bağlamda pahalılık yüzünden halkın tepkisi de çekilmiştir. Dolayısıyla CHP açısından 1950 seçimlerinin kaybedilişinin bir nedeninin de 7 Eylül Kararları olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ithalat ve ihracat rakamları da durumu ispat etmektedir.

⁵⁶² “Ticaret Bakanı 7 Eylül Kararlarını Tekrar Anlattı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Şubat 1947, 3., “Atıf İnan’ın Demeci”, *Ulus Gazetesi*, 9 Şubat 1947, s. 1,5.

⁵⁶³ “7 Eylül Kararlarından Dönmemiz Kabil midir? (1)”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1947, 2. Konu hakkında süreç içerisinde çıkan diğer haberler için bkz. “7 Eylül Kararlarının İktisadi Realitesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Ağustos 1947, 2., “7 Eylül Kararlarından Sonra İktisadi Vaziyetimiz”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ağustos 1947, 2., “7 Eylül Kararlarının Birinci Yıl Dönümü”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Eylül 1947, 1., “7 Eylül Kararlarından Dönmemiz Kabil midir?(2)”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1947, 2., “Başbakan ve 7 Eylül Kararları,” *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*, 3 Aralık 1948, 1.

3.5.3. Dış Ticaret

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış ticaret hacminde daralma yaşandığından bahsetmiştik. Savaş yılları boyunca Türkiye dış ticaretinde beliren bu durum sadece Türkiye bağlamında gelişen bir sonuç değildir. Savaşın ortaya çıkarmış olduğu koşullar açısından doğal olarak dünya genelinde beliren bir sonuç olarak ifade edilebilir. Fakat yine de Türkiye açısından mümkün mertebe dış ticari ilişkiler savaş yılları boyunca geliştirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin dış ticaret hacminin canlanması ve genişlemesi ancak savaş sonrasında mümkün olabilmıştır. Nitekim savaşın sona ermesiyle birlikte olumsuz şartlar da yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuş ve iktisadi yapıda yeniden liberalleşme ile birlikte, Türkiye her ne kadar eski ticari coğrafyaya (Almanya, SSCB, İtalya) sahip olamasa da dış ticaretteki normalleşme süreci hızlanmıştır. Bu bağlamda savaşın son yılından itibaren dış ticaret hacmi büyümüştür. Bu durumun temel sebebi de iç yapıda olduğu gibi dış ticarete de liberalleşmedir. Bu bağlamda ilk olarak 1946 yılında İthalatçı Birlikleri kaldırılmıştır. Ardından TL üzerinde operasyon yapılmış (7 Eylül Kararları) ve bunun yansıması olarak gümrük tarifeleri revize edilmiştir. Tezel'in yapmış olduğu hesaplama göre gümrük vergisi gelirlerinin ithalata oranı 1947 yılında 0.22'ye yükselmiştir. Bu oranın 1946 yılında 0.12 olduğu düşünülürse ciddi bir artışın yaşandığını söylemek mümkündür. Fakat bu oranlar 1948 yılında 0.17'ye 1949 yılında ise 0.16'ya düşmüştür.⁵⁶⁴

Savaş ertesinde iktisadi yapıda her alanda uygulanmaya koyulan liberal politikaların başarılı olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında da tablolarla ayrıntılı bilgi vereceğimiz üzere 1946 sonrasında dış ticarete verilen açıklar bunun en önemli göstergesidir. Dolayısıyla 1946 sonrasında döviz kıtlığı Türkiye iktisadi yapılanması üzerinde tekrar boy gösterecek ve neticesinde gümrük tarifeleri dış ticaretin şekillendirilmesinde Tezel'in ifadesi ile bir politika aracı olmaktan çıkarken döviz kısıtlamaları (tasarrufu) gündeme gelecektir. Bu açıdan ekonomik göstergelerin kötü gidişatı nedeniyle savaş süreci boyunca biriktirilmiş olan ve 1945 yılında yaklaşık olarak 235 ton olan altın rezervi, 1946-1950 yılları arasında dış ticaretten doğan açığı kapatabilmek için kullanılmış ve neticesinde 1950 yılında Türkiye'nin altın rezervi 102 tona düşmüştür. Bu rakamda altın rezervinin %50'den fazlasının

⁵⁶⁴ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 186.

kullanıldığını, Türkiye’de bir döviz kıtlığının boy gösterdiğini ve cari açığın büyüdüğünü ifade etmektedir.⁵⁶⁵ Aşağıdaki tablolar 1950 yılına kadar olan dış ticari ilişkiler hakkında bilgi vermektedir:

Tablo 3.10: 1945-1946 Yılları Türkiye’nin Dış Ticareti⁵⁶⁶

Yıl	İthalat (Milyon TL)	İhracat (Milyon TL)	İthalat (Miktar Ton)	İhracat (Miktar Ton)
1945 (Aralık)	126.2	218.9	3254.511	309.538
1946	223.9	432.1	402.733	905.190

Tablo 3.10’da ifade edildiği üzere savaş sonundan 1946 yılının sonuna kadar Türkiye’nin dış ticaretinde ithalat ve ihracat verileri karşılaştırıldığında yaklaşık olarak ithalat ve ihracat rakamlarında %50 oranında büyüme yaşanmıştır. İhracatın ithalata göre fazla oluşu ise bu süreçte bir cari açığın yaşanmadığını göstermektedir. 1947 yılına kadar dış ticaret açısından gerçekten de işler Türkiye bağlamında istenilen şekilde gerçekleşmiştir. Bu süreçte ihracat, ithalata nazaran artmış ve dolayısıyla cari açık verilmemiştir. Nitekim durum basına da yansımıştır ve Cumhuriyet gazetesinde *İhracatımız Arttı*⁵⁶⁷ şeklinde başlık atılmıştır.

1946 yılının dış ticaret verileri Türkiye’de bir sevinç ortamı oluştururken bu *sevincin kursakta kalması* çok uzun sürememiştir. Kısa süre içerisinde işler değişmiştir. Dolayısıyla bu değişimin başat rolünü 7 Eylül Kararları üstlenmektedir. Dış ticarete verilen açığı bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Oluşturmuş olduğumuz aşağıdaki tablo detaylı olarak bilgi vermektedir:

Tablo 3.11: 1946-1947 Yılları Türkiye’nin Dış Ticareti⁵⁶⁸

Yıl	İthalat (Milyon TL)	İhracat (Milyon TL)	İthalat (Miktar Ton)	İhracat (Miktar Ton)
1946 (Aralık)	223.9	432.1	402.7	905.2
1947	685	625	621.8	1173

Tablo 3.11’de ifade edildiği üzere 1947 yılında 60.000.000 TL cari açık verilmiştir. 1947 yılı için hem ithalat hem de ihracat oranları 1946 yılına göre artış göstermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise, 1947 yılının yaklaşık olarak 1946

⁵⁶⁵ A.g.e., 185-186.

⁵⁶⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (03.02.1947), *1946 Aralık Ayına Ait Karşılaştırmalı Dış Ticaret İstatistiği*, 30-10-0-0 / 25-142-16, s. 2.

⁵⁶⁷ “İhracatımız Arttı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Ocak 1947, 1.

⁵⁶⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (09.02.1948), *Türkiye’nin Ekim Ayı Dışındaki 1947 Yılına Ait Dış Ticaret İstatistikleri*, 30-10-0-0 / 25-143-1, s. 2.

yılı ile ton açısından oransal olarak hemen hemen aynı miktarda ithalat ve ihracat yapılmasına karşılık, 60.000.000 TL cari açığın gün yüzüne çıkmasıdır. Nitekim bu durumun iki sebebi mevcuttur. Bunlardan ilki yükte hafif pahada kıymetli ürün ithal edilmesidir. İkincisi ise 7 Eylül Kararları bağlamında TL'nin değer kaybıdır. Dolayısıyla fark esas olarak TL'nin değer kaybından kaynaklanmaktadır. Bu kötü gidişat süreç içerisinde kamuoyunda da tartışılmıştır. İlk olarak Refii Şükrü Suvla “...İhracatımız geçen sene yapılan devalüasyona rağmen tam serbest ithalatı karşılayacak durumda olmadığı ticaret istatistiklerinden anlaşılabilir”⁵⁶⁹ derken haklı olarak cari açıktan bahsetmektedir. Bununla birlikte makalenin tamamı okunduğunda dış ticarete yanlış politikalar uygulandığı anlaşılmaktadır. Aynı süreçte yine Cumhuriyet gazetesi bir haberinde “Mühassıslar (uzmanlar) bunun ithalat üzerindeki tesirlerinin 1948’de değil, fakat 1949’da mutlaka kendini hissettireceğini söylüyorlar”⁵⁷⁰ derken durumun vahametini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Fakat burada söylenmeden geçilmemesi gereken bir nokta da gazetenin durumu ihracat verilerine bağlayışındır. Büyük bir ihtimalle iktidar partisi olması hasebiyle CHP’den çekinildiği için böyle bir yazı kaleme alınmıştır.

Takvimler 1948 yılını gösterdiğinde dış ticaretteki durum daha da iyi anlaşılmış ve dış ticarete ortaya çıkan veriler 1949 yılını beklemeden 1948 yılı içerisinde kendini hissettirmiştir. Nitekim 1948 yılının ilk beş ayı içerisinde 113.000.000 TL cari açık gün yüzüne çıkmıştır. Bu durum için aşağıdaki tablo bilgi vermektedir:

Tablo 3.12: 1948 Yılı İthalat ve İhracat Rakamları⁵⁷¹

Yıl	İthalat (Milyon TL)	İhracat (Milyon TL)
1948 (İlk Beş Ay)	291	178
Fark	113	

Tablo 3.12’de görüldüğü üzere 1948 yılında 291.000.000 TL’lik ithalata karşılık olarak 178.000.000 TL’lik ihracat yapılmıştır. Aradaki fark da 113.000.000 TL olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla 1946 yılı para operasyonunun ardından henüz iki sene bile geçmemiş olmasına rağmen cari açık Türkiye’de büyümüştür. Bununla birlikte 1948 yılı içerisinde basında da sürekli olarak haber yapılarak kamuoyu bilgilendirilmeye

⁵⁶⁹ “Dış Ticaretimiz Altın Stokumuz Zor Durumda”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Aralık 1947., 2.

⁵⁷⁰ “İhracatın Azalması ile Meydan Alan Endişeler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Aralık 1947, 1.

⁵⁷¹ Tablo Cumhuriyet gazetesinin haberinden oluşturulmuştur, Bkz. “Dış Ticaretimizde 113 Milyon Lira Açık Var”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Haziran 1948, 1., Bu yıl için ne alınıp ne satıldığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (16.08.1948), 1948 Yılı Haziran Ayına Ait Mukayeseli İthalat ve İhracat İstatistiği, 30-10-0-0 / 163-140-33, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (1948), 1948 Yılı Ekim, Şubat ve Mart Ayları İthalat ve İhracat İstatistikleri, 30-1-0-0 / 95-595-5.

çalışılmıştır.⁵⁷² 1949 ve 1950 yıllarında ise dış ticaret açığı Türkiye’de devam etmiştir. Bu durum için aşağıdaki tablo bilgi vermektedir:

Tablo 3.13: 1949-1950 Yılları Türkiye’nin Dış Ticareti⁵⁷³

Yıl	İthalat (Milyon TL)	İhracat (Milyon TL)	İthalat (Miktar Ton)	İhracat (Miktar Ton)
1949 (Aralık)	599.1	431.5	736.4	714.4
1950 (İlk 9 Ay)	574.6	427.1	1021.5	647.9

Tablo 3.13’te belirtildiği üzere 1949 yılında cari açık 167,6.000.000 TL cari açık oluşurken 1950 yılında bu rakam 147,5 000.000 TL olmuştur. Dolayısıyla süreç içerisinde cari açık artmıştır. Bu noktada Türkiye’de dış ticaretindeki ülkelerin paylarından bahsetmek gerekir. Nitekim aşağıdaki tablo konu hakkında ayrıntılı fikir vermektedir:

Tablo 3.14: Türkiye’nin 1945-1950 Yılları Arasında Dış Ticaretinde Ülkelerin Payları⁵⁷⁴

Ülke	İthalat (%)	İhracat (%)
ABD	25	23
İngiltere	18	15
Almanya	5	9

Tablo 3.14’te belirtildiği üzere II. Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye ile dış ticari ilişkide en fazla bulunan ülke ABD olmuştur. Bununla birlikte İngiltere’de önemli bir paya sahip iken Almanya ile ilişkiler 1940’lı yılların sonuna kadar Tezel’in ifadesi ile çok büyük bir paya sahip olamamış fakat 1950 ile başlayan sürecin ardından bu pay artmıştır.⁵⁷⁵ Dış ticari ilişkiler geliştirilirken ise milli burjuvaziye bu yönde kolaylıklar sağlanmıştır. Nitekim ihracatçılara ithalat hakkı tanınması⁵⁷⁶ bu durumu ispat etmektedir. Dolayısıyla süreç içerisinde Milli Burjuvazinin ticari kanadı sermaye birikimleri ivme kazandırmıştır.

⁵⁷² “İhracat Meselemiz”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1948, 2., “İthalat ve İhracatımız Arasındaki Fark”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Ağustos 1948, 2., “İthalat ve İhracatımız Arasındaki Açık”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Eylül 1948, 3., “Geçen Yılların Dış Ticaret İstatistikleri”, *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*, 8 Kasım 1948, 1., “İthalat mı? Hayır Evvela İhracat”, *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*, 18 Kasım 1948, 1.

⁵⁷³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (31.10.1950), 1950 yılı Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül Aylarına Ait Karşılaştırmalı Dış Ticaret İstatistikleri, 30-10-0-0 / 25-144-1, s. 5.

⁵⁷⁴ Tablo Tezel’in çalışmasından oluşturulmuştur. Bkz. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 187.

⁵⁷⁵ A.g.e., 187.

⁵⁷⁶ “İhracatçılara İthal Hakkı Tanınıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1949, 2.

II. Dünya Savaşı'nın ardından dönemin iktisadi yapılanmasını ve Milli Burjuvazinin servet birikimlerini arttırışını tam olarak algılayabilmek için Truman Doktrini ve Marshall Planından bahsetmek gerekmektedir.

3.5.4. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı

II. Dünya Savaşı sadece Türkiye'de siyasi ve iktisadi olarak eksen kaymasına sebebiyet vermemiştir. Ortaya çıkarmış olduğu sonuçlar bakımından Dünya'da kutuplaşmaya neden olmuş ve iki kutuplu dünya hem siyasi hem de iktisadi açıdan ABD ve SSCB ekseninde dönmeye başlamıştır. SSCB ile ilişkilerin gerilmesi nedeniyle bu süreçte Türkiye, ABD'nin yanında yer almıştır. Bu bağlamda Truman Doktrini ve Marshall Planı, süreç içerisinde Türkiye açısından oldukça önem arz etmektedir.

Truman Doktrini, ABD için uzak karakol görevi görecektir olan Türkiye ve Yunanistan'ın desteklenmesi anlamına gelmektedir. Bu durum Türkiye bağlamında daha net ifade edilirse, Yalta Konferansı'nın sona ermesinin ardından SSCB, Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktını yenilememiş dolayısıyla feshetmiştir. Ardından SSCB, 07.08.1946 tarihinde Boğazlar'ın durumunun değiştirilmesi için ABD, İngiltere ve Türkiye'ye bir nota vermiş ve buna benzer bir notada Türkiye'ye 24.09.1946 tarihinde tekrarlanmıştır.⁵⁷⁷ Bu süreçten önce bile SSCB tehdidi etkili olmuş ve Türk basını durumu takip ederek İngiltere'nin konu ile ilgili açıklamalarına yer vermiştir. Bu bağlamda İngiliz Dışişleri Bakanı ilk olarak *Türkiye bir uydu devlet olamaz derken*,⁵⁷⁸ İngiliz hükümetinin, SSCB karşısında Türkiye'nin yanında yer aldığını vurgulamıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet gazetesinde İngiliz dış politikasının belli başlı üç siyaseti olarak "*Türk istiklalinin idamesi, Almanya'nın birliği ve kuvvet siyasetinin terki*"⁵⁷⁹ olarak yorumlamaktadır. Dolayısıyla SSCB tehdidi, soğuk savaş döneminin bir terminolojisi olan Batı bloğunu, süreç içerisinde tehdit ve tedirgin etmiştir. Bu açıdan bakıldığında merkez kapitalist devletlerin duruma müdahale ederek önlem alması gerekmektedir. Nitekim bu önlemlerde de Batı bloğunun temsilcisi ve koordinatörlüğünü üstlenecek olan ABD tarafından alınmıştır.

⁵⁷⁷ Eminağp Malkoç, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 9, (2006): 91.

⁵⁷⁸ "Türk Bağımsızlığı ve İngiltere", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Haziran 1946, 1.

⁵⁷⁹ "İngiliz Dış Siyasetinin Belli Başlı Üç Hedefi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1946, 1.

Bu süreçte Amerikalılar, SSCB'yi kızıl tehlike olarak tanımlamışlar ve nihayetinde Cumhuriyet gazetesinin naklettiğine göre New York Post'ta çıkan bir makalede Thomas Healy, “Ruslar “Boğazları Değil Türkiye’yi İstiyor” derken bunu SSCB açısından Türkiye’nin petrol rezervlerine yakın olması ve Batı güçleriyle birleşme endişesine bağlamaktadır.⁵⁸⁰ Kapitalizmin merkez devleti olan ABD için ise bu kabul edilemez bir durum arz etmektedir. Bu açıdan İngiltere’nin Türkiye ve Yunanistan’a⁵⁸¹ yapmış olduğu yardımları geri çekeceğini ABD’ye bildirmesi üzerine dış politika danışmanı George Kennan İngiltere’den doğacak olan boşluğu ABD’nin tamamlaması gerektiğini teklif etmiştir. Neticesinde ABD Başkanı 12.03.1947 tarihinde Amerikan Kongresi’nde yapmış olduğu konuşmayla tarihe bir iz düşüm bırakmış ve bu konuşma Truman Doktrini olarak anılmıştır. Konuşmanın içeriğinde özetle SSCB’nin genişleme politikası kapsamında askerî açıdan Yunanistan ve Türkiye’ye yardım edilmesinin hayati önem taşıdığını vurgulamaktadır. Truman’a göre Yunanistan ve Türkiye adeta ABD’nin uzak karakolu olarak ifade edilmiş ve bu ülkelerdeki bir karışıklığın bütün Ortadoğu’ya yayılabileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda Cumhuriyet gazetesi Truman’ın konuşmasını “Türkiye’nin milli bütünlüğü Ortadoğu nizamı için şarttır”⁵⁸² şeklinde verirken Ulus gazetesi ise “Mr Truman’ın nutku büyük bir ferahlık memnunluk uyandırdı”⁵⁸³ şeklinde ifade etmiştir. Bu minvalde Truman, Yunanistan ve Türkiye’ye pay edilmesi için 400.000.000 Dolar istemiştir. Amerikan Senatosu ise 22.04.1947 tarihinde Truman’ın yardım teklifini 67 evet oyuna karşılık 23 ret oyuyla kabul etmiştir.⁵⁸⁴ Ardından 09.05.1947 tarihinde yasa Temsilciler Meclisinde onaylanmış ve son olarak Truman 22.05.1947 tarihinde kanunu imza ederek 23.05.1947 tarihinde kanun yürürlüğe girmiştir. Daha sonra ise Yardım Kanunu, Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile Edwin C. Wilson arasında 12.07.1947 tarihinde imzalanmıştır.⁵⁸⁵ Anlaşmanın imza edilmesinin ardından ise yardımlar gerçekleşmiştir.

⁵⁸⁰ “Ruslar Boğazları Değil Türkiye’yi İstiyorlar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Şubat 1947, 1,4.

⁵⁸¹ Bu süreç içerisinde Yunanistan iç savaştadır ve ABD ile İngiltere’nin desteğini almıştır. Bkz, Ünlü Soylu, *Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950)*, 57-58.

⁵⁸² “Truman’ın Tarihi Nutku”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mart 1947, 1.

⁵⁸³ “Mr. Truman’ın Nutku Büyük Bir Ferahlık Memnunluk Uyandırdı”, *Ulus Gazetesi*, 14 Mart 1947, 1. Ayrıca bkz. “Türkiye’nin Bağımsız Olarak Bekasının Ehemmiyeti Büyüktür”, *Ulus Gazetesi*, 13 Mart 1947, 1.

⁵⁸⁴ “Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Nisan 1947, s. 1, “Amerika Ayanı Yardımı Kabul Etti”, *Ulus Gazetesi*, 23 Nisan 1947, 1., Ayrıca bkz. Malkoç, “Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye’ye Amerikan Yardımları”, 98.

⁵⁸⁵ “Türk-Amerikan Anlaşması İmzalandı”, *Ulus Gazetesi*, 13 Temmuz 1947, 1.

Truman Doktrininin yanı sıra dönem içinde bahsedilmesi gereken diğer bir unsur is Marshall Yardımıdır. Truman Doktrininin ardından Batı Avrupa için bir yardım politikasının (Marshall Yardımı) geleceği dönemin reel parametreleri içerisinde değerlendirilmesi gereken bir husustur. Nitekim ABD Soğuk Savaş sürecinde asıl olarak Batı Avrupa ülkeleri ile iş birliği yapacaktır. Bu kapsamda Batı Avrupa'ya yardım konusu ABD Dış İşleri Bakanı George C. Marshall'ın, Harward Üniversitesinde konuşma yapmasıyla gündeme gelmiştir Marshall'ın konuşmasında özetle Batı Avrupa'ya iktisadi olarak yardım yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur.⁵⁸⁶

II. Dünya Savaşı boyunca yıkılmış olan Batı Avrupa'yı tekrar inşa etmek, iktisadi olarak kalkındırmak ve SSCB tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla yardım planı Marshall tarafından gündeme gelmiştir. 19.04.1948 tarihinde ise bahsedilen tehdidi ortadan kalkındırmak için ABD tarafından Batı Avrupa ülkelerine iktisadi yardım yapılmıştır. Demir ve Tekir'in söz etmiş olduğu üzere Avrupa İyileştirme Programı olarak da bilinen Marshall Yardımı kapsamında ABD, Batı Avrupa için net bir görüş birliği olmasa da yaklaşık olarak o dönemde 13.000.000.000 Dolar harcamıştır.⁵⁸⁷ Bu yardım planı 4 ana sebebe dayanmaktadır:

- Yardımlar yapılmasıydı savaş sonrası sosyo-ekonomik ve siyasi olarak çöküntü yaşayan Batı Avrupa'nın daha büyük zorluklarla karşılaşması çok nettir. Bununla birlikte ABD ve dolayısıyla Amerikan Burjuvazisi ekonomik olarak Batı Avrupa ile iş birliğinin yapması mümkün olmayacaktır.
- ABD yardım ederek hem Batı Avrupa'yı SSCB tehdidinden korumuş hem de kendisine bağlamıştır.
- Hayat standartları yardımlardan sonra Batı Avrupa için yükselmiştir.
- Marshall Planı ile Avrupa Birliği sürecinin temelleri atılmıştır.⁵⁸⁸

Marshall Planının Türkiye açısından önemli oluşunun tamamen ekonomik sebepleri bulunmaktadır. Türkiye'nin savaşa katılmamasına rağmen yarı seferberlik haline bürünmesi ve iç piyasalarda dış dinamiklere de bağlı olarak milli burjuvazinin yürütmüş olduğu ekonomik faaliyetler neticesinde bütçe üzerinde derin baskı unsuru

⁵⁸⁶ Nesrin Demir, Osman Tekir, "Marshall Planı, Yeni Bir İpek Yolu Projesi ve Çin-ABD Rekabeti", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, (2018): 33.

⁵⁸⁷ A.g.m., 34.

⁵⁸⁸ A.g.m., 34-35.

oluşturulması sonucunda savaş sonrasında SSCB tehdidi ile birleştğinde Türkiye’de iktisadi kalkınma hızı durma noktasına gelmiştir. Nitekim Refii Şükrü Suvla’nın deyişi ile dönem içerisinde Türkiye’deki iktisadi yapılanmanın bileşenlerinden olan tarım ilkeldi, sanayi ağır aksak ilerlemektedir ve bunlara bağlı olarak milli gelir çok düşüktür.⁵⁸⁹ Dolayısıyla Marshall Planı, Türkiye açısından dönem içerisinde oldukça büyük bir önem arz etmiştir.

Süreç içerisinde Türkiye’nin iktisadi açıdan her alanda kalkınması için Suvlan’ın hesaplamasına göre 835.000.000 Dolar bir yatırıma ihtiyacı olmuştur. Nitekim bu yatırımın iktisadi sahalardaki dağılımı ise aşağıdaki tabloda ifade edilmeye çalışılmıştır:

Tablo 3.15: Türkiye İktisadiyatının Kalkınması İçin Ön Görülen Yatırım Alanları ve Miktarları⁵⁹⁰

İktisadi Alan	Ön Görülen Yatırım Miktarı (Milyon \$)
Ziraat	100
Maden	191
Ulaşım	416
Enerji	42
Sanayi	60
Diğer Alanlar	21
Kontroller	5
Toplam	835

Tablo 3.15’te görüldüğü üzere 1948-1952 yılları arasında Türkiye iktisadi yapılanmasının kalkındırılabilmesi için toplamda 835.000.000 Dolar paraya ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte en önemli yatırım sahasının ulaşım olduğu göze çarpmaktadır. Yatırım yapılabilmesi için büyük bir meblağa ihtiyaç duyulması ise Marshall Planı’ Türkiye açısından önemli oluşunu gözler önüne sermektedir. Nitekim planın Türkiye açısından önemli olması nedeniyle durum basında da tartışılmış ve adım

⁵⁸⁹ Refii Şükrü Suvla, “Türkiye ve Marshall Planı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1-4, (1949): 162.

⁵⁹⁰ A.g.m., 163.

adım yapılan işler ortaya konulmuştur.⁵⁹¹ Bu bağlamda Türkiye Marshall Planı çerçevesinde ABD'den 1948-1951 tarihleri arasında 62.376.000 Dolar yardım almıştır.⁵⁹²

Truman Doktrini ve Marshall Yardımı (Planı) kapsamında ABD adeta *bir taş ile 2 kuş* vurmuştur. Bunlardan ilki SSCB tehdidini bertaraf etmek olurken ikincisi ise kapitalist zihniyetin ürünü olarak kendi ticari coğrafyasını oluşturmasıdır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminde ABD, Batı bloğunun liderliğini üstlenmiştir. Türkiye iktisadiyatı açısından ABD yardımlarının yanı sıra dönem içinde, iç dengelere bağlı olarak İstanbul İktisat Kongresi ve Milli Tasarruf Haftasından bahsetmek gerekmektedir.

3.5.5. İstanbul İktisat Kongresi/ II. Türkiye İktisat Kongresi

1948 yılında düzenlenen İktisat Kongresi, alan yazında İstanbul İktisat Kongresi veya 2. Türkiye İktisat Kongresi olarak değerlendirilmektedir. İster İstanbul İktisat Kongresi, isterse de II. Türkiye İktisat Kongresi, olarak adlandırılınsın yapılan kongre çalışmamızın muhtevası gereği önem arz etmektedir. Bunun sebebi ise milli burjuvazinin prangalarından kurtulması ve liberal bir iktisadi zihniyete bürünüp bu bağlamda kendi başına adım atmasından kaynaklanmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de siyasi ve iktisadi yapının yavaş yavaş değiştirilmesine paralel olarak bu değişimin ilk sonuçlarının yansımından birisi de İstanbul İktisat Kongresi'nin gerçekleştirilmesi olmuştur. Marshall Planı'nın imza edilmesinin ardından yaklaşık olarak bir buçuk ay geçmesinin üzerine 22.11.1948-27.11.1948 tarihlerinde İstanbul İktisat Kongresinin toplanmış olması burada *gerçekten de milli burjuvazinin özgür iradesiyle mi kongre toplandı?* şeklindeki manidar bir soruyu akıllara getirmektedir. Bu manidar soruya kanıt eksikliği nedeniyle bugün cevap vermek güçtür fakat belki de daha sonradan yapılacak olan çalışmalarda net olarak bir cevap

⁵⁹¹ “Marshall Planı ve Biz, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ocak 1948, 1., “Marshall Planı ve Kalkınma”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Kasım 1948, 2., “Türkiye Marshall Planının İlk Yardımlarından Faydalaniyor”, *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*, 24 Kasım 1948, 1., “Marshall Yardımından 112 Milyon Lira İstedik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1949, 2., “Türkiye’ye Yapılan Marshall Yardımı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Ekim 1949, 3., “1949-50 Devresinde Bize Yapılan Marshall Yardımı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Aralık 1949, 1., “Marshall Planına Göre İthal Edilecek Ziraat Aletleri”, *Ticaret Yolu*, 27 Ocak 1949, “Türkiye’ye 2 Yıllık Marshall Yardımı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Ağustos 1950, 2.

⁵⁹² “ABD’nin Türkiye Etkisi ve Marshall Planı”, *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/abd-nin-turkiye-ye-etkisi-ve-marshall-planı-h115088.html>, Son Erişim (09.04.2019).

verilebilir. Bu noktada İstanbul İktisat Kongresinin, İzmir İktisat Kongresinden farklı olarak devletin desteği olmadan toplanmış olmasını belirtmek gerekir.

İstanbul İktisat Kongresi, Türkiye iktisadiyatı içerisinde, iktisadi paydaşların (milli burjuvazi) yeni düzenin ne olacağı konusunda yapılan tartışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Semiz'in ifadesi ile devlet erkanı süreç içerisinde bu tarzdaki bir kongrenin faydalı olmayacağını düşünmüştür.⁵⁹³ Fakat bu süre zarfında dünyanın birçok yerinde bu tarz konferanslar düzenlemiştir.⁵⁹⁴ Dolayısıyla Türkiye'de düzenlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda İstanbul Tüccar Derneği 1948 yılında bir toplantı yapmış ve neticesinde İstanbul'da bir iktisat kongresinin düzenlenmesi için karar almıştır. Nitekim Kongre, İzmir İktisat Kongresinden sonra yapılan II. İktisat Kongresi olması hasebiyle oldukça önemlidir. Kongrenin toplanmasında iktidarın veya başka bir partinin telkini olmamıştır. Dolayısıyla milli burjuvazi bizzat bir kongre toplanması kararını almıştır.⁵⁹⁵

İstanbul Tüccar Derneği (İTD) tarafından bir kongre düzenlemesi kararı alınması dolayısıyla kongrenin düzenlenmesini de her türlü sorumluluğu da bu dernek üstlenmiştir. Kongrenin idaresi için ise, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Türkiye İktisatçılar Derneği, Bölge Sanayi Birliği ve İTD tarafından seçilmiş üçer kişi ile Türk Ekonomi Kurumunun temsilcilerinden Düzenleme Komitesi (Tertip Komitesi) oluşturulmuştur. Bunun ardından ise gerekli çalışmalar yapılmış ve iktisadi paydaşların hepsine kongrenin toplanması için davetiye çıkarmıştır.⁵⁹⁶

Düzenleme Komitesi Tarafından hazırlanacak olan kongrenin gündem maddeleri, kongre yönetmeliğinin 4. maddesinde belirlenmiştir. Bu bağlamda Kongrenin gündem maddelerini 3 ana başlıkta incelemek mümkündür. Bunlar;

- Devletçilik ve bu kapsamda yapılan müdahaleler,
- Dış ticaret,
- Vergi reformu⁵⁹⁷

⁵⁹³ Yaşar Semiz, "İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 15, (2017): 27.

⁵⁹⁴ "İktisat Konferansları ve Türkiye", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Eylül 1948, 2.

⁵⁹⁵ Semiz, "İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948", 28.

⁵⁹⁶ A.g.m., 29.

⁵⁹⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, *1948 Türkiye İktisat Kongresi (İstanbul 22-27 Kasım 1948)*, (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1997), IV.

şeklinde ifade edilebilir. Gündem maddeleri bağlamında değerlendirildiğinde kongreye, Türkiye İktisat Kongresi denilmesinin zorlama bir tabir olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü İzmir İktisat Kongresi (Türkiye İktisat Kongresi) gibi bütün ekonomik paydaşları hitap etmemektedir. Nitekim çiftçi ve işçi temsilcileri kongreye katılmamıştır.

İstanbul İktisat Kongresi, 22.11.1948 tarihinde Taksim Belediye Gazinosunda toplanmıştır. Kongreye katılımın yoğun olduğu Cumhuriyet gazetesinin satırlarını şu ifadelerle yansıtmıştır:

*“Türkiye İktisat Kongresi dün saat 10’da Taksim Belediye Gazinosunda toplandı. Salonu delegeler davetliler ve dinleyiciler tamamen doldurmuşlardı. O kadar ki delegelerden bir kısmı ayakta kaldılar”*⁵⁹⁸

Katılımın yoğun olmasıyla birlikte kongrede tartışmalar da aynı yoğunlukta yaşanmıştır. Burada eksik olan unsur ise hükümet çevreleri olmuştur. Bu nedenle açılış konuşmasını İTD Başkanı İzzet Akosman yapmıştır. Akosman’ın konuşmasının ardından sırasıyla İTD Genel Sekreteri Hamdi Başar, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’nı temsilen Hüsnü Arsan, Bölge Sanayi Birliği adına Cudi Birtek, Türkiye İktisatçılar Derneği adına Refii Şükrü Suvla ve Türk Ekonomi Kurumu adına da Muhlis Ete konuşma yapmıştır.⁵⁹⁹ Daha sonra ise belirlenen gündem maddeleri bağlamında Devletçilik, Dış Ticaret ve Vergi Reformu başlıkları kapsamında komisyonlar seçilmiştir.⁶⁰⁰ Ardından komisyonda yapılan tartışmalar neticesinde kararlar alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Devletçilik hakkında 6 madde kabul edilmiştir. Bu maddeler ise;

- Devletçiliğin özel sermayeyi esas alan bir yapıya bürünmesi,
- Devlet tekelciliğinin yıkılması,
- Devletin elinde kalması gereken unsurlar devlette kalması,
- Yabancı sermayenin ekonomik faaliyetlere çekilmesi,
- Ülke ekonomisinin kalkınması için kurum oluşturulması,
- Devlet’in yeni tesisler yapmaması,⁶⁰¹

⁵⁹⁸ “Türkiye İktisat Kongresi Dün Toplantılarına Başladı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Kasım 1948, 1.

⁵⁹⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, *1948 Türkiye İktisat Kongresi (İstanbul 22-27 Kasım 1948)*, 3-10.

⁶⁰⁰ Komisyon Üyeleri tam listeleri için bkz. A.g.e., 17-18.

⁶⁰¹ A.g.e., 385-386, Semiz, “İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948”, 36-37.

şeklinde özetlenebilir. Dolayısıyla bu komisyonda tartışmaların ana eksenini devlet kapitalizmin son bulması noktasında gerçekleşmiş ve kararlar bu bağlamda nihai haline almıştır. Dış Ticaret komisyonunda ise üretim, ithalat, ihracat, para ve fiyat politikaları bağlamında özel sermaye lehinde kararlar çıkmıştır. Son olarak Vergi Reformu Komisyonunda Kazanç ve Gelir Vergileri ile Muamele Vergisinin değişmesi yönünde kararlar alınmıştır.⁶⁰²

1948 yılında İstanbul'da toplanan iktisat kongresi işçi ve çiftçilerin temsil edilmemiş olması nedeniyle askıda kalan fakat dikkatle üzerinde durulması gereken bir meseledir. Nitekim sadece özel sermaye sahipleri lehine sonuçlar çıkması açısından çalışmada kongreye İstanbul İktisat Kongresi denilmesi uygun görülmüştür. Milli burjuvazi bir yandan liberal taleplerde bulunurken, bir yandan da dönem içerisindeki tasarruf ve dolayısıyla yerli malı haftasından bahsetmek dönemin iktisadi yapılanmasını anlayabilmek için daha isabetli olacaktır.

3.5.6. Savaş Yılları ve Sonrasında Tasarruf ve Yerli Malı

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte 1950 yılına kadar geçen süre içerisinde anlaşılan o ki yavaş yavaş Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve dolayısıyla Tasarruf Haftası ve Yerli Malı kullanımı devlet kapitalizmin güçlü olduğu yıllardaki (1932-1939) kadar bir önem arz etmemiştir. Nitekim savaş yılları boyunca Milli Burjuvazinin karaborsa faaliyetleri ve savaş sonrasındaki süreçte Türkiye'nin iktisadi politikalarının değişmesine bağlı olarak bu durumu değerlendirmek gerekmektedir. Fakat yine de hem savaş yıllarında hem de savaş sonrasında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve ülkedeki ekonomik yapının alt üst olması ile birlikte daha önceki süreçte *daha çok üretim daha çok tüketim olan* parolasını, *daha çok üretim daha az tüketim* şeklinde değiştirmek zorunda kalmıştır.⁶⁰³ Nitekim milli burjuvazinin karaborsa faaliyetleri ve sonucundaki yokluk bu parolanın değişmesinin en büyük nedenidir. Bununla birlikte *daha az tüketim* şeklindeki

⁶⁰² Devlet Planlama Teşkilatı, *1948 Türkiye İktisat Kongresi (İstanbul 22-27 Kasım 1948)*, 386-389, Semiz, "İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948", 41-46.

⁶⁰³ Duman, *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, 149.

ifade dönem içerisinde tasarrufun hat safhaya ulaşması gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Cemiyetin parolasının değişmesi ve savaş yıllarında uygulayacağı politika ise Doğan'ın bahsetmiş olduğu üzere 1939-1940 yıllarındaki çalışma raporlarında belirtilmiştir. Bu bağlamda uygulanacak olan politikayı dört ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki üretim hadlerini arttırmaktır. Daha çok üretim gerçekleştirilirse piyasa da ürünlere ulaşım kolay olur ve böylelikle yokluk boy göstermez. İkincisi, israf ve karaborsa faaliyetlerini engellemektedir. Dolayısıyla bu başlığın temel amacı da yokluğu ortadan kaldırmak üzerine şekillenmiştir. Ayrıca bu durum bizlere karaborsa faaliyetlerini engellemeye yönelik olarak, devletin yanı sıra bu tarz cemiyetlerin de destek olduğunu göstermektedir. Üçüncü ana başlık tasarruf hareketini olabildiğince sürdürmeye yöneliktir. Nitekim ne kadar tasarruf sağlanırsa milli sermayeden eksilmeler o kadar az olacaktır. Dördüncü ana başlık ise milli iktisat bağlamında faydalı görülecek olan her işte cemiyetin yer almasıdır.⁶⁰⁴ Dolayısıyla ortaya koymuş oldukları politikalar açısından direkt olarak iktisadi yapıyı düzenlemeye yönelik olarak hamleler yapmak istemişlerdir denilebilir.

Savaş yılları boyunca Yerli Malı Haftası, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından ön plana çıkarılmıştır. Bu süreçte hafta açılırken klasik olarak dönemin Başbakanının konuşmasıyla başlamıştır. Durumu basın da yakından takip etmiştir. Savaşın başladığı yılda (1939) Yerli Malı Haftası coşkuyla kutlanmıştır. Yunus Nadi bu süreçte, *Yerli Malı Milli Davamızdır* şeklinde başlık atmış ve Yerli Malı Haftasına vurgu yaparak “... Yerli malı kullanmak ve tasarruf hamlelerini geliştirmek bizim için birinci derecede hayati kıymetli bir milli davadır”⁶⁰⁵ derken özellikle savaş yıllarının getireceği olumsuz şartlar da düşünülerek durumu milli bir dava olarak görmüştür. Yerli Malı Haftası savaş yılları boyunca kutlanmış ve basında da bu konu hakkında haberlerin yer alması devam etmiştir. Bir örnek vermek gerekirse 1941 yılının Yerli Malı Haftası'nda Cumhuriyet gazetesi *Tasarruf Haftası Başladı* şeklinde başlık atarken şunları vurgulamıştır:

⁶⁰⁴ A.g.t., 149.

⁶⁰⁵ “Yerli Malı Milli Bir Davamızdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Aralık 1939, 1.

*“Dünkü nutukların hulasası: Bütün gayretimizi sarf ederek fabrikalarımızdan en yüksek verimi almak, istihsali (üretimi) arttırmak”*⁶⁰⁶

Haberin tamamı okunduğunda ise Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin parolası olan üretim hadlerindeki artışın yaşanması için çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim yine Milli Burjuvazinin yürütmüş olduğu karaborsa faaliyetlerinin konuşmalara yansıdığı anlaşılmaktadır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti savaş sonrasındaki süreçte önemini yavaş yavaş kaybetmiştir. Ancak yine de bu süre zarfında Yerli Malı Haftası’nda üzerine düşen görevi yerine getirmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus ise Yerli Malı Haftasının da yavaş yavaş önemini yitirmesidir.⁶⁰⁷ Nitekim süreç içerisinde bu hafta ilkokullarda kutlanılan bir haftaya dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin önem kaybedişiyle birlikte bu konuyu değerlendirmek gerekir. Cemiyetin önem kaybedişi neticesinde ortadan kaldırılması sonucu çıkmıştır. Bu açıdan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 17.07.1939 tarihinde kurulan Türkiye İktisat Cemiyeti ile 18.01.1955 tarihinde birleşmiştir. Bunun neticesinde adı Türkiye Ekonomi Kurumu olarak değiştirilmiştir.⁶⁰⁸

Devletin bizzat kapitalist sisteme dahil olması ile birlikte (Devletçilik) oluşturulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, II. Dünya Savaşı’nın ertesinde değişen iktisat politikaları bağlamında önemini yitirmiş ve nihayetinde tarihin karanlık sayfalarına karışmıştır. Bu bağlamda Yerli Malı Haftası da önemi kaybetmiştir.

⁶⁰⁶ “Tasarruf Haftası Başladı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Aralık 1941, 1.

⁶⁰⁷ Yerli Malı Haftası, Savaş sonrasında da kutlanmış ve durum basına yansımıştır. Buna bir örnek verilirse bkz. “Bu Seneler Tasarruf Haftasının Hususiyeti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Aralık 1947, 2.

⁶⁰⁸ Duman, *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, 164.

SONUÇ

Çalışmamızda ifade edildiği üzere burjuvazi Ortaçağ'ın karanlık evresinde Avrupa'nın bütün iktisadi sistematüğini değiştirmek üzere dünyaya gelen toplumsal bir sınıftır. Bu açıdan Burjuvazinin, Feodal Avrupa'nın karanlığını örtecek olan bir sınıf olduğunu (Feodal Avrupa'nın güneşi) söylemek yerinde olacaktır. Nitekim feodal sistemin çözülmesi ve akabinde Batı'nın üretim modelinin kapitalizme evrilerek, burjuvazinin çeşitli dinamik unsurları (halk kitleleri, teknoloji, eğitim, bilim) kullanarak Batı'nın çehresini değiştirmesi bu kapsamda değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Batı'nın, Doğu toplumlarından üstün seviyeye ulaşmasını etkileyen unsurlardan biri de burjuvazinin Batı sistematüğü içerisinde hayat buluşu ile alakalı bir durumdur.

Batı, Burjuvazi sayesinde teknolojik ve kültürel olarak gelişme sağlarken (bütün sistematüğü değiştirirken) buna karşın *Doğu toplumları ne yapıyordu?* sorusu akıllara gelmektedir. Burada açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki Doğu toplumlarında sosyal yapı ve üretim faaliyetleri Batı'nın tam tersi olması nedeniyle toplumsal bir sınıf olarak Batı tipinde bir burjuvazi yoktur. Nitekim merkezi güç Batı'nın feodal sistemine göre Doğu toplumlarında tam olarak sağlandığı için, doğu toplumlarında oluşturulmuş olan sosyolojik mekanizma (toplumsal sınıflar) ve buna bağlı olarak üretim biçimleri, burjuvazinin doğumunu engellemiştir. Dolayısıyla çalışmanın muhtevasını kapsayan milli burjuvazinin sancılı bir süreç sonrasında ortaya çıkışı bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Osmanlı İmparatorluğu, Doğu toplumlarının üretim modelini uygulayan ve bu kapsamda sosyolojik olarak toplumsal yapısını şekillendiren en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Merkezi bir güç olarak devlet, koymuş olduğu toplumsal normlar ile birlikte servet birikimini en azından o dönem için milli sayılabilecek olan bileşenlerine (Müslüman kesim) yasaklamıştır. Osmanlı İmparatorluğu açısından, sosyo-ekonomik yapının bu şekilde geliştirilmesinin temel prensibi ise merkezi gücü zayıflatacak hiçbir unsura izin vermek istemeyişinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Avrupa ile karşılaştırıldığında merkezi bir gücün var olmayışı ve bununla birlikte toplumsal olarak tabakalaşmanın Osmanlı'dan farklı oluşu sonucunda Batı'da sınıfsal olarak burjuvazinin ortaya çıkışı çok net olarak ifade edilebilir. Nitekim bu noktada böyle bir sınıfın ihtiyaçlar hiyerarşisinde Osmanlı İmparatorluğu açısından kaçınıcı basamakta olduğunu sorgulamak

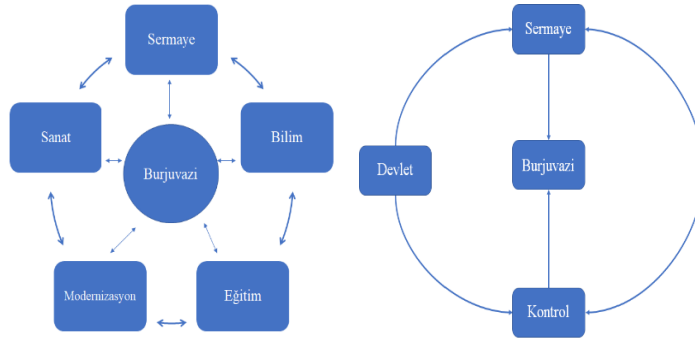
gerekir. Tartışılmaz bir gerçek olarak 17. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'ya karşı kesin bir üstünlük sağlaması nedeniyle burjuvaziye ihtiyacı olmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı sistemi açısından burjuvazi, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ihtiyaçlar hiyerarşisinin herhangi bir basamağına girememiştir.

Sanayi Devrimi'nin yaşanması ile birlikte her alandaki üstünlük Doğu'dan Batı'ya geçmiş ve bu geçişte burjuvazinin faaliyetleri etkili olmuştur. Daha sonraki süreçte ise Fransız İhtilali ile birlikte milliyetçilik ideolojisinin tohumları bütün dünyaya yayılmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyıla damga vuran milliyetçilik, beraberinde imparatorlukların çözülme sürecini başlatmış ve nihayetinde onları imha etmiştir. Bir Doğu İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti de bu süreçten nasibini almıştır. Bu nedenle 19. yüzyıl boyunca her alandaki (sosyal, ekonomik ve siyasal yapı) sistematiğini modernizasyon sürecine dahil etmiştir. Fakat bu modernizasyon süreci devrimci bakış açısıyla gerçekleştirilemediği için revizyondan başka bir şey ifade etmemiştir. Nitekim anılan yüzyıl boyunca Osmanlı, kapitalizmin açık bir pazarı haline getirilerek sömürülmüş ayrıca Batı'nın, Osmanlı'yı imha etme politikası başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Buna karşın söz konusu imha politikası ise bu süreçte Osmanlı tarafından sürekli olarak bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı münevverinin *bu devlet nasıl kurtulur?* düşüncesiyle ortaya çıkarmış olduğu fikir akımları (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) ve yapı (İttihat ve Terakki Cemiyeti) bu minvalde Batı'nın karşısında siyasi sistemi değiştirerek durdurmaya çalışmıştır.

1908 yılında İttihatçıların II. Meşrutiyeti ilan ettirmesi ve sonrasında da Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın yaşanmasıyla birlikte iktidarda olan İttihat ve Terakki Fırkası iktisadi yapılanmada *millileşmeyi* tercih etmiştir. Dolayısıyla Milli iktisat bu bağlamda Türk iktisat tarihi içerisinde oksijen alabilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ise milli iktisat kapsamında *milli burjuvazi*yi oluşturmayı hedeflemiştir. Dönemin aydınları ve iktidar, asıl olarak bu toplumsal sınıfın ülkedeki modernizasyon sürecini hızlandıracağını ve dönüşümü gerçekleştireceğinin farkına varmışlardır. Bu açıdan dönem içerisinde Müslüman ve Türk olan esnafların adresleri ve buralardan alışveriş edilmesi gerekliliği kamuoyuyla paylaşılmış daha doğrusu milli iktisat fikri empoze edilmeye çalışılmıştır. I. Dünya Savaşı İttihatçılar için milli iktisat ve milli burjuvaziye oluşturma açısından bir şans ortamı yaratmıştır. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı ile birlikte sonu gelmiştir.

Milli Mücadele sürecinin ardından Cumhuriyetin kurulması ile birlikte İttihatçıların milli iktisat ve dolayısıyla milli burjuvazi oluşturma çabaları Tek Parti döneminde (1923-1950) devam etmiştir. Bu açıdan alan yazında ifade edildiği üzere Cumhuriyet'in üç döneme ayrılan iktisadi politikalarını iyi bir şekilde tahlil etmek gerekmektedir. İktisadi kapsamda bu üç dönemden ilki 1923-1929 süreci arasında işlerliğini koruyan Liberal Dönem, ikincisi 1930-1945 yılları arasında uygulanan Devlet Kapitalizminin (Devletçilik) etkili olduğu dönem, üçüncüsü ise 1945-1950 arasında dayatma sonucunda ortaya çıkan Liberal Dönemdir.

1923-1929 yılları arasında İzmir İktisat Kongresi sonucunda alınan kararlar bağlamında liberal politikaların uygulanacağı belirlenmiştir. Nitekim bu açıdan İttihatçıların milli iktisat politikaları sürdürülmüş ve doğal olarak devlet, milli burjuvaziyi oluşturma arzusunun neticesinde bu sınıfa mensup üyelere yapmış olduğu hamlelerle destek olmaya çalışmıştır. Devletin özel sermayenin elinden tutması nedeniyle liberal dönemin tam anlamıyla *liberal* olmadığı burada hafif de olsa devletin kapitalist üretim faaliyetleri içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi Batı tipi burjuvazi ile milli burjuvazi arasındaki derin farklardan kaynaklanmaktadır. Bu noktada çalışmanın birinci bölümünde oluşturmuş olduğumuz diyagramları karşılaştırmak durumu daha iyi anlatacaktır.

Sol taraftaki Diyagram Batı tipi Burjuvaziyi temsil ederken sağ taraftaki diyagram ise Türk Burjuvazisini ifade etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde batı tipi burjuvazinin doğal seleksiyon içerisinde ortaya çıkması hasebiyle siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetlerle doğrudan ve karşılıklı bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu karşılıklı ilişki sonucunda Batı'nın bütün dinamikleri harekete geçebilmiş ve dolayısıyla Doğu'ya olan üstünlüklerini bu şekilde sağlamıştır. Milli burjuvazi (Türk burjuvazisi) ise İttihatçıların başlattığı ve Cumhuriyet döneminde devam ettirilen bir

proje olarak ortaya çıktığı için devletin sürekli olarak kılcal damarlarıyla (kanun ve sermaye) kan pompalamasına ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla Batı tipi burjuvazi ile milli burjuvazi arasındaki temel fark buradan kaynaklanmaktadır.

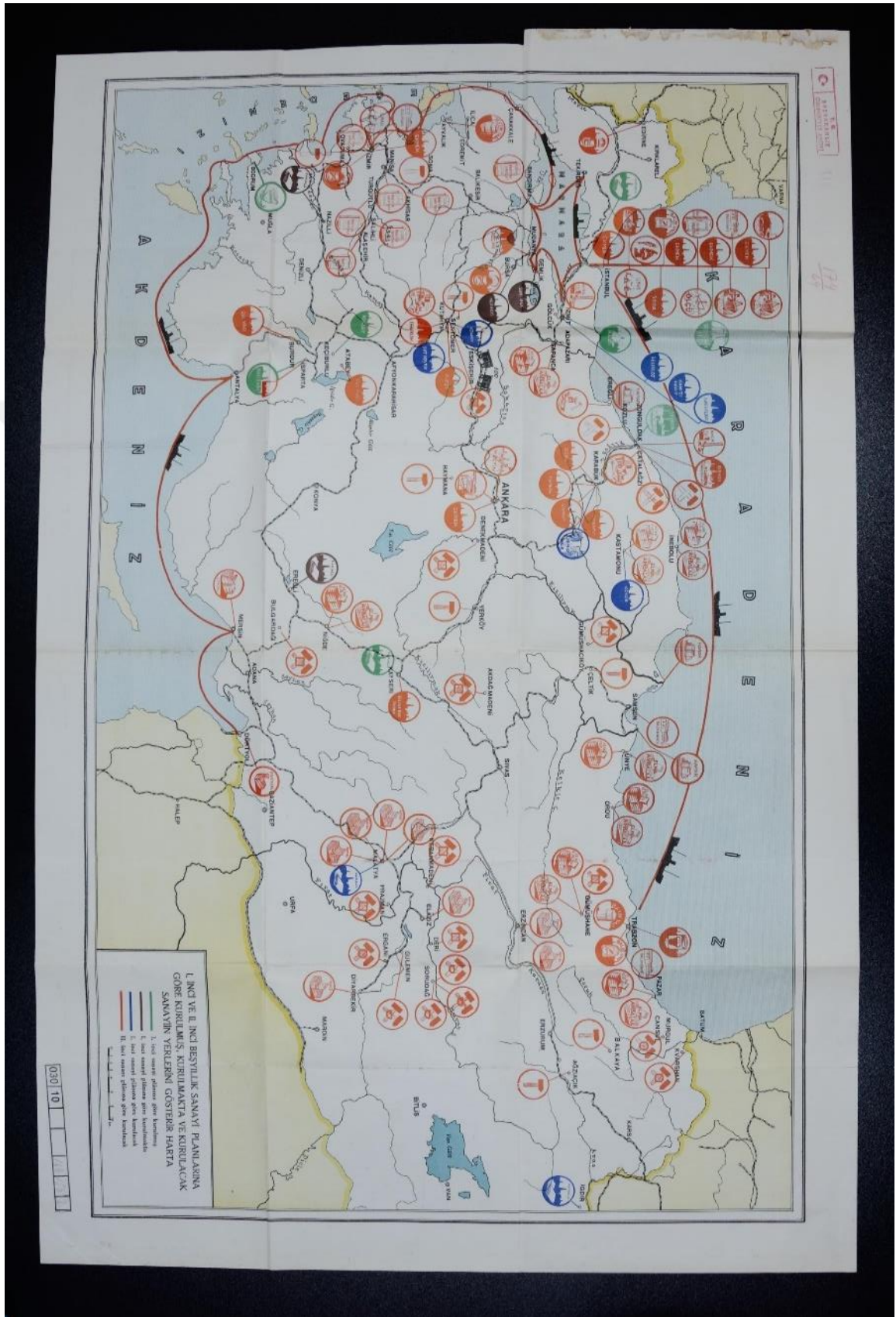
1929 Ekonomik Krizi'nin Türkiye iktisadi sistemini derinden etkileyişi ile birlikte devlet kapitalist üretim faaliyetleri içerisinde, benimsenmiş olan devletçilik ilkesiyle yer almıştır. Henüz milli burjuvazinin yeteri kadar güçlenmemesi nedeniyle bu durum Türkiye'de bir mecburiyet arz etmiştir. 1939 sürecine kadar ise iktisadi yapılanmayı istenilen noktaya getirmek için planlı sanayileşmenin ürünü olarak çeşitli kurumlar oluşturulmuş ve bu kurumların vasıtasıyla sanayileşme hızı ivme kazanmıştır. Şüphesiz ki bu süreç içerisinde yeterli sermayeye sahip olmayan milli burjuvazi bu durumdan rahatsız olmuştur. Nitekim devlet kapitalist üretim ilişkilerine katılarak o dönem için emeklemekte olan milli burjuvaziye rakip olarak piyasaya girmiştir. 1945 yılına kadar sürecek olan bu döneme ise araştırmalarda da belirtildiği üzere devletçi dönem denilmektedir.

1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte milli burjuvazi servet birikimini arttırarak güç kazanmıştır. Yürütmüş oldukları karaborsa faaliyetleri bu durumu tetiklemiştir. Ayrıca Türk halkı ile iktidar partisi olan CHP'yi karşı karşıya getirmiştir. Devlet, elindeki yetkiyle milli burjuvaziye engellemek adına tedbir almak zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve SSCB'nin açık bir şekilde Türkiye'yi tehdit etmesi üzerine Türkiye, kapitalizmin merkezi ve burjuvazinin mabedi olan ABD ile iş birliği içerisine girmiştir. Bunun doğal sonucu olarak iktisadi sistematik değişmiş ve yavaş yavaş liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Nitekim 1950 yılına kadar milli burjuvazi güçlenmiş ve Demokrat Parti (DP) döneminde uygulanan açık liberal politikaların sonucunda oluşturulmuştur. Savaş içerisinde yaşanan sıkıntılar ve savaş sonundan itibaren ekonomik yapıdaki başarısızlıklar ve milli burjuvazi ile CHP arasındaki çekişmeler neticesinde, 1950 yılında CHP iktidarı DP'ye devretmiştir. Yaklaşık olarak 27 yıl süren iktidarın, değişiklik nedenlerinden birini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

EKLER

Ek 1: Beş yıllık sanayi planlarına göre kurulmuş ve kurulacak sanayi tesislerine ait harita

Ek 2: 1923-1928 Senelerine Ait Üç Tahlili Tablo

TABLO: 2
T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI
923-928 SENELERİNDE HARİCİ TİCARETİMİZ
MÜTELİF EŞYA FASILLARININ YEKÜNLARA YÜZDE NİSBETİ

İTHALAT							EŞYA FASILLARI							İHRACAT					
YIL	1923	1924	1925	1926	1927	1928								1923	1924	1925	1926	1927	1928
1	1.54	1.14	1.18	1.03	1.56	2.16	DİRİ HAYVANLAR							2.94	2.96	2.70	2.06	2.74	1.56
2	1.77	0.54	0.52	0.50	0.70	0.62	MÜKÜLÂTİ HAYVANİYE VE BALIKLAR							2.87	3.96	4.26	3.56	4.51	4.38
3	10.11	11.88	9.39	2.63	1.92	3.92	ZAHİR VE HUBUBAT VE MÜSTAHZALÂTİ							1.93	3.42	2.70	3.32	5.69	3.54
4	1.43	0.96	0.96	0.99	0.68	1.25	MEYVA VE SEBZE							24.60	24.82	19.41	18.11	16.14	13.78
5	10.42	9.23	8.62	8.58	9.64	9.15	MÜSTEMLİKÂT ERZAKİ VE ŞENERLEMELER							0.30	0.17	0.14	0.11	0.07	0.06
6	0.14	0.12	0.27	0.21	0.31	0.21	MÜSKİRAT, İSPİRTOLU SULAR, SİRKE VE MADEN SULARI							0.06	0.01	0.01	0.00	0.07	0.01
7	1.04	1.44	0.84	1.60	1.79	1.59	NEBATİ YAĞLAR							1.92	0.38	3.61	0.38	4.87	0.85
8	0.13	0.19	0.13	0.09	0.07	0.40	TÖMBEKİ VE TÖTÜN							24.20	29.34	31.47	36.20	27.78	31.23
9	0.07	0.02	0.02	0.03	0.10	0.11	TOHUM, NEBATAT, OT VE NEBATAT DÖKÜNTÜLERİ							0.69	1.53	2.10	1.20	1.76	2.71
10	1.19	1.04	1.38	1.56	1.46	1.42	HAYVANAT DERİLERİ VE DÖKÜNTÜLERİ							1.78	1.80	2.38	1.97	2.01	3.60
11	2.60	2.22	2.32	2.80	2.72	2.74	MAHUL DERİ, NÖSELE VE KÜKLER							1.42	1.13	1.60	1.22	2.04	2.02
12	0.00	0.01	0.01	0.05	0.03	0.03	GÜBRELER							0.08	0.00	0.01	0.00	2.02	0.01
13	0.65	0.81	0.54	0.71	1.41	0.88	KERESTE, AĞAÇ MAHULATI, SEPETÇİ, KALBURCU VE FİREACI MAHULATI							1.23	1.32	2.12	2.37	1.66	1.84
14	2.19	1.95	1.55	2.22	2.40	2.41	KÂĞIT VE TATBİKATI							0.80	0.51	0.31	0.21	0.20	0.17
15	37.25	32.84	30.71	30.63	24.04	23.46	PAMUK VE PAMUK MAHULATI							7.92	7.53	8.12	6.50	6.74	5.95
16	1.80	2.11	2.85	2.43	2.48	2.26	KETEN VE KENDİR VE İPLİK İMALİNE MAHSUS MEVADİ NEBATİYE (PAMUK MÜSTESNA)							0.22	0.12	0.15	0.16	0.07	0.10
17	0.52	1.01	1.94	2.17	2.10	1.77	İPEK, İPEKİPLİĞİ VE MENSUCATI							2.45	1.06	1.30	1.51	1.04	1.32
18	6.15	6.82	7.30	8.93	8.87	7.05	YÜN, YÜN İPLİĞİ VE MENSUCATI							9.70	8.30	6.07	8.62	10.78	10.66
19	1.23	1.21	1.87	1.29	1.02	0.89	HAZİR ELBİSE, MODA EŞYASI VE ÇAMAŞIR							0.08	0.06	0.06	0.08	0.08	0.04
20	1.41	1.11	1.47	1.66	1.70	2.01	LASTİK, LASTİK MAHULATI VE MUŞAMBA							0.04	0.01	0.01	0.02	0.01	0.01
21	1.00	1.07	0.78	0.74	1.07	0.49	MAHARUKAT							1.88	1.52	1.24	1.93	0.98	0.36
22	1.57	1.74	1.94	2.58	3.21	2.68	EŞYAYI ZÜCCACİYE							0.31	0.37	0.33	0.22	0.20	0.12
23	5.35	8.35	8.90	9.47	10.64	11.78	MADDİN VE MAHULATI							2.56	2.72	1.95	2.64	2.99	2.15
24	0.92	2.91	3.21	4.33	4.50	4.68	MAKİNE VE ALÂTİ MİHANİNİYE							0.15	0.07	0.15	0.08	0.10	0.13
25	0.47	1.39	2.27	2.81	2.76	3.64	ARABA, VAGON, GEMİ							0.10	0.05	0.06	0.04	0.05	0.07
26	0.40	0.50	0.89	1.27	2.40	1.81	SARTÇI MAHULATI, ALÂT VE EDEVAT							0.11	0.04	0.04	0.08	0.06	0.05
27	4.51	3.72	4.28	4.44	4.59	5.00	SANAYİA MAHSUS ZÜYUT VE İÇ YAĞLARI VE MUHLAR							0.14	0.14	0.06	0.06	0.11	0.05
28	0.61	0.36	0.25	0.33	0.41	0.26	MEVADİ İNFİLAKİYE							0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
29	2.40	2.38	2.41	2.22	2.92	3.22	HAZİR BOYA, MÜSTAHZERATİ KİMYEVİYE, ECZAYI TIBBİYE VE İTRİYAT							8.44	5.86	6.15	6.27	6.20	6.12
30	0.83	0.93	1.20	1.70	2.50	2.11	TARİFENİN BAŞKA YERLERİNDE ZİKREDMİYEN EŞYA							1.10	0.78	1.29	1.08	1.03	0.51
	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	YEKÜN							100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

030 10 24 135 9

TABLO 3

923 - 928 SENELERİNDE HARİCİ TİCARETİMİZ.

B. S. SAKARYA
CUMHURİYETİ LİNA AİT İTHALAT VE İHRACATIN İNGİLİZ LİRASI OLARAK KIYMETİ (*)

İTHALAT							EŞYA FASILLARI		İHRACAT					
1923	1924	1925	1926	1927	1928				1923	1924	1925	1926	1927	1928
1	282108	253,441	321,240	261,217	345,665	504,023	DIRİ HAYVANLAR		327,762	337,156	580,991	442,397	658,747	282,500
2	305,166	120,223	460,024	484,432	457,167	144,156	MEKÜLÂTİ HAYVANİYE VE BALIKLAR		320,017	718,653	917,240	714,378	756,565	793,182
3	2918,100	2,635,136	2,547,835	644,502	430,966	914,196	ZAHİR VE HUBUBAT VE MÜSTAHSALATI		212,953	621,474	581,415	666,169	955,713	641,384
4	271,531	212,725	260,058	243,385	152,731	290,651	MEYVA VE SEBZE		2730,437	4,510,635	4,228,065	4,610,773	2,700,557	1,880,168
5	197,257	206,084	233,892	216,411	258,686	234,197	MÜSTEMLİKÂT ERZAKI VE ŞEKERLEMELER		33,561	31,100	28,157	21,967	12,544	41,124
6	82,848	26,009	72,686	54,737	70,116	48,522	MÜŞKİRAT, İSPİRTOLU SULAR, SİRKE VE MADEN SULARI		7,045	979	2,430	643	16,653	112
7	196,842	312,056	224,794	403,595	408,656	330,454	NEBATI YAĞLAR		212,651	48,729	778,600	76,299	81,897	153,746
8	24,716	42,166	35,579	21,289	14,677	93,513	TÖMBEKİ VE TÖTÜN		2,684,421	535,578	6,782,457	7,157,192	4,644,202	5,854,860
9	13,245	4,029	4,928	9,401	23,233	45,108	TOHUM, NEBATAT, OT VE NEBATAT DÖKÜNTÜLERİ		76,163	272,217	4,507,717	23,819	295,534	491,372
10	225,341	231,171	573,160	394,223	327,343	331,434	HAYVANAT DERİLERİ VE DÖKÜNTÜLERİ		197,455	327,189	512,144	335,673	332,626	658,836
11	494,291	481,590	629,353	707,651	608,885	638,495	MAMUL DERİ, HÖSELE VE KÜRKLER		157,658	204,735	344,338	244,100	393,146	365,574
12	63	3,343	1,812	12,549	7,731	7,962	GÜBRELER		941	644	1,081	687	2,443	2,383
13	123,913	179,540	146,886	180,010	316,900	204,821	KERESTE, AĞAÇ MAMULÂTİ, SEPETÇİ, KALBURCU VE FIRIĞI		137,771	238,120	4,570,344	475,838	274,552	332,801
14	40,528	431,477	417,726	560,342	536,971	561,929	MAĞİT VE TATBİKATI		89,023	92,470	69,920	41,662	33,379	34,965
15	106,912	71,977	82,256	72,579	5,379	5,172,500	PAMUK VE PAMUK MAMULÂTİ		872,249	1,362,614	1,749,345	1,301,365	1,134,592	1,076,844
16	34,054	468,349	772,358	610,024	556,806	522,884	KETEN VE KENDİR VE İPLİK İMALİNE MAHSUS MEVADİNE		23,951	22,634	32,598	31,822	11,642	17,476
17	58,915	223,854	524,740	544,033	668,988	413,274	İPEK, İPEK İPLİĞİ VE MENSUCATI		269,383	493,082	280,761	303,459	713,998	239,394
18	106,091	1512,147	1,079,386	1,553,430	1,986,916	1,645,163	YÜN, YÜN İPLİĞİ VE MENSUCATI		1,176,113	450,622	1,302,511	1,128,449	1,216,687	1,530,167
19	132,899	267,491	507,994	328,820	229,589	206,618	HAZİR, ELBİŞİ, MODA EŞYASI, YERİMAŞIN		7,937	10,800	13,801	16,588	12,681	7,696
20	61,000	242,440	397,371	435,348	581,580	462,234	LASTİK, LASTİK MAMULÂTİ VE MUŞAMBA		4,040	2,561	1,790	4,171	1,866	2,373
21	189,344	337,931	210,322	181,184	240,115	114,215	MAHURKAT		20,843	27,026	26,815	38,737	166,287	172,269
22	298,654	384,982	526,266	651,499	718,199	656,181	EŞYAYI ZÜCACİYE		35,229	67,185	71,398	45,026	33,028	21,928
23	101,584	1,852,023	2,412,557	2,390,572	2,358,559	2,746,948	MAADİN VE MAMULÂTİ		225,653	494,762	4,21,155	522,597	502,809	396,116
24	175,161	648,936	871,333	1,094,836	1,055,737	1,091,666	MARİNE VE ALÂTİ MİHANİKİYE		17,151	13,603	32,665	15,419	16,194	23,996
25	899,940	307,940	616,635	703,147	617,647	648,119	ARABA, VAGON, GEMİ		11,324	2,950	13,602	7,454	9,100	13,362
26	75,427	111,305	240,504	321,761	534,506	122,583	SAATÇİ MAMULÂTİ, ALAT VE EDEVAT		11,842	7,849	9,496	16,349	9,941	9,941
27	855,846	825,299	1,157,991	1,119,506	801,985	1,162,084	SANAYİ MAHSUS ZÜYÜT VE İÇ YAĞLARI VE MUMLAR		15,077	24,740	12,635	12,984	18,137	9,576
28	415,942	80,045	62,072	83,390	92,776	58,712	MEVADİ İNFİLAKİYE		80	5	584	—	79	5
29	457,539	526,696	654,624	558,274	654,278	742,923	HAZİR BOYA, MÜSTAHLERATİ KİMYEVİYE, ECZAYI TİBBİYE		837,843	1,065,185	1,323,757	1,256,539	1,094,324	1,107,390
30	157,913	207,139	327,758	428,045	553,932	492,057	TARİFENİN BAŞKA YERLERİNDE ZİKREDİLMEYEN EŞYA		121,796	143,225	276,908	215,764	172,713	92,915

(*) İNGİLİZ LİRASININ HESABINDA SENELİK VASATI KIYMET ESAS İTTİHAZ EDİLMİŞTİR.

030 10 24 135 9

Ek 3: Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseseler ve Sanayi Üretimi İstatistiği

T. C.
BAŞVEKÂLET
İSTATİSTİK UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
ŞUBE : 7
Unvanı : *2223*
Husul : 2.4.4

20
106

Öz:

1938 Sanayi-İstihsalâtı H.

Başvekkâlete

Teşviki sanayi kanunundan istifade eden müesseselerin (1938) istatistiki tamarlarıdır. Alınan Neticeye nazaran sanayi istihlâtımız evelki seneye nazaran aşağıdaki ilerlemeyi göstermektedir.

Seneler	Müessese adedi	İstihsal kıymeti (Milyon lira)	Artış
1937	1116	259	-
1938	1103	277	18

Saygı ile arz ederim.

K. Aybar

12/4/1940

Umum Müdür

K. Aybar
(C. Aybar)

İmza
15-4-1940

15 160 4

Karşılıklarda şube adı ve sayısının yazılması.

Ek 4: İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası Tarafından Yayınlanan Aylık Mecmuada Çıkan Yıllık Rapor Başlıklı Varlık Vergisi ile İlgili Yazının Tercümesi

H.O.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : — 1216

Ankara: 17 Mart 1943

Başvekâlet Yüksek Makamına

Fahri Reisi İngilterenin Türkiye nezdindeki Büyük Elçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, fahri ikinci reisi İstanbul'da Mr. James Morgan, reisi Mr. W.G.Middleton Edwards ve azası arasında İngiltere Büyük Elçiliği Ticaret Müşaviri S.R.Jordan'ın bulunduğu İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası aylık bir mecmua neşretmektedir.

Bu mecmuanın 27 şubat 1943 tarihli sayısında "Yıllık Rapor" başlığı altında bir yazı çıkmıştır. Varlık vergisi hakkındaki dikkate şayan bu yazının bir hülasasını yüksek bilgilerine derin saygılarımla arz ederim.

122

Matbuat Umum Müdürü

Selim Sarper
(Selim Sarper)

İlişik:
bir tercüme sureti

İt3

Başvekâlete, Hariciye Vekâletine,
Ticaret Vekâletine arz olunmuştur.

030	10			85	560	19
-----	----	--	--	----	-----	----

17-3-243 1763

Türkiye'deki (İngiliz Ticaret Odası) tarafından İstanbul'da çıkarılan aylık ticaret mecmuasının 27 Şubat 1943 tarihli sayısında (Yıllık rapor) başlıklı bir yazı intişar etmiştir. Bu raporda varlık vergisine de temas edilmekte ve ezcümle denmektedir ki:

Millî Müdafaa için yapılacak fevkalâde masrafları karşılamak üzere 1942 İkinciteşrininde varlık vergisi kanunu kabul edildi. Bütün Türkiye'deki mükelleflerden alınacak vergi miktarı, 344 milyonu İstanbul'dan olmak üzere 450 milyon Türk lirası olarak tesbit edildi. 1943 İkincikânun ayı sonuna kadar bütün Türkiye'de tahmil edilen vergi miktarı tahminen 200 milyon Türk lirasına baliğ oldu.

Bu kanunun neticesi, sene zarfında 520 milyondan 763 milyon Türk lirasına baliğ olan kâğıt para tedavülünü eksiltmek olmuştur. 1943 İkincikânun nihayetinde bu rakam 702 milyon Türk lirasına inmiştir.

Her hangi bir fevkalâde vaziyeti karşılamak üzere munzam bir vergi ihdasına hiç kimse itiraz edemez, fakat mükelleflere vergi tahmil edilirken hiç bir sabit vahidi kıyasî gözetilmemiştir.

Bu kanun, mükelleflere temyiz hakkı vermemekte ve icapları ifa edilmediği takdirde de mükelleflerin şiddetle cezalandırılmalarını, hatta mecburî ameleliğe alınmalarını istilzam eylemektedir.

./.

030	10			85 1530 19
-----	----	--	--	------------

T. C.
BAŞVEKÂLET
MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı :

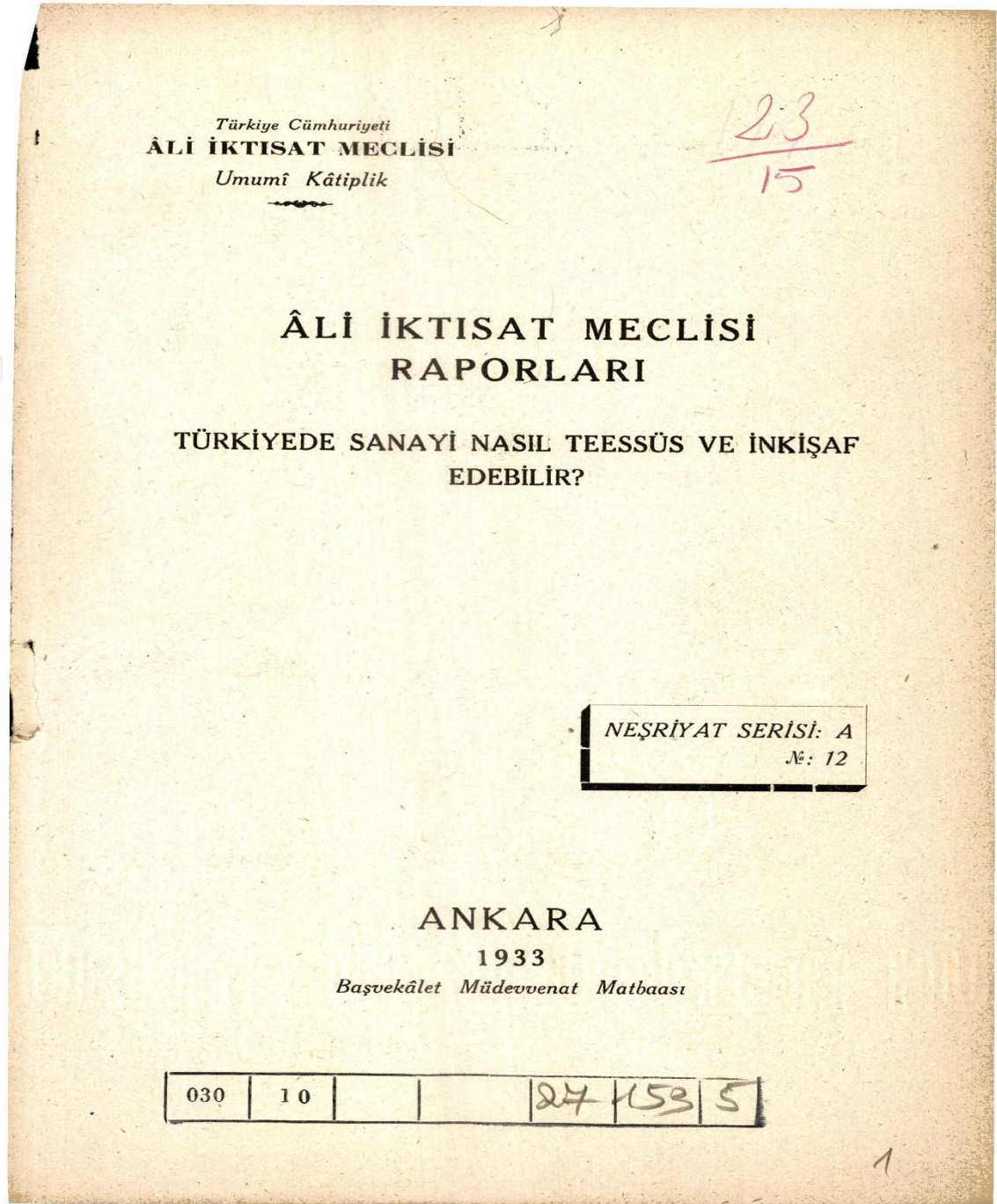
- 2 -

Sermaye üzerine konulmuş çok ağır bir vergiden başka bir şey olmayan bu verginin yalnız münferid tâcirlerin değil, aynı zamanda bütün piyasanın istikrarını hakeldar ettiğini tebarüz ettirmek lüzumunu hissetmekteyiz.

Bu vaziyet karşısında Birleşik Krallıktaki ihracatçıların; yeni teklifleri nazarı itibare alırken en geniş mânâsında ihtiyatlı bir hareket serbestisini muhafaza etmeleri iktiza etmektedir.

030 10 25 550 19

Ek 5: Ali İktisat Meclisi'nin Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir? Konusunda Hazırladığı Rapor.

*Âli İktisat Meclisinin dokuzuncu (5 - 19 İkinci kânun 1933) içtima
devresinde „Türkiyede sanayi nasıl teessüs ve inkişaf edebilir?“ mevzuu
hakkında tanzim eylediği rapor bu broşürle aleniyete arzedilmiştir.*

Ankara, Şubat 1933.

Umumî Kâtiplik

030	10			24	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

Türkiyede Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?

Sanayiın memleketimizde nasıl teessüs ve inkişaf edebileceği hakkındaki tetkik ve mütalealarımızı aşağıda arz ediyoruz :

Sanayiın inkişafı esasları ve teşvik istikametleri :

İktisadî şartlar itibarile henüz tamamen inkişaf edememiş olan memleketler için hedef, iktisadî kuvvetleri sistematik bir tarzda nemalandırmaktır.

İktisadî istihsal siyasetimizin inkişafı, muhtelif istihsal şubelerine sarfedeceğimiz faaliyetlerin mütevazı bir surette inkişafı demek olduğuna göre, umumî iktisat siyasetimizin ziraatle beraber sanayii de ihmal etmemesi icabeder.

Beynelmilel iktisadî münasebetlerde milletlerin birbirinden mütekâmil başlıca dört merhale katettikleri görülüyor:

Bu merhalelerin birincisi ziraatin inkişafı devresidir ki bariz vasfı ziraî istihsalât ihracına mukabil memlekete ecnebi masnuatı ithal etmektir.

İkinci devre ziraatle sanayiın muhtelit bir faaliyet halinde cereyan ettiği devredir.

Üçüncü devre millî sanayiın, memleket bünyesine göre teessüsleri iktisadî olan sanayi noktai nazarından, millî ihtiyaçları temine kifayet etmesile başlar ve dördüncü devre sanayi imalâtının dünya piyasalarına ihracı ve buna mukabil ham madde ithali şeklinde tebarüz eder.

Bizim şimdi içinde bulunduğumuz devre ikinci devre olarak kabul olunabilir. Memleketimizde sanayi faaliyetleri başlamış olmakla beraber henüz ihtiyaçlarımızı tamamen temin ve istihsal edecek dereceye gelemedik. Makine sanayiinin başlangıcına kadar Türkiye kendi masnuatı ile yaşayan, zamanına göre müterakki bir memleket halinde iken makine terakkiyatını takip ve tatbik edemememiz,

030	10			24	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

— 6 —

bizi bir müddet birinci devreye yani yalnız ziraat memleketi haline düşürdü. 1850 tarihinden sonra askerî silâh ve mensucat fabrikalarının teessüsü ile başlayan fabrikacılık hareketimiz 1913 senesinde neşrolunan Teşvikî Sanayi Kanunile biraz canlanmışsa da asıl sanayi faaliyetlerimiz 1927 tarihli Teşvikî Sanayi ve 1929 da tatbik olunan Gümrük Tarife kanunlarile başlar. Cümhuriyet devrine kadar adetleri ancak (470) e balığ olan mihanikî vesaite malik fabrikalar adedi son seneler zarfında (2200) e balığ olmuştur.

Bugün mevcudiyetini hissettiren bu sınaî faaliyetin birçok memleketlerde olduğu gibi memleketimizde de kendi bünyemize göre ihtiyacı temin edecek derecede ve süratle inkişaf edebilmesi için yeni sanayi hareketlerini teşvik etmek, yaşamak hususunda lüzumlu gördükleri muhiti hazırlıyarak müteşebbislerin tereddütlerini izaleye çalışmak ve ilk teessüsleri zarardan korumak lâzımdır.

Burada ehemmiyetle dikkat edilmek icabeden nokta, bu faaliyet ve inkişafı esaslı tetkike müstenit bir programa tâbi tutmak ve Devlete taallûk eden teşvik ve himaye vazifelerinde sıklık noktai nazar tebeddüllerine meydan bırakmamaktır.

Bu programda, muhtelif dahilî ihtiyaçlar ve istihlâkler ve bu ihtiyaçları karşılayacak sanayiî memleketimizde teessüs ve inkişaf kabiliyetleri her cepheden tetkik olunmalı ve kuruluş devrelerine ait olan himayelerin istikbalde yavaş yavaş azaltılacağı ve belki de birgün ortadan kaldırılacağı esası gözönünde tutularak, şeraiti mahsusaları itibarile mevcudiyetlerini muhafaza edebilmeleri daima büyük himayelere müftakir olan sanayi, fevkalâde bir sebep olmadıkça himayeye lâayık görülmemelidir.

Memleketimiz sanayiini bu esaslara göre şu anataksim dahilinde mütalea etmek mümkündür:

- a) mamulâtı memleket dahilinde büyük mikyasta istihlâk olunan ve ham maddeleri memlekette yetişen sanayi;
- b) ham ihracat maddelerini mamul veya yarı mamul hale koyan sanayi;
- c) mamulâtı memleket dahilinde büyük mikyasta istihlâk olunan ve ham maddeleri henüz memlekette yetiştirilememekle beraber teessüs edince yetiştirilmesi mümkün bulunan sanayi;

— 7 —

d) ham maddeleri memlekette bulunmayan ve yetiştirilmesi de kabîl olmayan sanayiden imal safhalarının memlekete temin edeceği faideler ehemmiyetli miktara baliğ olan sanayi.

Bu taksimde ham maddeleri dahilde yetişen ve sürümü çok olan sanayi iktisadî faide itibarile şüphe yok ki diğerlerine tekaddüm eder.

d) sınıfına dahil bulunan sanayii tefrik ederken çok ihtiyatlı bulunmak ve imal safhalarındaki faideleri memleket için mühim olmıyan san'atlerin teessüsünü himaye etmemek lâzımdır.

Mer'î olan Teşviki Sanayi Kanunu himayede bu düşünüşe göre bir tasnife tâbi olmadığı için bugün imal kıymetinin ancak %25 ini memlekette bırakan birtakım sanayiî birinci derecede ehemmiyet verdiğimiz sanayi derecesinde himaye edilmekte olduğunu ve hatta bazan memlekete temin ettikleri menfaatler yekûnu Devletin bağışladığı resimler yekûnundan daha aşağı olan bazı sanayi müesseselerinin vücut bulduğunu görmekteyiz.

Bu tetkikler sırasında gözönünden uzak tutulmaması icabeden iki nokta daha vardır:

1 - Ham maddelerinin ziraati, umumî ziraat ve hayvancılık ıslahatımıza yardım eden sanayi mühim ve tercihe lâyıktır.

2 - d) sınıfına dahil sanayiî teessüsü sırasında dikkat edilmesi icabeden bir nokta da bu yüzden birçok aile geçindiren bazı elsanayiînin sürümünü kaybetmesine meydan bırakmamaktır.

Himayenin lüzumu ve derecesi:

Yukarıda arzylediğimiz mütaleata göre sanayi siyasetimizde kastedeceğimiz hedefe erişmek için himayeye lüzum vardır.

Sanayide ileri gitmiş memleketlerin asırlarca evvel teessüs ederek kuvvetli teknik, büyük mikyasta istihsal, ucuz ve bol kredi ve yetişmiş işçi esaslarına istinat eden, sabit sermayelerini çok kere tamamen amorti etmiş bulunan ve ham madde, makine ve yedek parça tedarikinde her türlü kolaylıklara mazhar olan sanayi karşısında bu rüçhan vasıflarının hemen kâffesinden mahrum bulunan başlangıç halindeki sanayiimizi sistematik bir surette himaye etmeliyiz.

Sanayii ilerilemiş memleketlerin fabrikalarile memleketimiz sanayiînin küçük bir mukayesesini tebarüz ettirmek için bizde en ileri giden ve

030	10			27	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

4

— 8 —

adetleri ona balığ olan pamuklu mensucat fabrikalarının iş adetleri mecmuu (110.000) olduğu halde Avrupada (100.000) işlik fabrikaların ancak orta büyüklükte sayıldığını ve büyük fabrikalar arasında 3-4 yüz bin işlik fabrikalar mevcut olduğunu zikretmek kifayet eder.

Ancak sanayiimizin inkişafı için mevzu bahis olan ve memlekete iktisadî faidesi kabili münakaşa olmayan himaye, makul ve mutedil bir himayedir.

İfrata vardiylan himayeler çok defa iktisadî tecerrütlere müncer olacağı gibi büyük ve kolay kazançlar karşısında sanayiciyi şımartır; maliyet fiatlerini ucuzlatıcı tedbir ve tekemmüllerin tatbik edilmemesine sebep olur; müstehlikin ihtiyaçlarını pahalı tedarik etmesi yüzünden ziraî istihsalât, diğer memleketlerin çiftçileri bu cephede daha müsait vaziyette bulunan istihsalâtile rekabet edemez hale gelir, ve bu yüzden umumî istihsal muvazenesi ihlâl edilmiş olur.

Beynelmilel piyasa rekabetlerine mukavemet noktasından çok nazik ve mühim olan, ziraat müstahsılları hayatının ucuzlatılması mes'elesile, sanayiın teessüsü için zarurî olan himaye hudut ve derecesini gayet iyi telif edebilmek hususunda pek büyük dikkatler sarfı ictiza edeceğini bilhassa kaydetmek isteriz.

Himaye derecesini tatbikatta umumî bir prensiple veya baremle halletmeğe imkân yoktur. Bu mes'ele sanayiın her şubesinde ayrı ayrı tetkik ve mütalea edilmeli ve bilhassa hercins sanayiın memleketimize göre hususî halleri nazarı dikkate alınmak suretile memleketimiz için vasatî maliyet fiatleri kudretli teknisiyenlere hesap ettirilmeli ve bu tetkikler ve hesaplar neticesinde her sınıfın yaşamak ve inkişaf etmek için muhtaç olduğu makul himaye derecesi tesbit olunmalıdır.

Bu hesapların memlekette müesses en küçük bünyeli fabrikalara göre yapılması himayede ifrata sebep olarak yukarıda arzolunan mahzurları tevhit edeceğinden bu hesaplarda memleket sanayiinin rasyonalize edilmesi noktasından makul ve mutedil büyüklüklere istinat edilerek mevcut küçük müesseselerin bir araya toplanmak suretile kendilerini muhafaza ve müdafaa etmeleri lâzımgeleceğini kabul etmek ve zarurî görmek lâzımdır.

Himayenin şekilleri:

Himayede en esaslı vasıta gümrük tarifesidir.

Teşvikî Sanayi Kanunile verilen imtiyazlar ve muafiyetler gümrük tarifesi ıslah olunduğu takdirde kısmen sarfınazar olunacak tedbirler

— 9 —

olmakla beraber sanayiın teessüs devrelerinde bu tedbirlerin de büyük faideleri dokunduğu ve nakliye tarifelerinde tenzilât icrası ve arazi ve bina vergi muafiyetleri gibi bazı maddelerinin hervakit lüzumlu himaye tedbirleri cümlesinden bulunduğu da inkâr olunamaz.

Mevcut tarife yukarıda arzolunan maliyet hesapları tetkikatına ve tasnif itibarile fennî esaslara müstenit olmadığı cihetle tatbikatta bazı sanayii lüzumundan fazla himaye etmekte ve buna mukabil bazı sanayii de lüzumu kadar himaye edememektedir. Maamafih tarifenin ihmal ettiği yerlerde şimdiye kadar Teşviki Sanayi Kanunu ve bilhassa mevaddı iptidaiye muafiyetleri yardım ettiği içindir ki Tarife Kanununun birçok kusurları bariz şikâyetleri mucip olmuyordu.

Son zamanlarda mevaddı iptidaiye gümrük muafiyetlerine ait listelerin yeniden tanzimi münasebetile birçok iptidai madde bu muafiyetten hariç bırakılınca Tarife Kanununun mahzurlu maddeleri hemen kendini gösterdi. Esasen Tarife Kanunu tanzim olunurken bu muafiyet listeleri nazarı dikkate alınmış ve birçok tarife maddeleri bu muafiyetlerin mevcudiyeti esasına göre tertip olunarak memleket için bu yüzden diğer bazı faidelerin istihsali düşünülmüş olduğundan keyfiyet bu cepheden bir tetkike tâbi tutulmadan yeni listelerde büyük değişiklikler vücade getirilmesi tabiatile büyük mahzurlar tevhit edecekti. Nitekim bugün bazı sanayi bu yüzden pek ağır ve nisbetsiz bir vergiye maruz kalarak mevcudiyetlerini tehlikede görmektedirler.

Dericilik sanayiinin hariçten getirmeğe mecbur olduğu ham deriler için mamulüne nisbetle ödemek mecburiyetinde kaldığı nisbetsiz ve pek yüksek gümrük resmini burada misal olarak zikredebiliriz.

Binaenaleyh Gümrük Tarife Kanununun yukarıdan beri arzolunan esaslar dahilinde ve sanayii şuurlu bir himayeye mazhar kılacak surette biran evvel tadili cihetine gidilmesini ve bu tadilât için mütehasşis ve her mevzuu mahallinde tetkik salâhiyet ve vesaitile mücehhez bir heyet vücade getirilmesini ve bu heyetin yukarıda himaye derecesi faslında arzolunan maliyet hesaplarını bitaraf teknisiyenlere hazırlatarak ve alâkadar sanayi erbabının müdafaalarını da dinliyerek tadilât esaslarını vücade getirmesini pek lüzumlu görürüz.

Teşviki Sanayi Kanunu:

1927 senesinde neşrolunan Teşviki Sanayi Kanununun başlıca esasları şunlardır:

030	10			27	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

5

Sanayi müesseseleri amele adetlerine ve muharrik beygir kuvvetlerine göre tasnif edilmiş ve muafiyetler bu tasnife göre derecelere ayrılmıştır:

Bellibaşlı imtiyazları makine ve yedek aksam ve mevaddı iptidaiye gümrük resimlerinden ve arazi, bina ve kazanç vergilerinden muafiyettir.

Fabrika kurmak isteyenlere arazi itası ve Devlet nakliye vasıtalarında tarife tenzilâtı icrası gibi ikinci derecede hükümleri de vardır.

Kanun 15 sene müddetle mer'i olmak üzere tedvin ve neşredilmiş olduğundan hükümlerine 1942 senesine kadar dokunulmamak lâzımgelirdi. Fakat Sanayi Kredi Bankası Kanunile makine ve yedek aksam gümrük muafiyeti kaldırılmış; kazanç vergileri muafiyetine, sanayi erbabı bu vergiye göre muayyen nisbette mecburî tasarrufa icbar ve bu tasarruf hasılları Kredi Bankasına tahsis olunmak suretile, takyidat konulmuş; mevaddı iptidaiye muafiyetleri, listenin yeni tanzim olunan şekline göre asgarî hadde indirilmiş ve ortada bina ve arazi vergileri muafiyetinden başka hükümleri tamamen mer'i muafiyet kalmamıştır.

Hukukî cepheden mütalea olunursa kanun, memlekette sanayi tesis etmek isteyeceklerle karşı muayyen müddetli teşvik edici bazı Devlet taahhütlerini mutazammın bulunduğu cihetle hükmünün müddeti bitinceye kadar mer'i olması doğru olurdu.

İktisadî cepheden de, kanunî vaziyetlerde istikrar göstererek sanayie emniyet ve sermaye temin etmek muvafık olacağı gibi bilhassa gümrük himayeleri noktasından tarifenin ihtiyaca göre tadili esasları hazırlanmadan makine ve mevaddı iptidaiye muafiyetlerine de dokunulmamak icabeder, kanaatindeyiz.

Bilhassa ham maddelerimizi ihzara veya işlenmiş olarak ihraca yarayan makinelerin gümrük resmi vermeleri, bu rüsumu taviz edecek hiçbir karşılık mevcut olmadığına göre, ihraç kıymetini pahalılaştıracak bir unsur addolunabilir.

Tarife Kanunu bahsinde arzylediğimiz veçhile tarife tanzim olunurken oğünkü mevaddı iptidaiye muafiyetleri listesi bir dereceye kadar esas tutulmuş olduğundan tarife değişmedikçe bu muafiyetlerin de mevcudiyetlerini muhafaza eylemesi pek tabii ve zarurî görülmektedir.

Halbuki bu listenin beş senede bir tadili mes'elesi iptidai madde-lerin yeniden dahilde yetişmeğe başhyanları mevcut olduğuna göre

— 11 —

listede yapılacak değişikliklere matuf olmak ve kanunun bu maddesinden, lüzumu kabili münakaşa olmayan ve memlekette henüz yetişmeyen iptidaî maddelere ait muafiyetlerin de ilgası veya tahdidi manası anlaşılmamak ıktıza eder.

Makine ve yedek parça muafiyetlerinin de ancak kanunî müddet bittikten sonra gümrük resimleri pek hafif bir dereceye indirilmek şartile kaldırılması mevzuubahis olabilir. Memlekette bir taraftan sanayi tesislerini teşvik ve himaye ederken diğer taraftan makineleri ve yedek parçalarını nisbeten ağır bir vergiye tâbi tutmak birbirine zıt esasları mezcelemek demek olur.

Burada nazarı dikkate alınacak mühim bir mes'ele vardır:

Makineler aksamının şimdiden vergiye tâbi tutulmasında, imalleri pek muğlak ve nazik olmayan ve sanayi merkezi şehirlerde küçükten teessüs etmeğe başlayan bazı yedek parçaları sanayiinin himayesi gibi bir faide mülâhaza olunabilir; fakak bu faideye mukabil kanun hükmüne tecavüzü doğru görmediğimiz gibi birçokları henüz dahilde kabili imal olmayan yedek parçaları gümrüğe tâbi tutmak ta caiz olamayacağından bu kabil parçaları imal eden tesislerin Devletçe prim vermek veya başka muafiyet ve kolaylıklara mazhar edilmek suretile himaye edilmeleri mümkün ve faidelidir.

Tarife tadil olunurken mevaddı iptidaiyeyi pek hafif bir resme tâbi tutmak ve bir maddenin mamullerile ham maddeleri arasında mevcut olması lâzımgelen himaye gümrük farkını da nazarı dikkate almak suretile mevaddı iptidaiye muafiyet listelerinin büsbütün ortadan kaldırılması, kendilerini pek müz'ic olan formaliteden kurtarmak ve bu yüzden gayrikabili içtinap olan bazı suiistimallere de nihayet vermek itibarile, sanayi erbabımız tarafından da memnuniyetle kabul ve temenni olunur kanaatindeyiz. Bu bahiste bir de Teşvikî Sanayi muafiyetleri cari iken matrahı gümrük resimleri olduğundan dolayı tahsil edilmeyen muamele vergilerinin, şimdi muafiyetlerin ilgası münasebetile, mükerreren tahsil edilmekte olmasına nazarı dikkati celp ve bu hususta teklif olunan kanunî tadilin tesrii intacını temenni ederiz.

Devletin sanayicilik yapıp yapmaması ve bu sanayii sureti idaresi:

Devlet sanayiinin tesis ve idaresi bahsinde Meclisimizin noktai nazarı şu suretle hulâsa olunabilir:

030	10			24	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

6

— 12 —

Halkımızın büyük sanayi tesislerine lüzumlu olan sermaye birliklerini vücade getirmeğe teşebbüs ve rağbet gösterememeleri hasebile biran evvel tesislerinde iktisadî faideler bulunan sanayii Devlet teşebbüs ve sermayesile veya iştirakile vücade getirmekte zaruret vardır.

Ancak bu sanayiîin doğması ve yaşayabilmesi bidayette büyük hi-mayelere bağlı olduğundan müstehlikleri hayat pahalılığından koruyabil-mek için maliyet fiatlerinin son dereceye kadar ucuzlatılmasına çalışıl-ması ve bunun için de bu müesseselerin hertürlü ticarî ve iktisadî şartlara uygun olarak doğması ve idare olunması şarttır.

Hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır ki Devletin burada bizzat sanayiciliğe tevessül eimesi zaruret neticesi ve muvakkattir, ve Devlet büyük sanayi işlerinde sermayeyi ve tekniği bidayeten birleştirmek hususunda mutavassıt bir rol sahibidir.

Bu sebeple Devlet, hiçbir nevi sanayii yalnız kendi teşebbüs ve faaliyetine hasr ve tahsis etmeyerek bu mevzuda her sahayı müteşebbis eşhas ve müessesata serbestçe açık bulundurmalı ve kendi teşebbüsile veya iştirakile vücade gelecek sanayi hareketlerinde halkın kuruluş teşebbüslerine iştirakleri mümkün olduğu kadar teshil olunmalı ve teessüs kökleşip te muayyen ve emin bir kâr temin etmeğe başladığı ve halkın iktisadî refahı müsait olduğu zaman bu tesisler ilk fırsatta hususî mü-teşebbislere ve halka mal edilmelidir.

Bu suretle istirdat edilecek Devlet sermayesi yeni yeni teşebbüslere önayak olur.

Bu noktadan bakılınca son neşrolunan Devlet Sanayi Ofisi Kanunu-na nisbetle Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu çok daha müsait hüküm-leri ihtiva ediyordu. Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu Devlet fabrikalarını teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek esasını vazeylediği halde Sanayi Ofisi Kanunu bu prensipi ortadan kal-dırmakta ve teşekkül etmiş ve edecek Devlet sermayesile alâkadar fab-rikaları daimî olarak resmî ve muhtar bir Umum Müdürlük halinde idare eylemeği istihdaf eylemektedir.

Halbuki Sanayi Bankasına intikal etmezden evvel fabrikaların bu tarzda idareleri uzun zamanlar tecrübe olunmuş ve ancak malî bir mü-esseseye ve mümkün olduğu kadar müstakil ve ticarî bir zihniyete istinat ettiği içindir ki Banka tarafından idare olunduğu devrede fabri-kalar bugünkü tekemmül ve inkişaf vaziyetine nail olabilmıştır.

— 13 —

Meclisimiz bu tecrübenin bir daha tekrar edilmesini faidesiz ve hatta zararlı bulmakta ve binaenaleyh mevcut fabrikaların Banka idaresinde bırakılmalarını ve Devletin alâkadar olacağı yeni sanayi teessüslerinin dahi, ister Devlet sermayesile teessüs, ister bazı teşekküllerin teşebbüslerine iştirak şeklinde olsun, yine Banka vasıtasile vücade getirilmelerini ve bu maksatları teminen bilhassa Devletin iştirak ettiği müesseselere müdahale hususunda çok şiddetli ve her yerde cari kaidelere muhalif hükümleri de ihtiva eden Sanayi Ofisi Kanununun biran evvel ilgası cihetine gidilmesini lüzumlu görmektedir.

Bu suretle bir merkezde toplanacak ihtisas ve sermayeden büyük istifadeler temini mümkün olur kanaatindeyiz.

Burada bazı pek büyük sanayi müesseselerinin teşekkülü için lüzumlu olan mühim sermayeyi Devletin Sanayi Bankasına temlik etmiyerek bu Bankaya veya bünyesi müsait bulunan diğer millî ve malî müesseselere müsait şartlarla ikraz eylemesi dahi mümkün bulunduğuna işaret etmek isteriz.

Devletin sanayi işletmelerile alâkadarlığı bahsini neticelendirirken Devlet elindeki sanayiî hususî sanayi müesseselerini rekabetle ızzar ettiğine dair bazı zevatta mevcut olan şüphe ve endişeden de bahsetmeği muvafık bulduk.

Herzaman ve her yerde sabit olmuş bir hakikattir ki tavsiye eylediğimiz ticarî idare prensiplerine en ziyade sadakat gösterilen yerlerde bile Devlet idaresinde olan sanayi, hususî müteşebbisler elinde bulunan sanayie nisbetle daha pahalı maliyet gösterir. Binaenaleyh hususî sanayi müesseselerimizin, normal kuruluş şartlarına sahip oldukça, Devlet sanayiinin rekabetinden korkmalarına bir sebep yoktur.

Bünyesi iktisadî ve fennî şartlara uygun olmayan ve yüksek maliyetle çalışarak yaşama kabiliyetini müstehliklerin zararında arayan müesseseleri ise esasen uzun zaman korumaya imkân bulunamaz. Bu kabil müessesat birleşmek suretile kuvvetli bir bünye vücade getiremezlerse Devlet rekabetinden ziyade birbirlerinin rekabetile ya tekemmül etmeğe veya ortadan çekilmeğe mahkûmdurlar.

Yalnız burada ehemmiyetle zikre değer olan nokta, Devlet sanayiinin müstesna imtiyazlara sahip olmaması ve hususî erbabı sanayi ile herhususta müsavi muameleye tâbi tutulması keyfiyetidir.

030	10			27	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

7

Kredi Mes'elesi:

Memleketimizde sanayici, sair meslekler erbabına nisbetle kredi bulmak hususunda daha çaresiz bir vaziyettedir.

Ziraat Bankası çiftçilerimize, yerli ve ecnebi ticaret bankaları ticaret alemimize, Emlâk ve Eytam Bankası ve Emniyet Sandığı gibi müesseselerle mahallî ve hususî müessesatı maliye rehin ve ipotek mukabili para bulmak isteyenlere, sermayelerine göre borç para vererek bu ihtiyaçları azçok karşılamaktadırlar.

Türk sanayi müesseseleri ise sermaye vaziyeti müsait olmayan Sanayi ve Maadin Banksından şimdiye kadar esash bir yardım göremedikleri gibi kuruluşları sanayi işletme ve rantabilite hesaplarını tetkike müsait olmayan diğer malî müesseselerden de ticarî vasıflar haricinde ve aranılan faiz ve müddet şartlarına uygun şekillerde para tedarik edememektedirler.

Halbuki henüz teşekkül devresinde bulunan az sermayeli sanayi müesseselerimizin bu cephede büyük yardıma ihtiyaçları vardır:

Türk sanayicileri yerli mevaddı iptidaiyeyi her mevsimde müsavi şartlarla emirlerine amade bulamazlar. Bu sebeple müsait ve ucuz zamanlarda ihtiyaçlarını tedarik etmek mecburiyetindedirler.

İhracat yapan büyük fabrikalar gibi muayyen tipler üzerine çalışmak imkânına da malik olmadıklarından dahilî piyasanın çeşit taleplerini heran karşılayabilmek için bilhassa ecnebi mevaddı iptidaiyesi işleyen fabrikalar lüzumundan fazla mevaddı iptidaiye istoku yapmak zaruretindedirler. Bu maddeleri satanların verebildikleri krediler hiçbir zaman ihtiyacı tatmine kâfi gelmemiştir.

Bunlardan başka sanayici, imalâtının cinsine göre bazı mevsimlerde istoka çalışmak ve satış mevsimlerini beklemek zaruretinde olduğundan bu zamanlarda masraflarını karşılayacak krediye muhtaç olduğu gibi piyasada tutunan imalâtını ve iyi işleyen fabrikasını yavaş yavaş tevsi edebilmek için de krediye muhtaçtır.

Bu sebeplerle sanayi erbabımızın zaman zaman işletme ve fabrikalarını tevsi etme noktalarından muhtaç oldukları kredileri karşılayacak bir müesseseye fevkalâde ihtiyaç vardır.

2064 numaralı kanunla teşekkül eden Sanayi Kredi Bankası bu ihtiyacı tatmine müsait değildir; çünkü tetkik ederek anladığımızı göre

— 15 —

Sanayi ve Maadin Bankasının sanayi kredilerini temin edememesi kanununun müsaadesizliğinden değil, işletmesi ve ıslahı kendisine tevdi olunan büyük Devlet fabrikalarının ihtiyaçlarından fazla elinde sermaye mevcut bulunmamasından mümbaisti.

Sanayi Kredi Bankası Kanunu eski Bankanın birer kuvvet ve itibar membaı olan fabrikalarını birikmiş amortismanlarla birlikte Bankadan ayırmakta ve buna mukabil ehemmiyetli bir sermaye veremediği cihetle yeni Banka eskisinden çok daha zayıf bir teşekkül olarak doğmaktadır.

Bu Bankaya verilen başlıca varidat membaı makine gümrükleri muafiyetinin ilgası ile hariçten getirtilecek makinelerden ve yedek parçalarından tahsil olunacak gümrük resimleridir. Bu resimler millî sanayiın Teşviki Sanayi Kanunu ile ve bilâhare gümrük tarifesile ilk himaye olduğu senelerde mühimce bir yekûn göstermiş ise de himaye cephesinden kendilerini müsait vaziyette gören küçük sermayeli sanayi artık lüzumu kadar inkişaf etmiş olduğu ve bundan sonra büyük sanayiın teessüsü daha ziyade Devlet sermayesini alâkadar edeceği cihetle bu sermaye membaina fikrimizce büyük bir ehemmiyet atfolunamaz.

Kaldı ki bu muafiyetlerin ilgasına esas itibarile muarız olan noktai nazarımızı yukarıda arz etmiştik. Eğer Devlet kendi vücude getirdiği tesisatın makine gümrük resimlerini Bankaya sermaye olarak vermek istiyorsa bunu bütçeye tahsisat koymak suretile de ifa edebilir.

Bankanın diğer bellibaşlı sermaye membaları Devlet fabrikaları satılırsa bu satış bedellerinden ve fabrikaların senelik kârlarından bir kısmının Bankaya tefrikından ve Bankanın muayyen merkezlerle toplayacağı eski makinelerin satış hasıllarından ibarettir.

Şu sıralarda fabrikaların satılması düşünülmediği gibi evvelce tamamı Sanayi Bankasına ait olan fabrikalar temettülerinin şimdi en mühim miktarı Sanayi Ofisi tarafından yeni tesislere tahsis olunacağı ve eski makinelerin satış bedelleri alekser masraflarını bile koruyamayacağı cihetle bu sermaye membalarından da hiçbirinin hakikî ve filî bir kıymeti görülememiştir.

Bu itibarla yeni Banka uzun zamanlar sanayi kredilerini temin edecek hareketli sermaye ile mücehhez bir banka halini alamıyacaktır.

Fikrimizce Sanayi Bankasının vaziyetini ıslah etmek için, Bankaya büyük bir itibar ve emniyet ve senede bir buçuk milyon lira derecesinde bir kâr temin eden fabrikaları Bankadan ayırmamak ve sermaye ekse-

030	10			27	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

— 16 —

riyeti, Cümhuriyet Merkez Bankasında olduğu gibi, Devlete ve millî müessesatı maliyeye ait olmak üzere Bankanın idare şeklini, halkın da iştirak edeceği bir anonim şirket haline koymak ve yeni tesis olunacak Devlet fabrikalarını da bu Bankaya malederek Bankanın sermayesini artırmak münasip olur.

Pu sayede Banka, alâkadar malî müesseselerin muzaheretile dâhil ve hariçte büyük itibar ve sermaye bulur, muhtelif faideli teşebbüslere yayılmış olması ve her sene emin kârlar tevzi edebilmesi dolayısıyla hissesenetleri halkımız için en emin ve cazibeli birer plâsman halini alarak bu sayede sermaye terakümlerine de hadim olur.

Kredi bahsinde memleketimizde çok aranan tesis kredilerine de bir nebze temas etmek isteriz:

Tesis için lâzım olan krediler çok defa uzun vade ve büyük sermaye ister. Sanayi teşebbüslerinin yaşamak ve muvaffak olmak için doğarken mücehhez olmak mecburiyetinde bulundukları asgarî bir sermaye haddi vardır. Normal şerait içinde hiçbir müteşebbis bu haddin daha aşağısında bir sermaye ile işe girişmeğe cür'et etmemeli ve cür'et gösterenler neticesi hüsran olan bu yolda teşvik ve himaye görmemelidir. Beş altı senelik sanayi hayatımız bu kabil cür'etlerin acı neticeli misallerile doludur.

Esasen bankalar henüz bünyesi takarrür etmemiş olan teşebbüslere kuvvetli teminat aramadan para veremeyecekleri cihetle memleketimizde tesis teşebbüslerine yardım, ancak ucuz faizli ve uzunca vadeli makine ve malzeme kredileri tedarikine muavenet şeklinde olabilir.

Kredi sıkıntısının müşküllerinden bahsederken usulsüz ve malî bün-yemizin takati fevkinde tevzi edilecek kredilerin tevhit edeceği iktisadî fenalıkları da gözönünden ayırmamak icabeder.

Nakliye tarifeleri:

Snaî faaliyetimizin inkişafında ucuz nakliyat mes'elesinin haiz olduğu ehemmiyet pek büyüktür. Bu cihet Teşviki Sanayi Kanunu tertip olunurken azçok nazarı dikkate alınmış ve Kanunun onuncu maddesinde sanayie ait makinelerle inşaat malzemesinin nakliyatında kara ve deniz nakliye tarifeleri üzerinden yüzde otuz tenzilât icra olunacağı ve ham ve mamul mevât nakliyatı için de İcra Vekilleri Heyeti kararile hususî tenzilâtlı tarifeler tatbik edileceği ve bu

— 17 —

tenzillerden istifade edemeyen müesseselere prim verileceği tasrih olunmuş olduğu halde bu madde şimdiye kadar hakkile tatbik olunamadı.

Bu mes'ele ile Cümhuriyet Hükümetimizin biran evvel esaslı bir surette iştigal etmesini iktisaden pek faydalı görürüz.

Bilhassa yeni fabrikaların dahilde teessüs edebilmesi şartları arasında nakliye tarifeleri üzerinde mühim tenzilâtlar icrası mes'elesinin mühim bir mevkii vardır. Sanayi hareketlerinin dahile doğru yayılması ise sınaî faaliyetlerden mütevellit içtimaî faydalardan muhtelif mıntakaların istifadesi demektir.

Esasen tarifelerde mühim tenziller yapılmadıkça sanayi hareketlerinin dahile doğru inkişafına imkân olmayacağı cihetle nakliyat idarelerinin son tenzilât imkânlarını da nazarı dikkate alarak inkişaf hareketlerine imkân bırakması kendi menfaatleri icabındandır.

Muharrik kuvvetler:

Maliyet fiatlerinin ucuzlatılması noktasından muharrik kuvvetlerin de büyük bir ehemmiyeti vardır. Bu itibarla sanayi inkişafı mevzuubahis olurken bu kuvvetlerin de ucuz temin edilmesi mes'elesini tetkik etmek zaruridir.

Memleketimiz sanayiinin muharrik kuvvetlerini teşkil eden anasır şunlardır:

- 1 - Madenkömürü;
- 2 - Haricî merkezlerden alınan elektrik cereyanları;
- 3 - Su kuvvetleri;
- 4 - Mazut ve benzin;
- 5 - Odunkömüründen istihsal olunan gazlar;
- 6 - Tali hasılatlardan istifade etmek suretile istihsal olunan buhar ve gazlar.

Tesisatı ucuz olan su kuvvetleriyle tâli hasılatın istimalinden hâsıl olan kuvvetler en iktisadî olanlardır.

İstikbaldeki büyük sanayi inkişaflarımızda su kuvvetlerimizden istifade edilmesi pek faydalı olacağından bunların hangilerinden en iktisadî şartlar dâhilinde ve ne dereceye kadar istifade edilebileceğinin umumî ve esaslı bir surette tetkiki muvafık olur.

020	10			27/153/3
-----	----	--	--	----------

— 18 —

Ormanlarımızın tahribine sebep olan odun ve odunkömürünün sanayi mahrukatı olarak istimali keyfiyeti bundan sonraki tesislerde kat'î zaruret görülmedikçe menedilmeli, yeni açılacak fabrikaları madenkömürü kullanmaya teşvik için nakliye tarifeleri tenzilatına hususî ehemmiyet atfedilmelidir.

Memleket dahilinde hemen her tarafta pekçok lignit kömürleri mevcut olduğu halde müteşebbislerimiz münferiden bu kömürlerden istifade imkânı bulamıyorlar. Bu kömürlerden demiryol istikametlerine yakın ve terkipleri itibarile istimalleri iktisadî olanlarını tesbit ve istasyonlara nakli imkânlarını teshil ederek sanayide istimalleri imkân dahilinde sokulmalıdır.

Yerli ispartolarımızın benzine karıştırılarak muharrik kuvvetlerde istimali keyfiyetine ehemmiyet verilmelidir.

Elektrik istihsal eden büyük merkezlerden sanayi tarifeleri yüksek olanların makul tenzilatâ tâbi tutulması ve bundan sonra verilecek imtiyazlarda sanayi cereyanlarının birinci derecede himaye olunması temenniye şayandır:

Sınıî tedrisat:

Sanayi müesseselerinin teknik teşkilât ile alâkadar eşhası üç sınıfa ayrılabilir:

- a) teknik şefler;
- b) ustalar;
- c) işçiler.

Bu üç sınıftan üçünün de mevcutları bugünkü faaliyetimize göre bile kifayetsiz addolunabilir.

Bundan dolayı sanayi inkişafını teshil için matlup evsafa bilgili teknisiyen ve işçilerin yetiştirilmesi nazarı dikkate alınması icabeden mühim tedbirlerdendir.

Yüksek tekniğe sahip san'at mühendislerinin yetiştirilmesi için memleketimizde teşkilât olmadığı malûmdur. Bunun için yeni teşkilât yapılması beklenemez. Bu kısım yüksek teknisyenlerin inkişaf edecek sanayi şubelerine göre ecnebi memleketlere tahsile gönderilmesi ve yetiştirilmesi zaruridir.

— 19 —

Usta sınıfının yetiştirilmesi için memleketimizde muhtelif sanayi mektepleri vardır; fakat bu mekteplerden birkaçı bir dereceye kadar müstesna olmak üzere diğerleri ihtiyaca cevap verecek evsafa usta namzedi yetiştirememektedirler. Sanayi mekteplerinin bir veya birkaç merkezde birleştirilmek ve tahsisatları tevhit ve icabına göre tezyit edilmek suretile iştirak eden memleketler gençlerinden kuvvetli usta namzetleri yetiştirilmesi münasiptir.

Memleketimizde mesleğine merbut ve tecrübeli amele pek azdır. Bunun için büyük fabrikaların amele muntazam gece dersleri temin ederek bilgili ve tecrübeli meslek amelesi yetiştirmeye mecbur tutulmaları faydalı olur.

Sanayide Rasyonalizasyon:

Maliyeti düşürme noktai nazarından mühim çarelerden biri de sanayi müesseselerinde rasyonel çalışma tarzının bilinmesidir.

İleri memleketler fabrikalarında rasyonalizasyon prensiplerine büyük ehemmiyetler atfolunuyor. Onların bu sahadaki muvaffakiyetleri için yüksek teknik mektepleri tarafından teşkilâtlar yapılmıştır. Memleketimizde ise teknik bilginin noksanlığı dolayısıyla ekseri fabrikalar gayri-iktisadî çalışmakta, maliyetlerini beyhude yere yükseltmektedirler. Buna çare olmak üzere sanayi merkezlerimizde sanayicilerin aralarında birlikler teşkil ve müşterek mesai sarfederek teknik noksanlarını ıslah etmeğe çalışmaları faydalı olacağı gibi Devletin de mühim san'at şubeleri için yüksek ve tecrübeli ecnebi mütehassıslar getirterek imkân nisbetinde bu müesseselere yol gösterici etütler ihzar ettirmesi pek faydalı olur mütaleasındayız.

Devlet mubayaaalarında tiplere ehemmiyet verilmesi:

Millî fabrikalar mamulâtının sürümünü temin gayesile Teşviki Sanayi Kanununda Devletin % 10 farkla yerli fabrikalardan mubayaatta bulunması mecburî tutulmaktadır. Bu mecburiyetin büyük faydaları görülmektedir. Ancak birçok resmî müesseseler kendilerine malî ve amelî bir faydası olmadığı halde her sene alacakları malın evsafını ve nûmunelerini değiştirmektedirler. Fabrikaların muayyen tipler üzerine çalışmaları iktisaden faydalı olacağından resmî dairelerin muayyen tipler kabul ve tesbit etmelerinin temini münasiptir.

030	10			24	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

10

Memleketimiz sanayiinin teessüs ve inkişafı için lüzumlu ve faydalı gördüğümüz umumî tedbirler bunlardan ibarettir. Bu tedbirlerin arzından sonra mevcut sanayiimizden mühim olanlarını ve bunların ham maddelerini ayrı ayrı tetkik ve her şubenin vaziyetini ve ihtiyaçlarını tesbit eylemek te isterdik. Bilhassa memlekete ithal edilip edilmemeleri münakaşa mevzuu olan bazı ham maddelerin vaziyetlerini bu münasebetle mütalea etmek faydalı olacaktı. Fakat Meclisimizce her devrede mevzuubahis olduğu veçhile bu defa da tetkiklerimizi kolaylaştıracak ve hükme medar olacak vesikalardan ve ihşaf malûmattan tamamen mahrum bir halde çalıştığımız ve içtima günlerinde alâkadar dairelere vaki müracaatlarımızdan da semere alamadığımız için bu arzumuzu maalesef ifa edemedik.

İhşaf rakamların yokluğu umumî tedbirlere ait mütalealarımızda dahi bizi delillere ve rakamlara istinat edebilmek imkânlarından mahrum bıraktı. Bundan sonraki sanayi inkişaflarımızı adım adım takip edebilmek ve yerinde ve zamanında tedbir almak için bugünkü sanayi hayatımızı iyi bilmemiz ve tanımamız elzem olduğundan esaslı bir tetkik ve anketle bu malûmatı bir defalık ihzar ve ikmal buyurmasını muhterem İktisat Vekâletinin yüksek azim ve himmetinden bekleriz.

Bu malûmat ve vesikalar hazır olduktan sonra Yüksek İktisat Meclisinin bu mevzuu, arzylediğimiz noktalardan, tekrar temas ve avdet eylemesi pek münasip olur mütaleasındayız.

Bu münasebetle dairelerde ötedenberi ihşaf cetveller tertibine çalışıldığı halde memleketimizdeki iktisadî hareketlerin vaziyet ve inkişafını doğru olarak gösterecek istatistik malûmatının halâ tekemmül ettirilmemiş olması sebepleri de tetkik ve mütalea olunmuş ve Devlet dairelerinde ihşaf malûmat toplamaya taallük eden teknik ve hususî bilgiyi haiz teşkilât mevcut olmadığı halde istatistiklerin cem'ine ve tertibine ait hususatta Devlet ihşaiyatının fennî esaslara müsteniden tanzim ve ıslahı vazifesile müteşekkil bulunan İstatistik Umum Müdürlüğünün rey ve mütaleasına müracaat olunmamasının bu hususta büyük bir tesiri bulunduğu verilen izahattan anlaşılmıştır. Binaenaleyh badema Devlet istatistiklerinin ve bu arada sanayi istatistiklerinin tertibinde kanunî hükme imtisalen mezkûr Umum Müdürlüğün mütalea ve muvafakati alınmasının ve toplanacak malûmatın tasnifi hususunda teşriki mesai olunmasının temin buyrulmasının bu münasebetle temennisini pek faydalı gördüğümüzü arz ederiz.

000	10			27	153	5
-----	----	--	--	----	-----	---

Ek 6: 1335 Senesinden İtibaren 1926 Senesine Kadar, Ticaret Müdüriyet-İ Umumiyesinin Dahili ve Harici Ticaret İşleriyle Sigortaların ve Şirketlerin Faaliyetlerine Dair Olan, Yerli Bankaların İsmi, Sermayesini ve Merkezini Gösteren Listenin de Yer Aldığı Rapor.

01002995

Rapor

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ	
Yer No. :	
Dos. No. :	
Vesika No. :	

Ticaret

Ticaret Müdüriyet Emvیه سنك اشتغال ایلدیگی داخلی و خارجی تجارت اموریه
 شرکتلر و سیغورطه لر و بحری تجارتیمزه متعلق ایشلرک اوچیوز اوتوز بش سنه سندن
 بو کونه قدر عرض ایتدیگی صفحات خلاصه سیدر :

۲۳۵ سنه سنه تقدم ایدن زمانلرده مملکتک خارجی و داخلی تجارتک تکمل
 و انکشافنه خادم اوله بیله چک تشکیلات مع الاسف موجود دکلمدی . بومدت
 طرفنده وزارت وکالتنه مربوط اولان تجارت مدیریت عمومییه سنك مساعیسنی بلع
 ایدن خصوصات اک زیاده آنونیم شرکتلرک صورت تشکیللرله فاعلانمه
 داخلیلرینک تدقیقی و معاملات تصدیقه سنه متفرع خصوصات کبی نسبة محدود
 بردافریه انحصار ایشکده ایدی . ابو وضعیت ۲۳۵ سنه سندن اعتباراً ده بومدت
 دهها تمامی ایش ویرجاده ملیه سنه لرنده مدیریت عمومییه اقتصاد وکالتی
 قادروسنه ضعیف بر تشکیلاتله الحاق ایدلمش ایدی .

۲۳۵ ، ۲۳۲ ، ۲۳۱ ، ۲۳۸ سنه لرنده مملکت تجارت داخلیه و خارجییه سنك کوسترش
 اولدیقی تموحاتی تثبیت و تعیین ایده بیله چک احصائی معلومات و انتظامی جمع
 و قلیق امکانی حاصل اوله نامشدر . آنحق بو سنه لر طرفنده تشکیل و تأسیس
 قلمش و تعطیل فعالیت ایش شرکتلردن مملکتک وضعیت اقتصادی سی حتمده
 آز چوق بر فکر ایدینک قابلدن .

۲۳۰ سنه سنه قدر مملکتیمزده آنحق (۶۸) آنونیم شرکت تشکیل ایشمادی .
 حرب عمومی سنه لرنده تشکیل ایدن (۷۰) آنونیم شرکتیه برلکده (۲۳۵) سنه
 سنده موجود شرکتلرک عددی (۱۲۸) ه بالغ اولمشدی . بونلردن بالکوز (۶۱)
 شرکت حالا کار و موقستله فعالیتلرینه دوام ایشکده در . ۲۳۵ سنه سندن خلقلرک
 تحتسنه قدر مرور ایدن زمان طرفنده وضعیت اقتصادیه چک دورغون بر منظره عرض
 ایدر . قه کیم ۲۳۵ سنه سنده بالکوز (۱۲) ۲۳۶ سنه سنده سکوز ۲۳۲ ده (۴)
 و ۲۳۸ ده بش که جمعا (۳۹) شرکت تشکیل ایده بیلش و بالکوز (۱۲) ی حال
 فعالیتیه کچمشدر . بوکا متابل ۲۳۹ سنه سنده کی مساعی و فعالیت شایان نظر
 بر درجه یه بالغ اولمشدر . ۲۳۹ سنه سنده (۱۵) ۲۴۰ ده (۴۲) ۲۴۱ ده (۵۰)
 ۱۹۲۶ ده (۶۶) شرکت تأسیس ایدلمشدر . صوک درت سنه طرفنده تشکیل ایدلن
 شرکتلرک عددی (۱۳۹) به بالغ اولمظه ۲۳۸ سنه قدر مملکتده تشکیل
 ایش اولان بالعموم شرکتلرک مقدارینه یا قلاشمده در . ایشو شرکتلرک (۲۹)
 عددی حال فعالیتده بولونان و سرمایه لر (۵۰.۰۰۰) لیرادن قضا اولان باتنه لر

A	۷-8
D	56
F	19

01008995-1

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ	
Yer No. :	
Dos. No. :	
Yazı No. :	

(۲)

تشکیل ایتمکده در . بونلوزن ماعدا الیوم (۱۴) ی از میمر (۱۱) ی بروسه و (۱۲) سی استانبولده و متبایسی دیگر شهرلرده اولمق اوزره مملکتلرده (۶۰) قونوپراتیف موجود در ۳۳۰ سنه سنه قدر مملکتده موجود اجنبی شرکتلری (۲۵) عد دینی تجاوز ایتدیکی کیی ۳۳۵ دن ۳۳۹ سنه سنه قدرده قیدن تسجیل ایدیلن اجنبی شرکتلرک مقداری (۱۰) ی تجاوز ایتمه مشدر . بوکا متابل ۳۳۹ سنه سنه (۴۰) ۲۴۰ ده (۶۰) و ۹۲۶ سنه سنه ده (۴۰) اجنبی شرکتی تسجیل ایدلمشدر . بو ارقامک اراؤه ایتدیکی نتیجه یه کوره ظفری تعقیب ایدن سنه لر طرفنده . اچانبک دهها فضله بر امنیت واعتمادله مملکتلرله کلیمش اولد قلرینی کوسترر . سیفورطه شرکتلرینه کلنجه :

۳۳۵ سنه سنه قدر مملکتلرده یالکز (۲) برلی سیفورطه شرکتی تشکیل ایده بيلمیشی . حکومت جمهوریه نك تأسسنی متعاقب اوتیه دنبری یالکز (۲) شرکت موجود ایکن (۲) سیفورطه شرکتلرک دهها تأسس ایتیمی اعتماد واستقرار اقتصاد دینک تزیادینه دلالت ایدر . ۳۳۵ سنه سنه قدر تورکیه مژده چالیشان اجنبی سیفورطه شرکتلرینک عددی (۲۶) یی تجاوز ایتمز و ۳۳۶ , ۳۳۷ و ۳۳۸ سنه لرنده دهی بر شرکت تسجیل ایدلمه مش ایکن ۳۳۹ ده (۹) ۲۴۰ ده (۲۲) و ۲۴۱ سنه سنه آلتی که جمعا (۴۲) اجنبی شرکتی مساعده استحصال ایتمشدر . بو ارقامده اجنبی سرماییه سنک ۳۳۸ سنه سنن صوکر مملکتلرله دهها بویوک بر اعتمادله اقد یقنه دلالت ایدر .

خارجی تجارت :

اوتیه دنبری مملکتلرله افعال ایدیلن تجارتلرک ترقی ، تکمل وانکشافی متصدیله ۲۴۱ سنه سنه تجارت مدیریت عمومیه سنه ده بر تجارت خارچیه مدیریت احداث ایدلدیکی کیی عینی تاریخده بالعموم مترقی مملکتلرده اولدینی کیی تجارت وکالتله مربوط اولمق اوزره مملکتلرله تجارت خارچیه ده تشکیل ایدلمشدر . فی الحال برلین ، آمستردام ، لیوهرپول ، ترپسته ونویورقه برر مشل اعزام ایدلمشدر . مملکتلرک دیگر متمدن مملکتلر مشللو اقتصاداً تقیض وانکشافی دهها سریع بر طرزده تأمین ایچون تجارت خارچیه تشکیلاتلرک توسیع وخارجده پروپاگاندا خدمتی ایفا ایتمک اوزره عموم تجارت اوطله لرینک معاوضیله بر تجارت خارچیه بوروسی خوشفولمش و بو بابده ۱۲ شباط ۱۹۲۲ ده اقرار مژده انعقاد ایدن تجارت وصنایع اوطله لری عمومی قونفره سنه ده اتخاذ مقررات ایدلمشدر .

حکومت جمهوریه مژک اجتماعی واقتصادی ساحه لرده تأمین ایلدیکی تکامل وتعالی اثارینی چانلی برر مثال حالنده غرب مدنیتنه کوسترمک وجهانشمول بر

A	۱۷-8
D	۵۶
F	۱۵-1

01008995-2

(۲)

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI	
Var. No. :	_____
Dos. No. :	_____
Vesika No. :	_____

شهرت و رغبت مالک اولان محصولات ارضیه مزله بر قسم معمولاً تمزک نمونه لرینی
تشیرو بونلری آوروپا پیاسه لرینه طانیتمق مقصد یله ۱۹۲۶ سنه سی یازنده
آفریقا واوروپا نك اون التی اسکله سنه اوغرایان سیار سرکیدن مادی و معنوی
بیوک ثمره لر اقتطاف ایدلمشدر .

تجارت داخلیه :

۲۲۵ سنه سیندن اعتباراً ۲۴۰ سنه سنه قدر مملکتک حیات تجاریه سنه عاذه
خصوصات ممکن مرتبه مرکزدن اداره ایدلمش اولمقله برابر حد ذاتده مشکل
و معضل اولان بو ایشلرک منافع مملکتک اک اویقون بر طرزه سوق و اداره سی
بعض تشکیلاته متوققدی . بو سببله ۲۴۰ سنه سنه مملکتک ماییت و ممالکیت
اقتصادیه لرینه کوره مناطق مختلفه یه تقسیم ایدلمش و هر منطقه نك باشنه
برر مدیر قونمشدر . متعاقب ۲۴۱ سنه سنک نیساننده ده تجارت و صنایع اوطه لری
قانوننه مستنداً عدولی الیوم (۲۲۸) ه بالغ اولان وپک نافع برر عضویت -
اقتصادیه اوله رق مملکتک هر طرفنده تجارت داخلیه مرکز رهبرک وظیفه
سنی ایفا ایدن تجارت و صنایع اوطه لری تشکیل ایدلدیکی کبی وچودینه
احتیاج حس ایدیلن وعددی (۳۰) ه بالغ اولان تجارت و ذخیره بورس لری وچوده
کتیولمشدر . بوتون بو تشکیلاتک کوندن کونه تزئید فعالیتلرینه ودها متکامل
بر حاله کلملرینه صرف غیرت اولونمقده در . مملکتده تطبیقی مفید اولان اقتصاد
سیستم لرینی تثبیت و عمومی اقتصاد چریا فلرینی تعقیب ایتک اوزره اقتصاد مجلس
عالیسی در دست تشکیلددر . غرب ممالک مختلفه سنه وچودلرندن چدی استفادهلر
تأمین اولنان بو مجلسک بزده ده احداثی و تشکیلی تجارت عالمقده یکی بر
مرکز ارشاد قازانمقده در . مملکتک تجارت داخلیه سی قدر شایان اهتمام
اولان عرانیست تجارتک هم چوار ساحه لره انتقالنه مانع اولمقدها زیاده
انکشافنی تأمین ایتک وعین زمانده مملکتک ایش و سرمایه جلب ایتک مقصدیله
استانبولده بر سر و بست منطقه تأسیسی مقرددر .

تجارت عالمده تجارت مکتبلرینک حائر اولد قلی اهمیتتی درپیش ایدهرک
استانبولده کبی تجارت مکتب عالیسی عالی ، یوکسک واورته درجاده اوله رق
توسیع و پروگراملری اصلاح ایدلدیکی کبی ۲۴۰ سنه سنه مهم مراکز تجاریه مؤدن
قونه ، اخله ، انطالیه و طر بوننده و ۲۴۱ سنه سنه ده مرکز حکومتله ازبیرده
برر اورته تجارت مکتبی تأسیس ایدلمشدر . عصرلرجه اهمال ایدیلن تجارتک
مطلوب درجه ده مظهر تکمل اولدیقی ادعا اولونماققله برابر استقلال چدالندن
بری مصروف مساعی متبادیه نتیجه سنه تجاری بر صلاح مشاهدده ایدلدیکی
محققدر . ظرفک استحصالندن صوکره یه عاذه اولان آتیده کی ایستاتستیکلر

A	۷ - 8
D	56
F	15 - 2

01008995-3

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ	
Yer No. :	
Doc. No. :	
Vasika No. :	

(٤)

بو بابت ده اك بارز بر دليدلر .
 ۱۹۲۲ سنه سنده (۸۴,۰۰۰,۰۰۰) اخراجاتمه متابل (۱۴۴) ميليون ادخالاتمز
 اولمشدر . ۱۹۲۴ سنه سنده (۱۰۸) ميليون اخراجاته متابل (۱۹۲) ميليون
 ادخالاتمز اولمشدر . ۱۹۲۵ سنه سنده (۱۹۲) ميليون اخراجاته متابل (۲۴۲)
 ميليون ادخالاتمز اولمشدر . ۱۹۲۶ سنه سنك ايلك بش آينده (۸۴) ميليون ليرالقي
 اخراجات و (۹۲) ميليونلقي ادخالات ياپيلمشدر .
 بالاده كي ارقامدن استحصال ايديلن نتيجه ادخالاته اخراجاتمز آراسنده
 سنه دن سنه يه بر تقرب وتوزن حاصل اولمغه باشلايدى ويومسعود نتيجه نك
 داخلي تجارتتمزك انكشافى يولنده صرف اولنان مساعى ووجوده كيتيريلن
 تشكيلاتك بر مكافاتى اولديقى مركزند مدر .
 تجارت متاوله لى تدقيق دابره سى ۲۴۲ نومرولى و ۱۵ شباط ۹۲۶ تاريخلى قانون
 مخصوصله تشكيل ايدلمشدر . حكومت جمهوريه مز ، حرب عموميدن صوكره
 مناسبات بين الملله تحصل ايدن وضعيت جديده يى وبو اعتبارله مملكتك
 انكشافات مستقبيله سى نقطه نظرندن توسلى مقتضى تدابيرى اهميته نظر
 دفته آلدنندن تجارت خارجيه مزك شرائط جديده به كوره تنظيمى مقصد يله
 حكومات مختلفه ايله تجارت مهادده لى عتدنيه توسل ايتدى . عيني زمانده ده
 بو مهادده لرك اناج وتطبيقتنه قدر تجارتتمزك تشوشدن وقايه سى ايچون حكومات
 مذكوره ايله موقت اتصالات تجاريه عتد ايله دى .
 بوكونه قدر چريان ايدن مذاكرات نتيجه سنده سوريه ايله بر كومروك -
 اتلافنامه سى ، فنلنديا ، مجارستان ، آلمانيا وروسيه ايله بر اقامت وتجارت
 مهادده نامه سى عتد وبراى تصديق مجلس عاليه سوق ايدلمش اولديقى كى
 اسويچ ، چك اسلوواquia ، اسويچره ، پلچيتا ، هولاندا ، ايران وبولغارستان ايله
 باشلامش اولان مذاكرات ده چريان طبيعيسى تقيب اتمكده و حكومات سانه
 ايله ده پيدريپى مذاكراته كريشيلمسى مقرر بولونمقد مدر .
 تجارت مهادده لرنده طرفين مناسبات اقتصاديه سنك اك موافق ومساعد اساساته
 توفيقى قضيه سى استهداف ايدلمكده اولديقتن شيمدى يه قدر عتد ايديلن وبوندن
 صوكراده عتد ايديله چك اولان بوقبيل مهادده لى سابه سنده مناسبات خارجيه
 اقتصاديه مزك پك زياده مظهر انكشاف اولاجقنه شبهه ايدلمه مليدر .
 تجارت بحريه :

حرب عموميدن اول تورك تجارت بحريه فيلوسنك ۶۹۰۸۹ طونيلاتوسى بخارلى
 وموطورلى اولمق و ۱۲۴۰۰ طونيلاتوسى يلكنلى يلكنسىز مراكب بحريه دن
 بولونمق اوزره جمعا ۸۴,۰۰۰ طونيلاتوبه بالغ اولمشدى . حرب عمومى ائناسنده

A	۷-8
D	56
F	۱۵-7

(۵)

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI	
Yer No. :	_____
Doc. No. :	_____
Vazife No. :	_____

01008995-4

ملى تجارت فيلومزدن اكسىلن طوناژ مقدارندن :

طونيلا توسى	سیر سقاڭنه	۳۰,۰۰۰
شركت خيرييه	=	۲,۲۲۶
هلال شركتته	=	۲,۸۶۶
كوموشيان قومپانياسنه	=	۴,۵۲۳
اتحاد سیر سقاڭن شركتته	=	۱۹۴۰

بو صورتله حرب عمومى نقلیات بحريه ایشلريله اوغراشان هلال ، اتحاد سیر سقاڭن شرکتلريله كوموشيان قومپانياسنى اورتادن قالدیرمش بولونیوردی .

حربه ۲۹۵ عد د و ۶۹۰۸۹ طونيلا تولق بخارلى وموتورلى سقاڭن ايله کیرهن مى فیلو حرب عمومیده بو مقدارک ۲۶ عد دیله ۵۶۹۹۴ طونيلا توسنى خایج ایشم

بولونیوردی .

حربى متعاقب لوژان معاهده نامه سنك عقدینه یعنی ۲۲۵ سنه سندن ۲۲۹ سنه سنه قدر حرکات بحريه يه دائر مشيت ، واضح واساسلى احصائى معلوماته دسترس اولونامامشدر . صورت عمومیده مطالعه ايديليپرسه تجارت بحريه نقطه نظرندن ۲۲۵ - ۲۲۹ سنه لرى آراسنده كى دورى ايكي قسمة آيرمق امكانى موجود در . متاركة نك ايلك سنه لرنده تجارت بحريه مزيج الاسف سونمش ويالکوز روسيه يه دول ائتلافيه طرفندن ياپيلان سوقيات واستانبولك انا دولو ايله ارتباطلنك كسيلمه سى يوزندن مواد غذائيه نك خارجدن تداركى دولاييسيله استانبولك فعاليت اقتصاديه سى آرتمشدى . متاركة نك قسم اخيرى بالنسبه سونوك قالش فقط بوكا مقابل تجارت بحريه فيلوسى هم طوناژ اعتباريله آرتمه باشلاش وهم ده انكشافه يوز طومتشدر .

۲۲۹ - ۲۴۰ سنه لرنده كى انكشاف بحرى

لوژان معاهده نامه سنك عقدىنى متعاقب باشلايان مبادله مهاجرين وحكومتك بو نقلياتى تورك واپورلريله ياپماسى وواپورچيلره اوانس ويزمك كى سهولتك ابرازى تورك واپورچيلقنك انكشافنه خادم اولمشدر .

ليمانلوك بحريه دن فكيله تجارت وكالتنه ريطلى ويز ليمانلر قانونى چيقتاريله رق ليمانلوك طوز اداره سنده محلى امرلره حق قضا ويريلمه سى ، ديزبارقو نامى آلتنده اجنپى مؤسسه لرينك تجارمى صوماسنه مانع تدابير آلتماسى حكومتورك بو سنه يه عائد اجراءات مهمه سى مياننده ذكره شاياندر . بو سنه طرفنده

استانبول منطقه سى ليمانلرينه داخل اولان اون ميلليونلوق سقاڭن طوناژندن يوزده ۱۹ كى انكليز سقاڭنى ويوزده ۱۶ سنى ده ايتاليان سقاڭنى يوزده ۲۲ نى ده

A	۱۷-۸
D	۵۶
F	۱۵-۶

(٦)

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI	
Yer No. :	
Dos. No. :	
Vesika No. :	

01008995-5

تورک سفائنی تشکیل ایدر . رسوم وارداتی ۱۹۰۵ لیارد .

۲۴۱ سنه سی

تورک تجارت بحریه سنک خصوصی بردقت واهمیتله تعقیبنه باشلانیدیقنک ایلک سنه سی ۲۴۱ در . بو سنه نك اجرائتی اولارق تشکیل ایدیلم تجارت بحریه مدیریتیلى تورک دکر تجارتک حیاتده اک اساسلی بر مرحله در . بو سنه طرفنده تجارت بحریه مدیریتیلى تشکیلاتیله برابر بر طاقم قانون و نظامنامه و تعلیماتنامه لرد ده احضارینه باشلانمش .

حاضرلاران وعائد اولدیقى مقاماته تقدیم ایدیلمن وقانونیتی ویا مرعیتی قبول ایدیلمن قانون و تعلیماتنامه لر بر وچه زیردرج ایدیلمشدر .

۱ - قابوتاژ قانونی

۲ - مأمورین البسه تعلیماتنامه سی

۳ - استانبول لیمانی تعلیماتنامه سی

۴ - سفائن تجاریه وضابطان و مرتباتی قیافت تعلیماتنامه سی .

۵ - قپودان ، چرخچی و قازغوزلر و موتور و موتورچیلر امتحان تعلیماتنامه سی .

۶ - معاینه و مساحه سفائن تعلیماتنامه سی .

اکتساب قانونیت ایتیمی ایچون مجلس ملییه تقدیم قلنان ویا هیئت وکیلله یه سوق ایدیلمن قوانین و نظامنامه لرد ده بر وچه زیردر .

۱ - دکرچیلره یاردم قانونی

۲ - لیمان رسومی قانونی

۳ - سفائن تجاریه قانونی

۴ - انتظام سیر و سفر قانونی

۵ - سیر و سفر نظامنامه سی .

حرب عمومی نهایتنده و متارکه بدایتنده ۱۵ کسور بیک طونیلاتودن عبارت اولان و حرب عمومی یه بالکر ۶۹ بیک کسور طونیلاتو ایله کیره تجارت بحریه فیلوژ (بالکر موتور و واپور سفائنی) ۲۴۱ سنه سنه ۱۹۴۰۲ طوناژ یوکسلمکله همان

همان حرب عمومیدن اولکی طوناژک ایکی مثلنه باقلاشمش بولونوبوردی .

بو سنه طرفنده معاصر اوروپا لیمانلرنده کی تحمیل و تخلیه قولایلمن و اوچوزلغنی

لیمانلرمزده تأمین ایدره رک کرک قرانسیست اشیاسنک مانیپولاسیون ایشلرینک

لیمانلرمزده انتقالی و ادخالات و اخراجات اشیامزک و لیمان اجرتلرینک اوچوزه مال

اولماسنی تأمین غایه سیله استانبول وازیموده لیمان شرکتلری تشکیلاتی وجوده

کتر لمشدر .

A	۱۷-۵
D	۵۶
F	۱۶-۵

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI

01008995-7

(۹)

Yer No. : _____

Dos. No. : _____

Vesika No. : _____

وضعیتلرینه تأییدی اولاجاق صورتده منافع ملییه یه مخالف مقررات اتخاذ ایتمکده
اولدیغی نظر اعتباره آله رق ۲ حیزران ۳۳۱ تاریخلی و ۲ نومرولو قانون ایله بو
کیمی معاملات کأن لم یکن عد ایدلمشدر .

۳۳۲ سنه سی

بو سنه طرفندن بر طرفدن دوسیه لرك تنظيمیله اوغراشلش دیگر طرفدن ده
مهم بر منبع واردات اولان زونفولداق حوضه فحمیه سنه کی اریاب سیمک حقوقنی
تأمین وصیانت مقصد یله عمله قانونی لایحه سی مجلس ملییه تقدیم ایدلمشدر .
دیگر معدنلر حریک دوام ایتیمی حسابیله توقف وانتظار دوره سی کچیرمشلردر .
بوسنه کی معادن حاصلاتی ۲۱۹۲۶ لیرادن عبارتدر . بومدت طرفنده ولایات
مختلفه ده معادن متنوعه تحریسی ایچون یدی قطعه رخصتنامه اعطا ایدلمشدر .

۳۳۸ سنه سی

۳۳۸ سنه سنه معادن اموری ، اورمان مدیریت عمومییه سندن فک ایدیلرک مستقل
بر مدیریت عمومییه حالنه افراغ ایدلمشدر . بو سنه طرفنده ده سنین سابقه مشلولو
زونفولداق حوضه سنک دوام فعالیتی تأمین وارغنی کیل وکوکورت معدنلرینک
محافظه وتصمیراتیلر اشتغال ایدلمشدر . بوسنه یه عاده واردات ۲۲۴,۱۳۸ لیرادن
عبارتدی . سنه مذکوره طرفنده اوچاق ایشلتمه امورینک عصری وقتنی بر شکله
افراغنده اک زیاده عامل ومؤثر اولاجاق باش چاوشلرک تورکلمردن یتیشدیریلیمه سی
ایچون ۶۲ نومرولو اقتصاد اوچاغنده بر باش چاوش مکتبی تأسیس ایدلمشدر .
سنه مذکوره طرفنده اعطا ایدیلن معادن تحری رخصتنامه لری یدی یه بالغ لولور .

۳۳۹ سنه سی

۳۳۹ سنه سی طرفنده مدیریت عمومییه نك كرك مركز وكركسه ده طشره تشکیلاتی
توسیع ایدلمشدر . بومدت طرفنده زونفولداق کومور طمارلرینی احتوا ایدن قسمک
خریطه نك آلتاسنه ابتدار ایلدیکی کیمی مواد معدنیه نك تحلیلی مقصد یله
زونفولداقده بر تحلیلخانه کشاد ایدلمشدر . حرب عمومی سنه لرنده جهت
عسکریه چه ایشلتدیریلن صومه لیکینت معدنی تأسیساتی خرابیتدن وقایه ایله
فعالیت کتیرلمشدر . یینه بوسنه طرفنده امانه وکالتچه اداره اولنان کچی
بورلو کوکورت معدنیله زونفولداق حوضه فحمیه سنه کائن اموال متروکه دن
بعض کومور و طاش اوچاقلرینک بالمزایده احاله وایچار صورتیلر فعالیتلری تأمین
ایدلمشدر .

۳۳۹ سنه سنه ولایات مختلفه ده متنوع معدنلرک تحریسی ایچون یکریمی دوقوز
عدد تحری رخصتنامه سی وبر امتیاز اعطا قلمشدر . بوسنه نك وارداتی

A	۱۷-۸
D	۵۶
F	۱۹-۷

(۱۰)

۸۳,۴۸۸ لیرایه بالغ اولوب سنین سابقه نك اوچ مشلى تجاوز ایتمكد هدر .

سنه سی ۲۴۰

سنه مذكوره طرفنده معادن مدیریت عمومی سی تشکیلاتی معاملاتك تكشیر
حسبيله توسیع ایديله رك مملكت سكز منطقه یه تقریق ایدلمشدر .
بو سنه نك مساعیسنده غیر فعال معادنك تأمین فعالیتی رسوم متراكمه نك تحصیلی
وقیوداتك تنظیميله اشتغال ایدلدیكى كبی حوضه فحمیه نك طوپوغرافیا
خریطه سنك اخذینه تشبث ایدلمشدر . بدایه معدن چاوشی یتیشدیرك اوزره آچ
آچیلان مکتب معدن مهندسی معاوئلری یتیشدیرك اوزره منتظم بر مکتب حالنه
افراغ اولونمشدر . حوضه كومورلرینك اجنبی كومورلرینه رقابتك تأمین غایه سی
ایله لیمان وشمندوفر نقلیاتنده كی تعرفه لرك نصفنه تنزیلی حكومتجه تكلیف
ومجلس عالیجه قبول بویورلمشدر . بو سنه طرفنده اهمیت اقتصادی سی معلوم
بولونان ارغنی باقیر معدنك بر آن اول فعالیتیه وضعی تأمین صمنده حكومتك
بر میلیون لیرا سرمایه ایله اشتراك و معاوت ایدلدیكى بر شركت تشکیل
ایدلمشدر . بو سنه طرفنده قرق معدن تحری رخصتنامه سی و بر معدن اعمالی
امتیازی ویرلمشدر . واردات ۸۵۵,۶۲۲ لیرایه بالغ اولمشدر . اورپاده یوكسك
معادن مهندسلکی تحصیل ایتك اوزره درت افندی آلمانیا و آوستریایه اعزام
ایدلمشدر .

زوفولداقده عمله تعاون تشکیلاتی اكمال ایدلمشدر و محتاج معاوت عمله نك
احتیاجاتك تهوینی تحت امنیت آلمش وعمله نك اباته لرینه عائد یکیدن
وتعدیلا مسكنلر وجوده کتیرلمشدر . سنه لردنبرو تعمیر كورمه یین شمندوفر هاكنه
ومالزومه سی اساسلی تعمیر واصلاح ایديله رك مكمل بر حاله افراغ ایدلمشدر .

سنه سی ۲۴۱

جهان اقتصادیاتنده مهم بر موقع اشتغال ایدن پتروللرك مملكتلرك مختلف
محللرنده آثارینه تصادف ایدلمكد ه اولدیقندن تدقیقی ومملكتلركده دمیروصنا یعنی
تأسیس مقصد یله متخصصلر جلب ایله ایشه مباحثت ایدلمشدر . حوضه فحمیه نك
طوپوغرافیک خریطه لری فنی بر شكله اكمال ایدلدیكى كبی معادن مکتبك
نواقصی اتمام اولونمشدر . زوفولداق كومور حوضه سنك اخراجاتی سنین سابقه یه
نظراً خیلی تزايد ایتش وكومور فیاتلرینك تنزله رغماً انكشافده هیوام ایله مشدر .
بو سنه طرفنده كومور حوضه سنك انكشافنه مانع اولان كوچوك اوچاقلرك
توحیدیه تأمین ایديله رك ملی سرمایه یی حاكم قیلمق اوزره یاپیلان تدقیقاته
مستنداً تثبیت ایدیلن استثمار مناطقی شركتلره ویرلمشدر . عینی سنه ایچنده

A	۱۷-۸
D	۵۶
F	۱۵-۸

(11)

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ	
Yer No. :	
Dos. No. :	
Vasika No. :	

01008995-9

ملی سرمایه دار لر علاقه لرینی اظهار ایله بر بیچق میلیون لیرایه یاقین سرمایه وضعی صورتیله معدنلری ایشلتمکله باشلامشلهدر . بو سنه طرفنده اللی رخصتنامه ایله یدی امتیاز ویرلمشدر . طاش اوچاقلری وارداتنک اداره خصوصیه لره نقلی اوزرینه معادن اداره سی وارداتی ۲۲۲۹۸ لیرایه تنزل ایله مشدر .

۹۱۶ سنه سی

بو سنه نك قادروسی سنه سابقه نك عینی اولوب یالکز شرکتلر نوزدینه اون قومیسر تعییننه لزوم کورولمشدر . متخصصلر طرفندن بو سنه طرفنده مختلف مناطقه وولایات شرقیه ده پترول ودمیر معدنلری تحریرسی ایله اشتغال ایدلمش و بو تدقیقاته مستنداً مملکتده دیمیر صنایعی وجوده کتیرمک ایچون مقتضی عناصر ابتدائی نك موجودیتی ودمیر صرفیاتمک بو صنایک موقییتله فعالیتنی تأمین ایدمک بر مرتبه ده بولوندیغی تحقیق المملکله آیروچه دیمیر صنایعی تأسیس ایچون تکلیفات بئاء بش سنه طرفنده صرف ایدلمک اوزره ۱۸ میلیون لیرالقی بر تخصصاتله دیمیر صنایعی مدیریت عمومیه سی احداثی مجلس عالیجه قبول بولولمشدر . ارضروم ، انطالیه ، سینوب و کلیبولی ولایتلرنده اجرا ایدیلان پترول تدقیقاتی نتیجه سنده مملکتده بو قیمتی معدنک احتیاجات داخلیه بی تماماً تحت تأمینه الایحق بر راده ده بولوندیغی نظاهر ایله مش و بو تدقیقاتمک نتیجه سی اولارق وقوعبولان مراجعتلر اوزرینه کلیبولی و انطالیه کبی ساحله یاقین وقابلیت اعمالیه سی سهل پترول منابعنک قنی بر صورتده تحریرسی ایچون رخصتنامه ویرلمشدر . بو سنه طرفنده مجلس عالیجه کرک پترول و کرکسه ده قابلیجه لرك استثمار لایحه لری قبول بویورولمشدر . دیمیر صنایعی طرفندن سکود اوزی کومور حوضه سی تدقیق و کشف ایتدیریله رک پک بویوک بر ثروت ملییه نك موجودیتی تحقیق ایله مشدر . مختلف ولایات و مناطقه اساسلی بر صورتده تحری و کشفیات اجرا ایتدیریله رک امید بخش بر چوق آثار و اماره لره تصادف ایدلمشدر . یکیدن جلب ایدیلن اوچ ژئولوغ واسطه سیله کومور و دیمیر معدنلرینک تحریات عملیه سی توسیع ایدلمشدر . معدن مکتبی تدریساتی توسیع ایدیله رک دائمی معلملر احداث ایدلدکدن ماعدا بلچیقادن جلب ایدیلن ایکی مدرس معوقییه اختصاص شعبه لری تقویه و لوازم تدریسیه اکمال ایدلمشدر . ژئولوغ حوضه سنک فعالیتی منتظماً انکشاف ایدمک استحصالاته مهم مقیاسده تزیاید کورولمش و یکیدن بر بیچق میلیون سرمایه ایله تشکل ایدن اوچ مختلف شرکته امتیاز ویرلمشدر . بو سنه طرفنده دیگر معدنلر اخراجاتنده اهمیتلی بر صورتده ترقی و تزیاید کورولمکده اولوب وارداتمک ۱۸۷۱۰ لیرایه بالغ اولمشدر . بو سنه طرفنده ۳۲ معدن تحری رخصتنامه سی و اون امتیاز اعطا ایدلمش

A	۷-۸
D	58
F	15-9

CUMHURBAŞKANLIĞI
Yer No. :
Dca. No. :
Vesika No. :

01008995-10

(۱۲)

صنایع و معیاری

بر مملکتك اقتصادياتك شعبات مختلفه سى آره سنده صنایعك حائز اولدیقى مستثنا قیمت اوهمیتی ایضا حدن مستقیدر . مملکتیزده کرچه ملی صنایعی تشویق وحمایه مقصد یله ۱۲۲۹ سنه سنده بر تشویق صنایع قانونی اصدار ایدلمش ایسه ده بر چوق فواقصی اولان بوقانون استهداف ایدیلن غایه ایله متناسب ومؤثر برحمایه تأمینندن پك اوزاق بولوندیقى جهتله احتیاجات حاضره مزه کوره احضار ایدیلن یکی تشویق صنایع قانونی بوندن بر آی مقده مجلس عالی یه تقدیم ایدلمشدر . ملی اداره نك تأسسنی متعاقب صنایعه مطلق قانونلرك مملکتك احتیاجیله متناسب وكافی بولونمیدی کوروله رك بوساحه ده شیمدی یه قدر اجرا ایدیلن تدقیقات وتشبثاتدن بروجه آتی نتیجه لر اقتطاف ایدلمشدر .

۲۴۱ سنه سنده :

ملی صنایعمرک تشویق وحمایه سى حقتده وضع ایدلمش اولان احکام وموضوعات قانونیه آراسنده شکر فابریقه لرینه بخش اولنان امتیازات ومعافیات حقتده کی ۵ نیسان ۲۴۱ تاریخلی قانون ایله یرلی قماشدن البسه کیلمسینه دائر -- ۹ کانون اول ۲۴۱ تاریخلی قانون ومملکت داخلنده مقدار کفایه ده استحصال واعمال اولنان وفناً عینی وظیفه یی کورهبیله چکی محقق اولان هر نوع ابتدائی معمول ومعذنی ماد لرك حکومت ودولت ایله علاقه دار بالجمله مؤسسات ایله امتیازلی شرکتلر طرفندن خارجده کی فیأتدن یوزده اون فضلہ سیله اولسه دخی ترجیحاً داخلدن مبیایه سى حقتده کی ۲۴۱ سنه سى موازنه عمومیه قانوننك ۴۵ نجی ماده سى شایان ذکردر .

۲۴۱ سنه سى بدایتنده تشویق صنایع قانوننك یدنجی ماده سنك بشنچی فقره سنه توفیقاً مملکت داخلنده استحصال ایدیله مدیکندن خارجدن بلا رسم ادخالی لازمکلی مواد ابتدائی حقتده بر جدول تنظیم ایدیله رك ملی مؤسسه لرك داخلدن تدارك ایدمه دکلری مواد ابتدائی کفرک رسمندن معاف طوتیللمشدر . مملکتیز داخلنده متعامل ومستعمل اولان مقیاساتك کوستردیککی عظیم تخالف تجاری معامله لرك تشوشنی وتجارت اربابیلہ خلقك ضررینی موجب اولاجق بر وضعیت اکتساب ایتدیکی ملی اداره نك تأسسنی متعاقب تأمل ایدیله رك اولچولرك توجیدی لایق اولدیقى اهمیتله نظر تدقیقه آیینش وبوبابده احضار ایدیلن لایحه قانونیه ۱۹ مارت ۲۴۱ تاریخنده مجلس عالی یه تودیع اولونمشدر .

صنعت اربابی ایله ایش صاحبلی وایشچییلر آراسنده کی مناسباتی تنظیم وصناعی فعالیتی ملی واقتصادی منافعك استلزام ایتدیکی شرائط داخلنده جریان وانكشافنی

A	۷-۸
D	۵۶
F	۱۵-۱۰

CUMHURBAŞKANLIĞI
Yer No. : _____
Dos. No. : _____
Vesika No. : _____

(۱۳)

۵۱۵۵۸۹۲۵-۱۱

تأمین ایدن احکام قانونیه یی محتوی لایحه قانونیه ۲۴۰ سنه سی بدایتنده
مجلس عالییه تقدیم ایدلمش آنچق ۱۲۲ ماد مدن عبارت اولان بولایحه نك
۲۴۱ دوره اجتماعیه سی طرفنده یالکیز اون طقوز ماده سی قبول ایدلمش ایسه ده
حکومتچه یکیدن بعض تدقیقاته لزوم حاصل اولدیفندن ۹۲۶ سنه سی مایسنده
استرداد ایدلمشدر . اشیو لایحه قانونیه نك شکل مفدلی ۹۲۷ سنه سی مارتنده
مجلس عالییه تقدیم قیلنمشدر .
اداره ملیه نك تأسسنی متعاقب صناعی ملکیت حقنده کی موضوعات قانونیه نك
اصلاح واکمالی جهتی دخی اهمیتله نظر مطالعه یه آله رن مملکتیز اقتصادیا
تنك صوك سنه لرده عرض ایتدیکی احتیاجلر وعموم متمدن حکومتلر قانونلرینك
محتوی بولوندیقی مشترک اساسلر کوز اوکنده بولوندیلمق وعلاقه دار تجارت
وصنایع اوطله لريله تورکیه ده اوزون مدتتیری فعالیتنده بولونان برات آجسته لر
ینك مطالعه سی آلیشمق صورتيله صناعی ملکیت حقوقنی کل حالده محتوی
بر قانون لایحه سی حاضر لاش ومجلس عالییه در دست تودیع بولونمشدر .
صنایع ومعادن بانته سی :

تجارت وکالتنك نظارت ومراقبه سی آلتنده چالیشمق اوزره ۲۴۱ سنه سنده
بر قانون مخصوص ایله تشکیل اولنان تورکیه صنایع ومعادن بانته سی اعمالات
حریه یه مخصوص اولانلردن ماعدا دولته عائد اولوب کندیسنه دور ایدیلن
مؤسسات صناعیه یی شرکتلره دور ایدینچه یه قدر بالذات اداره ایتمک ، اشتراک
صورتيله تأسیسات صناعیه ده بولونمق ، بالذات ویا مشترکاً معدن ایشلتمک ،
تورک صنایع ومعادن اصحابنه اقراضاتده بولونمق ومقصد تشکیلنه موافق هر
درلو بانته معامله سی یایمق غایه سیله ۹۲۵ سنه سی مایسندن اعتباراً اجرای
فعالیت باشلامشدر . بانته مالی وضعیتنك مساعد سز لکنه رغماً ۹۲۵ و ۹۲۶
سنه لری طرفنده بر چوق مؤسسه لره اقراضاتده بولونمق ومختلف شرکتلره
واسع مقیاسده اشتراک ایلکم صورتيله مؤثر بر فعالیت ابرازینه موفق اولمشدر .
طوسییه ومرعش چلتیک فابریقه لريله اسپارطه وقیصری ایپلک فابریقه لری ،
ملاطیه الکتریک ومنسوجات ، طربزون الکتریک ، کوتاهییه چینیی ، یالواج
دباغت ، عشاق ترقی زراعت ، آقتره منسوجات ، آقسرائ عزم ملی ، اسکیشهر
لوله طاشی ، ارغنی باقیر وکلیملی کومور شرکتلريله استانبول ازیمیر و طربزون
لیمان شرکتلری بانته نك طوغریدن طوغری یه حصه دار بولوندیقی مؤسسه لر
میاننده هر . بالخاصه بانته طرفندن بر میلیون لیرا صرف ایدلمک صورتيله
۹۲۶ سنه سی تشرین اولنده تأسیساتی اکمال ایدیلن عشاق شکر فابریقه سی

A	۱۷-۸
D	۵۶
F	۱۹-۱۱

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI

01008995-13

(۱۵)

Yer No. :

Dos. No. :

Vesika No. :

اليوم تطبيق ايدلمكده اولان اختراع برائتي قانونيله علامت فارقه نظامنامه سنه
توقيفاً اجرا اولنان اختراع ومارقه تسجيلاتي صوك سنه لږ طرفنده سوغتيله تزايد
ايتمكده در ۱۹۲۵ سنه سي ايستاتستيقلرينه نظراً بر سنه طرفنده بولغارستانده
۱۲۳ عددی ملی اولمق اوزره ۴۷۲، ويونانستانده ۲۲۰ عددی ملی اولمق اوزره (۶۲۵)
مارقه تسجيل ايدلديكي حالده توركيه ده ۳۵۰ سي ملي اولمق اوزره ۶۹۲ مارقه
تسجيل ايدلمشدر .

ملي اداره نك تأسسندن صوكره آنقرده مارقه تسجيلاتي ۲۲۶ واختراع برائتي
تسجيلاتي ۳۳۸ سنه سندن اعتباراً باشلامشدر . متعاقب سنه لوك ملي واجنبي
تسجيلات تفريق ايدلمك صورتيله يگونلري بروجه آتيدر :

مارقه	اختراع برائتي			تسجيلاتي		
	ملي	ملي	ملي	ملي	ملي	ملي
۴۴۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۴۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۴۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۴۹	۱۱	۸۷	۹۸	۴۴۵	۷۶	۴۹۹
۴۵۰	۱۸	۱۹۱	۱۴۹	۴۸۱	۶۹۸	۴۹۸
۴۵۱	۱۴	۱۴۷	۱۴۹	۴۵۶	۴۵۶	۴۵۶
۴۵۲	۱۰	۸۷	۹۷	۴۹۷	۴۹۷	۴۹۷
۴۵۳	۵۱	۴۴۵	۴۸۶	۴۶۴	۴۶۴	۴۶۴

بدايين اعتباراً تسجيل ايدلمش اولان مارقه لوك عمومي يكوني ۲۹۴۹ عددی ملي
و ۴۷۲ عددی اجنبي اولمق اوزره ۲۰۲۶ به واختراع برائتلرينك عمومي يكوني ۳۸۴۵
عددينه بالغ اولمدهدر .

استانبولك استراديئي متعاقب يدي بيكدن فضل مارقه به ودرت بيكه يقين
اختراع برائته عائد دوسيه لر بين الملل مقاوله ايله اليوم مرعي قانون ونظامنامه
احكامي دائره سنده مركزه عموميه تشهير ايدلمك اوزره آنقرده به جلب وتنظيم ايد
ايدلمشدر . بودوسيه لر اوزرنده علاقه دارلر طرفندن ياپيله حق تدقيقاتي تسهيل
ايچون فيشلي فهرستلر والبوملر احضار اولمدهدر .

ديكر طرفدن بين الملل مقاوله احكامنه نظراً اسقاطي لازم كلن مارقه لوك
تفريشه مياشرت ايدلديكي كبي لوزان صلح معاهده سنه توقيفاً تجديد ايدلمه ين
برائت ومارقه لوك وسنه لك تسييطلري ويرلمديكندن اسقاطي لازم كلن برائتلرك
ليسته لري تنظيم اولنش ، مدافعه مملكتله علاقه دار مملكتلر اختراعلر قانون
مخصوصنه توقيفاً تدقيق ايدلمك اوزره مدافعه مليه وكالته توديع ايدلمشدر .
اوروپاده وروبرت قولله ژده تحصيلده بولونان صنايع طلبه سي :

A	۷-۸
D	۵۶
F	۱۵-۱۳

(۱۸)

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI	
Yer No. :	_____
Dos. No. :	_____
Vesika No. :	_____

01008995-14

مصروفلىرى تجارت وكالتى بودجه سىنه موضوع طلبه تحصيل مصارفندن تأديه ايديلمك اوزره آروپايه ۲۴۰ سىنه سىنه ۱۲ ، ۲۴۱ سىنه سىنه ۲۲ و ۹۱۶ سىنه سىنه ۸ كه جمعا ۴۸ طلبه كوندريلمىشدر . قسم اعظمى آلمانىاد و بر قسمى آوستريا فرانسه وانكلترده بولونان بو طلبه دن يكرمى بى ماكنه ، طقونى الكتريق سكونى كييمان صناعى ، يديسى دباغت ، ايكييسى كاغدچىلىق ، بى صابون ، ايكييسى چينچىلك ، ايكييسى انشات و برىسى اقتصاد شعبه لرينه آيريلمىشدر . بولردن ۹۱۶ و ۹۱۷ سىنه لرى طرفنده اوچ ماكنه ، ايكيى كييميا مهندسى ، و بر منسوجات ، بر دباغت متخصصى موقىتيله اكمال تحصيل ايدمه رك حكومتله علاقه دار مختلف مؤسسه لرد و توظيف ايدلمىشدر .

۹۱۵ - ۹۱۶ تدريس سىنه سى بدائينده استانبولده روبرت قولله ژمكتبى اداره سيله وكالت آراسنده تقرر ايدن مساعد شرائط دائره سنده يكرمى بش طلبه وكالت حسابنه لىلى اولارق قيد و قبول ايدلمش و طلبه مقدارى ۹۱۶ سىنه سىنه ۹۱۷ اوتوزه ابلاغ اولونمىشدر .

بين الملل پارس صنايع تزيينه سركىسى :

۱۹۲۵ سىنه سى نيساننده پارسده كشاد ايدلمش اولان بين الملل صنايع تزيينه سركىسنده اسكيدن بى بد يعى قيمتى متعارف اولان تورك آثار صنعتك تشهيرى وكالتمزجه ده موافق كوريله رك عمومى قوميسرلك نؤزنده بر توركيه قوميسرلكى احداث اولنش و بو خصوص ايچون آيريلان تخصيصاتك كافى مقدارده بولونما سىنه رغما سركىنك معتنا بر محلنده شرق اصول معماريسنده افشا ايتديريلان ظرف بر پايويونده چينى لوحه لر موزاييق صدف معمولاتى ، طاباقلر ، ال و يياش ايشلىرى حصر قناچه وقولتوق طاقملرى ، هر كه قابريقه سيله توتون انحصارى معمولاتى موقىتيله تشهير اولنمىشدر .

تشهير ايدلمش اولان اشيا ايچون سركى ثورى هيستى طرفندن ۱۱ برونز ۱۲ كموش و اوق آلتون مدياله ۱۲ مانسيون ، ايكيى خاطره ديپلوماسى و يريلمىشدر . بو ميانده اسيركه مه درنكى ، هر كه قابريقه سى هلال احمر اعمالخانه سى آلتون و مختلف تورك خانملرى كوموش و برونز مدياله لر قازانمىشدر .

اداره مليه نك تشكىلندن صوكرا وچوده كتيپيلن صناعى مؤسسه لر :

ملى حكومتك تاسيسنى متعاقب توركيه نك هر ساحه ده اولديقى كى صنايع ساحه سنده دخى مظهر اولديقى انكشافى مطالعه ايچون رقملىك بلاغتته مراچعت ايديله بيلر . صوك يدي سىنه طرفنده وچوده كتيپيلش اولان تاسيساتك باشليجه شعبه لره صورت توزعى كوسترلىك اوزره خلاصه چيتاريلان يگونلىرى

A	۱۷ - 8
D	56
F	19 - 15

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİV 01008995-16

Yer No. : _____
 Dos. No. : _____
 Vesika No. : _____

یرلی باقته لر

مرکزی	سرمایه سی	باقته نك اسفی
استانبول	100,000	املاك واقعات باقته سی
اسکیشهر	100,000	اسکیشهر چققی باقته سی
استانبول	100,000	استانبول اصناف باقته سی
ازمیر	60,000	اموال غیر منقوله اقراضات باقته سی
آطه پازاری	100,000	آطه پازاری اسلام باقته سی
آقحصار	500,000	آقحصار توتونچیلر باقته سی
آققره	2,000,000	ایش باقته سی
آقشهر	1,000,000	آقشهر باقته سی
استانبول	4,000,000	اعتبار ملی باقته سی
آقسرائ	100,000	آقسرائ خلق اقتصاد باقته سی
آقحصار	100,000	آقحصار ترقی ثروت باقته سی
آققره	20,000,000	املاك و ایتم باقته سی
استانبول	200,000	تورکیه و ایران باقته سی
استانبول	1,000,000	تورک تجارت و صنایع باقته سی
قونیه	500,000	تورک تجارت باقته سی
استانبول	200,000	تورکین املاك و اقراضات باقته سی
استانبول	100,000	تورک تجارت باقته سی
استانبول	1,000,000	تورکیه ملی باقته سی
آققره	30,000,000	زراعت باقته سی
دکولی	100,000	دکولی اقتصاد باقته سی
استانبول	18,000,000	صنایع و معادن باقته سی
قونیه	100,000	قونیه اقتصاد ملی باقته سی
قره مان	20,000	قره مان باقته سی
قیصری	50,000	قیصری چققیلر باقته سی
قره مان	100,000	قره مان چققی باقته سی
استانبول	1,500,000	ملی اقتصاد باقته سی
آیدین	50,000	ملی آیدین باقته سی
نوشهر	50,000	نوشهر باقته سی
نیکده	50,000	نیکده چققی و تجارت باقته سی

۷۰۵۴۱۰۰۰

سرمایه باقته
 آققره
 نیکده

A	۷-۸
D	۵۶
F	۱۶-۱۷

نیکده
 آققره
 نیکده

KAYNAKÇA

- “1935 Senesi Dış Ticaret Durumu”. *Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni*. 1 Mart 1936.
- “1949-50 Devresinde Bize Yapılan Marshall Yardımı”. *Cumhuriyet*. 18 Aralık 1949.
- “6 Aylık Dış Ticaretimiz”. *Cumhuriyet*. 26 Temmuz 1940.
- “7 Eylül Kararlarından Dönmemiz Kabil midir? (1)”. *Cumhuriyet*. 13 Eylül 1947.
- “7 Eylül Kararlarından Dönmemiz Kabil midir?(2)”. *Cumhuriyet*. 14 Eylül 1947.
- “7 Eylül Kararlarından Sonra İktisadi Vaziyetimiz”. *Cumhuriyet*. 29 Ağustos 1947.
- “7 Eylül Kararlarının Birinci Yıl Dönümü”. *Cumhuriyet*. 7 Eylül 1947.
- “7 Eylül Kararlarının İktisadi Realitesi”. *Cumhuriyet*. 16 Ağustos 1947.
- “ABD’nin Türkiye Etkisi ve Marshall Planı”, *Dünya Bülteni*, <https://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/abd-nin-turkiye-ye-etkisi-ve-marshall-plani-h115088.html>, Son Erişim (09.04.2019).
- “Amerika Ayanı Yardımı Kabul Etti”. *Ulus Gazetesi*. 23 Nisan 1947.
- “Amerika’nın Altına Ambargo Koyması ve Fransa”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 23 Nisan 1933.
- “Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Nisan 1947.
- “Ampul Fabrikası Kuruluyor”. *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*. 6 Ekim 1948.
- “Ampul Fabrikası’nın Temeli Dün Atıldı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Temmuz 1949.
- “Ankara’da Bir Cemiyet Teşekkül Etti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 14 Aralık 1929.
- “Arttırma Haftası Kapanırken”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Aralık 1935.
- “Atıf İnan’ın Demeci”. *Ulus Gazetesi*. 9 Şubat 1947.
- “B.M. Meclisinde”. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*. 4 Temmuz 1932.
- “Başbakan ve 7 Eylül Kararları”. *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*. 3 Aralık 1948.
- “Başvekil Hz. Milli Para, Milli İktisat ve Milli Tasarruf Hakkında Çok Yüksek Bir Nutuk İrat Etti”. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*. 13 Aralık 1929.

- “Başvekilimizin Çok Kıymetli Nutku”. *Ulus Gazetesi*. 19 Ocak 1940.
- “Başvekilin Beyanâtı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Ocak 1940.
- “Başvekilin Kayseri Bez Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Ekim 1936.
- “Başvekilin Mühim Beyanâtı”. *Cumhuriyet gazetesi*. 19 Eylül 1938.
- “Beş Senelik İktisadi Program”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 21 Ocak 1936.
- “Bir İtriya Tüccarı Dün Tevkif Olundu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Haziran 1940.
- “Bir Kalay Tüccarı İki Sene Sürgüne Gidecek”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Temmuz 1940.
- “BMM’nin Dünkü Toplantısında Toprak Mahsullerinden Vergi Alınması Hakkındaki Kanun Layihası Kabul Edildi”. *Ulus Gazetesi*. 5 Haziran 1943.
- “Bu Seneler Tasarruf Haftasının Hususiyeti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Aralık 1947.
- “Bursa Konserve Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Aralık 1929.
- “Celal B. İktisat Vekili”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 10 Eylül 1932.
- “Celal Bayar Dün Nazilli Fabrikasını Gezdi”. *Cumhuriyet*. 17 Temmuz 1937.
- “Cumhuriyet Merkez Bankası Layihası Bugün Görüşülecek”. *Hakimiyeti Milliye*. 10 Haziran 1930.
- “Cumhuriyet Merkez Bankası Layihası Bugün Millet Meclisine Takdim Ediliyor”. *Hakimiyeti Milliye*. 28 Mayıs 1930.
- “Cumhuriyet Merkez Bankası”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 3 Ekim 1931.
- “Cumhuriyet Merkez Bankası”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 3 Haziran 1931.
- “Cumhuriyet Merkez Bankı Kanunu”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 12 Haziran 1930.
- “Cumhurreisimiz İnönü B.M. Meclisinin 6’ıncı İntihap Devresinin 4’üncü İçtima Yılına Açtı”. *Ulus Gazetesi*. 2 Kasım 1942.
- “Devlet Artık Yeni Fabrika Kurmayacak”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Ağustos 1950.
- “Devlet Fabrikalarının Hususi Sermayeye Devri Lazımdır”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Kasım 1947.
- “Devlet Fabrikalarının Özel Teşebbüse Devri”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Temmuz 1950.

- “Devlet İşletmelerin Hususi Sermayeye Devri”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Haziran 1950.
- “Devredilecek Devlet Fabrikaları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Ağustos 1950.
- “Dış Alışverişlerimizi Arttırmak İçin”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Haziran 1935.
- “Dış Ticaretimiz Altın Stokumuz Zor Durumda”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Aralık 1947.
- “Dış Ticaretimizde 113 Milyon Lira Açık Var”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Haziran 1948.
- “Döviz Meselesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Ocak 1939.
- “Dün Üç Celsede 30 Kanun Layihası Kabul Edildi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 15 Haziran 1935.
- “Dünya Para Sistemindeki Büyük Buhran”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Haziran 1934.
- “Dünya Para Vaziyeti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 10 Ekim 1936.
- “Dünya Para ve İktisat İşleri”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 29 Eylül 1936.
- “Ege Tütün Piyasası Yarın Açılıyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Ocak 1947.
- “Ekonomi Bakanı Tatbik Ettiğimiz Devletçiliğin Esaslarını Anlattı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Ağustos 1935.
- “Ekonomi ve Arttırma Haftası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Aralık 1937.
- “Ekonomik Seferberlik”. *Ulus Gazetesi*. 19 Eylül 1938.
- “Endüstri ile Ziraat At Başı Beraber Yürümelidir”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 11 Haziran 1937.
- “Ereğli Bez Fabrikası Bir Millet Fabrikasıdır”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Nisan 1937.
- “Ereğli Bez Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 10 Nisan 1938.
- “Ereğli Bez Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 16 Kasım 1936.
- “Ereğli Bez Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Kasım 1937.
- “Fabrikalar ne halde?”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 26 Ocak 1929.
- “Fabrikaların Hususi Teşebbüse Devri”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 20 Temmuz 1950.
- “Ford Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Nisan 1929.
- “Frangın Düşmesi ve Paramızın Kıymeti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 30 Eylül 1936.

“Geçen Yılların Dış Ticaret Dış Ticaret İstatistikleri”. *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*. 8 Kasım 1948.

“Gümrük Tarifesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Mart, 1929.

“Halkapınar Bez Fabrikası Açıldı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 31 Ekim 1947.

“Harici Ticari Vaziyetimiz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 18 Haziran 1940.

“Hususi Sermayeye Devredilecek Fabrikalar”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 18 Nisan 1948.

“İhracat Meselemiz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Haziran 1948.

“İhracat Tacirleri Ne İstiyorlar?”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 21 Haziran 1934.

“İhracatçılara İthal Hakkı Tanınıyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Temmuz 1949.

“İhracatımız Arttı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Ocak 1947.

“İhracatımız Mutlaka Yükselir”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 25 Mart 1934.

“İhracatımızı Korumak İçin”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Ekim 1936.

“İhracatın Azalması ile Meydan Alan Endişeler”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Aralık 1947.

“İhracatın Ehemmiyeti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Mayıs 1934.

“İhtikar Davaları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Nisan 1941.

“İhtikar Davaları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Haziran 1941.

“İhtikar Davaları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Mart 1941.

“İhtikar Davaları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Mart 1941.

“İhtikar Davaları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Mayıs 1941.

“İhtikar Davaları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Nisan 1941.

“İhtikar Davaları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Mart 1941.

“İhtikar Hareketi ve Tedbirlerin Neticesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 10 Eylül 1939.

“İhtikar Meselesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Mart 1939.

“İhtikar Mücadelesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 18 Mart 1944.

“İhtikar Mücadelesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Mart 1944.

“İhtikar Yapan İki Müessese Kapatılıyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 27 Ekim 1939.

“İhtikar Yapan Kim?”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 10 Şubat 1946.

“İhtikar Yapanlar”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 20 Eylül 1939.

“İhtikarla Mücadele”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Eylül 1939.

“İhtikarla Mücadele”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Ekim 1939.

“İhtikarla Mücadele”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 14 Eylül 1939.

“İhtikarla Mücadele”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 15 Eylül 1939.

“İhtikarla Mücadele”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 15 Nisan 1944.

“İhtikarla Mücadele”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Eylül 1939.

“İhtikarla Mücadele”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Eylül 1939.

“İhtikarla Mücadele”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Eylül 1939.

“İkinci 5 Senelik Plan”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 25 Ocak 1936.

“İkinci Beş Yıllık Ekonomi Planı”. *Ulus Gazetesi*. 21 Ocak 1936.

“İkinci Beş Yıllık Plan”. *Ulus Gazetesi*. 25 Ocak 1936.

“İkinci Kâğıt ve Selüloz Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Nisan 1940.

“İktisad Konferansları ve Türkiye”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Eylül 1948.

“İngiliz 1024”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 21 Aralık 1929.

“İngiliz Dış Siyasetinin Belli Başlı Üç Hedefi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Haziran 1946.

“İngiliz Lirası Yükseliyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Kasım 1929.

“İnönü’nün Büyük Nutku”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Kasım 1939.

“İnönü’nün Sivas İstasyonunun Açılışındaki Konuşması”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 31 Ağustos 1930.

“İsmet İnönü Dün Karabük Demir Fabrikalarının Temelini Attı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Nisan 1937.

“İsmet İnönü, Dün Arttırma ve Yerli Mallar Yedi Gününü Açtı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Aralık 1934.

- “İsmet Paşanın Ocaktaki Konferansı”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 14 Aralık 1930.
- “İstanbul Valisi İhtikar Olamayacağını Söyledi”. *Ulus Gazetesi*. 7 Eylül 1939.
- “İstanbul’daki Bankalar Türk Parasının Kıymetini Düşürüyorlar mı?”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 11 Eylül 1929.
- “İş Bankası Başladığı Her İş Başarmıştır”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Eylül, 1934.
- “İş Bankası Bugün 11 Yaşına Girdi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 26 Ağustos, 1934.
- “İş Bankası Geçen 10 Senede Ne Yaptı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 31 Ağustos, 1934.
- “İş Bankası’nın 10 Yılı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Ağustos, 1934.
- “İthalat mı? Hayır Evvela İhracat”. *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*. 18 Kasım 1948.
- “İthalat ve İhracatımız Arasındaki Açık”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Eylül 1948.
- “İthalat ve İhracatımız Arasındaki Fark”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 16 Ağustos 1948.
- “İzmit’te Kurulan Klor Fabrikası Bitti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Mart 1944.
- “Kahrolsun Terkos Su Şirketi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Aralık 1929.
- “Karaborsa Yeniden Hortluyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Aralık 1950.
- “Karaborsacıların Faaliyeti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Ocak 1947.
- “Karabük Fabrikası İstihsalatı Artıyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Ocak 1941.
- “Karikatür”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 11 Haziran 1945.
- “Kayseri bez Fabrikası’nın Üstün İstihsal Bayramı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Haziran 1946.
- “Kayseri Bez Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Mart 1938.
- “Kayseri Bez Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 26 Şubat 1936.
- “Kayseri Bez Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Kasım 1936.
- “Kayseri Dokuma Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Eylül 1933.
- “Kayseri Fabrikası 16 Eylül’de Açılacak”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 27 Ağustos 1935.
- “Kayseri Fabrikası Dün Büyük Törenle Açıldı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 17.09.1935.
- “Kayseri Fabrikası Üç Ekiple Çalışacak”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Mart 1937.

- “Kayseri Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 25 Haziran 1935.
- “Kayseri Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Ocak 1935.
- “Kayseri Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Mayıs 1934.
- “Kayseri Fabrikasının Malumatı Çok beğenildi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 10 Eylül 1935.
- “Kayseri Fabrikasının Milli Ekonomideki Önemi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Eylül 1935.
- “Kayseri Fabrikasının Temeli Bugün Atılıyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 20 Mayıs 1934.
- “Kayseri Kombinası Dün Büyük Törenle Açıldı”. *Ulus Gazetesi*. 17.09.1935.
- “Kayseri Kombinası. *Ulus Gazetesi*”. 15 Eylül 1935.
- “Kayseri Kombinası. *Ulus Gazetesi*”. 16 Eylül 1935.
- “Londra Konferansında Para Meselesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Haziran 1933.
- “Maden Para Basılması İçin Meclis Dün Kanunu Kabul Etti”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 28 Mayıs 1933.
- “Marshall Planı ve Biz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 25 Ocak 1948.
- “Marshall Planı ve Kalkınma”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Kasım 1948.
- “Marshall Planına Göre İthal Edilecek Ziraat Aletleri”. *Ticaret Yolu*. 27 Ocak 1949.
- “Marshall Yardımından 112 Milyon Lira İstedik”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Temmuz 1949.
- “Mecliste Şark Demiryollarına Dair Münakaşalar”. *Cumhuriyet*. 29 Nisan 1937.
- “Mensucat Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Ağustos 1929.
- “Milli Korunma Kanunu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 21 Şubat 1940.
- “Milli Korunma Kanunu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Şubat 1940.
- “Milli Korunma Kanunu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Aralık 1940.
- “Milli Korunma Kanunu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Aralık 1941.
- “Milli Paraları Düşüren Esrarengiz Sendika”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Nisan 1933.
- “Mr. Truman’ın Nutku Büyük Bir Ferahlık Memnunluk Uyandırdı”. *Ulus Gazetesi*. 14 Mart 1947.
- “Nazilli Fabrikası Basma Yapacak”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 10 Mart 1935.

- “Nazilli Fabrikası Erkanı Mahkemede”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Mart 1946.
- “Nazilli Fabrikası Milli Tip Basma Yapacak”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Ağustos 1935.
- “Nazilli Fabrikası. *Cumhuriyet Gazetesi*”. 25 Mayıs 1937.
- “Nazilli Fabrikası. *Cumhuriyet Gazetesi*”. 4 Mart 1935.
- “Nazilli Fabrikası. *Cumhuriyet Gazetesi*”. 7 Mart 1935.
- “Nazilli Fabrikasının İstihsal Kuvveti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Ekim 1937.
- “Nazilli Fabrikasının Yapısına Hemen Başlandı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 25 Ağustos 1935.
- “Ödünç Para Verme, Halk Bankaları, Borç İçin Gayri Menkullerin Satılmaması Kanunları Kabul Edildi”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 9 Haziran 1933.
- “Para Harbi Şiddetlendi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 21 Kasım 1933.
- “Para İşlerinde Son Vaziyet”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 14 Ekim 1936.
- “Para Meselesi Nihayet Amerika’yı da Korkuttu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 30 Haziran 1933.
- “Para Meselesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 29 Ağustos 1933.
- “Para Siyaseti ve Kıymet Nazariyeleri”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 21 Temmuz 1934.
- “Paramızı Koruma”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Mart 1933.
- “Paramızı Korumak İçin Yeni Bir Kararname”, *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Ocak 1933.
- “Paramızın Kıymeti ve Kıymet Hareketleri”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Aralık 1936.
- “Paramızın Kıymetinin İslahına Arz Edilmiştir”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 7 Aralık 1929.
- “Paramızın Milli ve Beynelminel Kıymeti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Haziran 1934.
- “Paramızın Yekunu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Mart 1941.
- “Paranın Kıymeti: Her Yerde Aynı Mesele”. *Cumhuriyet*. 6 Mart 1933.
- “Parayı Düşürmek”. *Cumhuriyet*. 18 Ekim 1936.
- “Ruslar Boğazları Değil Türkiye’yi İstiyorlar”. *Cumhuriyet*. 22 Şubat 1947.
- “Sanayi Hayatımızda Yeni Merhaleler”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 29 Kasım 1935.

- “Sanayi ve Maadin Bankası U. Müdürünün Verdiği İzahat”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 27 Ekim 1929.
- “Sanayimiz ve Sümer Bank”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Temmuz 1934.
- “Satılık Fabrikalar”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Haziran 1950.
- “Sayfiye’de Kira İhtikarı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 29 Mart 1945.
- “Son İki Senelik İthalat ve İhracat Vaziyetimiz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Mart 1933.
- “Suraski Ticarethanenin Mümessilleri Tevfik Edildi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Mayıs 1941.
- “Sümer Bank Memleket Sanayinin Anahtarıdır”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 29 Ekim 1933.
- “Sümer Bank’ın Bez Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 31 Mayıs 1935.
- “Sürgün Cezasına Mahkûm Olan İhtikar Suçluları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Mayıs 1941.
- “Süt Fabrikası İçin Yeni Teklifler”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Ağustos 1939.
- “Süt Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 14 Temmuz 1939.
- “Süt Fabrikası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Eylül 1939.
- “Şark Demiryolları Satın Alındı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Aralık 1936.
- “Şark Demiryolları Şirketiyle Eski Mukavelelere Dair Münakaşalar”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Nisan 1937.
- “Şark Demiryolu da Devlet Demiryolları Camiasına Giriyor”. *Ulus Gazetesi*. 13 Aralık 1936.
- “Şark Şimendifer Şirketi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 20 Mart 1937.
- “Şark Şimendiferleri”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Aralık 1936.
- “Şile’de Elektrik Fabrikası Dün Açıldı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Temmuz 1940.
- “Tasarruf Cemiyeti ve Milli İktisat”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 17 Aralık 1929.
- “Tasarruf Cemiyeti ve Reisi Cumhuremiz”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 15 Aralık 1929.
- “Tasarruf Haftası Başladı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Aralık 1936.

- “Tasarruf Haftası Başladı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Aralık 1941.
- “Tasarruf Haftası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 14 Aralık 1937.
- “Tasarruf Haftası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 18 Aralık 1936.
- “Tasarruf Haftasının İlk Günü”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Aralık 1933.
- “Terkos Su Şirketi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Kasım 1929.
- “Ticaret Bakanı 7 Eylül Kararlarını Tekrar Anlattı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Şubat 1947.
- “Tophane’de Ford Fabrikasının İnşaatı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Ağustos 1929.
- “Toprak Mahsulleri Vergisi Kabul Edildi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 27 Nisan 1944.
- “Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu B.M.M. Dün Kabul Etti”. *Ulus Gazetesi*. 27 Nisan 1944.
- “Truman’ın Tarihi Nutku”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Mart 1947.
- “Türk Bağımsızlığı ve İngiltere”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 7 Haziran 1946.
- “Türk Parasının Kıymeti Dün Yeniden Tespit Edildi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 30 Eylül 1936.
- “Türk Parasının Kıymeti Muvazenesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Aralık 1937.
- “Türk-Amerikan Anlaşması İmzalandı”. *Ulus Gazetesi*. 13 Temmuz 1947.
- “Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 20 Ekim 1939.
- “Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi Dün İmzalandı”. *Ulus Gazetesi*. 20 Ekim 1939.
- “Türkiye İktisad Kongresi Dün Toplantılarına Başladı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Kasım 1948.
- “Türkiye Marshall Planının İlk Yardımlarından Faydalaniyor”, *Türkiye İthalat ve İhracat Postası*. 24 Kasım 1948.
- “Türkiye Sanayi Kredi Bankası’nın Teşkili Kabul Edildi”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 8 Temmuz 1932.
- “Türkiye’nin Bağımsız Olarak Bekasının Ehemmiyeti Büyüktür”. *Ulus Gazetesi*. 13 Mart 1947.

- “Türkiye’nin Dış Ticaret Durumu”. *Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni*. 16 Nisan 1936.
- “Türkiye’nin On Aylık Dış Ticareti”. *Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni*. 16 Ocak 1936.
- “Türkiye’ye 2 Yıllık Marshall Yardımı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 30 Ağustos 1950.
- “Türkiye’ye Yapılan Marshall Yardımı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Ekim 1949.
- “Ulu Önder Bursa’da”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Şubat 1938.
- “Varlık Vergisi Dün İttifakla Kabul Edildi”. *Ulus Gazetesi*. 12 Kasım 1942.
- “Varlık Vergisi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 16 Mart 1944.
- “Yağ Fabrikası açılacak”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Mart 1929.
- “Yeni bir İktisadi Hareket Başlıyor”. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 14 Aralık 1929.
- “Yeni Fabrikalarımıza Verilecek İsimler”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Kasım 1935.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Etrafındaki Temenniler”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Şubat 1929.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Kanunu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 18 Şubat 1929.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Kanunu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Şubat 1929.
- “Yeni Gümrük Tarifesi Niçin Kâğıt Para Üzerine?”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Mart 1929.
- “Yeni Gümrük Tarifesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Şubat 1929.
- “Yeni Gümrük Tarifesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 20 Şubat 1929.
- “Yeni Gümrük Tarifesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Şubat 1929.
- “Yeni Gümrük Tarifesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Nisan 1929.
- “Yeni Gümrük Tarifesinin Noksanları Nelerdir”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 26 Şubat 1929.
- “Yeni İaşe Teşkilatı İşe Başladı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 25 Şubat 1941.
- “Yeni Madeni Paralar”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 30 Mayıs 1933.
- “Yeni Tedbirlerle İthalat ve İhracat İmkanları Geniş Ölçüde Arttırılıyor”. *Ulus Gazetesi*. 8 Eylül 1946.
- “Yerli Malı Milli Bir Davamızdır”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Aralık 1939.

“Yerli Mallar Sergisinde İzdiham”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 25 Temmuz 1935.

“Ziraat mı Sanayi mi?”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Temmuz 1929.

Abidin Daver. “Sanayi ve Maadin Bankası Memlekette Neler Yaptı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 20 Şubat 1933

------. “Teşvik-i Sanayi Kanunu Kaldırılmamalıdır”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Şubat 1933.

Acar, Derya Genç. “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve İzmir’de Gündelik Yaşam”. *Belgi*. S. 13, (2017): 407-428.

Afyoncu, Erhan. *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu (6)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008.

Ahmet Ağaoğlu, “Demokrasi ve Devletçilik”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Haziran 1935.

Ahmet Hamdi Başar. “Bizim Devletçiliğimiz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 26 Ağustos 1935.

Akgüç, Öztin. *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.

Akın, Fehmi ve Serkan Bayraktar. “Erken Cumhuriyet’in İktisadi Kurumların Biri: Âli İktisat Meclisi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 29, (2011): (sayfa sayısı yok).

Akkor, Nesrin. “1929 Ekonomik Krizi ve Türkiye’de Devletçilik Politikasına Geçiş”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 2, S. 1, (2018): 133-139.

Akman, Şefik Taylan ve İnci Solak Akman. “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 1, S. 2, (2011): 73-91.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Alaettin Cemil. “Fırka Programında Devletçilik”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Mart 1933.

------. “Fırka Programında Devletçilik”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 19 Mart 1933.

------. “Devletçilikte Müdahaleli İktisat”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 27 Mart 1933.

Aloğlu, Sibel. “Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Uygulamaları” Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

- Altay, Oğuzhan. “Türkiye’de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri”. *Ege Akademik Bakış*. C. 10, S. 1, (2010): 319-350.
- Armaoğlu, Fahir. 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990*. C. 1, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- Atabey, Figen. “İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 7, S. 31, (2014): 296-304.
- Atam. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. C. 2. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2001.
- Aybars, Ergün. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir: Zeus Kitabevi, 2012.
- Aydemir, Cahit ve Sema Yılmaz Genç. “Orta Çağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 10, S. 36, (2011): 226-241.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*. C. 2. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Aydın, İmren ve Hikmet Zeki Kapıcı. “II. Dünya Savaşına Giriş Sürecinde Türkiye’nin Aldığı İç Politika Tedbirleri (1 Eylül 1939-18 Ocak 1940)”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 2, S. XLV, (2018): 109-130.
- Aydoğdu, Murat. “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümetleri Arasında İthalat Gümrük Vergisi Problemi (1918-1922)”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. C. 15, S. 30, (2016): 59-88.
- Aykanat, Mehmet. “1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası” Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007.
- Aytemur, Janset Özen. “1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme” Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Başar, Suad. “Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. C. 7, S. 1-4., (Tarih yok): 88.
- Başaran, Mehmet. “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Yerli Malı Kullanımı Teşviki”. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. C. 4, S. 11, (2005): 45-62.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, *Beş Yıllık Sanayi Planlarına Göre Kurulmuş ve Kurulacak Sanayi Tesislerine Ait Harita ve Ayrıntılı Liste*, 30-10-0-0 / 166-156-2. 21 Mart 1938.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1923-1928 Senelerine Ait Üç Tahlili Tablo*. 30-10-0-0 / 24-135-9. 18 Mart 1930.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1933 Senesi İlk Beş Aylık İhracat Vaziyetimiz Hakkında İktisat Bankası'nın Başbakana Gönderdiği Mektup*. 30-10-0-0 / 160-126-19. 15 Temmuz 1933.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1935-1936 Yıllarına Ait Dış Ticaret İstatistiği*. 30-10-0-0 / 24-137-13. 09 Şubat 1937.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1937 Yılı'nın 1935 ve 1936 Yıllarıyla Mukayeseli Dış Ticaret İstatistiği*. 30-10-0-0 / 24-138-6. 25 Ocak 1938.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1939 Yılı Teşvik-i Sanayi Müesseselerinin İstatistiği*. 30-10-0-0 / 25-140-12. 20 Aralık 1940.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1939 Yılına Ait Dış Ticaret Vaziyetini Gösterir Rapor Özetleri*. 30-10-0-0 / 24-139-1. 8 Şubat 1939.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1946 Aralık Ayına Ait Karşılaştırmalı Dış Ticaret İstatistiği*, 30-10-0-0 / 25-142-16. 3 Şubat 1947.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1948 Yılı Ekim, Şubat ve Mart Ayları İthalat ve İhracat İstatistikleri*. 30-1-0-0 / 95-595-5. 1948.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *1948 Yılı Haziran Ayına Ait Mukayeseli İthalat ve İhracat İstatistiği*. 30-10-0-0 / 163-140-33. 16 Ağustos 1948.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. 1950 yılı Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül Aylarına Ait Karşılaştırmalı Dış Ticaret İstatistikleri. 30-10-0-0 / 25-144-1. 31 Ekim 1950.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *Ali İktisat Meclisi'nin Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?. Konusunda Hazırladığı Rapor*. 30-10-0-0 / 27-153-5, s. 1-20. 1933.

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *Beş Yıllık Sanayi Müesseseleri ve Üretimi İstatistiği*. 30-10-0-0 / 24-138-1. 22 Kasım 1937.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonraki 10 Yıl İçinde Sanayi Gelişimine Dair Rapor*. 30-10-0-0 / 166-154-4. 31.12.1932.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası Tarafından Yayınlanan Aylık Mecmuada Çıkan Yıllık Rapor Başlıklı Varlık Vergisi ile İlgili Yazının Tercümesi*. 30-10-0-0 / 85-560-19. 17 Mart 1943.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseseler ve Sanayi Üretimi İstatistiği*. 30-10-0-0 / 25-140-4. 12 Nisan 1940.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *Türkiye'nin 1940 Yılı Dış Ticaret Durumunu Gösterir Rapor Özetleri*. 30-10-0-0 / 25-140-15. 1941.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. *Türkiye'nin Ekim Ayı Dışındaki 1947 Yılına Ait Dış Ticaret İstatistikleri*. 30-10-0-0 / 25-143-1. 9 Şubat 1948.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 683, 1973.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- , *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970.
- Bila, Hikmet. *CHP 1919-2009*. İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
- Boratav, Korkut. *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- , *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- Buğra, Ayşe. *Devlet ve İş Adamları*. çev. Fikret Adaman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Bulut, Mehmet. “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”. *Bilig*. S. 26, (2003): 77-101.
- Burhan Asaf. “Eti Bank”. *Ulus Gazetesi*. 18 Haziran 1935.

- Cem, İsmail. *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Cillov, Haluk. “İktisadi istatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. C. 30, S. 1-4, (1974): 27-46.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi. *1335 Senesinden İtibaren 1926 Senesine Kadar, Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesinin Dahili ve Harici Ticaret İşleriyle Sigortaların ve Şirketlerin Faaliyetlerine Dair Olan, Yerli Bankaların İsmi, Sermayesini ve Merkezini Gösteren Listenin de Yer Aldığı Rapor*. F. 14, D. 56, A. IV-8. Belge üzerinde tarih bulunmamaktadır.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi. Sümerbank Sermayesine (42.000.000) Lira İlavesine Dair Kanun. F. 6-269, D. 42, A. III-10-A-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi. *Ticaret Umum Müdürlüğünün, Dahili ve Harici Ticaret, Deniz Ticareti ve "Şirketler ve Sigortalar" Şubelerini Kapsayan Beş Yıllık Kanun, Nizamname, Talimatnameler, Oluşturulan Kurumlar, Şirketler ve Sermaye Miktarları ve Verdiği Neticeler Hakkındaki Raporu*. F. 29-8, D. 56, A. IV-9, F. 29-9, D. 56, A. IV-9, F. 29-10, D. 56, A. IV-9, F. 29-11, D. 56, A. IV-9. Belge üzerinde tarih bulunmamaktadır.
- Cumhuriyet Halk Partisi. *On Beşinci Yıl Kitabı*. Ankara: 1938.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye’de Liberalizm, 1860-1890*. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- . *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Çelebi, Esat. “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. C. 2, S. 1, (2001): 55-66
- Çelik, Tülay. “Bankalarda Örgüt Kültürünün Metaforlarla Analizi: Türkiye Halk Bankası Örneği” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- Çomaklı, Ş. Erkan ve Fatih, Koç Yıldırım, Kürşad Emrah, “Türk Vergi Hukuk Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. C. 4, S. 2, (2012): 61-70.

- Damlıbağ, Fatih, “Osmanlı Devleti’nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. C. 62, S. 2, (2012): 197-222.
- Delice, Güven. “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek”. *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*. C. 1, S. 2, (2015): 21-55.
- Demir, Nesrin ve Osman Tekir. “Marshall Planı, Yeni Bir İpek Yolu Projesi ve Çin-ABD Rekabeti”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 7, S. 1, (2018): 33-45.
- Demir, Özkan. “Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank’ın Rolü” Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- , “Tek Partili Yılların Ekonomi Politikasında Etibank’ın Krom Madenciliği”. *Asya Studies*. S. 6, (2018): 31-38.
- Demirel, Kenan. “Emlak ve Eytam Bankası” Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *1948 Türkiye İktisat Kongresi (İstanbul 22-27 Kasım 1948)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1997.
- Dictionnaire Larousse Sözlük ve Ansiklopedik Sözlük II*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.
- Dikmen, Nedim. “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 19, S. 2, (2005): 137-159.
- Dinç, Sait. “Atatürkçü Düşünce Sistemine Göre Devletçilik İlkesi”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*. No: 3797, (2008): 1-14.
- Doğan, Ayşegül. “Türkiye’de Bankacılık Sektöründe Şube Etkinliği” Yüksek Lisans Tezi. Anlra Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Doğru, Cem. “Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekâletinin Kurulması”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 9, S. 3, (2007): 270-287.

- Dokuyan, Sabit. “Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 15, S. 2, (2014): 23-56.
- Duman, Doğan. “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S. 2, (1992): 127-141.
- , “1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar”. *Turkish Studies*. C. 8, S. 5, (2013): 211-224.
- , “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990.
- Duman, M. Zeki. “Küreselleşme, Sermaye ve Devlet İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme”. *Hak- İş Emek ve Toplum Dergisi*. C. 3, S. 5, (2014): 8-29.
- Dumenil, Gerard, Michael Löwy ve Renault, Emmanuel. *Marksizmin 100 Kavramı*. çev. Gözde Orhan. İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, 2011.
- Eroğlu, Nadir. “Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938)”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. C. 28, S. 1, (2010): 23-36.
- , “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. C. 23, S. 2, (2007): 63-73.
- Ertan, Mehmet. “Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar Mıydı?”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 14, S. 2, (2018): 239-255.
- Evsile, Mehmet. “Cumhuriyet Döneminde Sanayileşme Faaliyetleri (1923-1950)”. *History Studies*. C. 10, S. 8, (2018): 109-119.
- Falih Rıfkı Atay. “Şark Hattı”. *Ulus Gazetesi*. 22 Aralık 1936.
- , “Türkiye ve Onun Ekonomyası”. *Ulus Gazetesi*. 8 Ekim 1936.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2005.

- Goloğlu, Mahmut. *Milli Mücadele Tarihi V Türkiye Cumhuriyeti 1923*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Göçek, Fatma Müge. *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*. çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.
- Gökü, Ali, Ali Sarıkoyuncu. “Kütahya Vilayet Gazetesine Göre Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası (1925-1944)”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 52, (2017): 103-122.
- Gül, Muhittin. *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Sanayileşme Politikası (1923-1938)*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989.
- Habib Edip. “İktisat Siyasetimizde: Gümrükler”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Nisan 1929.
- , “Siyaseti İktisadiye: Gümrükler”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Nisan 1929.
- Hakimiyeti Milliye Gazetesi*. 13 Aralık 1930.
- Hayrettin Şükrü. “Para Meselesinde Dünya İki Yol Karşısında”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Ağustos 1933.
- , “Sümerbank Sanayimizin Hamisi ve Pişdarıdır”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 29 Temmuz 1933.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- İnan, Afet. *İzmir İktisat Kongresi*. Ankara: TTK, 1989.
- , *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*. Ankara: TTK, 1973.
- İnci, İbrahim. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 10, S. 2, (2012): 272-290.
- İnönü, İsmet. “Fırkamızın Devletçilik Vassı”. *Kadro*. S. 22., (1933): 4-6.
- İplikçioğlu, Bülent. *Eski Batı Tarihi I*. Ankara: TTK, 1997.
- İsmail Müştak Mayakon. “Atatürk, Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 10 Ekim 1937.

- Karabekir, Kazım. *İktisat Esaslarımız: Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi*. İstanbul: Emre Yayınları, 2001.
- Karabıyık, Lale Erdem. *Türkiye’de Finans Tarihi*. Bursa: Vipaş AŞ. Yayınları, 2001.
- Karabulut, Kerem. “11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisine Genel Bir Bakış”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), (2005): 325-339.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi*. çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Kasalak, Kadir. “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 27, (2012): 65-79.
- Kaya, Hakan. “Atatürk Döneminde Devletçilik Modelinin Hazırlık ve Başlangıç Evresinde Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.
- Kazgan, Gülten. *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Kıray, Emine. *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları, 2001.
- Koç, İ. Ceyhan. “İzmir İktisat Kongresinin Türk Ekonomisinin oluşumuna Etkileri”. *Atatürk Dergisi*. C. 3, S. 1, (2000): 145-167.
- Koç, Yıldırım. *Atatürk’ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüz Özelleştirmeleri*. Türk-İş Eğitim Yayınları. No: 55, 2000.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Kolay, Arif. “İzmir Kasaba ve Uzantısı Demiryolu Hatları (1863-1897)”. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2011.

- Koraltürk, Murat. “Âli İktisat Meclisi (1927-1935)”. *Ekonomik Yaşam*. C. 7, S. 23, (1996): 47-64.
- , *Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları*. İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002.
- Köse, İsmail, “Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği’nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. C. 10, S. 19, (2015): 241-276.
- Köse, Mustafa. “1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi” Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Kurt, Mustafa vd., “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşme Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”. *OTAM*. S. 40, (2016): 245-277.
- Kuruç, Bilsay. *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- , *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*. C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. çev. Metin Kırıralı. Ankara: TTK, 2000.
- Malkoç, Eminalp, “Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye’ye Amerikan Yardımları”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. Sayı: 9, (2006): 89-127.
- Marx, Karl ve Friederich Engels. *Komünist Parti Manifestosu*. Ankara: Alter Yayıncılık, 2015.
- Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*. Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1963.
- Müezzinoğlu, Ersin. “İsmet Paşa’nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 20, S. 2, (2018): 249-260.
- Neziroğlu, İrfan ve Tuncer YILMAZ. *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920- 22 Mayıs 1950)*. C. 1, Ankara: TBMM Basımevi, 2013.
- Oran, Tuna. “1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

- Oskay, Cansel ve Yeşim Kubar. “Türkiye’de Kamu Bankalarının Özelleştirilmesi”. *KMU İİBF Dergisi*. C. 10, S. 14, (2008): (sayfa sayısı yok).
- Ökçün, A. Gündüz. “Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 30, (1975): 25-44.
- , *İktisat Tarihi Yazıları*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 58, 1997.
- Ökte, Faik. *Varlık Vergisi Faciası*. Birinci Baskı. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951.
- Özbil, Alev. “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)”. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015.
- Özcan, Orhan. “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu”. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. C. 15, S. 31, (2015): 177-200.
- Özçelik, Özer ve Güner Tuncer. “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 9, S. 1, (2007): 253-266.
- Özdemir, Ünal, Güzin Kantürk Yiğit ve Muhammet Oral. “Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi”. *Doğu Coğrafya Dergisi*. C. 21, S. 35, (2016): 149-174.
- Özder, Ferruh. “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 60, (2017): 143-170.
- Özel, Sabahattin, Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 2, (2002): 235-248.
- Özer, M. Halis. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankasının Rolü”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 69, S. 2, Ankara: (2014): 351-377.
- Özer, Mehmet. “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları”. *Social Sciences*. C. 10, S. 1, (2015): 20-36.

- Özkan, M. Selçuk ve Abidin Temizer. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 9, S. 2, (2009): 319-325.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977.
- Öztürk, İbrahim Mert. “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 32, S. 54, (2013): 135-166.
- Öztürk, Mehmet. “Tek parti Dönemi (1923-1945) Tarım Politikalarında Devletçilik” Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Özyurt, Hasan. “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”. *Sosyoloji Konferansları*. S. 19, (1981): 119-148.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913*. Ankara: Yurt Yayınevi, 1984.
- , *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.
- , *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- , *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Parasız, M. İlker. *Türkiye Ekonomisi: 1923’ten Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- Pernoud, Regine. *Burjuvazi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Polatoğlu, M. Gökhan. “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942)”. *Atatürk Dergisi*. C. 6, S.1, (2017): 55-87.
- Saçlı, Yurdakul. *Türkiye’de Tarım İstatistikleri Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Ankara: DPT Yayınları, Yayın No: 2792, 2009.

- Sağlam, Ayşegül. “Erken Türkiye Cumhuriyeti Döneminde İktisadi Bağımsızlığı Sağlama Misyonuyla Ticaret Vekâleti (05.03.1924-21.01.1928)”. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*. C. 17, S. 36, (2017): 19-46.
- Sağlam, Dünder. “Türkiye’de Devletçilik Fikrinin Doğuşu ve Geçirdiği Aşamalar”. *Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Politikası Konferansı*. (1981): 71-97.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih*. Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- Saraçoğlu, Fatih. “1930-1939 Döneminde Vergi Politikası”. *Maliye Dergisi*. S. 157, (2009): 131-149.
- Semiz, Yaşar ve Osman Akandere, “1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C. 9, S. 1-2, (2001): 301-313.
- , “İstanbul İktisat Kongresi 22-27 Kasım 1948”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Y. 4, S. 15, (2017): 23-52.
- , “1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Seyhan, Salih. “Türk İktisat Tarihinin Önemli Bir Kaynağı: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası”. *Atatürk İletişim Dergisi*: S. 6, (2014): 165-174.
- Solmaz, Mustafa. “Kapitalizm’in Karl Marx’a ve Immanuel Wallerstein’a Göre Kısa Bir Analizi”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 5, S. 1, (2016): 140.
- Sombart, Werner. *Burjuva*. Oğuz A. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Suvla, Refii Şükrü. “Türkiye ve Marshall Planı”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. C. 10, S. 1-4, (1949): 145-165.
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu. *İstatistik Göstergeler 1923-2004*. TÜİK, Yayın No: 0535.
- Tamer, Aytül ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu. “1927 Türkiye Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”. *Nüfusbilim Dergisi*. C. 26, (2004): 73-88.

- Tamzok, Nejat. “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. C. 63, S. 4, (2008): 179-204.
- Taş, Seyhan ve Enver Günay. “Antik Çağ Topluluklarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları”. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 12, S. 2, (2015): 141-166.
- TBMM, *TBMM Albümü 1920-2010*, C. 1, https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html son erişim, (25.01.2019)
- TDK, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c4570e82d5686.4798232, son erişim (21.01.2019)
- Tecer, Meral. “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”. *Amme İdaresi Dergisi*. C. 39, S. 4, (2006): 75-116.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.
- , *Cumhuriyet'in Harcı*, C. 3, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- , *Cumhuriyet'in Harcı*. C. 2, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- , *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, 1997.
- , *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: ODTÜ Yayınları, 1982.
- Tezel, Yahya Sezai. “Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi?: Chester Ayrıcalığı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. C. 25, S. 4, (1970): 287-318.
- , “Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu: Bir Örnek Olay”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. C. 25, S. 1, (1970): (Sayfa sayısı yok).
- , *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Tokgöz, Erdinç. “Merkez Bankalarının Bağımsızlığı”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 13, (1995): 1-28.
- , *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2004.

- Toprak, Zafer. *İttihat Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- , *İttihat Terakki ve Devletçilik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- , *Milli İktisat (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları 2, 1982.
- , *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- , *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004. 75-79.
- Turan, Gülname ve Ayla Ödekan, “Erken Cumhuriyet Döneminde Yerli Malı Kavramı ve İstanbul Yerli Malı Sergisi”. *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 6, S. 2, (2009): 15-26.
- Turhan, Rıdvan. “1929 Ekonomik Krizinin Türk Basınına Yansımaları”. *Sosyoloji Dergisi*. D. 3, S. 14, (2007): 81-100.
- , “1929 Ekonomik Krizinin Türk Basınına Yansımaları” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935*. C. 1, Ankara: TBMM Basımevi Müdürlüğü. 1996.
- Türk, Serkan. *Cumhuriyet Döneminde Sümerbank’ın Ülke Sanayileşmesindeki Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Utkugün, Ceren. *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945)*. Doktora Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Uyar, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1999.
- Uzun, Hakan. “Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. (2016): 273-305.

- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2012.
- Ünlü Soylu, Perihan. “Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950)” Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015.
- Ünlü Soylu, Perihan ve Özlem Yaktı. “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”. *History Studies*. C. 4, S. Özel Sayı, (2012): 365-379.
- Varlı, Arzu. “Devletçilik Politikalarının Tarım Kesimi Üzerine Etkileri (1930-1940)”. *Öneri*. C. 10, S. 38, (2012): 113-124.
- Vural, İstiklal Yaşar. “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 20, (2008): 77-114.
- Yaktı, Özlem ve Perihan Ünlü Soylu. “İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı: Âli İktisat Meclisi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 47, (2011): 677-700.
- Yavuz, Erdem. “Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 12, (2015): 161-180
- Yetiz, Filiz. “Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 9, S. 2, (2016): 107-117.
- Yıldırım, Vehbi Emre. “1933 Yılında Ali İktisat Meclisi’nin Sanayi Raporu ve Sümerbank’ın Kurulması”. *Turkish Studies*. C. 9, S. 7, (2014): 561-555.
- Yılmaz, Alper. “1930’lu Yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) İktisadi Kriz ve Küçük Esnaf”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. C. 11, S. 11, (2012): 59-90.
- Yiğit, Ali Ata. “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. C. 13, S. 2, (2012): 315-326.
- Yunus Nadi. “Emlak Bankası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Şubat 1929.
- , “Gene Paramızın Kıymeti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Aralık 1929.
- , “İhracatımızı Nasıl Arttırabiliriz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Şubat 1934.

-----, “İş Bankasının Büyük Zaferi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 27 Ağustos 1934.

-----, “Para Meselesi Halk ve Hükümet”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Aralık 1929.

-----, “Paramızın Kıymeti”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Aralık 1929.

-----, “Paramızın Kıymetini Koruma Kararnamesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Mart 1933.

-----, “Türkiye İş Bankası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Mart, 1934.

Yurtoğlu, Nadir. “Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir ve Çelik Fabrikası”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C.2, S. 33., (2017): 161-162.

Yücel, Fikret. *Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*. Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları, Yayın No: EK/2014/588, 2014.

-----, *Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: TTGV Yayınları, Yayın No: T/2015/08, 2015.

Zeytinoglu, Erol. *İktisat Tarihi*. İstanbul: Meter Matbaası, 1976.

DİZİN

-A-

ABD, v, xv, 94, 98, 99, 101, 105, 109,
122, 131, 153, 161, 166, 167, 200,
204, 205, 206, 209, 212, 213, 214,
219, 220, 221, 222, 224, 233, 279,
295
Ahmet Hamdi Başar, 108, 163, 290
Avrupa, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 13, 14,
17, 18, 27, 32, 33, 34, 82, 99, 105,
221, 222, 230

-C-

Celal Bayar, 97, 118, 141, 157, 189,
280, 298

-İ-

İsmet İnönü, 49, 107, 125, 142, 163,
172, 284

-K-

Korkut Boratav, 21, 22, 42

-M-

Mahmut Esat Bozkurt, 25
Mustafa Kemal Atatürk, 24, 44, 126
Mustafa Şeref Özkan, 67, 108, 126

-R-

Recep Peker, 163, 182, 190, 211
Refik Saydam, 118, 176

-S-

SSCB, v, xv, 94, 105, 124, 125, 136,
140, 141, 142, 153, 167, 203, 204,
206, 212, 213, 216, 220, 222, 224,
233

-T-

Tarih, 2, i, vi, v, xv, 19, 25, 36, 57, 74,
192, 193, 204, 292, 302, 303, 304,
305
Tevfik Çavdar, 16, 53
Türkiye, v, viii, ix, x, xi, xii, xiii, xv, 3,
4, 5, 9, 11, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22,
24, 25, 26, 27, 28, 31, 33, 34, 36, 37,
38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 72,
73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 98,
99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114,
115, 117, 118, 119, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 137, 140,
142, 143, 144, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 153, 154, 155, 157,
159, 160, 161, 162, 165, 166, 167,
168, 169, 172, 174, 175, 176, 177,
178, 179, 181, 182, 183, 184, 185,
187, 188, 189, 190, 191, 192, 194,
195, 196, 197, 198, 199, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 206, 207, 208,
209, 211, 212, 214, 215, 216, 217,
218, 219, 220, 221, 222, 223, 224,
225, 226, 227, 229, 233, 244, 279,
282, 283, 284, 287, 289, 290, 291,
292, 293, 294, 295, 296, 297, 298,
299, 300, 301, 302, 303, 304, 305,
306, 307

-Y-

Yunus Nadi, 21, 43, 44, 51, 52, 101,
122, 169, 228, 306

Z

Zafer Toprak, 18, 19, 20, 57

